PROZĂ ISTORICĂ LATINĂ

EDITURA PENTRU LITERATURĂ UNIVERSALĂ

CLASICII LITERATURII
UNIVERSALE

CLASICII LITERATURII UNIVERSALE

PROZĂ ISTORICĂ LATINĂ

CAESAR — SALLUSTIUS — TITUS LIVIUS — QUINTUS CURTIUS — TACITUS — SUETONIUS

În romînește de
Radu Albala
Studiu introductiv și note bio-bibliografice de
Mihai Nichita

București — 1962

EDITURA PENTRU LITERATURĂ UNIVERSALĂ

NOTA TRADUCĂTORULUI

1. Scopul acestei culegeri este să înfățișeze cititorului o imagine a prozei istorice latine, reprezentată prin cei mai de seamă creatori ai ei. Spre deosebire de edițiile integrale, academice, menite să slujească drept izvor istoric cercetătorilor, fragmentele din prezentul volum urmăresc în primul rînd valoarea literară a textelor. Criteriile călăuzitoare în selectarea materialului au fost, deci, conținutul atractiv, cît mai apropiat de înțelegerea omului modern, precum și măiestria realizării artistice. În scopul de a reda cu cît mai multă fidelitate textele traduse, am încercat — și am fi bucuroși dacă am fi izbîndit măcar în parte în această încercare — să păstrăm fiecărui autor tonalitatea stilistică proprie, începînd de la stilul sec, de raport militar, al lui Cezar, trecînd prin arhaismul notoriu al lui Sallustiu și îndreptîndu-ne, prin elegantele pagini ale lui Tit Liviu, spre sinteza de proză artistică a lui Tacit.

2. Am folosit următoarele texte latine :

— Cezar : *ed. L. A. Constans, Belles Lettres, Paris, 1941, vol. II.*

— Sallustiu : *ed. B. Ornstein, Belles Lettres, Paris, 1924.*

— Tit Liviu : *ed. Bayet, Belles Lettres, Paris, 1940 (Cartea I) ; ed. Altera Mueller, Teubner, Lipsiae, f.a. (cărțile a IV-a, a V-a) ; ed. Zingerle, Vindobonnae-Pragae-Lipsiae, 1890 (cărțile a XXI-a—a XXII-a), 1883 (cartea a XXX-a).*

— Curtius : *ed. Edm. Hedicke, Teubner, Lipsiae, 1919.*

— Tacit :

Agricola, *ed. E. de Saint Denis, Belles Lettres, Paris, 1956.*

Istorii, *ed. H. Goelzer, Belles Lettres, Paris, vol. I, 1938.*

Anale, *ed. H. Goelzer, Belles Lettres, Paris. vol. I—III, 1938.*

— Suetoniu : *ed. H. Ailloud, Belles Lettres, Paris, vol. I—III, 1931—1932.*

3. Titlurile interioare și notele din subsolul textului aparțin traducătorului ; la Cezar, *titlurile paragrafelor (date în cursive) s-au tradus după cele din versiunea franceză a editorului textului latin.*

R. A.

NOTA REDACȚIEI

1. În ceea ce privește numerotarea cărților, a capitolelor, a paragrafelor amintim cititorilor semnificațiile cifrelor.

— Cifra romană indică numărul cărții în cazurile unei lucrări cuprinzînd mai multe cărți. De pildă : Cezar, Războiul împotriva galilor, *VI, 11—28 sau VII, 1—8 ; Tit Liviu,* De la întemeierea Romei, *I, 24—26 sau XXX, 12—15 etc.*

— Cifra arabă sau grupul de cifre arabe indică, în acest caz, capitolul. Astfel Cezar, Războiul împotriva galilor, *VI, 11—28 sau VII, 1—8 etc.*

În cazul lucrărilor nedivizate în „cărți", ca, de pildă, Sallustiu, Conspirația lui Catilina *sau Tacit,* Viața și purtările lui Iulius Agricola, *cifra arabă (sau grupul de cifre arabe) arată numărul capitolului.*

În prefață și în prezentările bio-bibliografice se vor întîlni, uneori, pe lîngă cele două cifre mai sus amintite (o cifră romană și una sau un grup de două cifre arabe) o a treia cifră arabă ce indică numărul paragrafului la care se face aluzie. Astfel : Cezar, Războiul împotriva galilor, *I, 52, 3—4 sau IV, 14, 5, în care I e numărul cărții, 52 — numărul capitolului și 3—4 — numărul paragrafelor citate.*

În cazul lucrărilor nedivizate în „cărți" se pot întîlni două cifre arabe dintre care prima reprezintă capitolul și a doua paragraful.

Astfel : Sallustiu, Conjurația lui Catilina, *39, 4 (capitolul 39, paragraful 4).*

2. *Notele explicative din prefață, și, respectiv, din prezentările bio-bibliografice aparțin lui M. Nichita.*

Redacția

CONCEPȚIE ȘI ARTĂ ÎN ISTORIOGRAFIA LATINĂ

În antichitate, scrierea istoriei a cunoscut, în linii mari, două orientări : una științifică, de căutare a adevărului, adică de cercetare cauzală, alta artistică, de transformare și exagerare a faptelor, determinată adesea de scopuri propagandistice. Aceste două tendințe s-au împletit de-a lungul vremii în operele diferiților scriitori și, indiferent de predominarea uneia sau a celeilalte, în ansamblu istoriografia antică a fost o formă a prozei literare. La constituirea și dezvoltarea ei ca atare, o contribuție însemnată a adus poezia epică, populară și cultă, datorită atît formei comune de expunere — narația [1], cît și conținutului — reflectarea „faptelor" istorice. Legenda eroică (sau mitologică), creație a fanteziei artistice pe baza unor fapte reale, este înregistrată și de străvechile cronici din tradiția greacă și romană.

O influență decisivă în tratarea literară a istoriei a avut-o însă elocința, atît de dezvoltată în antichitate, și mai cu seamă retorica, știința care a stat la baza artei cuvîntului. Lui Cicero îi revine meritul de a ne fi deslușit raporturile principiale dintre istorie și oratorie, în încercarea sa de fundamentare teoretică a istoriografiei romane. Aceasta este văzută de el ca „o operă prin excelență oratorică" — *opus oratorium maxime* (*Despre legi*, II, 2, 5), „o îndatorire a oratorului" — *munus oratoris* (*Despre orator*, II, 6, 30). Retorica era treapta superioară a educației intelectuale la romani și prin ea treceau în mod inevitabil toți oamenii de litere. Pe de altă parte, obiectul elocinței cuprinzînd toate domeniile vieții, îl îndeamnă pe Cicero să preconizeze necesitatea culturii generale pentru orator, ca mijloc de cunoaștere a realității. Astfel și

---

[1] Quintilian (35—95) în *Institutio oratoria* (*Învățătura oratorică*) consideră istoria „foarte apropiată de poeți și, într-un anumit fel, poezie fără versificație".

istoria intră în sfera de preocupări a oratorului, atît în exercițiile de școală cît și în practica forului. Coincidența parțială a obiectului, izvorîtă dintr-o educație comună, justifică prin urmare, ca un prim argument, calitatea de istoric a oratorului. Dar mai importantă este chiar concepția dominantă în istoriografia antică și romană îndeosebi, cu privire la rolul decisiv al personalităților în istorie. „Pe măsură ce se lărgește și se adîncește creația istorică a oamenilor, trebuie să crească și proporțiile acelei mase a populației care este un factor istoric conștient."[1] Dar într-un stadiu nedezvoltat al forțelor de producție, așa cum era orînduirea sclavagistă, gradul de organizare și de conștiință a maselor era și el redus. De aceea ele puteau fi ușor mînuite de conducători creind astfel iluzia că aceștia ar fi motorul acțiunilor și al evenimentelor[2]. Caracterul predominant aristocratic al societății romane a făcut ca istoricii, aparținînd (ca și la greci) clasei dominante, să-și îndrepte atenția în mod deosebit asupra personalităților ridicate din rîndul categoriilor privilegiate, singurele care se pot dezvolta și afirma în orînduirile bazate pe clase antagoniste[3]. Acest punct de vedere a determinat alegerea metodei de creație recomandată de retori, care se identifică, de fapt, cu însăși munca de tipizare artistică : studierea omului ca individ sub toate aspectele, arta de a reconstitui împrejurările și oamenii, căutarea mobilurilor care au determinat acțiunile. De asemenea, căutarea documentelor, a probelor și a mărturiilor putea să deprindă pe istoric cu studiul izvoarelor. Între arta oratorului și a istoricului există și anumite contingențe de formă : istoria folosește discursuri ale personajelor, reconstituite sau transformate de scriitori după regulile retoricii. Pe de altă parte, narația, forma specifică de expunere a istoricului, este și o parte constitutivă a discursului[4], iar genul deliberativ e „foarte apropiat" de istorie pentru că „și po-

---

[1] Lenin, *Opere*, 2, E.S.P.L.P., 1955, p. 509.

[2] În mintea cercetătorilor premarxiști se produce o confuzie între „forța personală" și „forța socială" care o susține. (*Apud* Plehanov, *Rolul personalității în istorie*, E.S.P.L.P., 1956, pp. 43—44).

[3] Vezi și *Bazele filozofiei marxiste*, Ed. Pol., 1959, p. 717.

[4] Cicero o considera chiar baza, punctul de plecare (*fons*) al celorlalte părți ale discursului (*Despre orator*, II, 330).

vestește în chip ales și descrie adesea un ținut sau o luptă" (*Oratorul,* 66). Cele două arte nu se confundă totuși. Cicero delimitează specificul lor pe plan stilistic arătînd că, spre deosebire de exprimarea judiciară, aspră și combativă, cea a povestirii istorice, deși nuanțată, are o cursivitate domoală și echilibrată în ansamblu (*Despre orator,* II, 64 și *Oratorul,* 66). Există, prin urmare, o elocvență caracteristică istoriei, practicată de scriitorii greci, citați și analizați cu multă pătrundere în lucrarea *Despre orator* (II, 55). Idealul istoriei elocvente preconizat de Cicero se bazează pe împletirea celor două tendințe generale, arătate la început: cea științifică și cea literară. Legile principale *(fundamenta)* ale istoriei, după Cicero, sînt adevărul și imparțialitatea, iar metoda de compunere *(exaedificatio)* se bazează pe o serie de procedee care țin mai ales de investigația și zugrăvirea artistică a faptelor (*Despre orator,* II, 62—63). Această formulă s-a realizat abia după o îndelungă perioadă de pregătire în care elementele idealului teoretic al lui Cicero au apărut treptat și izolate, în practica tradiției analelor.

Prima formă istoriografică a constituit-o cronica oficială — *Analele* — scrisă de Pontifex Maximus [1] unde se notau, într-un stil sec și în ordine strict cronologică, evenimentele mai de seamă ale anului, externe și interne. Metoda inaugurată și materialul au fost folosite apoi de primii scriitori culți, reprezentanți ai vieții publice romane. Astfel apare la sfîrșitul secolului al III-lea și în prima jumătate a secolului al II-lea analistica romană în limba greacă, adresată romanilor culți și orientului grec în curs de cucerire. Un moment important îl marchează opera istorică a lui Cato cel Bătrîn (234—149) scrisă pe la jumătatea secolului al II-lea î.e.n. și intitulată *Origines (Începuturile).* O serie de elemente noi, de concepție și metodă, deosebesc această lucrare de cele precedente: selectarea materialului, în locul înregistrării globale nediferențiate; varietatea erudită a informațiilor (geografie, etnografie, moravuri, curiozități ș.a.); elemente de istorie mai generală, italică și universală (așezările italice, Spania, Galia, Britania, Cartagina); introducerea elocvenței prin folosirea dicursuri-

[1] Cea mai înaltă magistratură religioasă a romanilor.

lor. Analiştii următori au continuat să scrie sub influenţa vechii tradiţii şi a lui Cato. O nouă etapă se constituie spre sfîrşitul secolului, în vremea Grachilor. Asistăm acum la o specializare şi o concentrare a obiectului, spre deosebire de înşiruirea întregii istorii romane de la origini, practicată în trecut. Preferinţa scriitorilor se îndreaptă către istoria contemporană, apar, în locul cronicii, monografia şi memoriile. De asemeni, dincolo de simpla relatare a faptelor, îşi face loc spiritul de cercetare a izvoarelor şi explicaţia cauzală. Sempronius Asellio inaugurează această direcţie, după cum L. Caelius Antipater este, în aceeaşi perioadă, iniţiatorul orientării artistice. În lucrarea consacrată celui de-al doilea război punic, pe lîngă erudiţie, el foloseşte şi miraculosul (visuri şi prodigii), descrieri spectaculoase (o furtună, mulţimea soldaţilor romani debarcaţi în Africa), discursuri. Istoria sa capătă intonaţii mai solemne şi slujeşte urmaşilor drept model de scriere mai îngrijită (*Despre orator*, II, 54). Scriitorii de la începutul veacului I continuă aceste linii de dezvoltare, fără a se ridica, din punct de vedere calitativ, deasupra iniţiatorilor din epoca Grachilor. Astfel Cicero avea dreptate să afirme că istoricii de pînă atunci fuseseră mai mult povestitori — *narratores* — şi nu transformatori artistici — *exornatores* — (*Despre orator*, II, 54) ai evenimentelor şi că, de fapt, „istoria lipseşte din literatura noastră" (*Despre legi*, I, 2, 5). Idealul propus de el în anul 55, în *De oratore* — asocierea spiritului ştiinţific cu cel artistic într-o tratare elocventă, literară, a istoriei — avea să fie realizat practic de scriitorii următori. Rezultatul îmbinării celor două orientări, concretizat în valoarea şi specificul operelor, va fi determinat de poziţia şi vederile fiecărui autor. Se poate stabili aşadar o corelaţie între ideologia politică izvorîtă din poziţia de clasă, concepţia istorică şi concepţia artistică. Această legătură ne propunem s-o urmărim la principalii reprezentanţi ai prozei istorice, cuprinşi şi în prezenta culegere, încadrîndu-i în etapele de evoluţie a societăţii şi literaturii latine.

Un şir neîntrerupt de conflicte, răsturnări şi războaie civile domină istoria romană în veacul I î.e.n. Contradicţiile sociale şi lupta pentru putere provoacă o dezlănţuire de pasiuni şi

ambiţii, o cheltuire de energie şi iniţiativă care generează, pe plan spiritual — individualismul — una dintre trăsăturile caracteristice ale epocii. Varianta activă a acestei tendinţe e reprezentată prin oamenii practicii politice. Experienţa lor directă şi reflecţiile făcute pe marginea vieţii publice la care participă se oglindesc în proza istorică a vremii. Cei mai de seamă scriitori în genul amintit sînt doi membri ai grupării democratice a Romei, ai partidei „popularilor".

Cel dintîi este **Gaius Iulius Caesar**, om politic, iscusit comandant de oşti, care instaurează pentru o vreme la Roma dictatura militară ca formă de guvernămînt. Campania din Galia (58—51) ca şi războiul civil împotriva armatelor senatoriale conduse de Pompei (49—48) au fost momente decisive în instaurarea dictaturii lui Caesar. Dar prelungirea războiului galic, precum şi lipsa unei împuterniciri legale în cazul conflictului cu Pompei au întreţinut în cercurile senatoriale o mişcare de opoziţie faţă de care Caesar a fost silit să se justifice. De altfel, la Roma, faptele sale de arme ajungeau deformate de zvonuri răuvoitoare murmurate la ureche (Cicero, *Scrisoare către Caelius, Ad familiares,* VIII, 1) sau căpătau proporţii de legendă în ochii admiratorilor: „Ce de aşezări, natură şi ţinuturi, ce moravuri şi popoare, ce lupte şi mai ales ce fel de comandant îmi mai lauzi!" (Cicero, *Scrisoare către fratele Quintus,* II, 1). Astfel de orientări tendenţioase ale opiniei publice îmbrăcau la Roma şi forma scrisă. O bogată literatură de epistole şi pamflete circula dînd glas pasiunilor politice ale acelei vremi. Pentru a-şi apăra prestigiul în ochii contemporanilor şi ai posterităţii, Caesar alege şi el calea scrisului oprindu-se însă la genul *commentarii*-lor. Termenul latin (ca şi cel grec *hypomnémata)* desemnează, în general, un material neelaborat din punct de vedere artistic, aflat în stadiul de note. Aşa erau vechile colecţii de acte publice şi private. Ca specie a prozei, el denumeşte jurnalul personal, memoriile comandanţilor militari sau ale oamenilor politici. La greci, acest fel de literatură a înflorit în special în epoca lui Alexandru şi a principilor helenistici şi avea cu precădere o tendinţă panegirică. La Roma, ele au apărut o dată cu luptele politice din vremea Grachilor, din necesi-

tatea de justificare a conduitei simțită de unii reprezentanți ai vieții publice, cum au fost, între alții, Q. Lutatius Catulus, erudit și orator și, la începutul secolului I, dictatorul L. Cornelius Sylla. Caesar nu putea folosi nici tonul panegiric fiind vorba de propria sa persoană, nici vehemența părtinitoare a pamfletului, trebuind să evite deopotrivă tocmai cele două orientări extremiste ale opiniei publice cu privire la campaniile sale. El avea nevoie de o metodă de convingere cu o cît mai mare aparență de obiectivitate. De aceea și alege ca model raportul militar, de felul celor primite de la subalternii săi sau adresate de el însuși Senatului, în timpul campaniilor. Pe acesta îl supune însă unei munci de transformare artistică ale cărei principii și metode sînt determinate de tendința apologetică a scrierilor sale. Om al acțiunii nemijlocite, plin de energie și voință, folosește ca instrument de persuasiune literară același factor de care s-a slujit și în activitatea practică : rațiunea. Luciditatea planurilor sale de strateg asociată cu îndrăzneala deciziilor i-au asigurat succesele militare și politice. De aceea și vede motorul istoriei în inteligența comandantului care funcționează, după părerea sa, ca un principiu organizator al materialului obiectiv : natură, oameni, circumstanțe. Dar aplicarea acestui principiu la propria persoană într-o lucrare apologetică nu se putea face, așa cum am spus, într-o formă nemijlocită, fără riscul autoelogierii. De aici necesitatea transformării artistice, care este la Caesar o artă a disimulării. Rădăcinile ei le aflăm chiar în activitatea și comportarea politică a personajului nostru : dărnicia demagogică și goana după popularitate, utilizarea poziției democratice ca mijloc de a ajunge la putere ; pe de altă parte, atitudinea moderată și indulgentă (*clementia*) față de adversari pentru a-i cîștiga de partea sa și a-și masca tendințele dictatoriale. Pe plan artistic, în *Comentarii*, Caesar încearcă un proces de obiectivare, de integrare a persoanei sale în mersul istoriei. Astfel se înfățișează ca acționînd în interesul general „după obiceiul și pilda poporului roman" și subliniază în permanență devotamentul (*studium*) maselor de soldați față de actele sale precum și adeziunea populațiilor supuse sau a orașelor italice. Pe aparența acestei baze patriotice și populare caută el să-și

legitimeze acțiunile. La o asemenea tendință de prezentare „obiectivă", de fapt, obiectivistă, corespunde și un mod impersonal de expunere. Caesar vorbește despre sine ca și despre ceilalți, la persoana a treia, fără să participe direct cu aprecieri ale sensibilității sau imaginației. Afectivul și pitorescul sînt evitate. Poziția personală a autorului se deghizează într-o logică obiectivă tendențios construită. Arta lui Caesar e o artă a demonstrației și a compoziției care folosește ca principal mijloc de expresie desfășurarea faptelor, acțiunea.

Acest caracter impersonal și intens pragmatic dă operei sale un gen de frumusețe abstractă, cerebrală, care se impune prin echilibrul construcției și forța acțiunilor. Era răspîndit în antichitate obiceiul de a scrie memoriile într-o formă nedesăvîrșită pentru a servi apoi ca material de prelucrare artistică într-o operă cu caracter panegiric. În acest scop personalitățile vremii își dedicau însemnările unor oameni de talent, cum a făcut, de pildă, Q. Lutatius Catulus adresînd poetului epic Aulus Furius [1] memoriile privind consulatul său și victoria asupra cimbrilor (102—101 î.e.n.). La fel procedează și Cicero, adresîndu-se scriitorului grec Poseidonios din Apameia [2] și romanului Lucceius, pentru a obține glorificarea literară a consulatului său din 63 î.e.n. Caesar depășește prin realizarea artistică a *Comentariilor*, stadiul unor simple note, lucru remarcat ca atare de toți contemporanii săi : „Ele au fost editate ca să nu le lipsească scriitorilor cunoașterea unor fapte atît de importante, dar sînt atît de valoroase, după părerea tuturor, încît în loc să le ofere pare că au tăiat scriitorilor orice posibilitate" (A. Hirtius, prefața cărții a VIII-a din *Comentarii*).

Contemporan și colaborator al lui Caesar a fost scriitorul **Caius Sallustius Crispus.** Pornind de la o bază democratică, idealul său politic este republican-conservator : restabilirea

---

[1] *Aulus Furius :* contemporan al lui Catulus, autorul unui poem *Annales*.

[2] *Poseidonios :* filosof stoic originar din Siria (135—51 î.e.n.), format la Atena. Conduce o școală proprie la Rhodos și stă o vreme și la Roma. Opera sa cuprinde scrieri filosofice, geografice, și istorice, filologice și matematice.

republicii (*republica restituta*), a libertății cetățenilor romani (*Scrisoare către Caesar*, I, 13). Scriitorul nostru se teme de revoluție, de lupta internă, în care vede primejdia de prăbușire a puterii romane : „trebuie întărite așadar avantajele bunei-înțelegeri — *concordia* — și înlăturate neajunsurile vrajbei — *discordia*" — (*Scrisoare către Caesar*, II, 5). Ieșirea din criză constă, după Sallustius, în redresarea celor două categorii de oameni liberi : plebea și aristocrația senatorială. În acest scop el recomandă lui Caesar o politică de reforme morale sprijinită pe anumite măsuri de ordin material (*Scrisoarea I*). Urmărind un ideal de stabilitate și „domnie înfloritoare" a Romei (*prosperum imperium*), scriitorul are o poziție critică față de toate forțele social-politice aflate în conflict, contrare echilibrului dorit. De pe acest fond se detașează, ca o componentă a poziției sale democratice, ostilitatea față de *nobilitas*, oligarhia senatorială. La această latură pozitivă a ideologiei sale politice — atitudinea critică generală față de societatea romană — corespunde, pe planul concepției istorice, principiul imparțialității. La formarea lui și-au adus contribuția însă și alți factori ce trebuie luați în considerație. Mai întîi : înclinația spre cunoaștere și meditație asupra vieții politice, realizate atît prin observare cît și prin lecturi (*Scrisoare către Caesar*, I, 1 și 10). În al doilea rînd, experiența directă a vieții publice i-a adus, pe lîngă incontestabile avantaje materiale, și destule insuccese militare și politice. Poate și contradicția semnalată de scriitor între practica coruptă a vieții politice la care s-a supus și principialitatea sa de gînditor moralist să fi contribuit la deziluzia și părăsirea definitivă a vieții publice. Retragerea însoțită de lipsa interesului personal, imediat, i-au asigurat o relativă independență de cuget și astfel, revenind la preocupările intelectuale din tinerețe, s-a apucat să înfățișeze istoria poporului roman „cu atît mai mult cu cît spiritul îi era eliberat de speranță, teamă și pasiunile partidelor din stat" (*Catilina*, IV, 2). Năzuința spre imparțialitate, încercarea de a se situa deasupra celor două tabere politice romane creează necesitatea unui criteriu obiectiv de apreciere. Sub influența tradiției istoriografice generale a antichității și mai ales a filozofiei grecești (Platon, Posei-

donios, Dicaiarhos [1]), popularizată la Roma de Cicero, Sallustius recurge la un element subiectiv : factorul moral, un alt principiu important al concepției sale istorice. Pornind de la o concepție dualistă a ființei umane, autorul pune accentul pe superioritatea spiritului asupra trupului, considerîndu-l drept forța esențială a naturii omenești, orientată pozitiv sau negativ. Schimbările istorice sînt determinate, după Sallustius, de calitățile morale ale oamenilor : „soarta se schimbă o dată cu moravurile" (*Catilina*, II, 5). Un rol pozitiv în mișcarea istorică îl atribuie virtuții, care ar sta la baza civilizației materiale (*Catilina*, II, 7), ar asigura echilibrul social-politic (*Catilina*, II, 3), ar determina calitatea omului și a acțiunilor sale. Virtutea devine astfel expresia punctului de vedere democratic : meritul personal izvorît din „natura umană unică și comună" este opus nobleții ereditare, de castă, a aristocrației (*Războiul cu Iugurta*, discursul lui Marius, cap. 85, 15). Elementul moral conceput așadar ca o forță istorică determinantă este, tocmai datorită acestui fapt, pentru scriitorul nostru, și un criteriu al judecății politice precum și o bază filosofică a imparțialității.

Influența factorului etic, subiectiv, în istorie este indisolubil legată de teza privind rolul personalității. „Statul roman a fost trainic mai ales datorită conducerii sale" (*Istorii*, I, 9) ; „gîndindu-mă îndelung am ajuns la concluzia că virtutea aleasă a cîtorva cetățeni a realizat totul" (*Catilina*, 53, 4). Respingînd rolul întîmplării (*Iugurta*, I, 1) sau al soartei, Sallustius subliniază că valoarea forței umane, esența ei este activitatea — *industria* — iar natura acesteia este determinată de rolul conducător al spiritului în viața omenească. Teza platoniciană a nemuririi sufletului este însă depășită de scriitorul nostru prin aplicarea ei concret istorică. În locul dăinuirii veșnice a sufletului, el proclamă eternitatea activității umane exprimată în motivul gloriei. Scopul vieții este

[1] *Dicaiarhos* : filosof peripatetic, unul dintre discipolii lui Aristotel. A trăit cam în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n. A scris în cele mai variate domenii : filosofie, geografie, istoria culturii, politică, filologie.

această dorință de a-și prelungi cît mai mult existența în amintirea oamenilor prin cultivarea unor îndeletniciri spirituale (*artes animi*) : „acela mi se pare că trăiește cu adevărat și se bucură de viață care, consacrat unei anumite preocupări, caută gloria unei fapte de seamă sau a unei îndeletniciri demne" (*Catilina*, II, 9). Conținutul unor astfel de preocupări se bazează pe practicarea virtuții, nemurirea faptelor alese este o „glorie a virtuții" (*Iugurta*, I, 3). Totodată, pe lîngă această formă de nemurire cu avantaj oarecum personal, se obține un rezultat important și pe plan istoric : dominarea evenimentelor (*Iugurta*, I, 5).

Dintre activitățile spirituale, atenția lui Sallustius se îndreaptă, în chip firesc, asupra celei politice (a omului de stat) și a celei literare (a istoricului). Deși le declară la fel de lăudabile în principiu, el respinge, totuși, pe cea politică. Argumentele aduse reflectă propria experiență cu deziluziile ei, precum și gîndirea istoricului moralist care constată cu amărăciune moravurile corupte ale epocii, nerecunoașterea meritelor, riscul personal de a fi supus resentimentelor (*Iugurta*, III). De aceea alege pentru sine cealaltă cale, a scriitorului care zugrăvește faptele altora. Echivalarea creației literare cu cea politică practică pune în evidență importanța istoricului și dificultatea sarcinii sale. El trebuie să realizeze în expresia literară o forță egală cu a faptelor vii, „faptele trebuie egalate prin vorbe" (*Catilina*, III, 2). În al doilea rînd, poziția sa, critică sau laudativă, e supusă unor aprecieri subiective care pot duce la acuzația de părtinire. Întîlnim din nou grija pentru imparțialitate, raportată aici la opinia cititorilor (*Catilina*, 3). Cu realizarea condițiilor de mai sus, istoria e concepută ca o operă de o deosebită utilitate patriotică. Aceasta decurge din valoarea ei normativă, îndemnul la virtute pe care-l conțin exemplele pozitive în opoziție cu practica coruptă a prezentului (*Iugurta*, 4). În ultimă analiză, tot elementul etic, așadar, fundamentează și activitatea creatoare a istoricului.

În ceea ce privește obiectul operei, Sallustius își propune să înfățișeze faptele poporului roman „în mod episodic", în

măsura în care îi apăreau „demne de amintire" (*memoria digna*). Criteriul de selectare al acestora se bazează pe raportul dintre elementul istoric obiectiv și impresia produsă asupra scriitorului. Alegerea subiectului este determinată de specificul momentului istoric obiectiv. Conjurația lui Catilina i s-a impus prin *„noutatea crimei și a primejdiei"* (4, 4), războiul cu Iugurta „deoarece *atunci pentru prima dată* a fost înfruntată trufia nobililor" (5, 1). Acest specific este receptat însă de Sallustius ca impresie intensă, deci artistic: „crima și primejdia" în cazul conjurației, iar războiul iugurtin i se impune „în primul rînd" prin faptul că a fost „mare și crîncen, și victoria schimbătoare". Legătura stabilită astfel între intensitatea impresiei și importanța faptului istoric care o determină ajută la realizarea tipicului. Esențialul istoric devine semnificativ artistic. Cît privește modalitatea și forma de realizare a acestuia, ele depind de sensul și ritmul mișcării istorice așa cum o concepe Sallustius. Procesul de descompunere a societății romane provocat, printre altele, și de coruperea moravurilor se desfășoară o bucată de vreme „treptat", cu remedieri parțiale: „Toate acestea, la început, au crescut încetișor, înfrînate din cînd în cînd, pe urmă însă, după ce se molipsiră toți ca de o năprasnică boliște, cetatea se prefăcu și cîrmuirea ajunse, din dreaptă și bună, crudă și de neîndurat" *(Catilina,* 10, 6). Aceeași evoluție lentă urmată de izbucniri o întîlnim și în caracterul personajelor. Simptomul declinului și elementul constant al acestei mișcări, urmărit de istoric în toate operele sale, este conflictul social-politic dintre populari și optimați. Aceste două elemente, mișcarea precipitată și contradicțiile, determină caracterul dramatic al istoriei lui Sallustius.

Avîndu-l drept model pe Tucidide, istoricul roman împrumută de la acesta cercetarea cauzală și imparțialitatea, ca principii de investigație. Din tradiția helenistică își însușește metoda de tratare artistică-dramatică, minus atitudinea panegirică. El se conformează astfel idealului ciceronian și realizează prin împletirea celor două direcții o operă originală,

putînd fi considerat, așa cum îl elogiază poetul Marțial, drept primul istoric artist.

Asasinarea lui Caesar (44) a amînat pentru cîtăva vreme instaurarea dictaturii militare. După un nou șir de războaie civile, bătălia de la Actium (31) desemnează învingător în lupta pentru putere pe nepotul adoptiv al lui Caesar, Octavianus. Acesta instaurează o nouă formă de guvernămînt, principatul, și primește numele de Augustus. Pentru consolidarea și legalizarea puterii monarhice a fost nevoie de o intensă muncă de propagandă avînd ca obiect forma republicană sub care noua putere de stat își deghiza esența. Foarte prețios a fost sprijinul literaturii. Talentele vremii s-au integrat în mișcarea de susținere a sloganurilor principatului. Unul dintre argumentele propagandei era de a înfățișa prezentul drept o potențare și o încununare a celor mai bune virtuți din întreaga evoluție anterioară a puterii romane. Și desigur că o operă istorică monumentală era foarte nimerită în acest scop. **Titus Livius** a împlinit această necesitate scriindu-și istoria: *De la întemeierea Romei.*

Idealul său politic era cel republican-conservator — *concordia civilis* — „bună înțelegere între cetățeni" (IX, 19) și „unire între fruntași și toate treptele sociale" (XXXIV, 49). Scriitorul elogiază actele de solidarizare ale diferitelor categorii de oameni liberi împotriva primejdiei externe mai ales, subliniind inițiativa și exemplul Senatului (XXVI, 36). Nuanța senatorială a acestui ideal a determinat anumite rezerve în atitudinea și concepția lui T. Livius față de regimul lui Augustus.[1] Critica prezentului, sublinierea procesului de decădere și posibilitatea de prăbușire a imperiului sub propria-i mărime și putere sînt afirmate chiar în prefața programatică a operei. Totuși nu s-a ajuns la o deosebire de esență între ideologia regimului și cea a istoricului. Acesta din urmă apreciază pozitiv pacea adusă de Augustus considerînd-o tocmai ca o expresie a idealului său de *concordia* și este animat de aceeași dorință de menținere și redresare a puterii romane. Astfel,

[1] Tacit ne spune că Augustus îl numea „pompeianul" din pricina admirației pentru Pompei, tipul eroului senatorial (*Anale*, IV, 34).

lozinca principatului, de restaurare a „obiceiului străbun" *(mos maiorum)* coincide și cu vederile lui T. Livius. Obiectul principal și ideea centrală a operei sale este Roma ca putere universală — *caput orbis terrarum* — (I, 16, 7). Istoricul își propune să dezvăluie forțele care au dus la constituirea și dezvoltarea internă și externă a imperiului *(Prefață, 9)*. Orientarea sa tradiționalistă îl face să țină seama între altele și de factorul divin, considerat mai ales ca o putere protectoare „prin care poporul roman a ajuns la o culme atît de mare" (XLIV, 1, 11). T. Livius face un loc destul de mare în operă „semnelor" divine și ceremoniilor religioase, dar introduce unele elemente realiste în considerarea lor. Teama în fața evenimentelor provoacă credulitatea și răspîndirea „miracolelor" în vremuri vitrege. De asemenea religia e considerată ca un instrument de acțiune politică chiar de la începuturile societății romane, „un mijloc foarte eficace pentru mulțimea nepricepută și grosolană din acele secole" (I, 19, 4). De aceea, obiectul operei sale, în ultimă analiză, nu este o demonstrație a rolului providenței în istorie ci „viața, moravurile, eroii și îndeletnicirile" *(Prefață, 9)*, forța morală — *virtus populi romani* — care a oprit statul de la prăbușire în momentele critice (XXVI, 41, 12). Acordînd importanță factorului uman în istorie, T. Livius îl tratează diferențiat din punct de vedere social. El desconsideră în general mulțimea socotind-o slugarnică sau anarhică, lipsită de măsură în folosirea libertății (XXIV, 25, 8). Laudă însă forța maselor organizate, armata romană, cheia succeselor și a puterii, dar reliefează mai cu seamă rolul eroilor, al comandanților, magistrați de frunte, consuli [1]. Rolul căpeteniei este de a folosi prilejurile favorabile și de a supune întîmplarea acțiunii sale conștiente — *consilium* — (XXVIII, 44, 8).

În considerarea forțelor care au făurit puterea Romei, în ciuda contrastului adus de comparația cu prezentul, viziunea lui T. Livius este optimistă. Cercetarea trecutului are, ce-i

[1] Seneca Retorul arată pe bună dreptate că între istoricii romani „T. Livius s-a distins mai mult ca toți prin măreția eroilor" *(Suasoriae, VI, 21)*.

drept, ca scop imediat, fuga și reculegerea din vitregiile războaielor civile *(Prefață,* 5; IX, 17). Dar contactul intens cu evenimentele istoriei așa cum le înțelege și le descifrează autorul nostru, descoperirea forțelor arătate mai sus, care au făurit trăinicia Romei, are ca rezultat optimismul. El reține în special procesul de creștere; descompunerea a început mult mai tîrziu decît în alte state *(Prefață,* 11). Perioada îndelungată de strălucire a puterii îi inspiră încrederea în posibilitatea de îndreptare, condiționată de idealul său de pace și armonie (IX, 19). De aici entuziasmul patriotic al scriitorului. Mai presus de gloria literară îl satisface faptul de a se fi străduit „din toate puterile spre amintirea faptelor celui dintîi popor din lume" *(Prefață,* 3). Din patriotismul său decurge și conceperea artistică a istoriei, „desfătarea" provocată cititorilor prin „împodobirea" operei cu imaginea faptelor eroice din trecut (IX, 17). Același rezultat îl are și valoarea normativă, utilitatea morală a istoriei. Pildele pozitive sau negative care slujesc ca îndreptar în comportarea cetățeanului trebuie a fi cuprinse „într-un monument falnic" *(Prefață,* 10). Imaginația poetică devine astfel un instrument necesar de zugrăvire, determinat de însuși obiectul operei sale: folosirea legendelor este justificată de măreția Romei *(Prefață,* 7). Admirația și devotamentul scriitorului, patriotismul său aristocratic și tradiționalist, își găsește cea mai potrivită formă de exprimare în arta retorică. Prin aceasta el se apropie de linia istoriografiei helenistice, temperată însă de influența analisticii latine. Astfel el evită digresiunile geografice sau etnografice, povestirile romanțate fără legătură directă cu istoria, curiozitățile. Retorica e sobră, susținută de un efort spre continuitate și echilibru în compoziție și expresie. În aceasta constă și clasicismul scriitorului.

Regimul întemeiat de Augustus a dăinuit vreme de cinci veacuri, dar contradicțiile societății romane au continuat să se manifeste îmbrăcînd forme noi. După o scurtă perioadă alimentată de iluziile păcii, asistăm în partea a doua a domniei la o înăsprire a situației care duce la momente de criză sub urmașii lui Augustus. Un conflict deosebit de vehement se iscă între împărat și mișcarea de opoziție senatorială, între tendințele absolutiste, tiranice, ale puterii imperiale și do-

rința de independență a cercurilor aristocratice. Inițiativa și rolul politic al acestora este îngrădit de acțiunea unor noi forțe social-politice: liberții parveniți introduși direct în curtea împăratului, cavalerii din care se alcătuiește un perfecționat aparat administrativ, armata, garda pretoriană și apoi cea din provincii, cu un rol deosebit în menținerea și schimbarea puterii, iar pe deasupra un șir de împărați dementi și vicioși. Lupta se ascute mai ales în problema succesiunii, unul dintre punctele neclare, nereglementate juridic, ale noului regim. Se organizează comploturi împotriva împăraților, iar aceștia, la adăpostul legii de lez-maiestate, dezlănțuie împotriva nobilimii senatoriale campanii de prigonire, deosebit de violente sub iulio-claudieni (14—68) și Domițian (81—96).

Într-o asemenea situație, istoriografia secolului I e.n. cunoaște două orientări extremiste: una de opoziție, ivită în cercurile senatoriale republicane. Printre reprezentanții ei s-au aflat Titus Labienus și Cassius Severus sub Augustus, Cremutius Cordus sub Tiberius. Operele acestora au fost interzise sau arse, iar autorii au sfîrșit de moarte năprasnică. Din atmosfera curții imperiale se ridică tendința opusă, de adulație a regimului. Velleius Paterculus și Valerius Maximus elogiază în operele lor domnia lui Tiberius.

La sfîrșitul secolului I vine la tron dinastia Antoninilor care pune capăt conflictului cu Senatul printr-o politică liberală. Atitudinea îngăduitoare a lui Nerva (96—98) și Traian (98—117) față de aristocrație, face inutilă opoziția. În cercurile aristocratice se produce astfel o destindere provocată de iluzia independenței și, totodată, o înviorare a sentimentului „patriotic". În afară de aceasta, politica de extindere și întărire a granițelor, succesele militare împotriva Dacilor și Armeniei, măsurile economice de redresare a Italiei au dus la consolidarea imperiului. Scriitorii trecuți prin epoca tulbure a tiraniilor și aflați sub înrîurirea ideologiei de opoziție trăiesc din plin bucuria primelor momente de împăcare pe care o simt, mai cu seamă, ca pe o condiție favorabilă creației: „Se scrie cu mai multă libertate și de aceea chiar mai cu plăcere" (Plinius cel Tînăr, *Scrisori*, III, 18, 6).

Într-un astfel de climat se situează creația celui mai de seamă istoric latin **Publius Cornelius Tacitus.** Reprezentant al nobilimii senatoriale, el a fost un colaborator prudent al regimului, deținînd funcții și avantaje sub Flavieni (69—96), dar a trecut și printr-o perioadă mai dificilă și rezervată în ultimii ani ai lui Domițian. De aceea, poziția să politică se află pe o linie de mijloc, între opoziția radicală și lingușirea servilă, practicate în general de contemporanii săi. Idealul republican e privit cu nostalgie. În opera sa străbat „urmele libertății muribunde" (*Anale,* I, 74), „chipul trecutului" (*Anale,* III, 60) sau „vechile așezăminte" (*Anale,* IV, 63), menționate din cînd în cînd în contrast cu prezentul, ca „pilde de dreptate sau consolare în nenorocire" (*Istorii,* III, 51). Altminteri își dă seama de faptul că trecutul este depășit. Forma mixtă de stat din vremea războaielor punice, socotită perfectă de Polibius și Cicero, nu poate dăinui (*Anale,* IV, 33), nici severitatea moralei tradiționale nu mai e pe măsura generațiilor noi (*Istorii,* I, 18). Libertatea veritabilă a apus o dată cu republica (*Agricola,* II). Astfel imperiul i se impune ca singura formă necesară instaurată în interesul păcii (*Istorii,* I, 1). Dar pentru a echilibra libertatea — pentru Tacitus *„o libertate a Senatului"* (*Agricola,* II) — cu principiul monarhic, istoricul caută o formulă de legalitate constituțională care să exprime acordul de interese dintre împărat și Senat. Soluționarea o vede în guvernarea lui Nerva și, respectiv, Traian. Nerva „a înmănuncheat lucruri odinioară de neîmpăcat, principatul și libertatea" (*Agricola,* III). Plinius arată că e vorba de fapt de o renunțare la vechea libertate în interesul privilegiilor acordate cu mărinimie de împărat: „răsplată egală după merite" (*Panegiricul*[1], XLIV, 6—7). Același criteriu al meritului era chemat să rezolve și problema succesiunii. Adopțiunea din afara familiei, din rîndul aristocrației senatoriale, trebuia să asigure un împărat reprezentant al intereselor acesteia: „faptul că am început să fim aleși va ține locul liber-

---

[1] *Panegiricul:* discurs festiv rostit în Senat la 1 septembrie 100 e.n., de Pliniu (62—113), cu prilejul intrării sale în funcția de consul. E un elogiu al lui Traian, veritabil manifest ideologic al colaborării dintre Senat și împărat.

tății..." pentru că „adopțiunea va găsi pe cel mai bun" *(Istorii,* I, 16). Datorită acestui liberalism, Senatul își recapătă în aparență prestigiul tradițional de organ reprezentativ al statului și devine o sursă de recrutare a împăraților.

În conformitate cu acest ideal, pus în practică cu destulă eficacitate de Antonini în cursul secolului al II-lea, Tacitus își delimitează obiectul istoriei sale. Planul global a fost acela de a înfățișa: „amintirea sclaviei trecute și mărturia binefacerilor prezente" *(Agricola,* III). Tirania lui Domițian în contrast cu destinderea adusă de Nerva și Traian a constituit punctul de plecare al meditațiilor istoricului. În prima sa operă. Agricola, socrul autorului, e prototipul candidatului ideal la domnie. De aceea îl elogiază pentru obîrșia nobilă, calitățile de militar și morale cu care a guvernat Britania, atrăgîndu-și gelozia lui Domițian. Apoi caută „tainele puterii" (*Istorii,* I, 4) urmărind procesul de înfiripare dramatică, în condițiile războiului civil din anul 68—69, a soluției guvernamentale adoptate de Antonini (*Istorii*). Dar deziluziile încercate și în fața noilor împărați au întunecat cîmpul de cercetare al istoricului care renunță la planul de a înfățișa „fericirea timpurilor" prezente și se întoarce înapoi pe firul vremii, pînă la principatul lui Augustus, spre a urmări evoluția tiraniei sub dinastia iulio-claudiană *(Anale).* Această căutare retrospectivă a originilor răului, proiectînd în trecut dezamăgirile prezente, îl apropie pe Tacitus de înaintașul și modelul său Sallustius. Ca și acesta, Tacitus proclamă ca principiu fundamental al istoriei imparțialitatea, izvorîtă la el din următoarele baze sociale și ideologice: mai întîi, calitatea de colaborator moderat și prudent al imperiului a creat o dispoziție favorabilă unei relative obiectivități. Nici partizan slugarnic, nici opoziționist declarat, el s-a putut strecura prin perioadele de tiranie fără a deveni curtean sau victimă *(Anale,* IV, 20). Această poziție l-a ajutat să cunoască viața imperiului, să-și înăbușe resentimentele și să-și maturizeze „în tăcere" *(Agricola,* III) spiritul critic. În al doilea rînd, preocuparea pentru adevăr înseamnă în concepția lui Tacitus (ca și pentru Sallustius), desprinderea de sub înrîurirea pasiunilor imediate, interesate și deformante, și grija de a transmite viitorului *(Istorii,*

I, 1) esenţa morală, pozitivă sau negativă, a realităţii. Aceasta este „sarcina analelor", *(Anale,* IV, 65), iar condiţia principală de sezisare şi exprimare a adevărului este libertatea. De aici, atitudinea critică a lui Tacitus faţă de istoricii epocii imperiale cărora, lipsindu-le libertatea, „au călcat în picioare adevărul" prin necunoaşterea vieţii publice de care se înstrăinează, printr-o atitudine ostentativ-duşmănoasă sau linguşitoare *(Istorii,* I, 1 ; *Anale,* I, 1). Astfel istoricul nostru se delimitează deopotrivă faţă de opoziţionişti şi panegirişti, propunîndu-şi să scrie „fără dragoste şi fără ură" — *neque amore et sine odio* — *(Istorii,* I, 1), „fără mînie şi părtinire" — *sine ira et studio* — *(Anale,* I, 1).

De tendinţa spre obiectivitate se leagă cercetarea cauzală a faptelor *(Istorii,* I, 4), un alt principiu important al concepţiei sale. În acest sens, el distinge două categorii de cauze : una de natură transcendentă, providenţială, denumită *fatum* (destin), *fortuna* (soartă) sau putere a zeilor opusă întîmplării *(Anale,* VI, 22). Rolul ei este de a „pune la cale", de a produce cea de a doua categorie : „originile şi cauzele" *(initia causasque)* imediate ale evenimentelor *(Istorii,* II, 1 ; 69). În privinţa cauzelor supranaturale, concepţia lui Tacitus, nu îndeajuns de consecventă şi evoluînd pe parcurs [1], este, în general, sceptic-raţionalistă, în mai mare măsură decît la T. Livius. În determinarea concretă a fiecărui eveniment se enumeră deseori pe acelaşi plan cauze din cele două categorii, divine şi umane, marcînd astfel importanţa lor, în orice caz, egală. Dar destinul are un rol secundar în istoria lui Tacitus [2], autorul subliniază valoarea cauzelor imediate, a forţelor umane. Printre acestea se numără, în primul rînd, capacităţile spirituale, raţiunea şi priceperea *(Istorii,* III, 60 ; *Anale,* IV, 20), dar mai ales impulsurile psihologice, reacţiunile imediate în faţa evenimentelor. Cauzele materiale şi intenţiile politice se exprimă sub formă de porniri afective, întreaga istorie a lui Tacitus se desfăşoară la temperatura pasiunilor din care izvo-

---

[1] Ph. Fabia, *Ireligiozitatea lui Tacit, Journal des savants,* 1914.

[2] Alain Michel, *Cauzalitatea istorică la Tacit, Revue des Études Anciennes,* 1—2/1959.

răsc faptele. Cercetarea cauzelor devine astfel o pătrundere în intenţiile ascunse şi pornirile dominante ale personajelor, istoricul se transformă în portretist şi dramaturg. El caută esenţialul sub fenomene aparent nesemnificative: „nu va fi fără folos să cercetăm fapte la prima vedere neînsemnate, din care se nasc deseori acţiuni cu rezultate importante" *(Anale,* IV, 32). Raportul dintre pasiuni şi acţiuni capătă un mers dramatic tocmai prin contrastul între punctul de pornire, nebănuit, neglijabil, şi dezlănţuirea inevitabilă, de proporţii, a consecinţelor.

Căutînd mobilurile ascunse ale evenimentelor şi încercările dramatice de a se găsi o soluţie, Tacitus are o vedere pesimistă asupra istoriei, accentuată pe măsură ce înaintează în compunerea operei. Izvorul acestei amărăciuni stă în îngrijorarea istoricului pentru soarta imperiului: în afară, ameninţarea popoarelor din provincii, primejdia constituită de spiritul lor de libertate şi posibilitatea unirii împotriva Romei *(Agricola* şi *Germania).* În interior, conflictul acut între Senat şi puterea imperială care putea degenera oricînd în tiranie. Amintirea apăsătoare a trecutului, în ciuda schimbării aduse de Antonini, sporea teama faţă de posibilitatea revenirii unui tiran *(Agricola,* III). La acestea se adaugă şi dezamăgirile prezentului. „Principele ideal" — *optimus princeps* — n-a putut schimba esenţa orînduirii. Mai mult, liberalismul lui Traian a curmat opoziţia Senatului, fără a-i reda acestuia vechea autoritate şi iniţiativă. Împăratul îşi exercita cu severitate controlul asupra dregătorilor prin aparatul său birocratic. Tacitus a cunoscut personal situaţia ca proconsul în Asia. Şi în problema adopţiunii, rolul Senatului s-a dovedit inutil în faţa Curţii care impune alegerea lui Hadrianus prin intrigile femeilor [1]. Libertatea se reducea în cele din urmă la libertatea de a critica pe împăraţii anteriori şi a lăuda pe cel prezent [2]. Tacitus a fost şi el o victimă a iluziilor senatoriale contrazise de realităţi, şi neputinţa propriei clase îl face să vadă soarta Romei în culori întunecate.

---

[1] Paratore, *Tacito,* Ed. Varese, Milano, 1951.

[2] H. Bardon, *Împăraţii şi literatura latină,* Paris, *Les belles lettres,* 1940, pp. 369—372 şi 372 şi următoarele.

De aici, caracterul tragic al istoriei sale. Cadrul se restrînge, tot mai mult, în *Anale*, la viața de Curte și culisele ei. În locul evenimentelor de proporții epice ale istoriei republicane, războaie victorioase sau lupte interne pasionante, scriitorul își îndreaptă atenția, în primul rînd, spre dramele individuale ale vîrfurilor societății : „noi vom înșirui porunci aprige, acuzații continui, prietenii înșelătoare, pieirea nevinovaților și cauze ale morții" *(Anale,* IV, 33). Acestea i se par monotone prin repetarea lor și obositoare. Dar Tacitus deși concepe istoria artistic, nu urmărește „desfătarea" cititorului printr-o lectură odihnitoare. El nu menajează „dezgustul" celor care au trăit faptele zugrăvite și nici susceptibilitatea celor afectați de exemplul moravurilor înfățișate *(Anale,* IV, 33 și VI, 7). Scopul istoriei este tocmai „de a nu trece sub tăcere virtuțile și de a inspira vorbelor și faptelor strîmbe teama de infamie în ochii posterității" *(Anale,* III, 65). Proiectînd caracterul exemplar al faptelor istorice pe planul viitorului, Tacitus dă o sancțiune morală trecutului și află cheia de depășire a prezentului : faptele de laudă ale epocii sale pot sluji și ele de pilde urmașilor. De aceea „întrecerea în virtute cu strămoșii" *(Anale,* III, 55) îi apare ca un refugiu din atmosfera întunecată a vremii, un element de permanență umană în fața destrămării istorice. O licărire optimistă, exprimată timid, dacă nu ca speranță, în orice caz, ca dorință de mai bine.

Dacă Tacitus a fost reprezentantul ideologiei senatoriale, contemporanul său mai tînăr, **Gaius Suetonius Tranquillus,** aduce în istoriografia latină de la începutul secolului al II-lea punctul de vedere al cavalerilor.[1] Ordinul ecvestru e în această vreme o clasă în plină ascensiune și înnoire, un sprijin important al puterii imperiale. Recrutați printre elementele cele mai întreprinzătoare din rîndul nobilimii municipale, dintre liberți și ostași, printre greci și orientali, sau în provincii, ei sînt folosiți în administrație datorită spiritului practic, priceperii în afaceri. Lipsiți de prejudecăți de castă și dornici să lucreze pentru a se ridica, ei constituiau și din

[1] Francesco Della Corte, *Suetonio, Eques Romanus,* Ed. Varese, Milano, 1958.

punct de vedere politic o categorie mai neutră, uşor de atras şi de mînuit[1]. În rîndul lor intră şi un număr de intelectuali, folosiţi în treburile cancelariei. Sub Claudius se înfiinţează în mod oficial o serie de departamente specializate ale birocraţiei imperiale, constituindu-se astfel un vast aparat funcţionăresc alcătuit cu precădere din cavaleri. Din ierarhia administrativă se desprind trei secretariate care formează un *cursus honorum*[2] al ordinului ecvestru : *procurator a studiis* (un fel de arhivar, consilier tehnic care pregătea ordinele şi deciziile) ; — *a bibliothecis* (conducător al bibliotecilor publice) şi, cea mai importantă — *ab epistulis* (director al corespondenţei imperiale). Suetonius le-a străbătut pe toate, fiind ales pentru calităţile şi preocupările sale de erudit. Prietenul şi protectorul său, Plinius cel Tînăr, îl caracterizează ca pe un om dedicat studiilor — *scholasticus* — şi un savant — *eruditissimus* — foarte cinstit şi corect în acelaşi timp —*probissimus, honestissimus.*

Aceste două aspecte ale personalităţii şi activităţii lui Suetonius, calitatea de colaborator al imperiului de pe poziţia cavalerilor şi priceperea tehnică a omului de litere, funcţionarul corect şi filologul erudit, au contribuit la formarea concepţiei sale istorice. Pornind de la acceptarea puterii imperiale ca o realitate de fapt, el o face fără nostalgii republicane şi fără entuziasm deosebit faţă de Antonini, ca Tacitus. Critică tirania împăraţilor anteriori, apropiindu-se prin aceasta de poziţia senatorială, dar nu trece la elogierea celor prezenţi cărora le recunoaşte, sobru, „înfrînarea şi cumpătarea", fără a-i numi *(Domiţian,* 23), iar cînd are ocazia să-l pomenească pe Hadrian o face în acelaşi chip, fără nici un fel de apreciere *(August, 7).* De altminteri, chiar natura slujbelor ocupate cereau funcţionarului doar corectitudine şi pricepere profesională, spre deosebire de magistraturile curule ocupate de Tacitus, care aveau mai multă implicaţie politică şi puneau aristocraţiei senatoriale problema libertăţii în relaţiile cu împăratul. Idealul politic al lui Suetonius este statul bine administrat de către un împărat cu răspundere, sprijinit pe consiliul

[1] Francesco Della Corte, *op. cit.*

[2] *Cursus honorum :* ierarhia demnităţilor publice romane.

său și pe aparatul birocratic la care colaborează ordinul ecvestru.[1] În calitate de secretar, scriitorul nostru a cunoscut mecanismul vieții publice a imperiului așa cum se reflecta în actele oficiale și în intensa circulație a corespondenței, dar a putut pătrunde totodată și în tainele Curții, în viața privată a cezarilor. De aceea viața publică și evenimentele sînt receptate de Suetonius în raport cu puterea imperială, ca reacțiuni sau emanații directe ale acesteia. Astfel, viața personală a împăratului în întregul ei i se impune ca realitate unică, etalon și obiect de cercetare a istoriei. Aceasta și explică orientarea spre genul biografiei în tratarea căreia aplică însușirile și metoda eruditului. În afară de sursele indirecte, literare, Suetonius a folosit foarte mult și informațiile directe, scrise și orale. Curiozitatea sa de filolog și anticvar iscodește cu pasiunea curteanului, discret în aparență, care vede și aude totul. Nici o posibilitate de investigație nu e nesocotită : actele oficiale, testamentele lui Caesar, Augustus și Tiberius, corespondența și operele literare ale cezarilor, lucrări literare mai puțin cunoscute, diferite manuale, culegeri erudite sau vorbe de spirit, inscripții, precum și numeroase mărturii anonime, mai ales orale, de la martori oculari ai evenimentelor, o amintire auzită în tinerețe de la bunicul său, relatările oamenilor de la curte, versurile care circulau pe seama împăraților, zvonurile, o vorbă strigată din mulțime, un fragment de conversație prins în treacăt de cineva ș.a. O dată adunate, informațiile sînt supuse unui proces de selectare mai ales cantitativă. Suetonius reproduce fragmente din materialul scris și subliniază deseori că nu poate reda toate mărturiile cunoscute de el. Al doilea principiu al metodei sale este clasificarea pe categorii — *per species (August*, 9) reprezentînd diferitele forme de activitate și aspecte ale vieții în interiorul cărora se înșiră faptele selectate. Acestei munci de sistematizare îi lipsește însă spiritul critic al unei istorii științifice și pasiunea care să însuflețească artistic materialul. Răceala scriitorului este de fapt o formă a imparțialității sale, rezultată din indiferența politică a cavalerilor și conformismul „corect" al funcționarului. Ea are avantajul de a da

[1] Francesco Della Corte, *op. cit.*, pp. 160 și 229.

faptelor impresia de autentic, lăsîndu-le să vorbească de la sine. Atitudinea scriitorului poate fi dedusă, totuşi, indirect, pornind de la natura unora dintre acele *species* care conţin, implicit, şi criterii de apreciere. Cel mai important este punctul de vedere moral inclus în gruparea faptelor după virtuţi şi vicii, raportul dintre ele determinînd calificarea împăratului respectiv. În al doilea rînd, superstiţiile cezarilor, atitudinea lor faţă de religie şi prodigiile care însoţesc momentele decisive ale vieţii lor, naşterea, venirea la putere, moartea, constituie şi ele un mijloc de apreciere indirectă care se adaugă celui dintîi. Ele sînt prezentate însă pe compartimente, şi cititorului îi rămîne latitudinea de a face legăturile necesare.

Vastul material de detalii şi fapte particulare care alcătuiesc biografiile lui Suetonius are o valoare semnificativă, reprezentativă pentru realitatea individuală pe care o înfăţişează : viaţa împăratului. Dar aceasta nu este căutată şi realizată artistic de autor, ci e conţinută în natura faptelor şi în însumarea lor la categorii morale. „Ar fi prea lung să înşir cu de-amănuntul faptele crude ale acestuia ; va fi de ajuns să enumăr felurile *(genera)* ca pe nişte modele *(exemplaria)* de cruzime *(Domiţian,* 61). Selectarea şi clasificarea eruditului echivalează aşadar, întrucîtva, procesul de tipizare.

Subt pana lui Suetonius biografia capătă astfel o înfăţişare nouă şi distinctă faţă de tradiţia cunoscută şi folosită ca model în alcătuirea operei sale. Ea se depărtează de cercetarea cauzelor istorice şi restrînge sfera evenimentelor la viaţa particulară a împăratului. Această concentrare este anihilată însă de expunerea *per species,* caracteristică tipului de biografie literară alexandrină, folosit la Roma de Varro şi de gramaticul Valerius Probus. Suetonius o aplică însă nu numai literaţilor ci şi omului politic, împăratului. Prin renunţarea la criteriul cronologic de expunere el se depărtează şi de tradiţia analistică romană şi de biografia helenistică-peripatetică. Comparat cu contemporanul său Plutarh şi cu aproape întreaga istoriografie romană, el se deosebeşte prin lipsa de pasiune şi preocupare artistică în tratarea istoriei. Operă de erudit fără a fi un tratat tehnic, operă de funcţionar imperial, dar neizvorîtă

din utilitatea imediată a slujbei, avînd ca obiect viața personalităților supreme ale statului fără a cădea în elogiu sau pamflet. Prin aceste delimitări, cu aspecte pozitive și negative, genul biografic realizat de Suetonius s-a impus prin originalitatea sa servind ca model istoricilor următori, pînă în evul mediu.

După Tacitus și Suetonius istoriografia romană nu mai cunoaște reprezentanți de seamă. La sfîrșitul secolului al III-lea, o dată cu domnia lui Dioclețian (284—305), statul roman se transformă în monarhie absolută, *dominat (dominus* — stăpîn) și înlătură definitiv elementele *principatului* întemeiat de Augustus, care mai persistaseră într-o oarecare măsură pînă sub Antonini. Criza și declinul orînduirii sclavagiste romane se oglindește și în orientarea prozei istorice care nu aduce elemente deosebite de concepție și metodă și se află sub influența tendințelor din epoca lui Traian. Astfel *Panegiricul* lui Plinius și în general tradiția literaturii pro-imperiale se regăsesc într-o culegere din secolul al IV-lea, *Panegyrici Latini*. Atitudinea lingușitoare față de împărați este exprimată într-o formă declamatorie, vădind influența școlilor retorice din Gallia, de unde proveneau o bună parte din autorii elogiilor. Pe o poziție asemănătoare se află și scriitorii unei alte culegeri din aceeași epocă, intitulată *Historia Augusta*. Avînd ca model biografiile lui Suetonius pe care îl continuă și cronologic, ele alcătuiesc o literatură de Curte caracterizată prin banalitate, detalii nesemnificative pentru viața împăraților, și prin adulație. Singura figură mai originală din această perioadă este cea a lui Ammianus Marcellinus care pe la sfîrșitul secolului al patrulea scrie o istorie în 31 de cărți (primele 13 s-au pierdut), mergînd de la moartea lui Domițian (96) pînă la moartea lui Valens (378). El continuă astfel pe Tacitus, modelul său, care l-a influențat și în unele elemente de concepție, cum ar fi năzuința spre imparțialitate și adevăr. În opoziție cu anecdotica măruntă din scrierile contemporanilor, Marcellinus proclamă gravitatea istoriei al cărei obiect trebuie să fie treburile publice și nu cercetarea faptelor banale (XXVI, 1, 1). E animat de entuziasm pentru puterea imperială a Romei, dar critică, în același timp, ca un filosof

moralist, simptomele descompunerii. În zugrăvirea evenimentelor, tablouri, discursuri și portrete, nu atinge forța artistică a lui Tacitus. Are în schimb mai multă precizie, în special în cunoașterea realităților militare. În rest, perioada la care ne referim a cunoscut numeroase lucrări de compilație și erudiție, neinteresante ca idei sau valoare literară.

Istoriografia romană s-a născut în taina caselor aristocratice, făurită de marele pontifice și alimentată de literatura arhivelor publice și private. A ieșit apoi la lumină sub impulsul orgoliului „patriotic" al unei societăți în ascensiune și, timp de un veac și jumătate, cît durează perioada analistică, s-au înfiripat principalele tendințe, metode de creație și forme. În toiul conflictelor și al pasiunilor civile se constituie ca proză artistică prin Sallustius. Se înflăcărează apoi de admirația trecutului și speranțele într-un viitor fericit, cu Titus Livius. Mai tîrziu se înnegurează cutremurată de silnicia despotismului imperial și neputința păturilor dominante, la Tacitus. Pătrunde indiscretă și malițioasă în viața intimă a cezarilor, cu Suetonius. La urmă obosește și-și stinge personalitatea în operele panegirice ivite de-a lungul întregii perioade imperiale, sau își sleiește elanurile în lucrări gratuite de erudiție și, uneori, istorie romanțată.

„Descoperirea concepției materialiste a istoriei, sau, mai bine zis, consecventa aplicare și extindere a materialismului asupra domeniului fenomenelor sociale, a înlăturat două neajunsuri principale ale teoriilor istorice anterioare".[1] Din punct de vedere al valorii universale, neajunsurile teoriilor istorice premarxiste le găsim și în istoria antică, în general, și în cea romană, în special. În explicația cauzală a faptelor, scriitorii antichității au cercetat mai ales „motivele ideologice ale activității istorice a oamenilor"[2], fără a vedea legitatea obiectivă de la baza acestora[3]. În al doilea rînd, ei au nesoco-

[1] Lenin, *Opere*, 21, capitolul *K. Marx. Concepția materialistă a istoriei*, E.S.P.L.P., 1955, p. 42.

[2] Lenin, *op. cit.*, p. 42.

[3] O excepție o constituie opera lui Tucidide și a lui Appian, care arată determinarea economică a evenimentelor.

tit acțiunile maselor populației și au absolutizat rolul personalităților, desprinzîndu-le de condițiile obiective și de „acțiunile *claselor* (subl. în original) a căror luptă determină dezvoltarea societății"[1].

Aplicînd în mod comparativ aceste idei la istoriografia greacă și romană, vom desprinde trăsăturile distinctive ale fiecăreia și originalitatea celei romane.

Proza istorică a grecilor se caracterizează prin mai multă obiectivitate decît cea romană, datorită unor condiții specifice de viață și cultură. La formarea unui spirit pozitiv de cercetare, au contribuit : dezvoltarea generală a științelor în Grecia (mare parte dintre ele folosite ca discipline auxiliare ale istoriei) ; influența pozitivă pe care au avut-o asupra gîndirii istoricilor, cultura progresistă și ideologia democrației ateniene ; călătoriile sau pasiunea pentru studiu. Toți acești factori au lărgit orizontul de cunoaștere al istoricilor greci, creînd o bază de comparație și judecare multilaterală a fenomenelor, și i-au ajutat să-și depășească limitele poziției de clasă sau ale patriotismului local, apropiindu-se de o cercetare în spirit mai științific a procesului istoric.

Istoriografia romană, în schimb, e mai bogată în atitudini, mai plină de resurse emotive : patriotism aristocratic, dezamăgiri și resentimente, încredere în viitor, critică îndîrjită sau exaltare, tot acest colorit afectiv a cerut o haină literară de exprimare. Pasiunea politică izvorîtă din poziția ideologică a scriitorilor a pus în mișcare, la fiecare în parte, un anumit resort subiectiv, un criteriu de reflectare și valorificare a faptelor și acesta, la rîndul său, a determinat gradul și modul de tratare artistică a istoriei, individualitatea bine marcată, originală, a fiecărei creații.

Tinzînd spre obiectivitate, istoriografia greacă avea un caracter mai reflexiv, urmărea în mare parte informarea, pe cît cu putință exactă, a cititorului și a posterității.

Romanii accentuează rolul moral-normativ al istoriei și consideră scrierea ei drept o „îndatorire patriotică" (Cicero, *Despre legi*, I, 2, 5). Freamătul pasiunilor politice care schimbă

[1] Lenin, *Opere*, 1, E.S.P.L.P., 1958, p. 404.

uneori sensul adevărat al faptelor, „împodobindu-le", lasă o impresie puternică de vitalitate.

Cu rezervele formulate în privința valorii științifice, proza istorică latină transmite peste vreme, tocmai datorită calităților ei artistice, un mesaj de trainică actualitate. Prin neîmplinirile timpului de atunci și mentalitatea străveche îngrădită de prejudecăți și vederi pătimașe, străbate biruitoare o idee, sporită de-a lungul vremii în curgerea vijelioasă a istoriei romane. Sallustius i-a dat glas aflîndu-i rădăcinile în vorbele înțelepte ale tradiției populare: „Realitatea ne-a arătat că adevărul e cel rostit de Appius în proverbele sale, anume că omul este făuritorul soartei sale".

Mihai Nichita

CEZAR

GAIUS IULIUS CAESAR

(100—44 î.e.n.)

Se trăgea după tată din ginta patriciană Iulia, iar după mamă, din ginta plebeiană Aurelia. Tradițiile de familie îl legau de partida popularilor: era nepot al luptătorului democrat Marius și se căsătorește cu fiica lui Cinna, un partizan al celui dintîi. De aceea pășește în viața politică și străbate „cariera onorurilor" sprijinit mai ales pe această grupare al cărei promotor devine. Astfel, ajunge, rînd pe rînd, la cele mai înalte dregătorii civile, militare și religioase. A îndeplinit și funcția de triumvir (60) alături de Crassus și de Pompei, iar după înfrîngerea acestuia (48) capătă o serie de împuterniciri care-i asigură puterea dictatorială nelimitată. În persoana sa, calitățile excepționale de om politic și de comandant militar se împleteau cu o viață morală în care se potențaseră parcă toate viciile societății romane a timpului. Lacom și jefuitor, risipitor și desfrînat, alternînd pasiunea pentru lux cu o viață militară severă. Aceste vicii erau subordonate însă, în mare parte, ambiției și scopurilor politice: „din jafurile cele mai evidente și din despuierea templelor a putut susține și cheltuielile războaielor civile și ale triumfurilor și spectacolelor sale." (Suetonius, 54).

Importanța istorică a lui Cezar constă în faptul că, înțelegînd mai clar necesitatea obiectivă, a instaurat dictatura militară ca formă obligatorie de trecere de la republica aristocratică la imperiu, mijloc de soluționare a contradicției între vechea formă de stat republicană și noul conținut de putere mondială a Romei. Politica de echilibru între diferitele grupări ale oamenilor liberi nu i-a reușit însă, din cauza contradicțiilor prea mari dintre acestea și datorită compoziției sociale

eterogene a partizanilor săi.[1] *Favorizații și nemulțumiții aparțineau tuturor categoriilor. Plebea a fost înșelată în așteptările unor reforme radicale, optimații erau nemulțumiți de tendințele sale monarhice și astfel complotul senatorial a reușit. Cezar e asasinat (44).*

Activitatea politică se împletește strîns cu cea literară. În campaniile războinice, printre locotenenții săi se aflau oameni de litere și multe dintre scrierile lui Cezar au fost compuse în clipele de răgaz sau inspirate direct din viața militară. Ni se menționează diverse categorii de opere, multe dintre ele pierdute.

Omul politic și generalul a fost și orator. Stilul discursurilor sale îmbină „gustul alegerii cuvintelor" cu „podoabele oratorice", părînd „niște tablouri bine pictate așezate în plină lumină" (Cicero, Brutus, *261).*

Lucrări poetice : versuri în limba greacă și poezii de dragoste. Iter, *o descriere în versuri a „călătoriei" de 27 de zile făcută în Spania (46).* Laudes Herculis, *un poem în cinstea eroului mitologic și o tragedie,* Oidipus. De analogia, *un tratat lingvistic scris în timpul trecerii Alpilor (54) în războiul galic.* Anticato, *un pamflet politic, răspuns la scrierile elogioase ale lui Cicero și Brutus la adresa lui Cato cel Tînăr. Toate acestea nu ni s-au păstrat.*

Opera istorică : 1. Commentarii de bello gallico *(Memorii despre războiul galic) au fost publicate la sfîrșitul campaniei (52—51). 2.* Commentarii de bello civili, *în trei cărți, descrie evenimentele cuprinse între 1 ianuarie 49 și noiembrie 48. A fost publicată după moartea lui Cezar într-o formă nerevăzută, de aceea e mai puțin izbutită din punct de vedere literar. Într-o situație asemănătoare se găsesc și celelalte memorii aparținînd probabil locotenenților lui Cezar, care au completat tabloul campaniilor : cartea a VIII-a din* Bellum Gallicum *scrisă* de *Hirtius, face legătura cu războiul civil, înfățișînd evenimentele anilor 51—50. Alte trei cuprind luptele duse în provincii după înfrîngerea lui Pompei :* Bellum Alexandrinum *are ca autor tot pe Hirtius.* Bellum Africum, *scrisă de*

[1] *Apud* N. A. Mașchin, *Istoria Romei*, Editura de Stat, București, 1951, p. 226.

un participant aparținînd legiunii a II-a și Bellum Hispaniense, *scrisă tot de un martor al campaniei. Ultimele două lucrări conțin multe elemente de vorbire populară fiind alcătuite, probabil, de oameni mai puțin instruiți. Ele au importanță pentru istoria limbii latine.*

Pentru a aprecia valoarea istorică a operei lui Cezar trebuie să ținem seamă de prezentarea tendențioasă și apologetică. În cucerirea Galiei erau interesate și vîrfurile avute ale societății romane, iar Cezar avea împuterniciri legale. De aceea gradul de obiectivitate este mai mare. În cazul conflictului cu Pompei însă, lupta împotriva propriilor cetățeni și a forțelor senatoriale reprezentante ale statului, era mai greu de justificat. De aceea Războiul civil *are un caracter mai subiectiv. Cezar încearcă să arunce toată vina pe adversari, defăimîndu-i și, în același timp, își exagerează caracterul pașnic și clemența. Proporțiile și sensul real al evenimentelor pot fi delimitate dacă ținem seama de metoda de deformare a adevărului*[1]*. Aceasta constă într-un proces de falsificare a cauzalității bazat pe următoarele două procedee mai importante : a) asocierea și disocierea faptelor în compoziție spre a sugera cititorului o anumită succesiune a evenimentelor, dorită de autor ; b) aparența cauzală a pretextului, prezentarea singularului sau a incidentalului drept general și semnificativ. Așa este, de pildă, justificarea cuceririlor prin tendințele agresive ale populațiilor din Galia și Germania ; invocarea calității de apărător al galilor împotriva germanilor ; extinderea „vinei" unor căpetenii sau triburi la întreaga colectivitate.*

De asemenea, Cezar folosește, ca mijloc de deformare, și exagerarea în proporțiile sau chiar calitatea anumitor fapte : amploarea lucrărilor de fortificație făcute de romani, pierderile imense ale dușmanilor, minimalizarea rolului locotenenților săi, denigrarea dușmanilor etc. Ceea ce rămîne valabil din punct de vedere istoric este autenticitatea faptelor, chiar dacă dimensiunile și înlănțuirea lor este falsificată. Cezar nu a putut schimba chiar natura evenimentelor petrecute, pentru că avea martori în contemporanii săi. De aceea ele își păstrează

---

[1] Michel Rambaud, *Arta deformării istorice în „Comentariile lui Cezar"*, Paris, 1952.

o valoare istorică apreciabilă, constituie, pentru războiul galic îndeosebi, principala sursă de informație.

Cît privește valoarea artistică, aceasta se vede mai întîi în specificul narației. Succesiunea faptelor se face într-o anumită ordine determinată de legile strategiei, de „logica și rînduiala artei militare" (rei militaris ratio atque ordo). *În mare, diferitele episoade ale campaniilor decurg în trei etape: informarea, manevrele pregătitoare, acțiunea. Aceasta din urmă însă nu se desfășoară în mod absolut, conform planului „după ordin". Prezența ordonatoare a lui Cezar, sensibilă mai ales în primele două etape, lasă apoi o anumită independență acțiunii propriu-zise; aici intervine inițiativa maselor, a locotenenților săi precum și acțiunile neprevăzute ale dușmanilor. Tocmai aceste momente de desfășurare obiectivă a forțelor creează un anumit ritm al mișcării epice, marcat din loc în loc de intervențiile raționale ale strategului. Cu un ochi de specialist și de artist, Cezar surprinde rapiditatea deplasărilor și a ciocnirilor: „după ce-i loviră și risipiră cu ușurință, coborîră spre rîu cu o iuțeală de necrezut, încît aveai impresia că în același timp sînt lîngă pădure și în rîu și deja încăierați cu ai noștri"* (Bellum Gallicum, *II, 19, 7) sau: „ai noștri, la darea semnalului, năvăliră cu atîta îndîrjire împotriva dușmanilor, iar aceștia se năpustiră atît de brusc și de repede, încît nu mai avură loc să arunce lăncile. Zvîrlindu-le se luptară cu săbiile corp la corp"* (Bellum Gallicum, *I, 52, 3—4).*

Natura diferită a faptelor cît și modul uniform al relatării lor, creează o anumită tensiune internă, implicită în acțiune. Cezar înregistrează la rece, fără a diferenția afectiv, fapte de natură să impresioneze diferit pe cititor și care se reliefează prin chiar simplitatea enunțării. Victoriile sînt relatate fără emfază, insuccesele și panica armatei romane fără pesimism, situațiile tragice ale populației civile sînt menționate ca o simplă componentă a ansamblului războinic, punînd în evidență uneori cruzimea și cinismul învingătorului: „iar restul mulțimii de copii și de femei, căci ieșiseră de acasă și trecuseră Rinul cu toți ai lor, începu să fugă în toate părțile: Cezar trimise cavaleria în urma lor" (Bellum Gallicum, *IV, 14, 5).*

Arta scriitorului se vede și într-o anumită tendință de individualizare. Pe fondul acțiunilor de masă, Cezar detașează din fuga întîmplărilor portrete instantanee de eroi anonimi sau ofițeri de diferite grade. Gesturi spontane de eroism și sacrificiu în momente de cumpănă i se par „vrednice de amintit". Menționarea acestora însoțită de scurte notații lasă impresia unor epitafe puse în toiul luptei la căpătîiul celor morți pe care n-ai vreme nici să-i plîngi nici să-i admiri: „atunci lui T. Balventius care în anul trecut fusese primipil[1]*, bărbat viteaz și cu mare autoritate, o lance îi străpunge ambele coapse; Q. Lucanius, de același grad, luptînd vitejește în timp ce venea în ajutorul fiului său împresurat, e ucis; L. Cotta, legatul, îmbărbătînd toate cohortele și centuriile e lovit în plină față de un proiectil"* (Bellum Gallicum, *IV, 35, 6—8). „Stegarul L. Petrosidius, înconjurat de o mare mulțime de vrăjmași, aruncă drapelul înlăuntrul parapetului, iar el, luptînd vitejește în fața taberei, e ucis. Ceilalți susțin cu greutate atacul pînă spre seară; noaptea, nemaisperînd nici o salvare, se sinucid cu toții pînă la unul"* (Bellum Gallicum, *IV, 37, 6—7).*

Stilul lui Cezar poartă pecetea forței comandantului militar și a artistului tendențios. Necesitatea unei demonstrații obiective și convingătoare își află un sprijin în ideile și practica lingvistică a scriitorului. Elementul rațional caracteristic omului de acțiune și istoricului apare și în idealul de claritate și corectitudine în exprimare pe care-l urmărește: „Cezar însă, folosind rațiunea, *corectează deprinderea vicioasă și coruptă printr-o deprindere pură și corectă" (Cicero,* Brutus, *261). În tratatul* De analogia, *Cezar combate cuvîntul neobișnuit și neîntîlnit, este așadar un adept al principiului analogiei în limbă, recomandă folosirea cuvintelor cunoscute ale vorbirii. Claritatea se realizează prin simplitate în exprimare. Spre deosebire de practica sa oratorică, în* Comentarii *autorul nostru evită imaginile și vorbirea figurată. Unele procedee retorice, mai legate de vorbirea firească, sînt folosite cu cumpătare. Așa sînt, de pildă, unele forme de repetiție (aliterații, anafore) cu scopul de a sublinia logic ideea. Această simpli-*

---

[1] *Primipil:* comandantul primei centurii dintr-o legiune romană, însărcinat cu paza steagului.

tate se obține și prin discernămîntul în alegerea cuvintelor, elegantia verborum, *principiul fundamental al latinei corecte (Cicero,* Brutus, *261). Criteriul de alegere îl constituie puritatea și proprietatea termenilor. Cezar are preferință pentru anumite forme dintr-o serie sinonimică, socotite de el mai potrivite, mai corecte și mai clare decît altele. Așa, de exemplu, între trei denumiri ale noțiunii de „rîu" :* fluvius, amnis, flumen *el îl alege pe cel din urmă. O sursă importantă în constituirea stilului* Comentariilor *o alcătuiesc rapoartele militare de la care a pornit. Interesant este cum le prelucrează Cezar potrivit cu scopul urmărit în opera sa. De pildă, precizia tehnică, datele numerice sînt înlocuite cu expresii mai vagi, eufemistice uneori, adjective și adverbe care diminuează sau exagerează realitatea :* puțin, cîțiva, unii, aproape, cam, de ajuns, mai mult, un foarte mare număr, mulți, toți, cei mai mulți *etc. Apoi, repetarea anumitor formulări în desemnarea unor realități sau situații asemănătoare, unele notații psihologice și morale exprimate sentențios creează în ansamblu o impresie de ordine și simetrie necăutată, constituie un echivalent al locurilor comune din retorică.* [1]

În sintaxă, volumul frazei și ordinea elementelor dovedesc aceeași utilizare artistică și tendențioasă. De exemplu, numele lui Cezar e plasat de foarte multe ori la început, ca subiect ; la el se raportează predicatele propoziției principale, exprimînd acțiuni cognitive sau decizii. Construcțiile participiale și propozițiile subordonate (cauzale și temporale) servesc de justificare a acțiunilor întreprinse.

Claritatea în exprimare bazată pe corectitudinea limbajului și unitatea tonului dau cititorului o impresie de echilibru și pondere. În aceasta constă și frumusețea clasică a stilului lui Cezar, ale cărui Comentarii *au fost apreciate de Cicero : „vrednice de toată lauda ; căci sînt nude, corecte și elegante, despuiate, ca de o haină, de orice podoabă oratorică"* (Brutus, *262).*

---

[1] Rambaud, *op. cit.*, p. 38.

RĂZBOIUL ÎMPOTRIVA GALILOR

VI, 11—28.
VII, 1—8; 68—89.

VI, 11—28.

Obiceiurile galilor și ale germanilor.

11 Obiceiurile galilor. Grupările potrivnice. O dată ajunși în acest punct, nu ni se pare nepotrivit să înfățișăm obiceiurile galilor și ale germanilor, cît și prin ce anume se deosebesc între ele cele două neamuri. În Galia, nu numai în toate cetățile și în toate satele și în toate cătunele, ci chiar în fiecare casă aproape, se află grupări potrivnice. Căpeteniile acestor grupări sînt cei socotiți a avea cea mai mare trecere; în puterea lor stă judecarea și cumpănirea tuturor treburilor și a hotărîrilor de seamă. Iar la temeiul acestui obicei se află, după cîte se pare, un străvechi așezămînt: nici un om din norod să nu fie lipsit de ocrotire împotriva unuia mai puternic; fiecare căpetenie păzește ca nu cumva vreunul dintre ai lui să fie asuprit sau înșelat, iar, dacă face altminteri, nu mai are nici o trecere printre ai lui. Această rînduială domnește în toată Galia, pe tot întinsul țării, căci toate cetățile sînt împărțite în două grupări.

12 Cînd sosi Cezar în Galia, căpeteniile uneia dintre grupări erau heduii [1], ai celeilalte sequanii [2]. Aceștia, fiind mai puțin puternici prin ei înșiși — căci heduii se bucurau de o străveche autoritate și aveau o numeroasă clientelă [3] — își adăugase pe

[1] *Heduii :* unul dintre cele mai puternice popoare galice, ocupînd în Galia celtică teritoriul situat între Loire și Saône.

[2] *Sequani :* popor galic, ocupînd în Galia celtică teritoriul situat între Saône, Ron, Jura, Rin și Vosgi.

[3] *Clientelă :* totalitatea clienților, cetățeni depinzînd de alții considerați superiori prin starea materială sau prin poziția socială.

germani și pe Ariovist[4] și, cu multe dărnicii și mari făgăduieli, îi atrăsese de partea lor. Într-adevăr, după mai multe războaie norocoase și după ce au pierit toți nobilii heduilor, ei ajunsese la o asemenea putere, încît își cîștigară de la hedui o bună parte a clientelei, luară ostatici pe fiii căpeteniilor lor, îi siliră să facă jurămînt de obște că nu vor începe nimic împotriva sequanilor, apucară o parte din țara de la hotar pe care o cucerise și își dobîndiră întîietatea peste toată Galia. Mînat de această nevoie, Diviciacus[5] plecase la Roma să ceară ajutor de la Senat, dar se întorsese fără să isprăvească nimic. Schimbîndu-se lucrurile o dată cu sosirea lui Cezar, după ce li s-au înapoiat heduilor ostaticii, ei își recăpătară vechea clientelă și dobîndiră, cu ajutorul lui Cezar, și alta nouă — fiindcă toți cei care ajungeau la prietenia lor vedeau că trăiesc mai bine și că sînt mai cu dreptate cîrmuiți. Astfel, cum heduii își sporeau și pe alte căi trecerea și vrednicia, sequanii pierdură întîietatea. Locul lor îl luară remii[6]; vădindu-se ei deopotrivă în priință la Cezar, cei care, din pricina vechilor dușmănii, nu se puteau nicidecum uni cu heduii, se alăturau acum clientelei remilor. Iar aceștia îi ocroteau cu sîrguință și astfel își păstrau o autoritate pe cît de nouă, pe atît de neașteptat izbîndită. Așa stăteau pe atunci lucrurile: heduii erau pe departe cei dintîi, iar al doilea loc al vredniciei îl țineau remii.

13 Clasele sociale. Druizii. Pretutindeni în Galia două sînt clasele oamenilor cu vază, chemați la orice dregătorie. Căci poporul este pus aproape în rînd cu sclavii, nu cutează nimic prin el însuși și

[4] *Ariovist :* căpetenie a suebilor, biruit de Cezar în 58 î.e.n.

[5] *Diviciacus :* personaj de vază din regiunea heduilor, aparținînd ordinului druizilor.

[6] *Remi :* popor gal, ocupînd în Galia belgică teritoriul pe care se află astăzi, în Franța, departamentele Marne, Ardennes, Aisne, Meuse, precum și o parte a statului Luxemburg.

nu i se cere niciodată părerea. Cei mai mulţi, copleşiţi de datorii, de mulţimea birurilor sau de asupririle mai-marilor, intră în robie la nobili; asupra lor nobilimea dobîndeşte aceleaşi drepturi pe care le au stăpînii asupra sclavilor. Iar din cele două clase, una este a druizilor, cealaltă a cavalerilor. Cei dintîi au pe seamă religia: ei oficiază sacrificiile publice şi private; ei tălmăcesc datina; sumedenie de tineri vin să înveţe la ei, aşa fel încît printre gali oamenii aceştia se află în mare cinste. Căci ei hotărăsc, în adevăr, în toate pricinile publice sau private şi, dacă s-a făptuit o fărădelege, dacă s-a întîmplat un omor, dacă s-a ivit o neînţelegere cu privire la vreo moştenire sau la vreo hotărnicie, despăgubirile şi amenzile tot ei le statornicesc: dacă fie un om oarecare, fie chiar un popor nu se supune hotărîrii lor, îl opresc de la sacrificii. Aceasta este la dînşii cea mai grea pedeapsă. Cei care au fost astfel opriţi sînt trecuţi în rîndul nelegiuiţilor şi al ucigaşilor; toţi îi ocolesc, toţi fug de însoţirea şi de vorba lor, ca nu cumva molipsindu-se de la dînşii să păţească vreun neajuns. Nu li se îngăduie să-şi revendice drepturile, nu sînt primiţi părtaşi la nici o ceremonie. Dintre toţi aceşti druizi se află fruntaş unul, care deţine cea mai mare putere. La moartea lui, îi urmează sau cel care, dintre cei rămaşi, i-a întrecut prin vrednicie, sau, dacă sînt mai mulţi deopotrivă, întîietatea o hotărăşte votul druizilor, cîteodată chiar armele. Într-o anume vreme din an, ei se adună într-un loc sfinţit, între graniţele carnuţilor[7], ţară care se socoteşte a fi drept în centrul Galiei. Aci se strîng din toate părţile pricinaşii şi se supun hotărîrilor şi sentinţelor date de ei. Se crede că învăţătura lor s-ar fi născut în Britania şi că de

[7] *Carnuţi*: popor gal, trăind în regiunea oraşului Orléans de astăzi; luaseră parte (împreună cu *senonii* — vezi Cezar, VII, 1, n. 2) şi la răscoala din 53.

acolo a trecut în Galia; încă şi astăzi cei care vor s-o pătrundă mai bine se îndreaptă înspre ţara aceea pentru învăţătură.

14 Druizii nu obişnuiesc să meargă la război şi nici nu plătesc biruri la fel cu ceilalţi: au scutire de oaste şi sînt apăraţi şi de orice fel de îndatorire. Stîrniţi de atîtea foloase, mulţi vin singuri la învăţătura lor, mulţi sînt trimişi de părinţi şi neamuri. Se spune că acolo ei învaţă pe dinafară un mare număr de versuri. Astfel mulţi rămîn timp de 20 de ani la învăţătură. Ei socotesc că aceste învăţături nu se cade a fi încredinţate scrisului, pe cîtă vreme în celelalte treburi, în socoteli publice şi private, se slujesc de alfabetul grecesc. Au hotărît astfel, pare-mi-se, pentru două pricini: fiindcă nu vor să se răspîndească învăţătura lor în popor şi ca nu cumva discipolii, încrezîndu-se prea mult în litera scrisă, să-şi cultive mai puţin memoria; aşa li se întîmplă celor mai mulţi: bizuindu-se pe sprijinul scrierii, îşi slăbesc memoria şi sîrguinţa de a învăţa pe de rost. Druizii urmăresc mai ales să-i încredinţeze că sufletele nu pier, că după moarte, trec de la unii la alţii; în felul acesta socotesc ei că se îndeamnă mai mult oamenii la vitejie, o dată ce li s-a înlăturat frica de moarte. Pe lîngă acestea, dezbat şi împărtăşesc tineretului numeroase probleme în legătură cu stelele şi cu mişcarea lor, cu mărimea lumii şi a pămîntului, cu natura lucrurilor, cu puterea şi atributele zeilor nemuritori.

15 Cavalerii. A doua clasă este cea a cavalerilor. Aceştia, atunci cînd e nevoie şi dacă se iscă vreun război (ceea ce, înainte de sosirea lui Cezar, obişnuia să se întîmple aproape în toţi anii, fie că porneau ei jignirea, fie că răzbunau una ce li se făcuse), se duc cu toţii la război şi, dintre ei, pe cît este unul mai strălucit ca neam sau avere, pe atît are mai mulţi clienţi şi sclavi pe lîngă dînsul.

Aceasta este singura trecere și putere pe care o cunosc.

16 Religia. Întreg poporul galilor este cu totul în puterea superstițiilor și din această pricină cei care sînt atinși de boli grele, sau cei care iau parte la lupte și se află în mijlocul primejdiilor — fie că aduc jertfe omenești, fie că se leagă s-o facă, folosind ca slujitori ai acestor jertfe pe druizi. În credința lor, pentru a răscumpăra o viață de om, mînia zeilor nemuritori nu poate fi îmblînzită decît printr-o altă viață omenească și asemenea ceremonii de sacrificiu sînt instituite la ei în mod public. Alții au niște momîi uriașe, ale căror mădulare, împletite din nuiele, le umplu cu oameni vii; după ce le dau foc, cei dinăuntru își dau sufletul cuprinși de flăcări. Jertfirea celor care au fost prinși furînd sau tîlhărind sau făptuind alte fărădelegi, o socotesc mai plăcută zeilor nemuritori, dar dacă nu se află destui din aceștia, ajung să jertfească chiar și nevinovați.

17 Cel mai mult îl cinstesc pe zeul Mercur[8]: idolii săi sînt cei mai numeroși; pe el îl socotesc descoperitorul tuturor meșteșugurilor, călăuza tuturor drumurilor și a călătoriilor, pe el îl cred cel mai puternic în dobîndirea cîștigurilor și în negoț. După el îi cinstesc pe Apollo, pe Marte, pe Jupiter și pe Minerva. Despre aceștia își închipuie cam aceleași lucruri ca și celelalte popoare: că Apollo vindecă bolile, că Minerva transmite cunoștințe primordiale despre lucrări și meșteșuguri, că Jupiter ține stăpînirea împărăției cerești, că Marte cîrmuiește războaiele. Lui îi consacră de obicei, atunci cînd hotărăsc să înceapă lupta, prada pe care o vor lua în război; dacă biruie, îi jertfesc prada vie, iar restul e îngrămădit într-un singur loc. La multe

---

[8] *Mercur, Apollo, Marte, Jupiter, Minerva:* Cezar numește zeitățile galice după cele romane cu care se aseamănă: Mercur este Teutates; Apollo — Belenos; Marte — Esus; Jupiter — Taranis. Numele zeității gale ce corespunde Minervei nu e cunoscut.

obşti se pot vedea, în locuri sfinţite, movile înălţate din astfel de lucruri; şi se întîmplă foarte rar ca, înfrîngînd rînduiala religiei, vreunul să cuteze să ascundă din pradă sau să ia ceva din cele închinate; şi grozavă pedeapsă, cu cazne, este hotărîtă pentru asemenea faptă.

18 Toţi galii se zic coborîtori din Dispater[9]: taina aceasta, spun ei, le-au dezvăluit-o druizii. De aceea, ei măsoară toate răstimpurile nu cu numărul zilelor, ci cu al nopţilor; zilele de naştere, începutul lunilor şi al anilor, le socotesc astfel, încît ziua să înceapă cu noaptea. În rest, se deosebesc îndeobşte de celelalte popoare prin aceea că nu le îngăduie copiilor să apară înaintea lor în faţa lumii, decît atunci cînd sînt destul de mari ca să poată intra în oştire, şi socotesc ruşinos ca un fiu nevîrstnic să stea faţă în faţă cu tatăl său într-un loc public.

19 Dreptul familial. Ceremoniile funerare. Cîtă avere a primit bărbatul zestre de la soţia lui, tot atîta pune şi el din bunurile sale la un loc cu zestrea, după ce s-a făcut preţăluirea. Se ţine o singură socoteală a întregii averi, şi cîştigul se pune deoparte: aceluia dintre soţi care trăieşte mai mult îi vin amîndouă părţile, împreună cu cîştigurile de pînă atunci. Bărbatul are asupra nevestei, ca şi asupra copiilor, drept de viaţă şi de moarte; ori de cîte ori moare un cap de familie de viţă ceva mai aleasă, neamurile lui se adună şi, dacă moartea iscă bănuială, soţia este pusă la cazne la fel cu sclavii: dacă a fost dovedită, o ucid în chinuri, cu foc şi cu toate muncile. Înmormîntarea este, în raport cu gradul de civilizaţie a galilor, strălucită şi somptuoasă; toate cîte se socoteşte că le îndrăgea răposatul cînd era viu le aruncă în foc, chiar şi animalele, şi pînă cu puţin înainte de data acestei povestiri, într-o ceremonie dreaptă şi deplină, chiar

[9] *Dispater*: zeul morţii, corespunzător cu romanul Pluto.

sclavii şi clienţii despre care se ştia sigur că răposatul i-a iubit se ardeau, împreună cu dînsul.

20 Secretul de stat. Cetăţile pe care le socot mai bine întocmite au consfinţit prin legi ca oricine ar afla de la popoarele vecine vreun zvon sau vreo veste cu privire la sfatul lor, să încunoştinţeze pe magistraţi şi să nu împărtăşească nimănui nimic, căci, după cum e ştiut, adesea oameni necugetaţi şi nepricepuţi se înspăimîntă de zvonuri mincinoase, se îndeamnă la fapte nesocotite şi iau cele mai grave hotărîri. Magistraţii tăinuiesc cele ce se cuvin tăinuite şi împărtăşesc mulţimii cele pe care le-au socotit folositoare. Despre treburile statului nu e îngăduit să se vorbească decît în adunările oficiale.

21 Obiceiurile germanilor. Germanii se deosebesc mult în privinţa acestor obiceiuri. Într-adevăr, ei n-au nici druizi care să rînduiască sacrificiile şi nici nu îndrăgesc jertfele. În rîndul zeilor nu-i socotesc decît pe aceia pe care-i văd cu ochii şi de ale căror binefaceri se bucură în chip vădit: Soarele, Vulcan şi Luna; de ceilalţi nici n-au auzit măcar. Toată viaţa şi-o petrec la vînătoare sau îndeletnicindu-se cu meşteşugul armelor; de mici copii se învaţă cu munca şi cu traiul aspru. Acei care şi-au păstrat cît mai tîrziu fecioria se bucură de foarte mare laudă printre ai lor: ei cred că astfel ajung să-şi mărească statura trupului, să-şi sporească puterile şi mlădierea. Să fi cunoscut femeie înainte de douăzeci de ani trece la dînşii drept unul din lucrurile de mare ruşine; altminteri nu fac nici o taină din treburile acestea, căci pe de o parte bărbaţii şi femeile se scaldă în rîuri laolaltă, şi pe de alta, se îmbracă în piei şi în nişte scurte de ren [10], cea mai mare parte a corpului lăsînd-o dezgolită.

[10] *Ren*: e vorba, probabil, nu de ierbivorul nordic, ci de un fel de material de piele, păros şi impermeabil, care, cu un cuvînt celtic, se numeşte *reno*.

22 *Împotriva vieții sedentare.* Agricultură fac puțină și cea mai mare parte din hrana lor se alcătuiește din lapte, brînză și carne. Nimeni nu stăpînește o suprafață anume de pămînt sau un ogor, ci magistrații și căpeteniile hotărăsc în fiecare an familiilor și grupurilor de oameni trăitori laolaltă cîte o țarină, atît și unde socotesc ei de cuviință, iar după trecerea anului sînt obligați să treacă pe alt lot. Pentru această rînduială, ei aduc numeroase temeiuri : ca nu cumva, ademeniți de o îndelungată ședere pe același loc, să-și schimbe îndeletnicirile războinice pentru agricultură ; ca nu cumva să rîvnească la mărirea ogorului și astfel cei mai puternici să-i izgonească din pămînturi pe cei slabi ; ca nu cumva, spre a se apăra de frig și căldură, să-și clădească locuințe prea îngrijite ; ca nu cumva să se ivească lăcomia de avere, din care se nasc neînțelegeri și certuri ; ca să poată struni poporul, după ce le-au sădit în suflet liniștea, văzînd tot omul că averea lui este deopotrivă cu a celor mai puternici.

23 Nimic nu găsesc cetățile mai vrednic de laudă decît ca, nimicindu-și vecinii, să facă pustiu de jurîmprejurul lor, pe o cît mai mare întindere. Ei socotesc drept semn de virtute ca vecinii, izgoniți din ogoarele lor, să emigreze și ca nimeni să nu cuteze de a se așeza în preajma lor ; astfel ei se cred totodată și mai apărați, nemaiavînd a se teme de vreo năvălire neașteptată. Cînd vreo cetate se împotrivește unui atac sau pornește război, se aleg magistrați să conducă războiul, cu drept de viață și de moarte. În vreme de pace nu există magistrat unic, ci căpeteniile ținuturilor și ale satelor fac dreptate și împacă neînțelegerile, fiecare printre ai săi. Hoția n-are de loc nume rău cînd se făptuiește în afara hotarelor cetății ; ei spun că acestea se fac pentru călirea tineretului și spre izgonirea leneviei. Dacă, într-o adunare, una dintre căpetenii

zice că va întreprinde o campanie şi cere să se înfăţişeze cei care doresc să-l urmeze, aceia care încuviinţează omul şi acţiunea se ridică şi, făgăduind ajutorul lor, primesc laudele mulţimii; aceia dintre dînşii care nu-şi ţin făgăduiala se socotesc dezertori şi trădători şi, pe viitor, nu se mai bucură de nici o credinţă în astfel de împrejurări. Pîngărirea ospitalităţii o socotesc fărădelege; pe acei care vin la ei dintr-o pricină sau alta îi ocrotesc cu evlavie, le ţin deschise casele tuturor şi împărtăşesc mesele cu dînşii.

24 Gali şi germani. A fost o vreme odinioară cînd galii îi întreceau în vitejie pe germani. Se războiau în afara graniţelor lor şi, fiindcă erau prea mulţi şi n-aveau pămînt destul, trimiteau coloni peste Rin. Astfel, locurile cele mai rodnice din Germania, în jurul pădurii Hercinilor (a cărei faimă văd că era cunoscută lui Eratostene[11] şi altor greci) — ei o numesc Orcynia — le-au apucat volcii tectosagi[12] şi s-au statornicit acolo; neamul acesta păstrează pînă în zilele noastre acele sălaşuri şi are cel mai bun nume de dreptate şi vrednicie războinică. Dar astăzi, în vreme ce germanii stăruie să se nevoiască în aceeaşi viaţă săracă şi răbdătoare, neschimbîndu-şi nici hrana, nici portul, pe gali, dimpotrivă, vecinătatea cu provinciile noastre şi negoţul pe apă i-au învăţat şi i-au îndulcit cu belşugul: încetul cu încetul s-au deprins şi ei cu gîndul că sînt cei mai slabi şi, învinşi în multe războaie, nu se mai potrivesc nici ei înşişi în vitejie cu germanii.

25 Pădurea Hercinilor. Întinderea acestei păduri a Hercinilor, de care a fost vorba mai sus, este de

---

[11] *Eratostene*: celebru savant grec (276—196 î.e.n.), astronom, geograf, matematician, filolog, poet şi filosof; directorul bibliotecii din Alexandria.

[12] *Volcii tectosagi*: popor galic care, înainte de a emigra în jurul pădurii amintite, locuiau regiunea ce cuprinde astăzi în Franţa departamentele Haute-Garonne, Aude, Arièges şi Pirineii Orientali.

vreo nouă zile drum, călătorind fără multe bagaje; altminteri nu se poate hotărnici, căci germanii nu cunosc măsurătorile drumurilor. Începe la hotarele helveţilor[13], nemeţilor şi rauracilor şi ajunge, urmînd firul Dunării, pînă la hotarele dacilor şi ale anarţilor; aci se încovoaie la stînga, îndepărtîndu-se de fluviu şi, datorită mărimii ei, atinge hotarele multor popoare; nu există nimeni, în aceste locuri ale Germaniei, care să poată spune că a auzit pe vreunul sau că a ajuns el însuşi la marginea ei, chiar după 60 de zile de drum, nici care să ştie în ce loc începe: se pare că într-însa vieţuiesc multe neamuri de fiare sălbatice care în alte locuri nu se văd; dintre ele, acelea care se deosebesc cel mai mult de altele şi care par vrednice de amintit sînt următoarele:

26 Fauna. Există un bou asemănător cu cerbul, care are în mijlocul frunţii, între urechi, un singur corn, mai înalt şi mai drept decît coarnele cunoscute de noi; la vîrf, cornul se desfăşoară larg, în chip de frunze şi de ramuri. Femela şi bărbatul sînt la fel şi acelaşi le este chipul şi mărimea coarnelor.

27 Mai sînt nişte animale numite elani. Înfăţişarea şi felurimea pieilor lor seamănă cu a caprelor, dar sînt ceva mai înalţi, au coarnele ciuntite şi picioarele fără încheieturi, de aceea pentru a dormi nu se culcă şi, dacă au căzut cumva, nu se mai pot pune pe picioare, nici ridica. Drept paturi le slujesc copacii: se sprijină de ei şi dorm aşa, numai puţin aplecaţi. Cînd, după urme, vînătorii descoperă locul unde obişnuiesc să se odihnească, slăbesc din rădăcini sau crestează toţi copacii de jur-împrejur, atîta numai cît să arate întru totul

---

[13] *Helveţi:* popor galic, ocupînd aproximativ teritoriul pe care se află Elveţia de astăzi. *Nemeţi:* popor germanic, locuind pe coasta Rinului, în dreptul oraşului Speyer din Bavaria de astăzi. *Anarţi:* trib dacic (?) locuind pe coastele rîului Tisa de astăzi.

ca și cum ar fi rămas în picioare. Cînd elanii se sprijină aici ca de obicei, copacii crestați se prăbușesc sub greutatea lor și ei cad o dată cu dînșii.

28 Un al treilea neam este cel al zimbrilor. Ca mărime sînt ceva mai mici decît elefanții, iar ca înfățișare, culoare și chip seamănă cu taurul. Au mare putere și sînt foarte iuți, și cînd l-au văzut, nu cruță nici om, nici animal. Prinzîndu-i cu iscusință în groape de lupi, îi ucid ; tinerii se îndeletnicesc cu acest soi de vînătoare, a cărei osteneală îi oțelește ; cei care au ucis cît mai multe asemenea fiare înfățișează obștii coarnele drept mărturie și culeg mare laudă. Însă nici chiar prinzînd zimbrul de mic nu-l pot domestici sau obișnui cu omul. Lărgimea coarnelor, înfățișarea și soiul lor se deosebesc mult de cele ale boilor noștri. Sînt foarte căutate : le ferecă buza cu argint și, la marile ospețe, le folosesc drept cupe.

VII, 1—8.

Ivirea lui Vercingetorix.

1 Conjurație generală. Statornicind liniștea în Galia, Cezar pleacă în Italia, ca să-și țină sfatul. Acolo află de uciderea lui P. Clodius[1] și, luînd cunoștință de hotărîrea Senatului ca toți tinerii să fie chemați sub arme, poruncește recrutarea în toată provincia. Hotărîrile luate ajung repede în Galia Transalpină. Galii adaugă de la ei și trag, din zvonuri, o concluzie care li se părea evidentă: anume că Cezar este ținut pe loc de tulburările de la Roma și că, în toiul unei asemenea învălmășeli, îi este cu neputință să vină la armata lui. Îndemnați de un asemenea prilej, încep, ca unii care și pînă acum abia răbdau supunerea la puterea romană, să facă mai slobod și mai fățiș planuri de război. În sfaturi tăinuite, ținute prin păduri și prin dosnice locuri, căpeteniile gale se plîng între ele despre moartea lui Acco[2], arată că o asemenea restriște poate cădea și asupra lor și jelesc obșteasca nenorocire a Galiei; făgăduind tot felul de răsplăți, ei cer cu tărie să înceapă războiul și, cu primejdia vieții, Galia să fie dezrobită. Cea din-

---

[1] *Publius Clodius Pulcher :* tribun al poporului în 58 î.e.n., partizan al lui Cezar, a fost ucis de către sclavii lui Milo, partizan al lui Pompei, într-o încăierare, în ianuarie 52. Acest asasinat a iscat o mare tulburare la Roma.

[2] *Acco :* căpetenie a *senonilor* (popor gal trăind în regiunea orașului Lyon de astăzi), se află în fruntea răscoalei din anul 53. După înăbușirea răscoalei, e predat lui Cezar și ucis în chinuri.

tîi grijă — zic ei — trebuie să fie ca, înainte de a ieși la iveală sfaturile lor tăinuite, să i se taie lui Cezar legătura cu armata. Lucru lesne de făcut, cîtă vreme nici legiunile nu cutează, în lipsa generalului lor, să iasă din taberele de iarnă, nici generalul nu poate ajunge fără escortă la legiuni. În sfîrșit, mai bine să piară luptînd, decît să nu-și redobîndească străvechea glorie războinică și libertatea moștenită de la strămoși.

2 În mijlocul acestor tulburări, carnuții spun cu glas mare că, pentru mîntuirea patriei, ei nu se dau îndărăt de la nici o primejdie și făgăduiesc să pornească cei dintîi răscoala. Că neputîndu-se, deocamdată, lega între ei printr-un schimb de ostatici — ca să nu răsufle ceva — ei cer să se lege cu jurămînt solemn, depus în fața steagurilor ostășești, strînse mănunchi — ceea ce, după obiceiul lor, cuprinde cea mai evlavioasă ceremonie — ca nu cumva, după ce vor începe răscoala, ceilalți să-i părăsească. Lăudînd cu toții pe carnuți, și după ce s-au legat cu jurămînt toți cei de față, statornicesc data răscoalei și ridică sfatul.

3 *Măcelul de la Cenabum*[3]. Sosind ziua sorocită, carnuții, conduși de Cotuatos și de Conconetodumnos (niște smintiți) năvălesc, la un semn, în Cenabum, măcelăresc pe cetățenii romani care se statorniciseră acolo pentru negoț — printre ei și pe C. Fufius Cita, un cinstit cavaler roman, pe care Cezar îl așezase intendent al aprovizionării — și le pradă averile. Știrea ajunge curînd în toate cetățile Galiei. Căci, de îndată ce se petrece ceva mai însemnat sau mai deosebit, galii împrăștie prin strigăte știrea peste cîmpuri și ținuturi; acolo alții o primesc din nou și o dau mai departe vecinilor; așa se întîmplă și acum. Iar cele săvîrșite

[3] *Cenabum:* oraș al carnuților, astăzi Orléans.

la Cenabum, în zori, au fost auzite, înainte de sfîrșitul primei străji[4], în hotarele arvernilor[5], la o depărtare de aproape o mie o sută șaizeci de pași[6].

4 Vercingetorix[7]. Urmînd și acolo această pildă, Vercingetorix, fiul lui Celtilus, arvern, tînăr cu multă influență, al cărui tată avusese domnia întregii Galii și fusese ucis de concetățenii lui fiindcă rîvnea să fie rege, își adună clienții și — fără nici o greutate — îi înflăcărează: cînd îi află gîndul, aleargă toți la arme. E oprit de unchiu-său Gobannitio și de alte căpetenii care nu socoteau că trebuie ispitită soarta unei asemenea încercări; e izgonit din orașul Gergovia; totuși, nu se lasă, și recrutează de la țară sărăcimea și prăpădiții. După ce strînge această trupă, ademenește la gîndul lui pe toți concetățenii pe care-i întîlnește, ințetindu-i să ia armele pentru libertatea Galiei și, cu oaste multă adunată, izgonește din cetate pe potrivnicii săi, de care fusese însuși alungat cu puține zile înainte. Ai lui îl numesc rege. Trimite chiar solii peste tot și roagă stăruitor pentru păstrarea credinței. Curînd i se alătură senonii, parizii[8], pictonii, cadurcii, turonii, aulercii, anzii și toți ceilalți de la țărmul Oceanului; printr-o hotărîre comună i se acordă comanda supremă. Luînd această putere, cere ostatici de la toate cetățile înșirate mai sus, poruncește să i se aducă de îndată atîția și atîția

[4] *Sfîrșitul primei străji:* noaptea era împărțită în 4 străji *(vigilia)*. În anotimpul în care se petrece acțiunea, sfîrșitul primei străji e în jurul orei 20.

[5] *Arverni:* unul dintre cele mai puternice popoare gale; trăiau în centrul Franței de astăzi, cam în regiunea departamentelor Puy-de-Dôme și Cantal.

[6] *O mie o sută șaizeci de pași:* cca 1,740 km (1 pas = cca 1,5 m.).

[7] *Vercingetorix:* vitează căpetenie a arvernilor, răscoală pe gali împotriva romanilor, îl respinge pe Cezar din Gergovia, dar prins și împresurat la Alezia este dus la Roma și ucis în anul 46 î.e.n.

[8] *Parizii:* ca și *pictonii, cadurcii, turonii, aulercii, anzii* — popoare galice.

ostași, hotărăște cîte arme să făurească fiecare cetate la ea acasă și pînă la ce soroc; se îngrijește cu deosebire de călărime. În conducere, unește harnica sîrguință cu cea mai mare străsnicie: pe care șovăiau îi înduplecă cu asprimea pedepselor. Într-adevăr, dacă se făptuiește o greșeală grea, o pedepsește cu moartea prin foc și cu toate caznele, iar pentru una mai ușoară pune să se taie vinovatului urechile sau să i se scoată cîte un ochi și trimite omul acasă, ca să fie pildă celorlalți și să se îngrozească și alții de asprimea pedepsei.

5 După ce, cu asemenea cruzimi, își strînge în grabă o armată, Vercingetorix trimite pe cadurcul Lucterius, bărbat de o mare îndrăzneală, cu o parte din trupe la ruteni [9], iar el însuși pornește către biturigi [10]. La venirea lui, biturigii trimit solie la hedui, ai căror clienți erau, rugîndu-se să-i ajute să înfrunte mai lesne trupele vrăjmașe. Heduii, sfătuiți de locțiitorii pe care îi lăsase Cezar pe lîngă armată, trimit în ajutorul biturigilor trupe de călărime și pedestrași. Cînd ajung la fluviul Liger [11], care desparte pe biturigi de hedui, trupele se opresc acolo cîteva zile și, necutezînd să treacă fluviul, se întorc acasă; locțiitorilor noștri le raportează că s-au întors de frica vicleniei biturigilor, despre care au aflat că plănuise ca, ei pe de o parte și arvernii de cealaltă, să-i învăluiască dacă vor trece fluviul. Dacă au făcut-o pentru pricina declarată locțiitorilor, sau dacă au fost mînați de gînduri viclene, nu putem, în lipsa unui argument temeinic, să spunem nimic sigur. O dată plecați, biturigii se unesc de îndată cu arvernii.

6 *Cezar revine în Galia.* Vestindu-i-se acestea lui Cezar în Italia și văzînd el că, datorită vred-

---

[9] *Ruteni*: popor celtic, trăind în centrul Franței de astăzi.

[10] *Biturigi*: popor galic, trăind în regiunea orașului Bourges de astăzi.

[11] *Fluviul Liger*: astăzi Loire.

niciei lui Cn. Pompeius[12], treburile dinăuntru se află pe un mai bun făgaş, porneşte spre Galia Transalpină. Ajuns acolo, se vedea într-o mare anevoinţă: cum să poată ajunge la armata lui? Într-adevăr, dacă-şi chema legiunile în provincie, îşi dădea seama că, pe drum, vor trebui să poarte fără dînsul război, iar dacă se îndrepta însuşi către armată, pricepea că, în asemenea vreme, nu putea să-şi încredinţeze fără primejdie viaţa nici chiar celor care păreau liniştiţi.

7 În vremea aceasta, Lucterius cadurcul, care fusese trimis la ruteni, cîştigă cetatea de partea arvernilor. Înaintează la nitiobrogi[13] şi la gabali, ia ostatici de la amîndouă popoarele şi, adunînd o numeroasă oştire, încearcă să năvălească în provincie, pe la Narbona[14]. Primind această veste, Cezar socoti că, din tot ce plănuise, trebuie să plece întîi la Narbona. Cum ajunge, face pe cei slabi să mai prindă inimă, lasă garnizoane la rutenii Provinciei, la volcii arecomici[15], la tolosaţi şi în jurul Narbonei — regiuni care erau, toate, la hotarul duşmanului — şi porunceşte ca partea de trupe din Provincie şi întăririle ce le adusese din Italia să fie concentrate la helvieni[16], care aveau hotar cu arvernii.

[12] *Cnaeus Pompeius Magnus :* general al lui Sylla, proconsul în Spania (76 î.e.n.) ; consul (71), membru, cu Cezar şi Crassus, în primul triumvirat (60). Intrat în rivalitate cu Cezar (54), este zdrobit de acesta în bătălia de la Pharsalus (Thesalia — 49) şi ucis în Egipt, unde căuta un refugiu. Tradiţia politică romană a căutat mai tîrziu să-l prezinte pe Pompei ca pe un martir pentru libertate, pentru republică şi pentru strămoşeştile tradiţii, imagine falsă căci, deşi a pierit ca reprezentant al partidului optimaţilor, el şi-a schimbat în repetate rînduri orientarea politică, neavînd constantă decît dorinţa de putere şi idealul conducerii absolute. Marx arată că, şi ca general, era „o nulitate" *(Scris, către Engels,* în Marx şi Engels, *Opere,* Ed. rusă, vol. 23, pag. 15).

[13] *Nitiobrogi, gabali :* popoare galice.

[14] *Narbona :* oraş al volcilor ; există, cu acelaşi nume, şi astăzi, în Franţa.

[15] *Volci arecomici, tolosaţi :* popoare galice.

[16] *Helvieni :* popor galic.

8 *Cezar trece munții Ceveni*[17]. Orînduindu-se acestea — Lucterius se și oprise, ba chiar dădea înapoi, căci socotea primejdios să pătrundă printre garnizoanele noastre — pornește spre helvieni. Deși munții Ceveni, care despart pe arverni de helvieni, împiedicau trecerea, din pricina zăpezii foarte înalte în toiul acesta al iernii, totuși, despicîndu-se pe o adîncime de 6 picioare[18] nămeții, și astfel deschizîndu-se drum, răzbește, cu prețul uriașei osteneli a ostașilor, la hotarele arvernilor. Pe cînd aceștia erau încă uluiți de năprasnicul atac, căci se credeau apărați de Ceveni ca de o redută și niciodată nimeni — fie chiar un călător singuratic — nu putuse deschide, în acest anotimp, măcar o potecuță, Cezar poruncește călăreților să se desfășoare pe o întindere cît mai mare și să bage groaza în dușmani. Curînd, vestea și solii ajung la Vercingetorix; îngroziți, arvernii îl înconjoară și îl roagă să se gîndească la avutul lor, să nu îngăduie dușmanilor să-l nimicească, mai cu seamă că vede bine că tot războiul s-a strămutat la ei. Mișcat de rugămințile lor, își ridică tabăra, pleacă de la biturigi și se îndreaptă spre arverni.

---

[17] *Ceveni* : munți în Galia, existenți cu același nume și în Franța de astăzi.

[18] *6 picioare* : cca 2 m.

VII, 68—89.

Asediul Aleziei. Biruinţa romanilor. Vercingetorix se predă.

68 Vercingetorix la Alezia[1]. *Cezar îl urmăreşte.* După ce i-a fost pusă pe fugă toată călărimea, Vercingetorix îşi retrage îndată oştile pe care le aşezase în faţa taberei; porneşte către Alezia, un oraş al mandubienilor[2], şi porunceşte ca bagajele să fie scoase din tabără şi trimise după el. Cezar, rostuindu-şi bagajele pe colina cea mai apropiată şi lăsînd strajă două legiuni, îl urmăreşte atît cît îi îngăduie vremea zilei, ucide aproape trei mii de duşmani din ariergardă şi, a doua zi, îşi aşază tabăra în faţa Aleziei. Dîndu-şi seama de buna poziţie a oraşului, cum şi de faptul că duşmanii erau îngroziţi deoarece călărimea, arma în care-şi puneau cel mai mult nădejdea, fusese înfrîntă, îndeamnă la lucru pe soldaţi şi începe impresurarea.

69 Aşezarea Aleziei. Poziţia celor două oştiri. Oraşul însuşi era aşezat pe vîrful unei coline, pe un loc atît de înalt, încît era limpede că nu va putea fi cucerit decît printr-un asediu. Poalele colinei erau scăldate din două părţi de două rîuri. Înaintea oraşului se întindea o cîmpie lungă, de aproape 3 mii de paşi; din toate celelalte părţi, coline de aceeaşi înălţime înconjurau de aproape oraşul. La poalele colinei, toată partea răsăriteană

[1] *Alezia*: oraş aşezat în regiunea Burgundiei de astăzi; în amintirea eroicelor lupte din 52 î.e.n., poporul francez a ridicat, pe locul unde se bănuie a fi fost oraşul, o statuie a lui Vercingetorix, operă a celebrului sculptor A. Millet (1816-1891).

[2] *Mandubieni*: popor galic.

era plină de oștile galilor, care săpase un șanț și ridicase un meterez înalt de 6 picioare. Lucrările efectuate de romani se întindeau pe o lungime de 10 mii de pași. Taberele erau așezate în locurile potrivite și, tot acolo, se găseau 23 de întărituri, unde se rînduiau ziua santinele, ca să nu izbucnească vreun atac neașteptat; noaptea ele erau păzite de veghetori și de strajă tare.

70 Înfrîngerea călărimii gale. În timp ce se executau lucrările, se iscă o luptă de cavalerie, chiar în cîmpia care se întindea, cum arătarăm mai sus, între coline, pe o lungime de trei mii de pași. Ciocnirea este foarte violentă de amîndouă părțile. Cezar trimite pe germani în ajutorul alor noștri, care începeau să se clatine, și așază legiunile în fața taberei, ca să împiedice un atac neprevăzut al pedestrașilor. Ajutați de legiuni, ai noștri prind inimă; puși pe fugă, dușmanii, numeroși, se încurcă unii pe alții și, porțile lăsate fiind foarte strîmte, se strivesc. Germanii îi urmăresc mai înverșunat pînă la fortificații. Se face mare măcel; părăsindu-și caii, mulți încearcă să treacă șanțul și să sară zidul. Cezar poruncește legiunilor pe care le așezase în fața parapetului să înainteze puțin. Galii se zăpăcesc la fel cu cei dinăuntrul fortificației: gîndind că dușmanii dau năvală asupra lor, se îndeamnă strigînd să pună mîna pe arme; mulți, loviți de groază, dau buzna în oraș. Vercingetorix poruncește să se închidă porțile, ca să nu rămînă tabăra neapărată. După ce ucid mulți dintre dînșii și le iau mulțime de cai, germanii se retrag.

71 Vercingetorix își trimite îndărăt călăreții și cere ajutor. Vercingetorix hotărăște să-și expedieze cavaleria noaptea, înainte ca romanii să isprăvească lucrările lor de fortificație. Celor care pleacă le rînduiește să meargă fiecare la cetatea lui și să adune la război pe toți cei în vîrstă de a purta arme. Le amintește tot ce-i datorează și îi

roagă fierbinte să se gîndească la mîntuirea lui și să nu-l lase pradă caznelor dușmanului pe el, care a făcut atîtea pentru libertatea patriei. Le arată că, dacă nu vor fi destul de iuți, 80 de mii de oameni din cei mai buni vor pieri o dată cu dînsul. Dacă face socoteala, are provizii pentru abia 30 de zile, însă cruțîndu-le cu scumpătate, s-ar putea ajunge și pentru ceva mai mult. Dîndu-le aceste porunci, își expediază în liniște cavaleria în timpul străjii a doua, prin spărtura care mai exista încă în liniile noastre. Dă poruncă să i se aducă tot grîul; așază pedeapsă cu moartea pentru cei care nu-i vor urma ordinul; împarte la fiecare vitele aduse din belșug de mandubieni; hotărăște să li se măsoare grîul cu zgîrcenie și cu socoteală; aduce îndărăt în oraș trupele pe care le rînduise sub ziduri. În chipul acesta, se pregătește să aștepte ajutorul Galiei și să ducă războiul.

72 *Lucrările lui Cezar în jurul Aleziei.* Aflînd toate acestea de la fugari și prizonieri, Cezar începe următoarele lucrări: sapă un șanț de douăzeci de picioare, cu malurile drepte, astfel încît fundul șanțului să fie tocmai atît de larg cît distanța dintre buzele lui; șanțul îl face la patruzeci de picioare depărtare de celelalte întărituri, aceasta ca nu cumva — obligat cum era să cuprindă atîta spațiu și fiindu-i anevoie să înconjoare întreaga linie de bătaie cu ostași — dușmanul să-l surprindă, fie năpădind noaptea în fortificații, fie aruncînd ziua săgeți într-ai noștri, care erau ocupați la lucrări. Lăsînd acest interval, sapă două șanțuri de cîte cincisprezece picioare lățime și de adîncime egală; pe cel dinăuntru îl umple, în locurile șețe și joase, cu apă întoarsă din rîu. În spatele lor clădește o înălțătură și o parcană de 12 picioare. Adaugă la aceasta un meterez și creneluri, la joncțiunea terasei și a parapetului așază trunchiuri de copaci mari și ascuțite, care să împiedice cățăratul inamicului,

și înconjoară toată construcția cu turnuri, la distanță de 80 de picioare unul de altul.

73 Trebuia, simultan, să se adune materialele de construcții și proviziile și să se și lucreze la fortificații atît de complicate, în timp ce ai noștri erau lipsiți de trupele care operau departe de tabără; pe de altă parte, galii încercară în repetate rînduri să atace fortificațiile noastre și, cu toată puterea, să răzbească din cetate prin mai multe părți. Așadar, Cezar socoti să sporească încă fortificațiile, astfel încît să se poată apăra cu un mai mic număr de ostași.

După ce tăiară deci trunchiuri de copaci sau ramuri destul de zdravene, după ce le beliră de scoarță și le cioplirä vîrfuri foarte ascuțite, săpară șanțuri neîntrerupte, de cîte cinci picioare adîncime. Înfipseră acolo acești pari și, ca să nu poată fi smulși, îi legară între ei la bază, lăsîndu-le afară numai ramurile.

Erau cinci șiruri, legați între ei și împletiți; cei care se vîrau pe aci se trăgeau singuri în țeapă în vîrfurile cele foarte ascuțite. Le porecliseră „cippi" [3]. În fața acestora, săpară, în șiruri oblice și așezate în șatrange [4], gropi de trei picioare adîncime, care mergeau îngustîndu-se spre fund. În aceste gropi înfigeau, ca să nu răsară decît cu 4 degete de la pămînt, pari netezi, de grosimea unei coapse, cu vîrful foarte ascuțit și pîrlit în foc; totodată, pentru a-i întări și statornici, umpleau cu pămînt bătătorit fundul la o adîncime de un picior; restul gropii era acoperit cu vreascuri și crengi, ca să ascundă capcana. Se făcură opt asemenea șiruri, la cîte trei picioare depărtare unul de altul. Le porecliseră „crini", pentru asemănarea lor cu această floare. În fața acestor gropi înfigeau pe de-a-ntregul în pămînt țăruși lungi de cîte un pi-

---

[3] *Cippi : cippus* — stîlp, coloană funerară.

[4] *În șatrange :* în carouri, ca pătrățelele de șah.

cior, cu un cîrlig de fier în vîrf; le semănau în tot locul, unul lîngă altul, şi le porecliseră „agăţători".

74 Săvîrşindu-se acestea, Cezar, urmînd pe cît îi îngăduia terenul linia cea mai prielnică, făcu, pe o întindere de 14 mii de paşi, fortificaţii de acelaşi fel, dar aşezate invers, împotriva atacurilor din afară, în aşa fel încît nici cea mai numeroasă ceată să nu poată — fiind el eventual nevoit să se îndepărteze — străpunge străjile fortificaţiei şi nici să nu-l poată sili să iasă cu primejdie din tabără; porunceşte ca fiecare să-şi strîngă nutreţ şi hrană pe 30 de zile.

75 Oastea auxiliară a galilor. În timp ce la Alezia se înfăptuiau acestea, galii, ţinînd o adunare a căpeteniilor, hotărăsc să nu mai strîngă, cum propusese Vercingetorix, pe toţi cei în vîrstă de oaste, ci să ceară fiecărei cetăţi un număr limitat, ca nu cumva, într-o asemenea învălmăşeală, să nu se mai poată nici păstra disciplina, nici deosebi ostaşii diferitelor popoare şi nici asigura aprovizionarea. Cer de la hedui şi de la clienţii lor, segusiavii[5], ambivareţii, aulercii branovicezi şi blanoviii, 35 de mii; cer un număr egal de la arverni, la care se adaugă eleuteţii, cadurcii, gabalii, vellaviii, care sînt, potrivit tradiţiei, vasalii lor; cîte douăsprezece mii de sequani, senoni, biturigi, santoni, ruteni şi carnuţi; zece de la belovaci; [tot atîţia de la lemovici;] cîte opt de la pictoni, turoni, parizieni şi helveţi; de la [senoni], ambiani, mediomatrici, petrocori, nervi, morini, nitiobrogi, cîte cinci mii; de la aulerci şi cenomani tot atîţia; de la atrebaţi 4; de la veliocasi, lexovii şi aulercii eburovicezi cîte trei; de la rauraci şi boieni cîte o mie; 20 de mii de la totalitatea cetăţilor care mărginesc oceanul şi care-şi zic armoricani: printre care coriosoliţii, redonii, ambibarii,

[5] *Segusiavii:* ca şi *ambivareţii, aulercii branovicezi, blanoviii, eleuteţii, gabalii, vellaviii* etc., popoare galice.

caleții, osismii, lemovicii, vnelii. Dintre aceștia, belovacii nu-și trimit deplin contingentul, zicînd că ei vor purta cu romanii război pe socoteala și după capul lor și că nu rabdă să le poruncească nimeni; totuși, la rugămintea lui Commius [6], trimit, în semn de prietenie, două mii de ostași.

76 De credincioasele și folositoarele slujbe ale acestui Commius se bucurase — cum arătarăm mai sus — anii trecuți Cezar în Britania; pentru a le răsplăti, el poruncise ca cetatea lui să fie scutită de bir, îi restituise legile și instituțiile și-i atribuise suzeranitatea asupra morinilor [7]. Totuși, atîta era de obștească dorința întregii Galii de a-și recuceri libertatea și de a-și redobîndi vechea glorie ostășească, încît nici recunoștința, nici amintirea prietenească n-o putură clinti; se avîntară toți, cu trup și suflet, în război. Adunîndu-se 8 mii de călăreți și vreo 240 de mii pedestrime, îi împărțiră și îi numărară pe pămîntul heduilor și le numiră ofițerii. Comanda supremă o dau lui Commius atrebatul, heduilor Viridomarus și Eporedorix și arvernului Vercasivelaunus, vărul lui Vercingetorix. Acestora le adaugă pe delegații cetăților, ca, întruniți în consiliu, să conducă treburile războiului. Toți pleacă spre Alezia însuflețiți și plini de încredere, căci nu se îndoia nici unul că singură vederea unei asemenea mulțimi va fi cu neputință de suportat, mai cu seamă într-un îndoit război, cei împresurați încercînd să răzbească din cetate, în timp ce, din afară, se va ivi atîta gloată de călăreți și pedestrași.

77 Cuvîntarea lui Critognatus. Iar împresurații din Alezia, trecînd ziua în care așteptau ajutor de la ai lor, isprăvindu-și toate proviziile și neștiind ce se petrece la hedui, adunară sfatul spre a chibzui

---

[6] *Commius*: căpetenie a galilor, învestit de Cezar rege al atrebaților; în anul 52 este ales în fruntea armatei coaliției galice trimisă în ajutorul Aleziei; după înăbușirea răscoalei, Commius continuă vreme îndelungată, prin războaie de gherilă, lupta împotriva cotropirii romane.

[7] *Morini*: popor galic.

despre deznodămîntul întîmplărilor. Şi fură rostite felurite păreri, unii socotind să se închine, alţii să răzbească în afară, atîta vreme cît îi mai ajutau puterile; dar mi se pare că nu trebuie lăsată deoparte cuvîntarea lui Critognatus, pentru ciudata şi nelegiuita ei cruzime. Acest bărbat, arvern de o foarte nobilă obîrşie şi care se bucura de foarte mare vază, zise:

„Nu am de gînd să spun nimic despre cei care numesc închinare cea mai ruşinoasă robie; sînt de părere că aceştia nu trebuie socotiţi cetăţeni şi nici primiţi în sfat. Eu nu voi să-i cunosc decît pe cei care sînt pentru atac, îndemn în care cu toţii recunoaşteţi că stăruie amintirea vitejiei strămoşeşti. Mişelie se cheamă asta, nu vitejie, să nu poţi răbda puţin nevoia.

Dintr-aceia care înfruntă moartea, mai lesne se găsesc, decît cei în stare să îndure răbdători suferinţa. Şi încă, aş încuviinţa această părere (aşa de mult preţuieşte în ochii mei cinstea mai-marilor), dacă aş vedea că numai vieţile noastre se pun în cumpănă; dar în hotărîrea noastră trebuie să avem în vedere Galia întreagă, pe care ne-am chemat-o într-ajutor. Ce inimă credeţi că vor avea cînd vor fi pierit în acelaşi loc 80 de mii de oameni, din neamul şi din sîngele lor, şi ei vor fi siliţi să se bată aproape pe înseşi cadavrele acestora? Nu-i păgubiţi de sprijinul vostru pe unii care, pentru mîntuirea voastră, au nesocotit primejdia propriei lor vieţi şi feriţi-vă ca nu cumva, cu prostia şi nesocotinţa voastră, să prăvăliţi, ca nişte nevolnici la suflet, Galia întreagă şi s-o înlănţuiţi într-o veşnică robie. Ce, fiindcă n-au ajuns aici la zi, vă îndoiţi de credinţa şi statornicia lor? Cum adică? Vă închipuiţi că de plăcerea lor forfotesc în fiecare zi romanii acolo, în fortificaţiile exterioare? Dacă, toate căile către noi fiind tăiate, nu puteţi afla o confirmare prin vestitorii acelora, folosiţi mărturia acestora că

sosirea lor se apropie: de aceea trudesc ei, îngroziți, zi și noapte, la fortificații. Care e, așadar, părerea mea? Să facem ce au făcut strămoșii noștri în războiul cu cimbrii și teutonii [8], care nici pe departe nu se potrivește cu acesta: împresurați în cetățile lor și siliți, ca și noi, de foamete, și-au prelungit viața cu trupurile celor care, prea bătrîni, nu erau de folos războiului — și nu s-au închinat dușmanului. Și dacă o astfel de pildă ar lipsi, eu aș găsi înălțător ca, pentru libertate, să facem noi începutul și să-l lăsăm pildă urmașilor. Prin ce anume se potrivea războiul acela cu acesta? După ce au prădat Galia și au dus-o la nenorocire, cel puțin au plecat odată și odată din hotarele noastre și s-au dus în străine pămînturi; ne-au lăsat legile, instituțiile, ogoarele, libertatea. Ce vor însă romanii, sau ce doresc? Nimic altceva decît ca, mînați de pizmă cînd află pe unii glorioși și puternici în război, să li se înfigă în ogoare și cetăți și să-i supună într-o veșnică robie. Niciodată nu și-au purtat altminteri războaiele. Și dacă despre popoarele mai îndepărtate nu știți nimic, priviți Galia, care stă hotar în hotar cu noi, priviți la ea cum, adusă în stare de provincie, cu legile și instituțiile schimbate, plecată sub securile lictorilor [9], se încovoaie într-o robie fără sfîrșit."

78 După un schimb de vederi, hotărăsc ca acei care, din pricina sănătății sau a vîrstei, sînt nefolositori războiului, să iasă din cetate, iar ei să încerce totul înainte de a ajunge la soluția lui Critognatus; totuși, dacă situația îi va sili și dacă ajutorul va întîrzia, vor pune-o în lucrare, mai curînd decît să capituleze sau să primească condițiile de pace. Mandubienii, care îi primise pe ei, sînt siliți să iasă din

[8] *Cimbrii și teutonii*: e vorba de invazia acestora în Galia și Italia, din anul 113 î.e.n.

[9] *Lictori*: însoțitori ai celor mai înalți magistrați, înaintea cărora mergeau purtînd fascii, ca semne ale puterii.

cetate împreună cu copiii și nevestele lor. Ajunși la fortificațiile romanilor, cerșeau plîngînd și cu tot felul de rugăminți să fie primiți robi și să li se dea ceva de mîncare. Dar Cezar așeză străji la parapete și interzise primirea lor.

79 Sosirea oștirii auxiliare. În vremea aceasta, Commius și ceilalți generali cărora li se dăduse comandamentul suprem ajung în fața Aleziei și, după ce ocupă o colină mai retrasă, se opresc la nici o mie de pași de liniile noastre. A doua zi, scoțînd călărimea din tabără, umplu toată cîmpia, care arătarăm că măsura 3 mii de pași în lungime; trupele de pedestrași le așază puțintel retrase, pe pante. Din Alezia se deschidea priveliștea asupra întregului cîmp. Văzînd că le sosește ajutorul, se adună, se firitisesc, și inimile tuturor se îndeamnă la bucurie. Înaintîndu-și deci trupele, le rînduiesc în fața cetății împresurate, aruncă grătare peste groapa cea mai apropiată și o umplu cu pămînt, în sfîrșit stau gata de atac și de orice s-ar întîmpla.

80 Biruința călărimii romane. Cezar, după ce-și rînduiește toți pedestrașii pe amîndouă părțile fortificației, așa ca, la nevoie, fiecare să fie pe locul lui și să și-l cunoască, poruncește călărimii să iasă din tabără și să pornească lupta. Perspectiva era deschisă tuturor taberelor, care se înșiruiau pretutindeni pe creste, și toți ostașii, cu ochii ațintiți la luptă, așteptau să-i vadă deznodămîntul. Printre călăreți, galii semănau ici și colo arcași și pedestrași de armătură ușoară, care, slăbind ai lor, să le vină în ajutor și să înfrunte șarjele călărimii noastre. Răniți năprasnic de aceștia, mulți de-ai noștri părăseau lupta. Încredințați de mai marea lor vrednicie în luptă și văzîndu-i pe ai noștri covîrșiți de superioritatea numerică, toți, din toate părțile, atît cei încercuiți în fortificații, cît și cei care le venise în ajutor, își îmbărbătau, cu țipete și urlete, camarazii.

Lupta desfăşurîndu-se sub ochii tuturor şi orice faptă, fie de eroism, fie de laşitate neputînd rămînea ascunsă, dorul slavei ca şi teama de ruşine le dădeau deopotrivă părţilor amîndouă îndemn la vitejie. De la amiază şi pînă aproape de asfinţit, lupta continua fără ca biruinţa să se aleagă, cînd germanii, concentrîndu-se într-un singur punct, şarjară în rînduri strînse inamicul şi-l dădură îndărăt; călăreţii o dată puşi pe fugă, arcaşii fură încercuiţi şi măcelăriţi. Ai noştri, din celelalte puncte ale cîmpului, îi urmăresc asemenea pe fugari, împiedicîndu-i să se regrupeze. Iar cei care ieşise din Alezia, cătrăniţi, pierzînd aproape nădejdea biruinţei, se întorc în cetate.

81 Atac neizbutit împotriva liniilor romane. După o singură zi, răstimp în care fabrică un mare număr de grătare, scări şi căngi de fier, galii ies tiptil, în miez de noapte, din tabără şi se îndreaptă către fortificaţiile noastre din cîmpie. Izbucnesc deodată ţipete, ca astfel cei încercuiţi în cetate să cunoască venirea lor, şi încep să zvîrle grătarele, să-i zguduie cu praştii, cu săgeţi şi cu pietre pe ai noştri de pe parapet, pregătindu-se să desfăşoare toate operaţiile unui asalt. În vremea aceasta, auzind ţipătul, Vercingetorix dă semn de trîmbiţă alor săi şi-i scoate afară din oraş. Ai noştri aleargă la fortificaţie, fiecare la locul lui care-i fusese desemnat cu cîteva zile înainte, şi, cu praştiile, cu librilele [10], şi cu parii pe care-i aşezase pe parapet, îi înspăimîntă pe gali şi-i pun pe fugă. Bezna astupă ochii şi jertfele sînt numeroase de amîndouă părţile. Tormentele [11] zvîrle ploaie de săgeţi. Dar legaţii[12] M. An-

[10] *Librilă :* maşină de război care arunca pietre de o libră (cca 333 gr.).

[11] *Torment :* maşină de război care arunca săgeţi. Deşi primitive, maşinile de război romane aveau un considerabil efect moral asupra adversarilor; Cezar le folosea pe scară largă.

[12] *Legat :* aici, locotenent.

tonius[13] şi C. Trebonius[14], cărora le cădea apărarea acestui sector, trimiteau, în locurile unde înţelegeau că ai noştri slăbesc, întăriri aduse din fortăreţele dindărăt.

82 Atîta vreme cît se aflau mai departe de fortificaţii, galii îşi păstrau, datorită numeroaselor săgeţi pe care le azvîrleau, o oarecare superioritate ; cînd însă se apropiară, se înfigeau pe neaşteptate în cîrlige, sau cădeau în gropi şi se trăgeau în ţeapă, sau piereau străpunşi de suliţele murale[15] aruncate de pe parapet şi din turnuri. Suferă pierderi grele în toate punctele, dar nu izbutesc nici o străpungere ; cînd se luminează de zi, temîndu-se să nu fie învăluiţi din coastă de vreun atac din taberele de sus, se retrag pe poziţiile lor. Iar cei dinăuntru, care se îndeletniceau să scoată maşinile menite de Vercingetorix pentru atac şi să umple primele gropi, zăbovind prea mult în aceste pregătiri, nici nu se apropiase de fortificaţii, cînd află că ai lor s-au retras. Astfel, neisprăvind nimic, se întorc în oraş.

83 Bătălia hotărîtoare. Respinşi de două ori cu mari pierderi, galii chibzuiesc ce e de făcut : cer sfatul celor care cunosc locurile ; află de la dînşii amănunte despre aşezarea taberelor superioare şi despre felul cum sînt apărate. Era la nord o colină pe care, din pricina marii ei întinderi, ai noştri nu izbutise să o cuprindă în reţeaua de fortificaţii : tabăra au trebuit s-o aşeze pe un loc puţin prielnic şi uşor înclinat. Legaţii C. Antistius Reginus[16] şi

[13] *Marcus Antonius :* celebrul triumvir (83—30).

[14] *Caius Trebonius :* cvestor în 60, tribun al poporului în 55 şi acum locotenent al lui Cezar în Galia, unde rămîne pînă la sfîrşitul războiului. În timpul războiului civil e de partea cezarienilor, ceea ce nu-l împiedică să fie amestecat în conspiraţia care a dus la uciderea lui Cezar. După moartea dictatorului, piere asasinat în Asia (44) al cărei guvernator era.

[15] *Suliţe murale : pila muralia* — suliţe grele aruncate tot de maşini.

[16] *Antistius Reginus :* cunoscut numai din activitatea lui de locotenent al lui Cezar în Galia.

C. Caninius Rebilus [17] o țineau cu două legiuni. După ce, cu cercetași, recunosc locurile, generalii inamici aleg 60 de mii de oameni din efectivul total al acelor cetăți care aveau cea mai mare faimă războinică; hotărăsc în taină între dînșii ce și după ce plan anume se cuvine să acționeze; sorocesc ceasul atacului pentru vremea amiezii. Pun trupele sub comanda arvernului Vercasivelaunus, unul dintre cei patru generali, neam cu Vercingetorix. Acesta iese din tabără la prima veghe [18], apoi, sfîrșindu-și manevra aproape de ziuă, se camuflează pe după munte și dă poruncă ostașilor să se odihnească după trudele nopții. Cînd vede că se face amiază, se îndreaptă spre tabăra de care vorbirăm mai sus; totodată, călăreții începură să vină mai aproape de fortificațiile din cîmpie, și celelalte trupe se desfășoară în fața taberei [galilor].

84 Zărindu-i din cetățuia Aleziei pe ai lui, Vercingetorix iese din oraș; pune în față grătarele, prăjinile, musculii [19], coasele și toate cîte le pregătise pentru atac. Bătălia se dă deodată în toate locurile, și toate întăriturile sînt puse la încercare: unde li se pare un punct mai slab, acolo dau toți năvală. Oștirii romane, răspîndite pe o atît de mare întindere, nu-i vine lesne să reziste în atîtea puncte deodată. Mult îi îngrozesc pe ai noștri și țipetele care izbucnesc în spatele luptătorilor, fiindcă își dau seama că soarta lor atîrnă de mîntuirea altor luptători; într-adevăr, primejdia ascunsă zdruncină adesea cel mai strașnic curajul.

---

[17] *C. Caninius Rebilus*: alt locotenent al lui Cezar în Galia, unde desfășoară o bogată activitate militară. Ia parte la războiul civil, în tabăra cezarienilor.

[18] *Prima Veghe*: vezi Cezar, VII, 3, n. 4.

[19] *Musculii*: *musculus*, textual „șoricel" — galerie mobilă, construită din bîrne groase și solid blindate, montată pe roți; la adăpostul acestor galerii, care-i apărau de pietre și de săgeți, atacanții abordau întăriturile spre a încerca, fie să le dărîme săpîndu-le la bază, fie să le spargă cu ajutorul berbecilor.

85 Cezar, care și-a ales un bun punct de observație, urmărește tot ce se întîmplă, în toate părțile; celor în nevoie le trimite ajutoare. De amîndouă părțile, mințile sînt stăpînite de gîndul că e un moment care nu se mai întoarce, cînd se cere suprema strădanie: galii își dau seama că, dacă nu izbutesc să răzbească, ultima nădejde e pierdută; romanii nădăjduiesc că, dacă biruie, se sfîrșește cu toate chinurile lor. Lupta e crîncenă mai ales la fortificațiile de pe colina de sus, unde arătarăm că fusese trimis Vercasivelaunus. Neprielnicul povîrniș al locului în pantă are și el o mare însemnătate. Unii aruncă săgeți, alții înaintează în chip de broască țestoasă [20]; trupe proaspete înlocuiesc într-una pe cei osteniți. Țărîna pe care toți atacanții o aruncă în fortificațiile noastre le ușurează galilor cățăratul și îngroapă totodată obstacolele pe care romanii le ascunsese în pămînt; ai noștri nu mai au nici arme și nici puterile nu-i mai ajută.

86 Aflînd acestea, Cezar trimite în ajutorul celor în nevoie pe Labienus [21] cu șase cohorte; îi poruncește ca, dacă nu poate rezista, să întoarcă cohortele și să încerce un contraatac; aceasta să n-o facă însă decît la mare strîmtoare. Se duce personal la ceilalți luptători, îi îndeamnă cu stăruință să nu se lase doborîți de oboseală; le arată că de această zi și de acest ceas atîrnă roadele tuturor luptelor de pînă atunci. Asediații, pierzîndu-și nădejdea în locurile șeșe — căci întăriturile erau strașnice — încearcă

[20] *In chip de broască țestoasă: testitudine facta* — manevră folosită la asaltul unei întărituri: atacanții înaintau cu scuturile ridicate deasupra capetelor, ca solzii unei carapace de broască țestoasă. Cei din fruntea „broaștei" stăteau cît se poate de drepți, în vreme ce acei din urmă și din flancuri umblau încovoiați sau în genunchi. „Broaștele" veneau una după alta și, cînd cea dintîi ajungea la întăritură, ostașii celei de-a doua se cățărau pe scuturile ultimelor rînduri ale precedentei.

[21] *Titus Atius Labienus:* general al lui Cezar în Galia, unde desfășoară o prodigioasă activitate militară și strînge o considerabilă avere. In timpul războiului civil se află în tabăra lui Pompei și-l biruie pe Cezar la Dyrrachium.

să se cațere pe înălțimi și adună laolaltă acolo toate cîte le pregătise pentru atac. Răstoarnă, cu o ploaie de săgeți, pe apărătorii de pe turnuri, umplu șanțurile cu pămînt și cu vreascuri, sparg cu coasele reduta și parapetul.

87 Cezar trimite întîi pe tînărul Brutus [22] cu cohortele, apoi, cu altele, pe legatul C. Fabius [23]; în sfîrșit, ințețindu-se bătălia, aduce el însuși forțe proaspete. Punînd lupta pe drumul cel bun și respingînd pe inamic, se îndreaptă spre locul unde îl trimisese pe Labienus : ordonă să fie aduse 4 cohorte din fortul cel mai apropiat și poruncește ca o parte din călărime să-l urmeze pe el, iar alta să înconjoare fortificațiile exterioare și să-i cadă inamicului în spate. Labienus, dacă vede că nici gropile, nici șanțurile nu pot stăvili avîntul inamicului, strînge laolaltă 40 de cohorte, pe care, cu ajutorul norocului, le-a scos din posturile cele mai apropiate, și îl informează prin curieri pe Cezar despre ce crede el că e de făcut.

88 Biruința lui Cezar. Cezar se grăbește, pentru a lua parte la luptă. Ghicindu-l — după culoarea veșmîntului [24] cu care obișnuia să se împodobească la bătălie — că sosește, văzînd escadroanele și cohortele care-l urmau după poruncă — fiindcă de pe înălțimile unde se aflau aveau toată perspectiva pantelor pe care el le cobora — dușmanii purced la luptă. Un strigăt răsună din amîndouă părțile și îndată, de pe un parapet și din toate fortificațiile, alt strigăt îi răspunse. Lepădînd sulița, ai noștri apucă

---

[22] *Brutus :* Decimus Iunius Brutus Albinus — fiul lui D. Iunius Brutus (consul în 77 î.e.n.). Locotenent al lui Cezar în Galia, comandă apoi în vremea războiului civil flota cezariană. Mai tîrziu, M. Brutus, cu care era rudă, îl atrage în conspirația împotriva lui Cezar ; ia parte la asasinarea dictatorului și piere el însuși, în 43, ucis de Antonius.

[23] *C. Fabius :* Caius Fabius, unul dintre generalii lui Cezar ; face toată campania din Galia și-i rămîne credincios în vremea războiului civil.

[24] *Culoarea veșmîntului :* e vorba de mantaua de purpură *paludamentum* pe care în bătălii generalii romani o purtau ca pe un semn distinctiv, peste armură.

spada. Duşmanii se pomenesc cu cavaleria în spatele lor. Alte cohorte se apropie : ei o iau la goană. Călăreţii îi urmăresc pe fugari. Se face mare măcel. Sedulus, generalul şi căpetenia lemovicilor armoricani, e ucis ; pe Vercasivelaunus arvernul îl prind de viu în timp ce fugea ; 74 de steaguri ostăşeşti sînt aduse la Cezar ; dintr-atîta mulţime, puţini se întorc teferi în tabără. Văzînd din oraş măcelul şi fuga oamenilor lor, asediaţii pierd nădejdea eliberării şi îşi retrag trupele de la fortificaţii. De îndată ce primesc ordinul, trupele auxiliare îi părăsesc pe gali şi o iau la fugă. Dacă ai noştri n-ar fi fost istoviţi de numeroasele intervenţii şi de truda unei zile întregi, ar fi putut nimici întreaga armată duşmană. La miezul nopţii, cavaleria trimisă să-i urmărească le ajunge ariergarda ; mulţi sînt prinşi şi ucişi, ceilalţi scapă cu fuga în cetăţile lor.

89 Vercingetorix se predă. A doua zi, Vercingetorix, adunîndu-şi sfatul, le arată că el n-a pornit războiul pentru interese personale, ci pentru libertatea de obşte ; fiindcă sînt siliţi să se supună sorţii, el le stă la dispoziţie, ca să-i astîmpere pe romani fie ucigîndu-l, fie dîndu-l viu în mîinile lor. Se trimit soli la Cezar cu această întrebare. El porunceşte să-i fie predate armele şi căpeteniile. Îşi aşază comandamentul în fortificaţii, în faţa taberei : acolo i se aduc căpeteniile ; Vercingetorix se predă ; armele i se aruncă la picioare. După ce pune deoparte pe hedui şi pe arverni, gîndind să-şi poată, prin ei, recîştiga popoarele lor, împarte ca pradă de război pe ceilalţi prizonieri la toată armata, cîte unul de cap.

SALLUSTIU

GAIUS SALLUSTIUS CRISPUS

(86—35 î.e.n.)

S-a născut la Amiternum, în ținutul sabinilor, dintr-o familie de plebei nu prea înstăriți. Mediul provincial și obîrșia au influențat încă de la început orientarea democratică a tînărului. Intrat în viața publică (55—54), își desfășoară activitatea ca reprezentant al partidului „popularilor", în fruntea căruia se afla Cezar. Înverșunarea sa împotriva oligarhiei senatoriale și a lui Cicero s-a manifestat mai ales în anul 52 cînd, în calitate de tribun, combate partida adversă și pe Milo, ucigașul democratului Clodius. Ni s-a păstrat și textul unei invective, Contra lui Cicero, *scrisă probabil în anul 54 dar considerată, în general, aprocrifă, de cercetătorii moderni. Nobilimea l-a atacat cu nu mai puțină vehemență. În anul 50 este exclus din Senat pe motive de imoralitate. Scandalurile sale amoroase, deși exagerate de tradiția aristocratică prin care ni s-au transmis informațiile, au avut desigur o bază de adevăr. În timpul și după conflictul lui Cezar cu Pompei, a cunoscut o serie de succese mediocre sau înfrîngeri în viața politică și militară, peste care a putut trece numai datorită îngăduinței și protecției lui Cezar. Acesta îl readuce în Senat în anul 48 și-l scapă, plătind o sumă de bani, de procesul care i se intentase pentru jefuirea provinciei Africa (Numidia). Guvernarea acesteia a fost de altfel ultima funcție ocupată de Sallustius. Neputînd să ajungă pînă la consulat, deziluzionat probabil și de evoluția spre dictatură a lui Cezar, rămas și fără protecția acestuia după anul 44, scriitorul se retrage la vila lui, situată în mijlocul renumitelor grădini de la Roma care-i poartă numele* (Horti Sallustiani), *construite cu banii obținuți din exploatarea Numidiei. Avînd*

baza materială asigurată, își consacră restul existenței compunerii operelor istorice.

În ansamblu, ele alcătuiesc un fel de trilogie a cărei temă principală este procesul de descompunere a puterii romane prin lupta celor două facțiuni, oligarhia senatorială — optimații, și plebea — popularii.

Cea dintîi, Despre conspirația lui Catilina (De coniuratione Catilinae) *înfățișează acest moment dramatic din istoria Romei (64—63).*

Lucrarea are următorul cuprins: I 1. Prolog teoretic (cap. 1—4). 2. Portretul lui Catilina (5). 3. Digresiune istorică asupra moravurilor și a puterii romane (6—13). 4. Pregătirea conjurației și încercarea din anul 66 (14—19). II Etapele complotului (20—31): 1. Desfășurarea evenimentelor la Roma, culminînd cu ședința Senatului din 8 noiembrie 63, în care Cicero, investit cu puteri extraordinare, rostește primul dintre cele 4 discursuri catilinare. 2. Plecarea lui Catilina în tabăra militară a aliatului său, Manlius, și încercările lor de a cîștiga unele alianțe. La Roma se pregătește lupta armată contra răsculaților. III Descoperirea completă a conjurației de către Cicero. IV Dezbaterile din ședința Senatului, din 5 decembrie 63, în centrul cărora stau cele două discursuri rostite de Cezar și Cato; executarea complicilor arestați. V Ultimele încercări ale lui Catilina, lupta finală și moartea sa.

A doua lucrare, Războiul cu Iugurta (Bellum Iugurthinum), *marchează un moment anterior în istoria conflictelor civile, un moment de ridicare a democraților împotriva aristocrației. Elementul caracteristic al acestei lucrări îl constituie importanța factorului extern, ca mijloc de a pune în evidență contradicțiile interne ale Romei și mai ales venalitatea aristocrației, vinovată, și în ochii istoricului, și de izbucnirea și de prelungirea războiului cu regele numid.*

Evenimentele celor 6 ani (111—105) sînt dezvoltate după următorul plan: I 1. Prolog teoretic (1—4). 2. Începuturile și educația militară a lui Iugurta în armata romană a lui Scipio Africanul; adoptarea de către unchiul său, Micipsa (5—10). 3. Luptele dinastice și înlăturarea prin violență a

fraților săi, Hiempsal și Adherbal (11—26). II Războiul cu romanii (după uciderea lui Adherbal, protejatul lor): 1. Campaniile nereușite duse de comandanții aristocrați (27—39). 2. Comandamentul lui Metellus, primele succese ale romanilor (40—62). 3. Prelungirea împuternicirii lui Metellus și continuarea luptelor. Intrarea în scenă a lui Marius, reprezentant al democraților: portret cu scurte date biografice, ambiția de a ajunge consul, alegerea și numirea în calitate de comandant în locul lui Metellus (63—83). 4. Comandamentul lui Marius. Succese militare; intrarea în scenă a lui Sylla, reprezentant al aristocrației, caracterizare favorabilă. 5. Sfîrșitul războiului. Iugurta e prins prin trădare, datorită uneltirilor abile ale lui Sylla; triumful lui Marius.

A treia lucrare, intitulată Istorii (Historiae), *face legătura cronologică între primele două. Perioada tratată se întinde din 78, unde se oprise istoricul Sisenna (anul morții lui Sylla și moment de ridicare a democraților contra nobilimii), și se oprește la anul 67, fără o altă justificare decît moartea scriitorului. Cuprinde 5 cărți dintre care ne-au rămas 4 discursuri și două scrisori în culegerea unui retor și peste 500 de fragmente de mică întindere, citate de gramatici și scriitori.*

*

Valoarea istorică a operei lui Sallustius stă în obiectivitatea relativă a poziției sale critice. Democratul Sallustius nu ezită să dezvăluie șovăiala și anarhismul plebei romane, arată ambiția demagogică a șefilor „populari", primejdia dictaturii (Catilina, *39, 4 și* Iugurta, *3, 2) conținută în năzuința și abuzul de putere personală a ambelor partide* (Catilina, *38, 3). Vina principală a decăderii o poartă oligarhia aristocratică, „silnicia" și „bunul plac al celor puțini"* (potentia... arbitrium... paucorum) (Catilina, *39, 1;* Iugurta, *41, 7). Pe de altă parte, însă, el recunoaște și privește cu simpatie trăsăturile pozitive de caracter ale unor aristocrați ca Metellus și Sylla* (Iugurta) *sau Cato, în comparație cu Cezar (a se vedea discursurile și portretul celor doi în* Catilina). *Cu tot efortul de a fi imparțial, în judecățile istoricului străbat resentimente*

și înfățișări părtinitoare. De exemplu, în cazul conjurației, rolul lui Cicero e apreciat cu zgîrcenie, Sallustius strecoară și unele împunsături ironice la adresa consulului, punîndu-le în gura lui Catilina; în schimb, încearcă să scoată din cauză pe Cezar și pe Crassus (48, 49) care participaseră din umbră la complot. În ceea ce privește explicația cauzală, se acordă un rol covîrșitor factorului subiectiv, elementului moral, deși Sallustius arată legătura cu condițiile materiale (Catilina, *2). În sfîrșit și o limitare de perspectivă: istoricul nu vede elementul nou care se dezvoltă. Mișcarea istoriei e văzută ca o decădere progresivă cu amenințarea prăbușirii; de aici pesimismul său.*

Valoarea artistică a operei ni se impune însă în mod deosebit. Principalul mijloc de expunere, narația, are un caracter dramatic. Pe planul general al compoziției, expunerile de fapte alternează cu pasaje descriptive avînd caracterul unei digresiuni — filozofice (prologurile), retrospectiv-istorice (Catilina, *5—12 tabloul moravurilor romane), descrieri geografice (mai ales în* Iugurta) *și chiar portretele și discursurile. Integrate însă în unitatea operei prin conținutul și plasarea lor, ele au rolul de a pregăti mersul acțiunii, fiind astfel un fel de pauze de acumulare a tensiunii dramatice*[1]*. Acest caracter al narației rezultă și din distribuirea planurilor acțiunii, constituite din cele două tabere aflate în luptă: democrații și nobilimea, conjurații și Senatul, Roma și Africa, armata romană și cea a lui Iugurta. Legătura dintre ele se realizează tocmai prin digresiunile amintite, cît și printr-o serie de peripeții care sporesc emoția cititorului: tratative sau urzeli diplomatice, denunțuri sau demascări. În* Iugurta, *în special, un rol deosebit îl joacă surpriza, incertitudinea, determinată de doi factori: sălbăticia locurilor și necunoașterea lor de către romani* (asperitas et insolentia loci, 50), *și caracterul nestatornic și viclenia numidului; „Era în el atîta viclenie și atîta iscusință politică și cunoaștere a locurilor încît nu știai dacă e mai periculos cînd e absent sau de față, cînd acceptă pacea sau cînd poartă războiul" (46, 8). Atacurile*

---

[1] P. Perrochat, *Digresiunile lui Sallustius, Revue des Études Latines*, Paris, 1950.

sale repezi în zori sau în amurg, „pe cărări ascunse", „pe drumuri de noapte și nestrăbătute", „prin locuri prăpăstioase", faptul că se predă și că reia războiul de atîtea ori, creează o stare de continuă nesiguranță și așteptare pentru romani (varia victoria), *„rezultatul îndoielnic", de care vorbește în prolog (5, 1). Dar mai ales în unitățile narative mici, în povestirile de luptă se vede arta scriitorului de a alterna și a confrunta planurile. Bătălia de lîngă Cirta, de exemplu (101) se dă în 4 sectoare simultan. Mobilitatea vicleană a numizilor și promptitudinea romanilor ne fac să asistăm la înfruntarea gradată a forțelor. În momentul culminant atenția se concentrează asupra lui Iugurta care, singur în mijlocul romanilor, izbutește să scape cu abilitate. Finalul luptei, împrăștierea numizilor, este anunțat scurt. În încheiere, un tablou de ansamblu, construit cu o remarcabilă forță sculpturală, zugrăvește rezultatul încăierării, dezastrul numizilor. Ochiul artistului cuprinde într-un singur cadru o serie de planuri spațiale și cinetice care se suprapun, alcătuind „o priveliște îngrozitoare"* (horribile spectaculum) : *„erau urmăriți, fugeau, erau uciși, prinși ; cai și oameni doborîți și mulți, loviți de răni, nu puteau nici să fugă, nici să stea locului, aci se trudeau să se ridice, aci se prăbușeau ; apoi, cît cuprindeai cu ochii, totul era acoperit cu lănci, scuturi, cadavre, și printre ele, pămîntul mînjit de sînge".*

Principalele însușiri ale stilului lui Sallustius sînt expresia tendinței „de a egala faptele prin vorbe", reflectă o muncă literară intensă pe măsura evenimentelor descrise : „chiar din operă rezultă cu evidență munca" (labor) (Quintilian, *X, 3, 8).*

Prima calitate remarcată și de scriitorii antici este concizia, în termeni latini : brevitas *(scurtimea) și* velocitas *(rapiditatea). Forța acțiunii sau intensitatea pasiunilor își găsesc un mod adecvat de redare datorită acestei însușiri. Ea se realizează, în general, printr-o economie de mijloace lingvistice, elipsa și asindetul*[1] *fiind procedeele cele mai frecvente. Trecerea de la o idee la alta se face de multe ori brusc, prin*

[1] *Asindetul :* **figură de stil constînd în suprimarea conjuncțiilor copulative.**

omiterea unei judecăți intermediare implicată în succesiunea a două fraze și vizibilă doar în particula care o introduce pe cea de a doua. Această vorbire concentrată a fost comparată cu cea a vechilor inscripții romane și texte de legi[1]*, sentențioasă și lapidară.*

A doua trăsătură este inconcinnitas, *disonanța, evitarea deliberată a construcțiilor simetrice, variația în expresie. Sallustius folosește, totuși, unele procedee ale armoniei retorice, dintre care mai ales, antiteza, pentru valoarea ei dramatică, ca mijloc de subliniere a contrastelor obiective; dar, și în astfel de pasaje, monotonia este ocolită.*

Împletirea celor două calități de mai sus dau frazei lui Sallustius un deosebit relief. Iată cum este redată, de pildă, confuzia provocată în armata romană de un atac prin surprindere al numizilor (Iugurta, *XXXVIII, 5): „Soldații romani, (1) loviți de o zarvă neobișnuită, unii apucau armele, / alții se ascundeau, / o parte încurajau pe cei înspăimîntați, / fremătau în toate părțile; (2) mare putere a vrășmașilor, cer întunecat de noapte și nori, primejdie pretutindeni; (3) pînă la urmă nu se știa dacă e mai sigur să fugă sau să rămînă".*

Se poate observa, și în traducerea romînă, structura diferită, gradația și concentrarea celor trei momente ale pasajului. Chiar acolo unde formula sintactică este identică, variația se face, în original, prin sinonime lexicale, gramaticale sau schimbări de topică.

Cît privește materialul lingvistic folosit, acesta se caracterizează și el prin diversitate. E cunoscută preferința lui Sallustius pentru arhaisme pentru care a și fost acuzat că le-ar fi furat din opera lui Cato. În realitate, comunitatea idealului de severitate morală a celor doi scriitori ca și influența lui Tucidide l-au determinat pe Sallustius să dea un colorit arhaic vorbirii sale. Pe de altă parte, a fost atras și de valoarea poetică a unor arhaisme cum ar fi, de pildă, verbele intensive sau parataxa[2]*. Alături de arhaisme întîlnim și numeroase neologisme, unele de proveniență grecească, diferite întorsă-*

[1] Bignone, *Storia della letteratura latina,* vol. III, Firenze, 1950.

[2] *Parataxa:* juxtapunerea.

turi sintactice îndrăznețe, calchiate după expresii grecești, precum și inovații proprii ale scriitorului. La acestea trebuie adăugată și preferința acordată formelor poetice, ca de pildă : mortalis *(muritor) folosit pentru „om" etc.*

Toate aceste elemente, valorificate în sensul calităților stilistice arătate mai sus, dau exprimării lui Sallustius o deosebită forță și vitalitate. El realizează astfel, cu mijloace proprii, idealul stilistic de gravitate (în grecește : semnòtes) *al lui Tucidide, utilizînd însă și prototipul latin al acestuia, proza lui Cato. Unitatea și forța expresivă realizată cu diversitate dar și cu economie de mijloace lingvistice fac din Sallustius un clasic, original și deosebit, atît de abundența retorică a lui Cicero*[1] *cît și de aticismul purist al lui Cezar.*

[1] Apuleius, *Apologia,* 95, opune *parsimonia* (economia) lui Sallustius, la *opulentia* (bogăția) lui Cicero.

CONSPIRAŢIA LUI CATILINA

5—21 ; 48—55 ; 60—61.

5—21.

Portretul lui Catilina. Considerații asupra destoiniciei romanilor de demult. Decadența Romei. Încercările lui Catilina.

5 Fost-a Lucius Catilina om de bun neam, vîrtoș la trup și la suflet, dar cu firea spurcată și ticăloșită. Încă de flăcău l-au desfătat luptele lăuntrice, uciderile, răpirile, dihonia și întru ele și-a trăit tinerețea. Peste închipuire de răbdător la foame, la frig, la nesomn, avea o inimă cutezătoare, vicleană, nestatornică, în stare de orice prefăcătorie sau ascunziș, era lacom de bunul altuia, risipitor cu al lui însuși, aprig în pofte, destul de meșter la cuvînt, dar puțin la judecată. Închipuirea lui cea fără de stavilă nu mai contenea cu năzuințele-i nemăsurate, nemaicrezute și nemaipomenite. Și, de îndată după ce se înstăpîni tirania lui Lucius Sylla, pe omul acesta îl năpădi o cumplită poftă să se înscăuneze el ; nu mai căta la nimic și nici mijloacele nu și le alegea, ci numai și numai să apuce puterea. Zi de zi, crudul lui suflet era mereu mai zbuciumat de sleirea avuțiilor părintești și de amintirea fărădelegilor sale, două racile pe care însuși le adîncise, cu isprăvile amintite mai sus. Îl mai stîrneau și năravurile corupte ale cetății, pe care o copleșeau două rele grozave și potrivnice : desfrîul și lăcomia.

Fiindcă împrejurarea m-a adus să ispitesc năravurile cetății, povestirea însăși mă îndeamnă să o iau iarăși de mai sus și, în puține vorbe, să istorisesc ceva despre așezămintele strămoșilor, așa cum se înfățișau ele în viața casnică și în cea militară, cum au cîrmuit ei republica și cît de mare ne-au lăsat-o, și cum, încetul cu încetul și pe nesimțite,

a ajuns, din culmea frumuseții și a gloriei, în ultimul hal de sluțenie și mișelie.

6 Cetatea Roma, după cîte am aflat eu, au întemeiat-o și au stăpînit-o întîi troienii — care, conduși de Aeneas[1], rătăceau de colo pînă colo, în căutarea unui sălaș — și, împreună cu ei, aborigenii, un neam de oameni sălbatici, fără legi, fără cîrmuire, slobozi și nestăpîniți de nimeni. După ce se întrolocară, aceste două neamuri, deși de alt sînge, de altă limbă și trăind după datini felurite, e de necrezut cît de iute se contopiră; într-adevăr, în scurtă vreme, această gloată împrăștiată și răzleață se prefăcu în una și aceeași cetate. Dar după ce, sporită prin statornicirea locuitorilor, prin așezarea unui obicei al pămîntului și prin noile ogoare, starea acestora se arăta îndeajuns de înfloritoare și de puternică, se întîmplă, precum adesea la oamenii muritori, că din belșug se iscă pizmă. Regi și noroade vecine îi cercară deci cu război; puțini din prieteni le săriră într-ajutor, căci ceilalți, loviți de spaimă, se țineau departe de primejdie. Ci cu neclintit cuget la vatră și la oștire, romanii grăbesc, se pregătesc, se îndeamnă unul pe altul, înfruntă pe dușmani și ocrotesc cu armele libertatea și moșia părintească. Apoi, după ce, cu a lor vitejie, îndepărtau primejdia, le săreau în ajutor aliaților sau prietenilor și astfel, mai mult împărțind decît primind foloase, își cîștigau alianțe. Aveau o dreaptă cîrmuire, cu nume de regalitate. Oameni aleși, cu trupul slăbit de ani, dar cu mintea întărită de înțelepciune, erau sfetnicii republicii: atît vîrsta, cît și asemănarea grijii ce i-o purtau le dăduse numele de *patres*[2]. Mai tîrziu, după ce puterea regi-

[1] *Aeneas*: rege legendar al Troiei, eroul celebrei epopei a lui Vergiliu, *Eneida*; conform legendei, după căderea Troiei, debarcă în Italia, în Latium: de aici tradiția potrivit căreia romanii își atribuiau o obîrșie troiană.

[2] *Patres*: părinți.

lor, aşezată la început întru paza libertăţii şi creşterea republicii, se prefăcu într-o trufaşă tiranie, schimbară legea şi îşi dădură doi cîrmuitori, cu putere pe un singur an; în felul acesta socoteau să ferească sufletul omenesc de semeţia ce o dă îndelungarea atotputerniciei.

7 Estimp începu fiecare să mai prindă la inimă şi să-şi desfăşoare în voie iscusinţa; căci bunii se află mai mult decît răii în prepusul regilor, pe care întotdeauna vrednicia celorlalţi îi înspăimîntă. Iar cetatea, după ce-şi cuceri libertatea, e de necrezut ce iute spori: o îmboldea dorul de slavă. Întîi şi întîi flăcăii, de îndată ce se făceau volnici într-ale războiului, învăţau, nevoindu-se la muştru în tabere, meşteşugul ostăşesc, şi aflau plăcere în frumuseţea armelor şi a cailor de bătălie, iar nu în celetnice[3] şi ospeţe. Pentru asemenea bărbaţi deci nu se afla muncă prea grea, nici loc prea aspru sau prăpăstios, nici duşman înarmat care să-i înspăimînte: vrednicia lor biruise totul. Ci rîvna întru vitejie era mai cu seamă aprigă între ei înşişi; să lovească un duşman, să se caţăre pe un zid, să fie privit cînd împlineşte o asemenea ispravă, către acestea zorea fiecare şi acestea le socotea drept cele mai mari bogăţii, drept cea mai bună faimă şi cea mai înaltă nobleţe. Erau lacomi de cinste şi darnici cu banii; căutau slava fără margini şi o cuminte bunăstare. Aş putea aminti în care locuri norodul roman, cu o mică oştire, a pus pe goană mari armate vrăjmaşe, ce oraşe pe care firea însăşi le clădise ca pe nişte cetăţi le-a împresurat şi cucerit, dacă aceasta nu m-ar duce prea departe de cele începute.

8 Ci fără îndoială că soarta pretutindeni domneşte; după buna-i plăcere şi nu după dreptate, ea le străluminează sau le întunecă pe toate. Isprăvile atenienilor au fost, desigur, măreţe şi strălucite,

[3] *Celetnică*: prostituată.

însă, după cîte socot eu, sub măsura faimei lor. Dar fiindcă au ieșit de acolo scriitori cu har, în lungul și-n latul pămîntului faptele atenienilor sînt vestite ca cele mai de seamă. Tot astfel, vrednicia celor care au înfăptuit lucruri mărețe este cinstită atît cît au fost în stare penele măiestre s-o laude. Iar neamul roman n-a avut niciodată parte de asemenea belșug, fiindcă mințile cele mai luminate erau ale celor mai lipsiți de răgaz: nimeni nu-și vădea harul decît în breasla lui și fiecare era mai bucuros să înfăptuiască, decît să vorbească, să-și vadă isprăvile slăvite de alții, decît să le istorisească el pe ale altora.

9 Deci în timp de pace și în timp de război se păzea buna-cuviință și buna-înțelegere, iar setea de hrăpire mai că nici nu se ivise; la ei dreptatea și binele erau o poruncă mai curînd firească decît pravilnicească. Cearta, dezbinarea, ura le aveau cu vrăjmașii; între ei cetățenii nu se întreceau decît în vrednicie. Mărinimoși în cultul zeilor, erau cu punga strînsă la ei acasă și credincioși prietenilor. Două sînt temeiurile — cutezanța în război și cumpătarea la pace — pe care le puneau și în viața casnică, și în cea de obște. Și am pentru aceasta dovezi foarte tari, și anume: în războaie au fost mai adesea nevoiți să pedepsească pe cei care au atacat fără ordin ori au întîrziat să părăsească lupta după ce se sunase retragerea decît pe unii care să-și fi lăsat steagurile de izbeliște sau care să se fi dat bătuți și să fi fugit de dușmani; iar în timp de pace oblăduiau mai mult cu răsplata decît cu frica, jignirile fiind mai bucuroși să le ierte decît să le răzbune.

10 Dar cînd, prin muncă și dreptate, republica începu să crească, cînd regi mari fusese înfrînți în războaie, cînd neamuri sălbatice și țări întinse fusese supuse, cînd Cartagina, potrivnica Romei, fusese stîrpită de pe fața pămîntului, cînd țări și mări le stăteau la picioare, soarta se zbîrli și începu

să le amestece pe toate. Oamenii aceştia, care îndurase cu seninătate osteneala, primejdia, vremurile grele şi aspre, nu aflară în odihnă şi belşug — lucruri altminteri vrednice de dorit — decît povară şi nenorocire. Astfel crescu întîi nesaţul de aur, apoi dorul de mărire; acestea au fost sămînţa tuturor relelor. Într-adevăr, lăcomia nimici credinţa, cinstea, şi celelalte ale binelui; în locul lor ea sădi în oameni mîndria, cruzimea, dispreţul zeilor, mezatul general. Trufia îi sili pe mulţi să se facă vicleni, una să creadă şi alta să spună, prietenii şi duşmanii să şi-i aleagă nu după ce preţuiesc, ci după cît folosesc, virtutea să o facă din credinţă — făţărie. Toate acestea, la început, au crescut încetişor, înfrînate din cînd în cînd, pe urmă însă, după ce se molipsiră toţi ca de o năprasnică bolişte, cetatea se prefăcu, şi cîrmuirea ajunse, din dreaptă şi bună, crudă şi de neîndurat.

11 Ci, la început, mai mult decît lăcomia chinuia sufletele oamenilor ambiţia, viţiu care, orişicum, e mai aproape de virtute. Într-adevăr, slava, cinstea, puterea, şi-o doresc deopotrivă de fierbinte şi cel vrednic, şi cel nevrednic, numai că unul sileşte spre ele pe calea cea dreaptă, iar celălalt, căruia îi lipsesc mijloacele cinstite, vrea să le apuce cu viclenii şi strîmbătăţi. Dimpotrivă, lăcomia pofteşte banul, pe care înţeleptul nu şi l-a dorit niciodată; ca şi cum le-ar năpădi cu o cumplită otravă, ea mişeleşte trupul şi sufletul celor mai viteji; veşnic fără de sfîrşit, veşnic nesătulă, nimic, nici belşugul, nici sărăcia n-o potolesc. Iar după ce, cucerind cu armele puterea, Lucius Sylla dădu urmări grozave unor strălucite începuturi, se puseră toţi pe jafuri şi tîlhării; unul rîvnea o casă, altul un ogor, biruitorii pierdură orice măsură şi orice ruşine, năpăstuindu-i pe concetăţenii lor cu cele mai grozave şi sălbatice fărădelegi. Mai mult, ca să-şi cîştige credinţa ei, Lucius Sylla îşi ţinea, împotriva obiceiului strămoşesc, oştirea din Asia în prea multă slobo-

zenie şi destrăbălare. Ţările molatice şi dezmierdate mlădiară curînd inimile tari ale ostaşilor. Acolo a deprins pentru întîia oară armata poporului roman libovul [4] şi petrecerea, acolo dragul de trupişti [5], de tablouri şi de vase cizelate, acolo să le fure de la cetăţeni şi cetăţi, acolo să prade capiştile [6], acolo să spurce toate cele sfinte şi lumeşti. Desigur că asemenea ostaşi, o dată ce-şi însuşiră biruinţa, nu mai lăsară învinşilor nimic. Traiul bun tulbură adesea şi sufletele înţelepţilor. Şi atunci, cum să se fi înfrînat aceşti stricaţi în chiar mijlocul biruinţii lor ?

12 Cînd bogăţia începu să fie o cinstire care, la rîndul ei, naşte slavă, dregătorii, putere, virtutea începu să-şi piardă din strălucire, sărăcia să fie socotită drept ruşine, dispreţul de avere drept reavoinţă. Astfel, de pe urma bogăţiilor, desfrîul şi totodată lăcomia şi o nestăvilită trufie năpădiră tinerimea : apucau, risipeau, din al lor nu cruţau nimic, la al altuia rîvneau, ruşinea şi sfiala, cele dumnezeieşti şi cele lumeşti le aruncaseră de-a valma, fără pic de evlavie şi cumpănă. Plăteşte osteneala ca, după ce ai cunoscut polăţile [7] şi conacele noastre, înălţate ca nişte adevărate oraşe, să vezi şi capiştile zeilor, clădite de strămoşii noştri, cei mai cucernici muritori. Într-adevăr, altarele zeilor ei le împodobeau cu credinţa, căminele cu vrednicia, iar duşmanilor nu le răpeau decît puterea de a face rău. Pe cînd, dimpotrivă, aceştia de azi, cei mai nevolnici dintre oameni, le smulg, cu preţul celor mai grele nelegiuiri, aliaţilor lor toate bunurile pe care vitejii biruitori li le-au lăsat ; ca şi cum a făptui strîmbătăţi ar fi într-adevăr singurul mijloc de a-ţi învedera puterea.

---

[4] *Libov* : dragoste (trupească).
[5] *Trupişte* : statuie.
[6] *Capişte* : templu.
[7] *Polată* : palat.

13 Dar ce să mai pomenesc eu unele de necrezut pentru cine nu le-a văzut cu ochii lui : munţi mutaţi din loc, clădiri înălţate în mijlocul mărilor, de cîte o mînă de cetăţeni. Asemenea oameni îşi băteau parcă joc de avuţiile lor, căci, în loc să le folosească cinstit şi cum se cade, se sileau să le risipească fără nici o ruşine. Ci graba la spurcata împreunare, destrăbălarea pîntecelui şi toate celelalte destrăbălări năpădiseră deopotrivă ; bărbaţii se făcuseră nişte paceavure, muierile preacurveau în văzul tuturor ; pentru cele ale praznicului, cotroceau uscatul şi apele ; dormeau înainte de a le veni somnul, nu aşteptau să li se facă foame, sau sete, sau frig, ci tuturor acestor nevoi fireşti le-o apucau înainte cu dezmierdat huzur. Acestea împingeau la fărădelegi tinerimea, care-şi sleia avuţia părintească. Sufletul lor, nărăvit de stricăciuni, nu se mai descotorosea de patimi şi astfel se aruncau şi mai adînc în vîltoarea tuturor cîştigurilor şi cheltuielilor nesăbuite.

14 Într-o cetate atît de mare şi atît de stricată, Catilina îşi alcătui prea-lesne un adevărat alai din toate blestemăţiile şi nemerniciile. Într-adevăr, toţi dezmăţaţii, toţi curvarii, toţi craii de poduri, care, cu mîna [8], cu burta sau cu scîrbavnicul mădular, făcuseră puzderie din averea părintească şi se înglodaseră pînă în gît în datorii ca să aştearnă muşamaua peste ticăloşiile şi fărădelegile lor ; pe lîngă ei, veniţi din toată lumea, toţi spărgătorii legilor dumnezeieşti şi omeneşti, osîndiţi de judecată sau păscîndu-i frica de judecata isprăvilor lor ; apoi cei care, cu braţul sau cu limba, se hrăneau din sîngele cetăţenilor şi din sperjur ; în sfîrşit, toţi cei pe care-i muncea scîrba obştească, sărăcia lucie sau sufletul lor vinovat, iată cine erau soţii lui Catilina şi prietenii lui de taină. Dacă vreunul încă nepăcătoşit se strecura în ceata lor, frecuşul zilnic cu

[8] *Cu mîna* : la jocul de zaruri.

dînşii il descînta şi pe el şi îl făcea curînd să le semene întocmai. Cel mai mult căuta să facă însă casă cu tinerii, ale căror inimi mlădii şi lesne de viclenit se lăsau cucerite fără împotrivire. Într-adevăr, ințeţind la fiecare patima vîrstei lui, unuia îi hotrea [9] tălanițe, altuia îi cumpăra cîini şi cai, într-un cuvînt, nu-şi cruța nici cheltuiala, nici milosîrdia, pînă cînd nu şi-i robea cu desăvîrşire. Ştiu că au fost unii care ziceau că tinerimea care venea în casă la Catilina călca legile pudorii, dar zvonul acesta a ieşit mai curînd după urma celorlalte decît dintr-un fapt anume.

15 Încă de cînd era flăcău, Catilina a făptuit numeroase nelegiuite spurcăciuni, cu o fecioară de neam mare, cu o preoteasă a Vestei [10], şi altele împotriva legilor omeneşti şi dumnezeieşti. În sfîrşit, s-a aprins de dragoste pentru Aurelia Orestilla, femeie la care, în afară de frumuseţea ei, nici un om de treabă n-a găsit vreodată ceva de laudă, şi fiindcă, de frica unui fecior de-al lui, mărişor acuma, pe care-l avea dintr-o altă căsătorie, stătea la îndoială dacă să se mărite cu el, se ia de sigur că şi-a ucis fiul, golindu-şi căminul pentru nelegiuita nuntă. Aceasta mi se pare a fi fost şi pricina pentru care şi-a grăbit isprava. Într-adevăr, inima lui necurată, învrăjbită şi cu zeii, şi cu oamenii, nu-şi mai găsea linişte nici în somn, nici în veghe, într-atîta îl stăpînea cazna mustrărilor de cuget. Aşa se face că era vînăt la faţă, cu privirea rătăcită, umbla ba alergînd, ba şovăind pe picioare, într-un cuvînt, vraiştea sufletească i se citea pe obraz şi pe toată înfăţişarea.

16 Ci tinerimii, pe care, cum spuserăm mai sus, o ademenise, îi paradosea [11] în tot chipul meşteşu-

---

[9] *A hotri :* a practica proxenetismul.

[10] *Preoteasă a Vestei :* fecioară care întreţinea focul „sacru" în templul Vestei, zeiţa căminului. E vorba de Fabia, sora Terenţiei, soţia lui Cicero.

[11] *A paradosi :* a învăţa ceva pe cineva.

gurile răutăţilor. Dintre ei îşi alegea şi le slujea şi altora jurători strîmbi şi martori mincinoşi, îi silea să socotească drept nimic credinţa, averea şi primejdiile ; apoi, după ce le călca în picioare numele şi cugetul, le poruncea altele şi mai grozave. Dacă, întîmplător, nu avea la îndemînă o pricină anume ca să făptuiască blestemăţii, atunci cu atît mai vîrtos hărţuia şi ucidea vinovaţi şi nevinovaţi, desigur ca nu cumva, trîndăvind, mîinile şi inimile să înceapă a amorţi ; mai ales degeaba îi plăcea să-şi desfăşoare răutatea şi cruzimea. Cu deplină credinţă în asemenea prieteni şi tovarăşi şi văzînd totodată ţara întreagă înglodată în datorii şi pe cei mai mulţi din ostaşii lui Sylla aduşi în sapă de lemn de risipa lor cea fără de frîu, amintindu-şi de vechile lor prădăciuni şi cugetînd la război civil, Catilina făcu planul să răstoarne republica. În Italia nici o oştire ; Cneius Pompeius purta război la capătul pămîntului ; el însuşi năzuia în bună nădejde la consulat, Senatul n-avea nici urmă de bănuială : pretutindeni linişte şi pace, şi toate aceste împrejurări îi erau prielnice lui Catilina.

17 Aşadar, în jurul calendelor[12] de cireşar, în vremea consulilor Lucius Cezar[13] şi Caius Figulus[14], îi cercetă întîi pe fiecare, însufleţindu-i pe unii, pe alţii ispitindu-i ; le arăta mijloacele lui, nepaza republicii şi marile foloase ale răscoalei. După ce află cam tot ce dorea să ştie, îi strînse laolaltă pe toţi, şi anume pe cei mai scăpătaţi şi pe cei mai cutezători. Acolo se adunară senatorii Publius Lentulus Sura, Publius Autronius, Lucius Cassius Lon-

[12] *Calende* : lunile aveau trei zile care purtau o denumire anume ; *calendele* — prima zi a lunii ; *idele* — ziua de 15 în martie, mai, iulie şi octombrie şi ziua de 13 în celelalte luni ; *nonele* — a noua zi înainte de *Ide*.

[13] *Lucius Iulius Caesar* : nepotul lui Caius Iulius Caesar.

[14] *Caius Marcius Figulus* : împreună cu precedentul, a fost consul în anul 64 î.e.n. Citînd o dată, romanii menţionau întotdeauna numele celor doi consuli în funcţie în anul respectiv.

ginus, Caius Cethegus, Publius și Servius, feciorii lui Servius Sylla, Lucius Vargunteius, Quintus Annius, Marcus Porcius Laeca, Lucius Bestia[15], Quintus Curius ; afară de ei, cavalerii Marcus Fulvius Nobilior, Lucius Statilius, Publius Gabinius Capito, Caius Cornelius și încă numeroși oameni de frunte din colonii și municipii[16]. Mai erau și alți părtași la uneltire, dar mai pe ascuns : numeroși oameni de neam, pe care îi mîna mai mult dorul de stăpînire decît sărăcia sau alte nevoi. Pe de altă parte, aproape întreaga tinerime, mai cu seamă cei de neam, era prielnică planurilor lui Catilina ; acești flăcăi, care aveau de unde să trăiască în tihnă, în huzur și în dulceață, au dat deoparte temeiul de dragul netemeiniciei și pacea de dragul războiului. Au fost chiar, în vremea aceea, unii care au crezut că Marcus Licinius Crassus[17] nu era străin de sfătuirile lor : deoarece Cneius Pompeius, pe care îl ura, se afla în fruntea unei puternice oștiri, iar fi plăcut să se ridice orice putere potrivnică, încredințat de altminteri că, dacă uneltirea va izbîndi, îi va fi lesne să se instăpînească el la conducere.

18 Ci încă înainte de acestea, cîțiva oameni, printre care și Catilina, au lucrat de asemenea uneltire împotriva republicii ; voi înfățișa fapta lor cît mai aproape de adevăr. În vremea consulilor Lucius Tullus[18] și Marius Lepidus[19], consulii de-

---

[15] *Lucius Bestia* : tribun al poporului în 121 î.e.n., își cîștigase simpatiile nobilimii rechemînd pe P. Popilius din exilul unde-l trimisese Caius Grachus.

[16] *Municipiu* : titlu dat orașelor supuse autorității Romei, care își păstrau însă dreptul de a se administra singure, și ai căror locuitori erau cetățeni romani.

[17] *Marcus Licinius Crassus* : triumvir împreună cu Pompei și Cezar (60 î.e.n.).

[18], [19] *Lucius Volcatius Tullus* și *Marcus Aemilius Lepidus* : consuli în anul 66 î.e.n.

signați[20] Publius Autronius și Publius Sylla fuseseră urmăriți și osîndiți pentru a fi călcat legile electorale. Puțin mai tîrziu, Catilina, tras în judecată pentru hoție din haznaua aliaților, fusese oprit să candideze la consulat, pe cuvînt că s-a înscris după legiuitul soroc. Era în vremea aceea un anume Cneius Piso, flăcău de neam, cutezător peste măsură, scăpătat și zurbagiu, pe care sărăcia și proastele lui năraviri îl îndemnau să tulbure republica. Împărtășindu-i acestuia, pe la nonele[21] lui undrea[22], planul lor, Catilina și Antonius se pregăteau ca, împreună cu dînsul, să ucidă în Capitoliu[23], la calendele lui ghenar[24], pe consulii Lucius Cotta[25] și Lucius Torquatus[26], apoi, punînd ei înșiși mîna pe fascii[27], să trimită pe Piso în fruntea unei oștiri să ocupe cele două Spanii[28]. Dîndu-se însă de rostul uneltirii, hotărîră să mai amîne lovitura pînă la nonele lui făurar. Acum nu mai urzeau doar pieirea consulilor, ci aproape a întregului Senat. Și dacă, în fața curiei[29], Catilina nu s-ar fi pripit să le dea tovarășilor săi semnul hotărît, atunci în ziua aceea s-ar fi săvîrșit cea mai grozavă fărădelege de cînd s-a întemeiat Roma. Dar fiindcă nu se adunase destul de mulți uneltitori înarmați, această pripeală zădărnici întreaga izvodire.

---

[20] *Consuli desemnați* : consuli care aveau să intre în funcție în anul următor.

[21] *None* : vezi mai sus, nota 12.

[22] *Undrea* : decembrie.

[23] *Capitoliu* : una dintre cele șapte coline ale Romei, pe care era zidit templul lui Jupiter ; templul însuși.

[24] *Calendele lui ghenar* : ziua în care intrau consulii în funcție.

[25],[26] *Lucius Aurelius Cotta* și *Lucius Manlius Torquatus* : fuseseră aleși în locul lui Autronius și P. Sylla.

[27] *Fascii* : mănunchi de nuiele de mesteacăn avînd legată la partea superioară o secure și purtat, ca simbol al puterii, de lictorii care precedau pe magistrați.

[28] *Cele două Spanii* : *Hispania citerior și Hispania ulterior*, cele două provincii spaniole din stînga și, respectiv, dreapta Ebrului.

[29] *Curie* : aici, locul unde se aduna Senatul.

19 Mai tîrziu, Piso, pe atunci cvestor[30], fu trimis pretor[31] în Spania citerioară, cu sprijinul lui Crassus, care-l știa dușman de moarte lui Cneius Pompeius. De altminteri, nici Senatul nu s-a împotrivit să i se dea provincia, fiindcă dorea ca un asemenea spurcat să fie cît mai departe de țară; totodată, numeroși oameni de seamă vedeau într-însul o strajă împotriva puterii lui Pompeius, care se făcuse înfricoșată. Dar în timpul unei călătorii în provincia lui, Piso fu ucis de niște călăreți spanioli pe care îi avea în oștire. Sînt unii care zic așa, că acești barbari n-au mai putut răbda cîrmuirea lui cea strîmbă, trufașă și crudă; alții zic însă că acei călăreți, vechi și credincioși clienți ai lui Cneius Pompeius, din porunca lui au tăbărît pe Piso, căci niciodată pînă atunci n-au făptuit spaniolii asemenea nelegiuire, deși pătimiseră destule de la nemila cîrmuitorilor. Noi vom părăsi această întrebare. Destul despre prima conjurație.

20 Cînd îi văzu adunați pe toți cei pe care i-am pomenit mai sus, Catilina, deși pusese multe la cale cu fiecare din ei în parte, socoti, totuși, folositor să-i strîngă laolaltă și să îndrepte către ei un cuvînt de obște; îi luă deci deoparte în cel mai ascuns loc al casei și acolo, izgonind pe toți martorii, le vorbi cam așa:

„Dacă vitejia și credința voastră nu mi-ar fi bine cunoscute, împrejurarea s-ar arăta zadarnic prielnică, zadarnic o mare nădejde, puterea însăși, s-ar afla în mîinile voastre, și nici eu n-aș lăsa cele așezate pentru cele neașezate dacă aș fi înconjurat de niște fricoși și de niște nestatornici. Dar fiindcă adesea, și în vremuri de cumpănă, v-am cunoscut și străşnicia, și credința față de mine, inima mea a

[30] *Cvestor:* magistrat însărcinat, la Roma sau în provincii cu administrarea finanțelor.

[31] *Pretor:* înalt magistrat, care urma în rang după consul, avînd atribuții judecătorești.

cutezat cea mai măreață și cea mai strălucită ispravă, mai ales după ce am priceput că binele și răul îl gîndiți cum însumi îl gîndesc: într-adevăr, a nutri aceleași rîvne și aceleași scîrbe, iată care e tăria prieteniei.

Planurile pe care le-am frămîntat în mintea mea le-ați mai auzit, fiecare în parte. Simt însă pe zi ce trece cum mi se aprinde mai năprasnic inima cînd mă gîndesc ce soartă ni se pregătește dacă nu vom scutura noi înșine robia. Într-adevăr, de cînd puterea republicii a căzut, de cînd o stăpînește și o asuprește o mînă de oameni, lor și numai lor le sînt tributari regii și tetrarhii [32], lor și numai lor le plătesc biruri noroade și națiuni; noi, ceștelalți, viteji, harnici, de neam sau nu, am ajuns o turmă fără nici o trecere, fără nici o putere, slugi preaplecate la unii pe care, dacă republica ar fi zdravănă, i-am face să ne știe de frică. Astfel toată trecerea, toată puterea, toate dregătoriile și toate bogățiile sînt ale lor sau ale cui poftesc ei; nouă ne-au lăsat judecățile, înfrîngerile, osîndele, sărăcia lucie. Pînă cînd vom mai răbda toate acestea, voinicilor? Nu-i, oare, mai de preț să mori cu vitejie decît să-ți irosești în necinste o viață ticăloasă și mișelnică, în care n-ai fost decît bătaia de joc a trufiei altora? Adevăr adevărat, mă jur pe cer și pe pămînt, biruința e în mîinile noastre; vîrsta mi-e plină de vlagă, inima vajnică; ei, dimpotrivă, sînt matufi [33] de tot, de ani și de huzur. Noi să purcedem numai, că mai departe treaba va merge singură ca pe roate. Poate, oare, un muritor cu inimă de bărbat într-însul să rabde ca pe ei să-i copleșească bogățiile, pe care le azvîrlă ridicînd clădiri în mijlocul mărilor sau prăvălind munții din loc, cînd nouă ne lipsesc și cele spre ființă? Ei să-și înalțe una după alta cîte două sau mai multe case, cînd noi n-avem

[32] *Tetrarh*: titlu dat suveranilor din Armenia și Iudeea.
[33] *Matuf*: senil.

nicăieri nici vatră? Degeaba tot cumpără la tablouri, la statui sau la vase cizelate, degeaba dărîmă case nou-nouţe şi-şi fac altele în loc, degeaba, în sfîrşit, îşi hărţuie şi-şi pun la cazne averea, că nu pot, cu tot dezmăţul lor, s-o dovedească. Iară noi? Acasă sărăcia, afară datoriile; rău acum, mai rele gînduri pentru de-acum înainte; într-un cuvînt, ce altceva ne rămîne decît un biet suflet chinuit? Deşteptaţi-vă dară! Iat-o, iat-o, libertatea, pe care de-atîta vreme şi-atît de fierbinte o rîvniţi, iată şi bogăţiile, cinstirile şi slava, le puteţi vedea cu ochii voştri. Sînt răsplăţile pe care soarta le hărăzeşte biruitorilor. Împrejurarea, prilejul, primejdiile voastre şi sărăcia, măreţele trofee ale luptei, toate acestea vă îndeamnă la faptă mai mult decît cuvîntarea mea. Folosiţi-vă de mine ca general sau ca ostaş, mintea şi braţul meu sînt ale voastre. Aceste planuri le voi împlini, cum trag nădejde, împreună cu voi, cînd voi fi consul; afară doar dacă nu cumva inima mă minte, şi vouă vă place mai bine să fiţi robi decît stăpîni."

21 După ce ascultară cuvîntarea, aceşti oameni, îmbelşugaţi cu toate relele, dar lipsiţi de orice avere şi nădejde, cărora zurba singură li se părea îndestulătoare plată, cerură totuşi, cîţiva din ei, să li se amănunţească tocmeala războiului, să li se arate ce foloase vor dobîndi de pe urma luptei, şi care anume erau mijloacele şi planurile de viitor. Atunci Catilina le făgădui schimbarea condicilor [34], proscrierea [35] bogaţilor, dregătorii lumeşti şi bisericeşti, pradă şi toate cele pe care le dă războiul şi bunul-plac al biruitorilor; afară de aceasta le arată

---

[34] *Schimbarea condicilor*: a registrelor de socoteli, deci anularea datoriilor vechi.

[35] *Proscriere*: punere în afară de lege sau osîndă la moarte cu confiscarea averii, fără altă formă de judecată decît înscrierea pe un afiş a celui condamnat; condamnarea putea fi executată de oricine îl întîlnea pe condamnat.

că Piso în Spania citerioară şi în Mauretania[36], Publius Sittius Nucerinus[37] în fruntea unei oştiri sînt părtaşi la sfatul lui; că bunul lui prieten, Caius Antonius[38], încolţit acum de toate nevoile, candidează la consulat şi că trage nădejde să-l aibă coleg; de îndată ce vor fi consuli amîndoi, va da semn să se treacă la fapte. O dată cu aceste făgăduieli, acoperea de blesteme pe toţi oamenii de treabă şi-i lăuda pe ai săi, spunîndu-i fiecăruia pe nume: unuia îi amintea sărăcia, altuia poftele, unora, judecăţile şi ocara ce-i pîndeşte, multora, biruinţa lui Sylla şi prada pe care au avut-o. Cînd îi văzu pe toţi cu inimile înflăcărate, îi mai îndemnă să aibă grijă de candidatura lui şi sparse adunarea.

---

[36] *Mauretania:* règiune în Africa de Nord, la est de Numidia.

[37] *Publius Sittius:* originar din Nuceria (oraş în Campania), fugise în Mauretania ca să scape de creditori.

[38] *Caius Antonius Hybrida:* fiul celebrului orator Antonius. Exclus din Senat, şi apoi reprimit, fusese pretor în 66 î.e.n. şi avea să fie consul în 63 î.e.n.

48—55.

Soarta complicilor lui Catilina care fuseseră arestaţi. Dezbaterile din Senat. Susţinerile lui Cezar şi ale lui Cato din Utica. Execuţia conspiratorilor.

48 Descoperindu-se, într-acestea, conjuraţia [1], prostimea, care, de dragul noului, fusese mai mult decît prielnică războiului, îşi schimbă gîndul dintr-o dată şi, blestemîndu-l pe Catilina, începu să-l ridice în slavă pe Cicero: se bucurau şi se veseleau, de parcă i-ar fi slobozit din robie. Căci de la toate relele războiului ei aşteptau pradă, şi nu pagube, iar pîrjolul cel năprasnic şi necruţător îi lovise cu deosebire, ca pe unii care n-aveau altă avere decît mica lor gospodărie şi hainele de pe dînşii.

A doua zi fusese adus în faţa Senatului un oarecare Lucius Tarquinius, despre care ziceau că plecase la Catilina şi că l-au prins pe drum. Făgăduind el să dea, dacă i se asigură iertarea, amănunte despre uneltire şi poruncindu-i consulul să spună ce ştie, aduse Senatului cam aceleaşi informaţii ca şi Volturcius [2] despre cei care puseseră focul, despre măcelărirea oamenilor de treabă, despre drumul răsculaţilor [3]; adăugă pe deasupra că Marcus Cras-

---

[1] *Descoperindu-se... conjuraţia:* Catilina fugise în Etruria, lăsînd în locul lui pe Publius Cornelius Lentulus. Conjuraţii intrară în tratative cu solii poporului galic şi ai allobrogilor, care se aflau la Roma, şi le făgăduiră o bună răsplată dacă îi vor ajuta; aceştia însă destăinuiră totul lui Cicero (investit cu puteri excepţionale) care-i arestă pe principalii membri ai conspiraţiei.

[2] *Titus Volturcius:* trimis cu scrisori şi comunicări la Catilina, în Etruria, a fost arestat înainte de a pleca şi a destăinuit totul.

[3] *Drumul răsculaţilor:* marşul lor din Etruria spre Roma.

sus îl trimisese la Catilina, ca să-i spună să nu se înspăimînte de poprirea lui Lentulus, Cethegus [4] și a celorlalți părtași ai uneltirii, ci, dimpotrivă, să pornească cu atît mai vîrtos asupra Romei, spre a îmbărbăta inimile celorlalți și spre a-i mîntui de primejdie pe cei închiși.

Cînd rosti Tarquinius numele lui Crassus, bărbat de neam mare și vestit, foarte bogat și cu o uriașă trecere, unii nu voiră să creadă că e adevărat, iar ceilalți, deși socoteau că lucrul e cu putință, erau de părere că într-o împrejurare atît de gravă, un bărbat atît de puternic și căruia atîția îi erau îndatorați de pe urma a fel de fel de daraveri personale, trebuie mai curînd cruțat decît stîrnit, și strigară cu toții că martorul e mincinos și că afacerea trebuie adusă în fața Senatului. Așadar Senatul, în plenul lui și sub președinția lui Cicero, hotărî că, mărturia vădindu-se mincinoasă, martorul cată să fie pus în fiare și să fie oprit de a mai face alte declarații afară de numele celui care l-a îndemnat să spună o minciună atît de sfruntată.

Au fost pe atunci unii care au crezut că pîra a urzit-o Publius Autronius pentru ca, amestecîndu-l pe Crassus, acesta, cu trecerea lui, să-i ocrotească și pe ceilalți aflați în primejdia judecății. Alții ziceau că Tarquinius fusese pus la cale de Cicero pentru ca nu cumva Crassus să tulbure republica luînd, ca de obicei, apărarea ticăloșilor. Eu însumi l-am auzit mai tîrziu pe Crassus spunînd sus și tare că această cruntă ocară i-a fost adusă de Cicero.

49 Dar tot atunci, Quintus Catulus [5] și Caius Piso [6] nu putură, nici cu rugămințile, nici cu făgă-

[4] *Caius Cethegus :* unul dintre conducătorii conspirației.

[5] *Q. Lutatius Catulus :* consul în 78 î.e.n. și cenzor în 65 î.e.n. În 63 î.e.n. candidase la titlul de *pontifex maximus* și fusese învins de Cezar.

[6] *C. Calpurnius Piso :* consul în 67 î.e.n., și fost guvernator al Galiei Narboneze. La începutul acestui an Cezar îl învinuise de delapidare de bani publici și Cicero îl apărase.

duielile şi nici cu banii, să-l înduplece pe Cicero ca, fie cu ajutorul allobrogilor [7], fie cu al oricărui alt pîrîş, să-l amestece în chip mincinos şi pe Caius Cezar în uneltire. Amîndoi nutreau, într-adevăr, o cruntă duşmănie împotriva lui : Piso, pentru că, într-o judecată de hoţie din hazna, fusese învinuit de Cezar că a executat pe nedrept un om din Galia transpadană [8] ; Catulus, cu o ură nestinsă de cînd cu candidatura la pontificat, pentru că fusese, el, om bătrîn şi încărcat de cinste, înfrînt de un tinerel ca Cezar. Şi vremea părea foarte cu prilej, căci Cezar, deosebit de darnic în viaţa de toate zilele şi de mărinimos cu jocurile publice, era dator o sumedenie de bani. Neputîndu-l însă înduplecа pe consul la o asemenea mîrşăvie, Piso şi Cato au început să umble fiecare de colo pînă colo, răspîndind tot felul de clevetiri, pe care cică le-ar fi aflat de la Volturcius şi de la allobrogi, şi atîta ciudă au stîrnit împotriva lui, încît cutare cavaleri romani care făceau de strajă cu armele în jurul templului Concordiei [9], împinşi fie de mărimea primejdiei, fie de un imbold de-o clipă de a-şi vădi cu cît mai multă strălucire dragostea de ţară, îl ameninţară cu săbiile pe Cezar cînd ieşea din Senat.

50 În timp ce se petrec acestea în Senat şi după ce fură răsplătiţi solii allobrogilor şi Titus Volturcius, ale căror mărturii se dovediseră întemeiate, liberţii şi cîţiva clienţi de-ai lui Lentulus băteau fiecare drumurile, ispitind pe lucrători şi pe robi să vină să-l răpească ; alţii umblau după căpitanii de cete, care aveau meserie să facă zurbale pe bani. Pe de altă parte, Cethegus trimitea la sclavii şi liberţii lui, unul şi unul, meşteri la toate bleste-

---

[7] *Allobrogii* : vezi mai sus, nota 1.

[8] *Transpadană* : din stînga fluviului Padus.

[9] *Concordia* : zeiţa bunei-înţelegeri.

mățiile, rugîndu-i să pună mîna pe arme și să dea toți grămadă năvală la el.

Consulul, aflînd ce se urzește, își rînduiește trupele după porunca împrejurării și a ceasului aceluia și, adunînd Senatul, cere să arate ce poruncește să se facă cu prinșii. Ci cu puțin înainte, Senatul, în plenul lui, îi arătase uneltitori împotriva republicii. Atunci Decius Iunius Silanus, pus cel dintîi să-și dea părerea, fiind pe atunci consul designat, propune ca tuturor celor închiși și afară de ei lui Lucius Cassius[10], lui Publius Furius, lui Publius Umbrenus[11], lui Quintus Annius, dacă vor fi prinși, să li se dea cea mai grea osîndă ; apoi însă, mișcat de cuvîntarea lui Caius Cezar, zice că se dă la părerea lui Tiberius Nero[12], ca hotărîrea să se amîne pînă cînd se va mai întări paza. Dar cînd veni rîndul lui Cezar și consulul îl rugă să-și spună părerea, el rosti cam aceste cuvinte :

51 „Oricine chibzuiește, o, senatori, despre o pricină îndoielnică, trebuie să fie slobod de ură, de părtinire, de mînie și chiar de milostenie. Mintea deosebește anevoie adevărul cînd aceste sentimente îl învăluie și nimeni n-a slujit vreodată și patimilor, și trebuințelor sale. Dacă ți-o strunești, judecata e tare ; dacă o stăpînește, patima o supune, și gîndirea nu mai are nici o tărie. Aș putea, o, senatori, să dau o mulțime de pilde de regi și noroade care au făcut greșeli, lăsîndu-se furați de mînie sau de milostenie. Îmi place însă mai bine să spun ce au făcut drept și înțelept strămoșii noștri, care și-au înfrînt patimile sufletelor lor.

În războiul macedonean[13], pe care l-am purtat

[10] *Lucius Cassius Longinus, Publius Furius, Quintus Annius :* fruntași ai conspirației.

[11] *Publius Umbrenus :* libert, părtaș al conspirației, mijlocise înțelegerea cu allobrogii.

[12] *Tiberius Claudius Nero :* străbunicul împăratului Tiberiu.

[13] *Războiul macedonean :* a luat sfîrșit în anul 168 î.e.n., prin victoria de la Pydna repurtată de oștile comandate de generalul Paulus-Emilius asupra oștilor regelui Perseus.

împotriva regelui Perseus, Rhodos, cetate mare şi bogată, care-şi datora sporul poporului roman, ne-a fost necredincioasă şi potrivnică. Dar cînd, după ce a stat războiul, au chibzuit despre ea, strămoşii noştri, ca să nu se poată spune că au pornit război împotrivă-i mai mult de dragul bogăţiilor ei decît din pricina trădării, au cruţat-o. Tot astfel, în toate războaiele punice, deşi cartaginezii au făptuit, atît în răgazurile luptei, cît şi în deplină pace, numeroase nelegiuiri, totuşi strămoşii noştri nu le-au plătit niciodată asemenea [14], chiar cînd au avut prilejul: grija lor era să-şi păstreze vaza şi nu să se folosească de asprimea legilor. Aşijderea şi voi, o, senatori, trebuie să îngrijiţi să nu preţuiască nelegiuirea lui Publius Lentulus şi a celorlalţi mai mult decît vaza voastră, şi sfetnic să fie nu mînia, ci bunul vostru nume. Într-adevăr, dacă se poate găsi o pedeapsă pe potriva faptelor, încuviinţez şi eu măsura cea nouă; dar dacă nemăsurata lor nelegiuire depăşeşte orice închipuire, socotesc că trebuie să ne mărginim la litera legii. Cei mai mulţi dintr-aceia care şi-au spus înaintea mea părerea au jelit cu dichis şi cu artă nenorocirea ce paşte republica. Au înşirat una cîte una grozăviile războiului şi pătimirile învinşilor: răpiri de fecioare şi de băieţi, copii smulşi din braţele părinţilor, mume de familie nevoite să rabde toate poftele biruitorilor, temple şi cămine prădate, omoruri şi pîrjoluri, tot locul copleşit de silnicia armelor de stîrvuri, de sînge şi de lacrimi. Dar, pe zeii nemuritori, unde băteau aceste cuvîntări? Să vă umple, oare, de ură împotriva uneltirii? Ei da, desigur, unul pe care nu l-a mişcat trăirea acestor sălbăticii o să fie zguduit de o cuvîntare! Nu-i aşa; nici unui muritor nu i se par puţine suferinţele lui: mulţi chiar le soco-

[14] *Nu le-au plătit niciodată asemenea*: în realitate cele trei războaie împotriva cartaginezilor (264-241; 219-201; 149-146) s-au încheiat cu nimicirea Cartaginei de către romani.

tesc mai grele decît sînt. Dar nu aceleași sînt, o, senatori, și libertățile tuturora. Dacă pe unul care își duce zilele în umbră mînia îl împinge să facă vreo greșeală, puțini o știu; renumele fiecăruia e pe măsura locului său în lume; dar faptele celor care, învestiți cu o înaltă dregătorie, trăiesc pe culmile vieții, toată suflarea le cunoaște. Astfel, pe cît e de înalt locul, pe atît mai puține sînt libertățile. Aici nu e îngăduită nici părtinirea, nici ura, dar cel mai puțin îngăduită e mînia. Căci ceea ce la alții se socoate mînie, este, la cei aflători la putere, numită trufie și cruzime.

Eu sînt sigur, o, senatori, că nici o cazna nu e destul de grea pentru fărădelegile acestora. Dar oamenii își aduc de obicei aminte numai de cele de pe urmă, uitînd fărădelegile nemernicilor și nemaivorbind decît despre osîndă, dacă a fost cît de cît prea aspră.

Știu că cele spuse de Decius Silanus, bărbat puternic și viteaz, au fost spuse din dragoste de țară și că într-o pricină atît de gravă nu l-a îndemnat nici hatîrul, nici vrăjmășia; îi cunosc firea și cumpătul. Totuși, moțiunea lui mi se pare nu cumplită — căci ce ar putea fi cumplit față de asemenea oameni? — dar străină de rînduiala cîrmuirii noastre.

Sau spaima, sau grozăvia fărădelegii te-a adus, Silane, pe tine, consul designat, să propui o osîndă nescrisă în pravilă. Despre spaimă e de prisos să mai vorbim, mai ales acum, cînd, prin grija strălucitului bărbat care e consulul nostru, atîtea trupe se află sub arme. Iar despre osîndă pot să spun drept adevărul adevărat: în jale și durere, moartea nu este o pedeapsă, ci odihna tuturor caznelor, ea alină toate răutățile vieții — dincolo nu mai e bucurie și nici întristare.

Ci pe zeii nemuritori, de ce în moțiunea ta n-ai adăugat să fie mai întîi certați și cu vergile? Oare

fiindcă legea Porcia [15] o oprește? Dar și alte legi poruncesc asemenea ca cetățenilor osîndiți să nu li se ia viața, ci să li se îngăduie surghiunul. Sau, oare, fiindcă e mai greu să fii biciuit decît să fii ucis? Dar ce poate fi prea aspru sau prea greu împotriva unor oameni dovediți de asemenea fărădelegi? Și dacă, dimpotrivă, ai făcut-o fiindcă pedeapsa ar fi prea blîndă, cuvine-se, oare, să păzim legea în micile ei amănunte și s-o nesocotim în ce are ea mai însemnat?

Dar, se va putea spune, cine va mustra o hotărîre luată împotriva dușmanilor republicii? Ei bine, împrejurările, vremea și norocul, ale căror toane cîrmuiesc neamurile! Vinovații își vor fi meritat soarta, întîmple-se ce s-o întîmpla, însă voi, o, senatori, luați seama că hotărîți și pentru alți învinuiți. Măsurile neobișnuite au ieșit întotdeauna din bune îndemnuri, însă cînd puterea a încăput pe mîna unor nepricepuți sau a unora mai puțin cinstiți, aceste pedepse pilduitoare s-au răsfrînt, de la cei vrednici să le îndure, asupra altora care nu erau vrednici de atîta ocară.

Lacedemonienii puseră atenienilor înfrînți treizeci de bărbați [16] care să le cîrmuiască republica. Aceștia începură să ucidă fără judecată o seamă de ticăloși, urîți de toată lumea. La care norodul se înveseli, zicînd că s-a făcut dreptate. Mai tîrziu însă, cînd începu să domnească tot mai mult bunul-plac, se apucară să ucidă de-a valma, după cheful lor, vinovați și nevinovați, umplîndu-i și pe toți ceilalți de spaimă: astfel cetatea cea asuprită se căi amar de nebuneasca ei bucurie.

---

[15] *Legea Porcia*: confirma o străvechе lege, potrivit căreia un cetățean roman nu putea fi nici biciuit, nici osîndit la moarte.

[16] *Treizeci de bărbați*: cei treizeci de tirani care au cîrmuit Atena după ce generalul spartan Lysandru i-a biruit pe atenieni la Aigos Potamos (405 î.e.n.).

În zilele noastre, cînd Sylla biruitor ucise pe Damasippus [17] și pe ceilalți care se umflaseră din nenorocirile republicii, cine n-a lăudat aceste măsuri? După dreptate, ziceau toți, au pierit acești nelegiuiți, acești pescuitori în apă tulbure, care veșnic zguduiau republica cu răzvrătirile lor. Ci mare pacoste ni s-a tras de aici; căci oricine rîvnea o casă sau un conac, ba chiar cratița sau haina altuia, nu se lăsa pînă nu-l trecea pe lista proscrișilor. Astfel toți cei care s-au bucurat de moartea lui Damasippus au fost și ei curînd tîrîți la același loc de osîndă, iar măcelul n-a luat sfîrșit pînă cînd Sylla nu i-a îmbuibat cu averi pe toți ai lui.

Nu mă tem, firește, că asemenea rele ne-ar putea veni și nouă, nici de la Marcus Tullius [18], nici de la vremea noastră; dar într-un stat cu viață îndelungată, numeroase și felurite sînt sufletele oamenilor. S-ar putea ca mîine, sub un alt consul, avînd și el o oștire pe mînă, să luăm drept adevărată cine știe ce închipuire; și cînd, atunci, după pilda acestui decret al Senatului consulul va scoate și el sabia din teacă, cine-i va mai pune stavilă, cine îl va mai potoli?

Strămoșilor noștri, o, senatori, nu le-a lipsit niciodată nici chibzuința, nici îndrăzneala; totuși mîndria nu-i împiedica să-și însușească așezămintele străinilor dacă le găseau cît de cît folositoare. De la samniți [19] au luat tot felul de arme de apărare și de atac, de la etrusci [20] aproape toate însemnele magistraților; într-un cuvînt, tot ce li se părea potrivit, oriunde, la un aliat sau la un dușman, răsădeau, cu cea mai mare grijă, acasă la ei, plă-

[17] *Lucius Damasippus:* pretor urban în 82 î.e.n.; răpusese numeroși senatori partizani ai lui Sylla, printre care și pe marele pontif Q. Mucius Scaevola.

[18] *Marcus Tullius:* e vorba de Cicero.

[19] *Samniți:* locuitori din Samnium, regiune din vechea Italie, cucerită de romani în 290 î.e.n.

[20] *Etrusci:* locuitori din Etruria, regiune din vechea Italie, cucerită de romani în 283 î.e.n.

cîndu-le mai bine să urmeze cele bune decît să le pizmuiască. Dar tot pe atunci, după un obicei adus din Grecia, îi certau cu vergile pe cetățeni și nu dădeau osîndiților pedeapsa cea mai de pe urmă. Cînd republica se mări și, înmulțindu-se cetățenii, clicile se făcură atotputernice, fură năpăstuiți nevinovații și se făptuiră numeroase samavolnicii; atunci se dădu legea Porcia și altele asemenea, legi prin care li se îngăduia celor osîndiți să ia calea surghiunului.

Acesta este, cred eu, cel mai de seamă și cel dintîi cuvînt pentru care trebuie să ne ferim de a hotărî peste litera legii; acei care, cu atît de neînsemnate mijloace, au făurit o împărăție atît de puternică aveau, fără îndoială, mai multă virtute și mai multă minte decît noi, care abia sîntem în stare să păstrăm o atît de temeinică agonisită.

Ce-aș pofti eu adică? Să-i slobozim pe cei închiși și să îngroșăm cetele lui Catilina? Nicidecum. Propun să li se confiște averea, iar pe ei să-i trimitem în fiare în municipiile cele mai bine întărite; nimeni să nu mai aducă niciodată pricina lor nici înaintea Senatului, nici înaintea poporului; altminteri cine va face, Senatul să-l declare dușman al republicii și al vieții tuturor."

52 Cînd Cezar puse capăt cuvîntării sale, senatorii începură să schimbe cîte o vorbă, arătîndu-și încuviințarea pentru una sau alta dintre părerile rostite. Iar Marcus Porcius Cato [21], cînd îi veni rîndul, cuvîntă cam așa:

„Cu totul altfel gîndesc eu, o, senatori, cînd privesc la această vreme de primejdie și cînd cuget în sinea mea la cîteva dintre propunerile ce s-au făcut aici. După cîte am băgat de seamă, s-a vorbit despre osînda cuvenită unora care au pornit război împotriva moșiei, împotriva părinților lor, împo-

[21] *Marcus Porcius Cato*: (93-46) cunoscut sub numele de Cato din Utica, era pe atunci tribun designat.

triva altarelor lor, împotriva căminelor lor; adevărata stare a lucrurilor ne îndeamnă însă să ne păzim de ei în loc să ţinem sfat cum să-i pedepsim. Alte vătămări se pot, într-adevăr, urmări numai după ce s-au înfăptuit, acestea însă, dacă nu iei seama să le întîmpini, degeaba mai alergi pe urmă la judecăţi: după ce s-a cucerit oraşul, s-a mîntuit cu cei învinşi.

Dar, pe zeii nemuritori, vă chem pe voi care aţi pus întotdeauna casele, conacele, trupiştile, cadrele voastre mai presus decît republica: dacă, oricum ar fi ele, vreţi să păstraţi aceste bunuri pe care atîta le îndrăgiţi, dacă vreţi să vă bucuraţi în tihnă de dulceţile voastre, deşteptaţi-vă odată şi vegheaţi asupra republicii. Nu e vorba acum de biruri şi dări, nici de jigniri aduse aliaţilor; e în cumpănă chiar libertatea, chiar viaţa noastră.

Adesea am ţinut, o, senatori, lungi cuvîntări în această adunare; adesea m-am plîns de desfrîul şi lăcomia cetăţenilor noştri, şi mulţi duşmani mi-am făcut în felul acesta. Eu, care nu mi-am iertat niciodată nici o greşeală, fie a trupului, fie a minţii, nu pot lesne cruţa nelegiuitele pofte ale altora. Voi nesocoteaţi mustrările mele, dar republica era puternică, bunăstarea ei răbda nepăsarea voastră. Acum însă nu mai e vorba dacă să trăim drept ori strîmb, dacă sau cît de mare să fie puterea republicii, ci dacă, bune, rele, toate ale noastre ne vor rămînea sau vor cădea, cu noi cu tot, în mîna duşmanilor. Şi mai vine nu ştiu cine să-mi vorbească de blîndeţe şi de milă! Am pierdut, zău, de mult înţelesul cuvintelor: risipa cu banii altuia se numeşte dărnicie, cutezanţa nelegiuită — vitejie; de aceea se află republica pe marginea prăpastiei.

Bine, să fim dară, de vreme ce aşa ni-e firea, mărinimoşi cu avutul aliaţilor şi milostivi cu hoţii vistieriei; dar să nu fim darnici cu sîngele nostru şi să nu prăpădim pe toţi cetăţenii cinstiţi de dragul de a cruţa cîţiva tîlhari.

Frumos şi măiestrit a vorbit adineauri C. Cezar în această adunare; el socoate, pasămite, neadevărate cele ce se povestesc despre celălalt tărîm, că răii stau pe osebite căi de ale bunilor, în locuri întunecate, aspre, urîte şi grozave. Este aşadar de părere să se confişte averea făptaşilor, iar ei să fie întemniţaţi prin municipii, temîndu-se, desigur, ca nu cumva, rămînînd aceştia la Roma, să fie răpiţi cu sila de tovarăşii lor sau de vreo ceată de năimiţi. Ca şi cum răi şi tîlhari nu s-ar găsi, într-adevăr, decît la Roma, şi nu în toată Italia, ca şi cum cutezanţa nelegiuită n-ar fi mai de temut acolo unde puterea de pază e mai mică! Iată de ce socot eu că această măsură este deşartă dacă Cezar are vreo temere din partea lor; dacă, dimpotrivă, în mijlocul spaimei generale, singur el nu se teme de nimic, atunci cu atît mai vîrtos avem, pare-mi-se, a ne teme şi eu, şi voi toţi. Aşadar, cînd veţi hotărî soarta lui Publius Lentulus şi a celorlalţi, să fiţi bine încredinţaţi că o dată cu ei hotărîţi şi soarta oştilor lui Catilina şi a tuturor uneltitorilor. Cu cît veţi fi mai hotărîţi, cu atît va scădea inima în ei; dacă vă vor vedea cît de cît şovăielnici, vor da toţi năvală, plini de o sălbatică hotărîre.

Să nu vă închipuiţi că strămoşii noştri au făurit o republică puternică dintr-un stat mărunt cu puterea armelor. Dacă ar fi aşa, noi am stăpîni azi o ţară mult mai frumoasă, fiindcă avem mai mulţi aliaţi şi cetăţeni, mai mulţi cai şi arme decît aveau ei. Dar măreţia lor a avut alte temeiuri, care nouă ne lipsesc cu desăvîrşire: înăuntru munca, în afară o dreaptă cîrmuire, în judecată un cuget liber, nu frînt de păcate şi patimi. În locul acestora, noi avem desfrîul şi iubirea de arginţi, sărăcia vistieriei şi belşugul inşilor. Proslăvim bogăţia şi ne lăfăim trîndăvind. Nu facem nici o deosebire între buni şi răi, intriga apucă toate răsplăţile datorate virtuţii. Nici o mirare: fiecare dintre noi nu se gîndeşte decît la el, acasă sînteţi robii plăcerilor, aici

ai banului și ai hatîrurilor ; iată de unde vine cutezanța de a ataca o republică rămasă de izbeliște.

Dar trec peste acestea. Cetățeni de cel mai bun neam au uneltit pîrjolul republicii, au chemat la război pe gali, pe cei mai crînceni dușmani ai numelui de roman ; căpetenia dușmanilor se află cu oștirea lui asupra capului nostru. Și voi stați și vă gîndiți ce să faceți cu dușmanul prins între zidurile cetății ?

Aveți milă, iată ce vă sfătuiesc ! Rîvna i-a mînat pe bieții tineri în păcat ! Ba chiar dați-le drumul cu armele la ei ! Luați seama, numai, ca nu cumva, dacă vor pune mîna pe arme, astă blîndețe și milă a voastră să nu ducă la prăpăd ! Situația e, într-adevăr, foarte grea, dar vouă, pasămite, nu vă e frică. Ba, dimpotrivă, vi-e o frică de moarte. Numai că, din nepăsare și din bicisnicie sufletească, tărăgănați adăstîndu-vă unul pe altul, încrezători de bună seamă în zeii nemuritori, care de atîtea ori au mîntuit această republică din cele mai grele primejdii. Ajutorul zeilor nu se dobîndește cu rugăciuni și cu milogeli muierești : vegheați, treceți la fapte, judecați cum trebuie, și toate vor înflori. Cînd te-ai lăsat pradă nepăsării și netrebniciei, zadarnic îi vei implora pe zei : îi vei găsi mînioși și amenințători.

La strămoșii noștri, în războiul cu galii, Aulus Manlius Torquatus [22] l-a dat morții pe fiul lui pentru că pornise la luptă împotriva poruncii ; astfel alesul tînăr a plătit cu viața nemăsurata lui vitejie. Și voi stați la îndoială ce să hotărîți cu cei mai cruzi dintre paricizi ? Desigur, toată viața lor de pînă acum se împotrivește nelegiuirii făptuite. Desigur, cruțați vrednicia lui Lentulus dacă, de dragul rușinii, al bunului său nume, al zeilor sau al oamenilor, a cruțat el însuși vreodată ceva. Iertați

---

[22] *Aulus Manlius Torquatus* : episodul cu pedepsirea fiului său s-a petrecut în vremea unui război cu latinii (340 î.e.n.), și nu în cel cu galii (361), cînd Manlius își dobîndi și cognomenul de Torquatus.

tinerețea lui Cethegus, că doar e prima dată cînd pornește război împotriva patriei! Ce să mai zic de Gabinius, Statilius, Caeparius ?! Dacă ar fi avut vreodată cel mai mic respect pentru ceva, n-ar fi încercat asemenea urzeli împotriva republicii. În sfîrșit, o, senatori, dacă, pe Hercule[23], am putea să ne îngăduim o greșeală, aș lăsa să vă învețe întîmplarea, de vreme ce disprețuiți sfatul. Sîntem însă împresurați din toate părțile. Catilina cu oștirea lui ne strînge de gît; alți dușmani se află între zidurile cetății, ba chiar în inima ei; nici o pregătire, nici un sfat nu pot rămînea tăinuite; de aceea, cu atît mai vîrtos trebuie să ne grăbim.

Așadar, iată părerea mea: deoarece, prin nelegiuitele uneltiri ale acestor ticăloși de cetățeni, republica a fost adusă într-o cumplită primejdie, deoarece au mărturisit ei înșiși, întărind arătările lui Titus Volturcius și ale solilor allobrogi, și au fost dovediți că au urzit împotriva cetățenilor și a patriei măceluri, pîrjoluri, precum și alte blestemate și sîngeroase fărădelegi, să li se dea, potrivit mărturisirii lor, osînda cuvenită după rînduiala strămoșească celor prinși în flagrant delict de crimă capitală."

53 După ce Cato se așază, toți consularii[24], precum și cea mai mare parte a Senatului îi laudă cuvîntul, ridică în slavă tăria lui de suflet și își zic fricoși, mustrîndu-se unul pe altul. Cato e ținut de strălucit și mare. Decretul Senatului se dă așa cum îl propusese el.

Ci eu, care am citit și am ascultat multe despre strălucitele isprăvi făptuite de poporul roman, acasă și în afara hotarelor, pe mări și pe uscaturi, am poftit să cercetez ce anume i-a însuflețit mai mult în toate aceste încercări. Știam că în numeroase

---

[23] *Pe Hercule*: frecvent jurămînt roman, în care se invocă numele celebrului erou mitologic.

[24] *Consular*: fost consul.

rînduri au izbit, cu o mînă de ostaşi, mari legiuni vrăjmaşe. Cunoşteam că au purtat, cu slabe mijloace, războaie cu regi puternici şi că au îndurat adesea vitregiile sorţii; erau mai prejos de greci în arta cuvîntului, mai prejos de gali în gloria războiului. Şi după o îndelungă chibzuinţă m-am încredinţat că toate au fost săvîrşite de neîntrecuta virtute a cîtorva cetăţeni; aşa s-a făcut că sărăcia a biruit belşugul, că cei puţini i-au biruit pe cei mulţi. Dar cînd cetatea a fost stricată de huzur şi de trîndăvie, republica s-a sprijinit, la rîndul ei, pe propria ei măreţie, în ciuda viciilor generalilor şi ale magistraţilor, căci, precum dintr-un pîntece stîrpit, multă vreme nu s-a născut la Roma nici un om de seamă. În vremea mea însă au trăit doi bărbaţi care, deşi cu firi deosebite, au avut cele mai strălucite însuşiri: Marcus Cato şi Caius Cezar. Şi fiindcă povestirea i-a înfăţişat, nu vreau să-i trec sub tăcere şi să nu arăt, pe cît mă vor ajuta puterile, firea şi obiceiurile fiecăruia.

54 Erau aşadar aproape deopotrivă ca neam, vîrstă şi elocvenţă; aveau aceeaşi mărime de suflet şi se bucurau de aceeaşi glorie, dar fiecare în felul lui. Cezar era vestit pentru dărnicia şi mărinimia lui, Cato — pentru viaţa-i fără de prihană. Cel dintîi strălucea prin blîndeţe şi modestie, celui de-al doilea i-a sporit faima—străşnicia. Şi-au făcut nume amîndoi, Cezar dăruind, alinînd, cruţînd, Cato împotrivindu-se la orice hatîr. Unul era oaza nenorociţilor, celălalt — spaima răilor. Unuia îi lăudau îndatorinţa, celuilalt — statornicia. Într-un cuvînt, Cezar îşi rînduise viaţa pe muncă şi pe luptă; plin de grijă pentru treburile prietenilor săi, şi le lăsa pe ale lui la o parte; nu zicea nu la nimic ce merita să fie acordat; îşi dorea o înaltă comandă militară, o oştire, un război nou, în care însuşirile sale să poată ieşi în deplina lor lumină. Iar Cato sîrguia întru măsură, bună-cuviinţă şi, mai ales, în-

tru cumpătare. Nu se întrecea în bogăţii cu bogaţii, nici în intrigi cu intriganţii, ci în îndrăzneală cu cei viteji, în înfrînare cu cei austeri, în dispreţul de cîştig cu oamenii dintr-o bucată; prefera să fie cinstit decît să pară. Şi astfel, cu cît umbla mai puţin după glorie, cu atît mai mult aceasta îl urma.

55 După ce, cum spuserăm, Senatul se uni cu părerea lui Cato, consulul, socotind că trebuie neapărat s-o apuce înaintea nopţii ce sta să cadă, ca nu cumva în acest răstimp să se mai întîmple vreo răzmeriţă, porunceşte triumvirilor[25] să gătească cele de trebuinţă pentru aducerea la îndeplinire a osîndei. Aşezînd străji, îl duce el însuşi pe Lentulus la temniţă. La fel fac pretorii cu ceilalţi. Este în temniţă, cînd te urci puţin spre stînga, un loc numit Tullianum, cufundat la vreo douăsprezece picioare sub pămînt. Înconjurat de ziduri, avînd deasupra o boltă încheiată din arcuri de piatră, murdăria, bezna şi putoarea îi dau o înfăţişare cumplită şi grozavă.

De îndată ce Lentulus fu coborît în această groapă, călăii, potrivit poruncii, îl sugrumară cu un juvăţ. Astfel şi-a aflat acest patrician, fecior al strălucitului neam al Corneliilor, care a avut la Roma dregătoria de consul, un sfîrşit vrednic de năravurile şi faptele lui. Într-acelaşi chip îşi împliniră osînda Cethegus, Statilius, Gabinius şi Caeparius.

[25] *Triumviri*: magistraţi cu atribuţii administrative şi politice.

60—61.

Bătălia de la Pistoia. Moartea lui Catilina.

60 După ce sfîrşeşte aceste pregătiri, Petreius[1] dă semn cu trîmbiţele şi porunceşte cohortelor să înainteze în pas încet. Oastea duşmană face la fel. Apropiindu-se pînă într-atîta cît lupta să poată fi începută de armătura uşoară, se reped unii într-alţii cu strigăte grozave; lăsînd suliţele deoparte, folosesc doar sabia. Veteranii îşi amintesc de izbînzile lor trecute şi strîng cu putere pe duşman; acesta rezistă vajnic: bătălia e înfricoşată.

Între acestea, Catilina, cu o trupă mobilă, se află mereu în linia întîi, sprijină pe cei care şovăie, aduce oameni proaspeţi în locul răniţilor, veghează peste tot, se bate el însuşi cu multă inimă, izbeşte mereu pe vrăjmaş, face totodată slujbă de ostaş viteaz şi de căpitan înţelept.

Petreius, văzînd că, împotriva aşteptărilor lui, Catilina îi ţine piept cu atîta îndîrjire, îşi repede cohorta pretoriană[2] în mijlocul liniei duşmane, o spulberă, îi măcelăreşte pe cei care mai luptau răzleţiţi, apoi atacă din flanc amîndouă aripile. Manlius[3] şi căpitanul din Faesulae[4] cad în primele rînduri cu armele în mîini.

---

[1] *Marcus Petreius:* locotenentul lui Antonius şi comandantul armatei Senatului.

[2] *Cohorta pretoriană:* cohortă alcătuită din pretorieni, ostaşi din garda personală a pretorului.

[3] *Caius Manlius:* centurion, locotenentul lui Catilina în Etruria; comanda aripa dreaptă a oştirii.

[4] *Căpitanul din Faesulae:* numele lui nu e cunoscut; comanda aripa stîngă a oştirii.

Catilina, văzîndu-şi oştile zdrobite şi pe el însuşi rămas singur cu o mînă de oameni, ia în sfîrşit aminte la neamul lui şi la vrednicia lui de odinioară; se azvîrle în inima desişului de duşmani şi se prăbuşeşte luptînd, străpuns de lovituri.

61 După ce se sfîrşi lupta, abia atunci ţi-ai putut da seama cît de îndrăzneaţă şi de vitează a fost oştirea lui Catilina. Căci fiecare acoperea cu trupul lui neînsufleţit locul pe care, viu, i se hotărîse să lupte; cîţiva, într-adevăr, pe care cohorta pretoriană îi împrăştiase, au căzut afară din rînduri; toţi însă răniţi în faţă. Iar Catilina a fost găsit departe de ai lui, înconjurat de leşurile duşmanilor; încă mai sufla, şi pe chipul lui stăruia aceeaşi mîndrie pe care a avut-o toată viaţa.

Într-un cuvînt, în toată această bătălie nici un cetăţean liber n-a fost făcut prizonier nici în toiul luptei, nici în timpul urmăririi; într-atîta nu şi-a cruţat nimeni viaţa, nici pe a duşmanului, nici pe a lui însuşi.

De altfel, nici oştirea poporului roman n-a cules o biruinţă fără lacrimi şi fără sînge. Într-adevăr, cei mai viteji au pierit ucişi în luptă ori au fost crunt răniţi. Şi mulţi care ieşeau din tabără ca să cerceteze sau ca să culeagă trofee, descopereau, întorcînd leşurile duşmanilor, unii un prieten, alţii un oaspe sau o rudă; au fost şi unii care şi-au cunoscut cîte un duşman personal.

Astfel în toată oştirea domneau laolaltă bucuria şi mîhnirea, jalea şi voia bună.

RĂZBOIUL CU IUGURTA

27—35 ; 84—85.

27—35.

Începutul ostilităților. Tribunul Caius Baebius este corupt de Iugurta.

27 De îndată ce aceste întîmplări se aflară la Roma, și situația ajunse în chibzuința Senatului, miniștrii regelui începură din nou să întrerupă dezbaterile și, fie cu trecerea pe care o aveau, fie cu tot felul de chichițe, să tărăgăneze lucrurile, silindu-se să mai domolească vîlva unei atît de sălbatice fărădelegi [1]. Și dacă C. Memmius, tribun designat al plebei [2], bărbat ager și dușman al nobilimii, n-ar fi dezvăluit poporului roman că toate acestea sînt urzeli ale cîtorva uneltitori care vor să-i dobîndească lui Iugurta iertarea nelegiuirii sale, fără îndoială că, încetul cu încetul, ura s-ar fi stins de-a lungul nesfîrșitelor amînări : atîta putere aveau trecerea și banii regelui ! Dar fiindcă Senatul, cunoscîndu-și păcatele, se temea de popor, dădu, potrivit legii Sempronia [3], viitorilor consuli provinciile Numidia și Italia. Acești consuli erau Publius Scipio Nasica [4]

---

[1] *Fărădelegi :* Iugurta asediase orașul Cirta, îl ucisese pe vărul său, Adherbal, care cîrmuia această parte a Numidiei, și măcelărise pe toți bărbații din oraș ; printre aceștia se aflau numeroși cetățeni romani și italici care se îndeletniceau în Numidia cu negoțul.

[2] *Tribun... al plebei :* fiecare dintre magistrații aleși anual spre a apăra interesele poporului. *Designat :* vezi mai sus, *Catilina* 18, nota 20. *Caius Memmius* a fost tribun în 111 î.e.n. și apoi pretor, în 104 ; Cicero îi laudă talentul oratoric.

[3] *Legea Sempronia :* potrivit acestei legi (123 î.e.n.) Senatul desemna provinciile care urmau să fie încredințate consulilor ; consulii hotărau apoi între ei — fie trăgînd la sorți, fie prin bună învoială — provinciile în care să plece.

[4] *Publius Scipio Nasica :* fiul ucigașului lui Tiberius Grachus ; moare în timpul consulatului său.

şi Lucius Bestia [5] ; Calpurnius luă Numidia şi Scipio — Italia. Se scriu ostaşii ce urmează să fie duşi în Africa şi se votează soldele şi celelalte cheltuieli ale războiului.

28 Ci Iugurta, primind această veste potrivnică aşteptărilor lui, care-şi băgase în cap că la Roma toate sînt de vînzare, trimite soli la Senat pe fiul lui şi pe doi prieteni credincioşi, învăţîndu-i să învîrtească aceleaşi mijloace pe care le trimisese cînd cu omorul lui Hiempsal şi să ispitească cu bani toată suflarea omenească. Apropiindu-se de Roma, Bestia face întrebare în Senat dacă îngăduie ca solii lui Iugurta să fie primiţi înăuntrul zidurilor cetăţii şi senatorii răspund că da, dar numai dacă vin să dea ţara şi pe Iugurta însuşi ; altminteri să părăsească în cel mult zece zile Italia. Consulul porunceşte să li se vestească numizilor hotărîrea Senatului, şi astfel aceştia se întorc acasă fără nici o ispravă.

Estimp Calpurnius, după ce-şi pune la cale oştirea, îşi alege locţiitori cîţiva oameni de neam mare, nişte cîrtitori, a căror vază nădăjduia că va acoperi matrapazlîcurile ce le cugeta. Printre aceştia se afla Scaurus [6], a cărui fire şi năravuri le pomenirăm mai sus. Iar consulul nostru avea multe şi frumoase însuşiri, şi ale minţii şi ale trupului, dar lăcomia le punea stavilă la toate : avea putere de muncă, era ascuţit la minte, destul de prevăzător, de loc prost în ale războiului, neclintit în faţa primejdiei, greu de prins în capcană.

Ci legiunile străbătură Italia pînă la Regium [7], apoi pînă în Sicilia, iar din Sicilia ajunseră pe apă în Africa. Deci Calpurnius, care-şi gătise zaha-

---

[5] *Lucius Calpurnius Bestia* : vezi Sallustiu, *Catilina*, 17, n. 15.

[6] *Marcus Aemilius Scaurus* : fost consul în 115 î.e.n. ; „mai sus" (cap. XV), Sallustiu îl caracterizează astfel : „bărbat de bun neam, destoinic, tulburător, lacom de putere, de onoruri şi de bogăţii, dar ascunzîndu-şi cu iscusinţă viciile".

[7] *Regium* : oraş în sudul Italiei, astăzi Reggio.

reaua[8], pătrunse întîi cu toată puterea în Midia și dobîndi prin luptă mulți prinși și cîteva orașe.

29 Dar cînd, prin trimișii lui, Iugurta începu să-l ademenească cu bani și să-i arate cît de anevoios e războiul pe care-l poartă, inima lui bolnavă de lăcomie s-a lăsat lesne amăgită. De altfel își luă tovarăș și trepăduș pentru toate uneltirile lui pe Scaurus, care, deși la început, din toți stricații clicii aceleia, fusese cel mai îndîrjit dușman al regelui, totuși, în urma mulțimii de arginți, ajunse, din bun și cinstit ce era, un ticălos. La început Iugurta plătea numai pentru zăbovirea războiului, gîndind să poată, între timp, înfăptui ceva la Roma, cu banii sau cu trecerea sa. Apoi însă, văzîndu-l pe Scaurus părtaș la urzelile lui, prinse bună nădejde că va putea să capete din nou pacea și hotărî să dezbată el însuși cu ei toate condițiile. Între-acestea, consulul trimite, pe de altă parte, la Vaga[9], un oraș de-al lui Iugurta, pe cvestorul Sextius — ca zălog pentru buna credință. Slujba lui era, chipurile, luarea în primire a grîului pe care Calpurnius îl ceruse pe față de la soli, căci armistițiul se discuta în așteptarea deplinei supuneri. Așadar regele veni, precum hotărîse, în tabără și, înaintea sfatului, spuse cîteva cuvinte spre a potoli mînia stîrnită de faptele sale și spre a fi primit să se supună; celelalte se rînduiră în taină cu Bestia și cu Scaurus. A doua zi apoi, votîndu-se în bloc întreg tratatul, se primește supunerea. Și, potrivit poruncilor sfatului, i se dau cvestorului treizeci de elefanți, numeroase turme și cai, precum și o neînsemnată sumă de bani. Calpurnius pleacă la Roma, să prezideze alegerea magistraților[10]. Între Numidia și armata noastră domnea pacea.

---

[8] *Zaharea*: provizii de război.

[9] *Vaga*: astăzi Badja, în Tunis.

[10] *Alegerea magistraților*: care trebuiau să intre în funcție în anul următor (110 î.e.n.).

30 De îndată ce se răspîndi zvonul despre treburile din Africa și despre felul cum fuseseră purtate, toată Roma începu, în piețe și prin case, să vorbească despre isprava consulului. Poporul era mînios, senatorii tulburați. Stăteau la îndoială: să rabde o asemenea rușine, sau să anuleze decretul consulului? Și cel mai mult îi oprea de la adevăr și dreptate vaza lui Scaurus, despre care se spunea că i-a fost lui Bestia sfetnic și tovarăș.

Ci în mijlocul acestor șovăieli și nedumeriri ale Senatului, Caius Memmius, despre al cărui spirit de libertate și ură împotriva nobililor vorbirăm mai sus, nu înceta, în adunări, să imboldească norodul la răzbunare, să îndemne poporul roman să nu-și trădeze libertatea, să dea pe față trufia și cruzimea celor de neam mare; într-un cuvînt se silea să înflăcăreze mulțimea în tot chipul. Deoarece, în vremea aceea, elocvența lui Caius Memmius se afla în mare cinste și har la Roma, am socotit că se cuvine să transcriu una dintre atît de numeroasele lui cuvîntări; am s-o povestesc cel mai bine pe aceea pe care, după întoarcerea lui Bestia, a rostit-o cam astfel în fața norodului:

31 „Multe mă îndepărtează de la voi, o, cetățeni, dar dragostea de patrie biruie toate aceste piedici: puterea clicii, slăbiciunea voastră, lipsa oricărei dreptăți și, mai cu seamă, primejdia care, mai mult decît cinstea, este răsplata virtuții. Căci mi-e rușine să vă amintesc cît de tare ați fost, în acești cincisprezece ani, bătaia de joc a trufiei celor puțini, cum au pierit de mișelnic și de nerăzbunați apărătorii voștri, cît v-au stricat sufletele nepăsarea și lașitatea. Și acum, cînd îi aveți pe dușmani în mînă, șovăiți, ba chiar vă temeți și acum de ei, cînd ei ar trebui să tremure de frica voastră. Dar cu toate că așa stau lucrurile, un imbold al firii mă silește să merg împotriva clicii lor puternice. Da, eu mă voi folosi de libertatea pe care mi-au lăsat-o stră-

bunii. Zădărnicia însă sau biruința strădaniilor mele e în mîna voastră, o, cetățeni !

Nu vă cer ca, așa cum au făcut adesea strămoșii voștri, să purcedeți cu armele împotriva nedreptății ; acum nu e nevoie nici de silă, nici de vrajbă. Trebuie să-i prăbușiți cu aceleași mijloace ca ale lor înșile.

După uciderea lui Tiberius Grachus [11], despre care spuneau că umblă să se facă rege, poporul roman a fost tîrît în judecăți. După omorul lui Caius Grachus [12] și al lui Marcus Fulvius [13], iarăși au fos uciși în temnițe numeroși cetățeni din rîndurile voastre. Acestor măceluri le-a pus capăt nu legea, ci bunul-plac al nobililor. Dar să zicem că a pune poporul în drepturile lui înseamnă a umbla după domnie ; să zicem că, dacă o pedeapsă oarecare cere numaidecît să fie vărsat sîngele cetățenilor, e dreptate. De cîțiva ani fierbe acoperit în voi mînia că visteria e în pradă, că regi și popoare libere plătesc tribut cîtorva nobili, că aceiași nobili au apucat pentru ei toate cinstirile și toată bogăția. Și încă, li s-a părut că nu e destul că s-au spurcat cu atîtea mîrșăvii ; pînă la urmă au vîndut dușmanilor legile, fala republicii, toate cele omenești și dumnezeiești. Iar cei care au săvîrșit toate acestea n-au nici o rușine, nici o sfială : se plimbă ca niște călifari pe dinaintea voastră, și vă scot ochii cu sacerdoțiile și consulatele, sau cu triumfurile lor, de parcă le-ar fi dobîndit cu cinstea, și nu cu hapca. Robii cumpărați cu bani nu rabdă nedreptatea stăpînilor lor, dar voi, o, cetățeni, născuți spre a stăpîni, îndurați cu inima împăcată robia ?

---

[11] *Tiberius Grachus :* tribun al poporului, a încercat o serie de reforme democratice, intrînd în violent conflict cu aristocrația ; a fost asasinat în 133 î.e.n.

[12] *Caius Grachus :* tribun al poporului, fratele precedentului și continuator al politicii acestuia ; a fost asasinat în 121 î.e.n.

[13] *Marcus Fulvius Flaccus :* unul din capii partidului popular ; a fost asasinat o dată cu Caius Grachus.

Şi cine sînt, mă rog, aceia care s-au făcut stăpîni pe republică? Nişte nemernici cu mîinile pătate de sînge, de o lăcomie sălbatică, oamenii cei mai primejdioşi şi cei mai trufaşi, care au scos la mezat credinţa, datoria, evlavia, cinstea şi necinstea! Unii i-au ucis pe tribunii plebei, alţii v-au năpăstuit în judecăţi strîmbe, cei mai mulţi au vărsat sîngele vostru, şi din asta şi-au făcut toţi scut. Căci cu cît a săvîrşit fiecare mai multe rele, cu atît e mai apărat; frica de propriile lor fărădelegi v-au însuflat-o vouă şi bicisniciei voastre. Aceleaşi dorinţe, aceleaşi uri, aceleaşi temeri îi unesc pe toţi; dar ceea ce între oameni cinstiţi se numeşte prietenie este între ticăloşi o cîrdăşie nelegiuită. Şi dacă dorul vostru de libertate ar fi pe măsura patimii lor de stăpînire, ţara n-ar mai fi, ca acum, jefuită, iar magistraturile ce le oblăduiţi le-ar cădea celor mai buni, nu celor mai cutezători. De două ori strămoşii voştri, ca să-şi cucerească dreptatea şi ca să-şi întemeieze cinstea ce li se cuvenea, s-au răsculat şi au ocupat, înarmaţi, Aventinul[14], şi voi n-o să vă încordaţi, oare, toate puterile pentru libertatea pe care ei v-au lăsat-o? Ba da, şi cu atît mai vîrtos cu cît e mult mai ruşine să iroseşti libertatea cucerită, decît să n-o fi cucerit de loc.

«Ce vrei dară?» mă veţi întreba. Să ne ridicăm împotriva celor care au vîndut duşmanului republica, dar nu cu sila şi puterea, — e mai nevrednic de voi să le folosiţi, decît de ei să le sufere — ci pe calea judecăţii şi după chiar mărturiile lui Iugurta. Dacă regele s-a supus cu adevărat, va asculta negreşit de poruncile voastre; dacă le nesocoteşte, veţi fi lămuriţi ce fel de pace şi supunere e asta, din care Iugurta s-a ales cu muşamaua nelegiuirilor lui, cîteva mărimi cu nemăsurate cîştiguri şi repu-

[14] *Aventinul*: aluzie la cele două răscoale populare care au dus la instituirea tribunatului şi la căderea decemvirilor.

blica cu pagubă și rușine [15]. Sau poate nu sînteți încă sătui de tiranie și vă plăceau mai mult decît acestea vremurile [16] cînd regatele, provinciile, legile, dreptatea, judecățile, războiul și pacea, într-un cuvînt toate cele omenești și dumnezeiești, erau în mîna cîtorva inși; iar voi, adică poporul roman, nebiruit de nici un dușman, stăpîn al tuturor neamurilor, erați mulțumiți numai să vă trageți sufletul, căci, oare, cine dintre voi ar fi cutezat să se ridice împotriva robiei?

Eu însă, deși socotesc din cale afară de rușinos pentru un cetățean să rabde o jignire fără să o răzbune, totuși, fiindcă sînt concetățenii voștri, încă m-aș învoi să-i iertați pe acești nemernici, dacă mila voastră nu v-ar duce la pieire. Căci sălbăticia lor e atît de nemăsurată, încît li s-ar părea puțin lucru să fi scăpat nepedepsiți pentru un rău săvîrșit, dacă nu și-ar lua voia de a-l săvîrși mereu și de-acum înainte; iar voi veți fi cuprinși de o spaimă fără de sfîrșit cînd veți înțelege că trebuie sau să rămîneți robi de-a pururi, sau să vă păstrați cu armele libertatea. Căci ce nădejde poate sta în credință sau împăciuire? Ei vor să stăpînească, voi — să fiți liberi; ei — să facă strîmbătăți, voi — să le împiedicați; într-un cuvînt, se poartă dușmănește cu prietenii noștri, prietenește cu dușmanii. Poate fi pace sau prietenie în duhuri atît de potrivnice?

Iată de ce vă sfătuiesc și vă îndemn să nu lăsați nepedepsită o asemenea nelegiuire. Aici nu mai e vorba de hoție din haznaua de obște, nici de bani răpiți cu sila de la aliați, fapte care, deși grele, sînt, totuși, atît de dese, încît aproape nu mai trag la cîn-

---

[15] Cu alte cuvinte: sau capitularea lui Iugurta e sinceră, și atunci el se va supune poruncilor poporului roman, sau nu este și atunci vinovăția lui Bestia, Scaurus și a celorlalte căpetenii ale nobilimii va ieși în vileag.

[16] Opoziție între vremea mai veche, cînd plebea n-avea nici o cale împotriva bunului-plac al patricienilor, și cea de acum cînd, pentru a fi liberi, n-au decît să-și exercite drepturile ce le stau la îndemînă.

tar ; astăzi autoritatea Senatului a fost trădată unui duşman îndîrjit, suveranitatea voastră i-a fost trădată ; la Roma şi în oştire, republica a fost vîndută. Dacă toate acestea nu vor fi urmărite, dacă făptaşii nu vor fi pedepsiţi, ce altceva se va întîmpla, oare, de-acum încolo, decît că vom trăi robi celor care le-au făptuit ? Căci a face ce pofteşti fără teamă de pedeapsă înseamnă a fi rege.

Eu nu vă îndemn, o, cetăţeni, să înclinaţi a lua drept rele faptele de bine ale concetăţenilor voştri, ci să nu prăpădiţi pe buni cruţîndu-i pe răi. De altfel, în viaţa politică e mai potrivit să uiţi o faptă bună decît o ticăloşie : cel bun se moaie doar dacă nu-l răsplăteşti, ticălosul se face mai aprig. Mai mult : dacă răul nu există, cel puţin n-o să ai mai tîrziu nevoie de leacuri."

32 Zicînd acestea şi mereu altele asemenea, Memmius hotărăşte poporul să-l trimită pe Lucius Cassius, care era pe atunci pretor, la Iugurta, pentru ca, aducîndu-l, sub chezăşia republicii, la Roma, faptele lui Scaurus şi ale celorlalţi învinovăţiţi de luare de mită să fie mai lesne vădite cu mărturia regelui.

În vreme ce se petrec acestea la Roma, căpitanii lăsaţi de Bestia în fruntea oştirii din Numidia, urmînd pilda generalului lor, săvîrşesc numeroase şi cumplite mişelii. Au fost unii care, cumpăraţi cu bani, i-au înapoiat lui Iugurta elefanţii, alţii care i-au vîndut dezertorii, iar cei mai mulţi prădau provinciile în care domnea pacea : într-atîta boala lăcomiei le năpădise, ca o ciumă, sufletele.

Şi încuviinţîndu-se, spre spaima întregii nobilimi, propunerea lui Caius Memmius, Cassius pretorul plecă la Iugurta, pe care, tulburat cum era şi neliniştit de conştiinţa faptelor sale, îl înduplecă, totuşi, ca, de vreme ce tot s-a supus poporului roman, să-i ispitească mai bine îndurarea decît puterea. Adaugă, pe lîngă acestea, şi chezăşia lui personală,

care nu plătea mai puţin la Iugurta decît cea a republicii : atîta era de mare pe atunci vaza lui Cassius.

33 Aşadar Iugurta lasă pofala[17] regească şi vine cu Cassius la Roma cu o înfăţişare cît mai jalnică. Deşi avea el însuşi destulă inimă, totuşi, întărit şi de toţi cei cu a căror trecere şi ticăloşie le făptuise pe toate de care vorbirăm mai sus, cumpără cu bani grei pe C. Baebius, tribunul plebei, pentru ca din nemăsurata lui cutezanţă să-şi facă un scut împotriva dreptăţii sau a silniciei. Şi strîngîndu-se adunarea poporului, deşi mulţimea era vrăjmaşă regelui, şi unii cereau să fie pus în fiare, iar alţii să fie, potrivit obiceiului strămoşesc, osîndit ca un duşman dacă nu-şi dă pe faţă tovarăşii, totuşi, Caius Memmius, cătînd mai mult la prestigiul roman decît la dreapta-i mînie, potolea pornirile şi alina patimile, arătînd că pentru el cuvîntul dat de republică e sfînt. Apoi, făcîndu-se tăcere, pune de se înfăţişează Iugurta şi, luînd cuvîntul, îi aminteşte mîrşăviile făptuite la Roma şi în Numidia, îi arată nelegiuirile pe care le-a săvîrşit împotriva tatălui şi a fratelui său ; deşi îi cunoaşte sfetnicii şi tovarăşii, poporul roman doreşte să-i vădească el, cu gura lui ; dacă îi va da pe faţă, poate să tragă bună nădejde de la dreptatea şi îndurarea poporului roman ; dacă, dimpotrivă, tace, nu numai că nu-şi va mîntui tovarăşii, dar îşi va spulbera lui însuşi orice nădejde.

34 De îndată ce Memmius îşi încheie cuvîntul, i se porunci lui Iugurta să răspundă ; Caius Baebius însă, tribunul plebei, cumpărat cu bani, cum spuserăm mai sus, porunceşte regelui să tacă. Mulţimea aflătoare în adunare, făcută-foc, îl ameninţă strigînd, aruncîndu-i priviri furioase, dînd din mîini şi din picioare, făcînd tot ce se face la mînie ; totuşi, pînă la urmă, nemăsurata cutezanţă rămase birui-

[17] *Pofală* : pompă, fast, strălucire.

toare. Astfel tras pe sfoară, poporul părăsește adunarea, iar lui Iugurta și lui Bestia și celorlalți, cărora le păsa de judecată, le vine inima la loc.

35 În vremea aceea, se afla la Roma un oarecare numid, pe nume Massiva, feciorul lui Gulussa, nepotul lui Massinissa, care, în vremea dezbinării dintre regi, fusese împotriva lui Iugurta și a trebuit ca, după cucerirea Cirtei și uciderea lui Adherbal, să plece în surghiun. Spurius Albinus, care, în anul de după Bestia, era consul împreună cu Quintus Minucius Rufus [18], îl convinge să ceară, ca unul ce se trage din stirpea lui Massinissa, domnia Numidiei de la Senat, Iugurta fiind zdrobit de ura și neliniștea iscate de fărădelegile lui. Dornic de război, consulului îi plăcea mai mult tulburarea decît liniștea. Lui îi căzuse provincia Numidiei, iar Macedonia lui Minucius.

De îndată ce Massiva începe să se miște, lui Iugurta i se pare că nu mai este destul de ocrotit de prietenii lui, împiedicați fie de remușcări, fie de faima lor cea proastă, fie de teamă ; îi poruncește deci lui Bomilcar, omul lui cel mai apropiat și cel mai credincios, ca, punînd ca și într-alte dăți în lucrare banul, să-i gătească ucigași lui Massiva și, în cea mai mare taină, dacă se poate, sau oricum, dacă nu se poate, să-l răpună pe numid. Bomilcar împlinește grabnic poruncile regelui și, prin oameni meșteri la asemenea treburi, iscodește drumurile și ieșirile aceluia, ca și ceasurile și locurile unde poate fi întîlnit. Apoi, la locul potrivit, îi întinde o capcană. Așadar, unul dintre cei puși să-l omoare îl atacă pe Massiva, însă nu cu destulă socotință : îl ucide, dar, prins el însuși, e încolțit de toată lumea — și mai cu seamă de Albinus consulul — și dă totul în vileag. Bomilcar, ca însoțitor al regelui, care venise la Roma sub ocrotirea republicii, e dat

[18] *Spurius Postumius Albinus* și *Quintus* (sau, după unii, *Marcus*) *Minucius Rufus* au fost consuli în 110 î.e.n.

în judecată, mai mult după echitate și dreptul natural [19] decît în virtutea dreptului ginților. Ci Iugurta, dovedit de o asemenea nelegiuire, n-a renunțat să lupte împotriva unui adevăr săritor în ochi, pînă nu și-a dat seama că ura stîrnită de această faptă e mai puternică decît trecerea și banii lui. Așadar, deși la prima înfățișare dăduse chezași cincizeci de prieteni de-ai lui, totuși, mai grijuliu de propria-i autoritate decît de folosul chezașilor, îl trimite în taină pe Bomilcar în Numidia, temîndu-se ca nu cumva celorlalți supuși ai lui să li se facă frică să-l mai asculte, dacă acesta va fi osîndit. Cîteva zile mai tîrziu a plecat și el, Senatul poruncindu-i să părăsească Italia. Dar după ce ieși din Roma, se povestește că a privit-o îndelung, în tăcere, și apoi a zis : „O, oraș de vînzare, ce curînd vei pieri ! Îți lipsește doar cumpărătorul !"

[19] Care erau jignite de această crimă.

84—85.

Marius combate nobilimea.

84 Ales, cum spuserăm mai sus, consul[1] de norodul înflăcărat şi pus în fruntea provinciei Numidia, Marius[2], care fusese încă dinainte duşmanul înverşunat al nobilimii, o urmărea şi acum cu aceeaşi dîrzenie ; îi ataca pe toţi laolaltă şi pe fiecare în parte, spunea peste tot că le-a smuls consulatul precum unor învinşi trofeele, adăogînd şi altele spre slava lui şi batjocura lor. În vremea aceasta pregătea, înainte de orice, cele de trebuinţă războiului : împlinea rîndurile legiunilor, cerea trupe auxiliare de la popoare, regi şi aliaţi, chema pe cei mai viteji cetăţeni din Latium[3], pe care îi cunoştea fie din oştire, fie din nume, şi prin stăruinţe îi îndupleca şi pe veterani să plece cu el. Nici Senatul, deşi îl duşmănea, nu îndrăznea să-i zică nu la nimic. Ba mai mult, decretase cu bucurie înrolările excepţionale, socotind că slujba la oaste nu va fi pe placul norodului şi că, astfel, Marius va pierde fie mijloacele trebuincioase războiului, fie dragostea poporului. Dar această nădejde se dovedi deşartă : într-atîta ardeau toţi de dorinţa de a porni

[1] *Consul* : fiecare dintre cei doi magistraţi, aleşi anual, care deţineau puterea executivă.

[2] *Caius Marius* : „homo novus" (vezi mai jos, nota 7), s-a distins prin vitejia lui în armată. Tribun al plebei în 119, a propus unele legi în favoarea ei. Candidînd, în 108 (după ce fusese pretor) la funcţia de consul, a fost ales cu sprijinul cavalerilor, al publicanilor şi al plebeilor. Însărcinat cu continuarea războiului împotriva lui Iugurta, l-a biruit, l-a luat prizonier şi l-a dus în lanţuri la Roma.

[3] *Latium* : regiune din vechea Italie.

cu Marius. Fiecare se vedea întorcîndu-se biruitor acasă, îmbogățit de pradă, sau nutrea în suflet tot felul de alte asemenea nădejdi. Și nu puțin i-a ațîțat Marius și cu o cuvîntare a lui. Într-adevăr, după ce se decretă tot ce ceruse și urma să scrie ostașii, adună poporul ca să-i dea un nou îndemn, dar și pentru ca, potrivit obiceiului său, să probozească[4] nobilimea. Și cuvîntă cam așa:

85 „Știu, o, cetățeni, că mulți folosesc alte mijloace cînd vă cer puterea și altele cînd, după ce au dobîndit-o, o exercită: întîi se arată plini de zel, rugători și foarte la locul lor; pe urmă își dau în vileag netrebnicia și trufia. Eu însă am cu totul altă părere. Într-adevăr, după cum republica[5] prețuiește mai mult decît un consulat sau o pretură, tot astfel mai multă grijă se cere cînd o cîrmuiești pe cea dintîi decît atunci cînd umbli după celelalte. Și nu mă amăgesc de loc cu privire la datoriile la care mă silește nemărginita voastră bunăvoință; să pregătești un război și să cruți vistieria, să aduci la oaste pe niște oameni pe care n-ai vrea să-i nemulțumești, să veghezi la toate și înăuntru, și afară, și toate astea, o, cetățeni, să le faci înconjurat de pizmași, de cei care îți bagă bețe-n roate, de părtașii clicilor, e mai greu, o, cetățeni, decît s-ar crede. Mai mult: alții dacă greșesc, neamul lor străvechi, isprăvile strămoșilor lor, trecerea neamurilor și aliaților lor, numeroasa lor clientelă, toate acestea le stau într-ajutor; cît despre mine, toată nădejdea mea se sprijină pe propria mea vrednicie și cinste, și atît. Îmi dau seama, o, cetățeni, că toate privirile sînt ațintite spre mine, că cei buni și cei drepți îmi țin partea — căci izbînda mea va fi spre binele republicii — dar nobilimea pîndește prilejul să sară pe mine. De aceea cu atît mai vîrtos sînt dator să păzesc ca voi să nu fiți biruiți, ca încercările lor să fie zădărnicite.

[4] *A probozi*: a dojeni, a lua la rost.
[5] Statul, adică.

Aşa am fost din anii copilăriei şi pînă acum, deprins cu toate muncile şi primejdiile. Toate pe cîte, fără să aştept nimic în schimb, le făceam înainte de a cunoaşte bunăvoinţa voastră, sînt hotărît, o, cetăţeni, să nu le părăsesc acum, cînd mi-am primit răsplata. Cînd sînt la putere le vine greu să se stăpînească acelora care s-au prefăcut că sînt cinstiţi numai de dorul izbînzii ; la mine care mi-am trăit toată viaţa slujind virtutea, săvîrşirea binelui a ajuns de mult o firească obişnuinţă.

Mi-aţi poruncit să port războiul cu Iugurta, lucru pe care-l rabdă greu nobilimea. Vă rog să cugetaţi bine o dată şi încă o dată dacă nu e cumva mai bine să vă schimbaţi hotărîrea şi să alegeţi, pentru acest război sau pentru altul asemenea, pe cineva din rîndul nobilimii, unul de viţă străveche, cu multe chipuri ale strămoşilor [6], dar fără nici o pricepere ostăşească, pentru ca, nevolnic desigur, într-o împrejurare atît de anevoioasă, să-l apuce frica, să dea lucrurile peste cap, şi pînă la urmă să-şi ia din rîndurile plebei un sfetnic care să-i şoptească ce are de făcut. S-a întîmplat adesea aşa, ca unul pe care voi l-aţi pus să poruncească să aibă el însuşi nevoie de un stăpîn de la care să primească îndrumări. Şi cunosc, o, cetăţeni, pe alţii care, abia după ce au fost făcuţi consuli, au început să silabisească istoria strămoşilor şi tratatele militare greceşti, oameni care le fac toate pe dos, căci dacă, în timp, întîi eşti numit în dregătorie şi apoi o împlineşti, stă totuşi în firea lucrurilor să fii astfel pregătit dinainte, încît s-o împlineşti cu vrednicie. Puneţi acum alături, o, cetăţeni, trufia acelora şi pe mine, *homo novus* [7]. Isprăvile pe care ei obişnuiesc să le citească sau să le audă eu le-am trăit, ba chiar le-am făptuit eu în-

---

[6] *Chipuri ale strămoşilor :* aşezate în *atrium,* aceste chipuri de ceară erau semnul vechimii şi nobleţei unei familii.

[7] *Homo novus :* „om nou" (în opoziţie cu *nobilis)* cetăţeanul care, cel dintîi din familia sa, ocupă o înaltă dregătorie.

sumi ; ce învață ei din cărți eu am învățat pe cîmpul de bătaie. Hotărîți acum ce prețuiește mai mult la voi : fapta, sau vorba ? Ei îmi disprețuiesc obîrșia, eu — netrebnicia lor ; mie îmi pun în spate întîmplarea de pe urma căreia aș fi tras foloase, eu îi încarc cu faptele lor nerușinate. Și, totuși, socotesc că, firesc, toți oamenii sînt una și deopotrivă ; cel mai viteaz este însă și cel mai nobil. Și dacă, astăzi, i-am putea întreba pe strămoșii lui Albinus și ai lui Bestia pe cine și-ar fi ales strănepoți : pe mine sau pe dînșii, ce altceva credeți că ar răspunde decît că și-au dorit ca urmași pe cei mai vrednici dintre toți ? Și dacă e drept să mă batjocorească, atunci să-i batjocorească și pe strămoșii lor, a căror noblețe purcede, ca și a mea, din propria lor vrednicie. Mă pizmuiesc pentru dregătoria mea ; să mă pizmuiască dară și pentru munca mea, pentru faptul că sînt un om dintr-o bucată, pentru primejdiile pe care le-am înfruntat, căci prin acestea toate am dobîndit-o. Orbiți de trufie, oamenii aceștia trăiesc de parcă nu le-ar păsa de dregătoriile voastre ; și, totuși, umblă să le apuce, ca și cum ar fi dus o viață care să-i facă vrednici de ele. Amarnic se amăgesc aceia care așteaptă o pleașcă atît de contradictorie : dulceața trîndăviei și răsplata virtuții. Și cînd vorbesc în fața voastră sau a Senatului, cea mai mare parte a cuvîntării o închină preamăririi strămoșilor lor. Li se pare că amintind strălucitele fapte ale acelora se fac și ei mai viteji. Dar se întîmplă tocmai dimpotrivă. Căci cu cît apare mai scînteietoare viața strămoșilor, cu atît se vădește mai rușinoasă mișelia urmașilor. Într-adevăr, așa stau lucrurile : slava străbună e ca o faclă care nu îngăduie să rămînă ascunsă nici vrednicia, dar nici ticăloșia strănepoților. Sînt lipsit de strămoși, cetățeni, da, o mărturisesc ; dar și acest lucru mai mult prețuiește, căci pot vorbi de cele ce le-am făptuit eu însumi. Priviți acum cît sînt de nestatornici : foloasele pe care ei și le însușesc de pe

urma vredniciei altora, mie, căruia mi se cuvin dintr-a mea, nu mi le îngăduie, desigur fiindcă n-am acasă chipuri de-ale strămoşilor şi fiindcă sînt cel dintîi nobil din neamul meu; este însă de bună seamă mai de laudă să-ţi agoniseşti nobleţea decît s-o terfeleşti după ce-ai dobîndit-o pe de-a gata. Ştiu bine că dacă ar voi să-mi răspundă, s-ar pricepe la cuvîntări măiestre şi minunat ticluite, dar fiindcă, în legătură cu nemărginita voastră bunăvoinţă[8] mă sfîşie în tot locul pe mine şi pe voi cu vorbele lor de ocară, n-am vrut să tac, ca nu cumva să ia înfrînarea mea drept o mărturisire a vinovăţiei. Într-adevăr, nici o cuvîntare nu mă poate vătăma, mi-o spune cugetul meu: dacă e dreaptă, îmi va fi fără greşeală prielnică, dacă e strîmbă, viaţa şi purtarea mea o dau de ruşine. Dar fiindcă ei mustră hotărîrea voastră cu care mi-aţi adus cea mai de seamă cinstire şi cele mai grele îndatorinţi, gîndiţi-vă bine o dată şi încă o dată, ca să nu vă căiţi. Nu pot, ca să vă fac să credeţi în mine, să vă înşir aici nici chipuri de-ale strămoşilor mei, nici triumfurile şi nici consulatele lor, ci numai, dacă trebuie, securi[9], un stindard, falere şi alte răsplăţi ostăşeşti, sau chiar urmele rănilor de pe trupul meu. Iată chipurile mele, iată nobleţea mea, şi nu căpătată prin moştenire, ca a lor, ci agonisită de mine, cu preţul trudei mele şi al celor mai grele primejdii. Nu sînt alese cuvintele mele, puţin îmi pasă. Virtutea răzbate prin ea însăşi: dibăcia le trebuie lor ca să-şi ascundă mîrşăvia sub cuvîntări dichisite. Nici carte grecească n-am învăţat: n-am poftit să învăţ, pentru că nici cei de la care se învaţă carte grecească nu s-au ales cu cine ştie ce spor sufletesc de pe urma ei. Am învăţat în schimb altele, mult mai de folos republi-

---

[8] *Nemărginita voastră bunăvoinţă*: de a-i fi acordat lui Marius consulatul.

[9] *Securi*: se dădeau drept recompensă ostaşilor care se distinseseră prin fapte de vitejie; tot astfel li se dădeau *stindarde* şi *falere*, nişte plăcuţe de metal, cu podoabe în relief şi care se purtau pe platoşă.

cii : să lovesc un duşman, să păzesc un post, să nu mă tem de nimic decît de un nume rău, să rabd la ger şi la arşiţă, să dorm pe pămîntul gol, să îndur deodată şi foamea, şi osteneala. Acestea sînt învăţăturile pe care le voi da ostaşilor ; n-am să le fac o viaţă aspră, şi eu să mă lăfăi în huzur, nici n-am să trag toată gloria asupră-mi, şi pe ei să-i copleşesc doar cu caznele. Aşa trebuie să facă un căpitan, aşa trebuie să poruncească unor cetăţeni un cetăţean. Căci a trăi tu însuţi în dezmierdare şi a-i sili pe ostaşi să rabde toate asprimile războiului e treabă de tiran, nu de căpitan. Aceste rînduieli şi altele asemenea le-au păzit strămoşii noştri şi au făurit astfel slava lor şi a republicii. Sprijinindu-se pe faima lor, nobilimea păcătoşită de astăzi ne dispreţuieşte cînd încercăm să facem ca ei şi cere de la voi toate cinstirile de parcă li s-ar cuveni ca un drept, şi nu ca o răsplată de care trebuie să fie vrednici. În grea rătăcire se află însă aceşti trufaşi. Strămoşii lor le-au lăsat moştenire tot ce se putea lăsa : avuţii, chipuri, slăvită pomenire ; virtutea însă nu le-au lăsat-o, şi nici nu se putea : e singurul bun care nici nu se dăruie, nici nu se primeşte. Zic de mine că sînt zgîrcit şi necioplit, fiindcă nu mă pricep să rînduiesc cu iscusinţă un ospăţ, fiindcă nu ţin un histrion [10] şi fiindcă n-am nici un bucătar dintr-aceia care costă mai scump decît un vechil [11]. Aşa e, o mărturisesc bucuros, o, cetăţeni. Fiindcă aşa am învăţat de la părintele meu şi de la alţi preacuraţi cetăţeni : fleacurile se cuvin muierilor, iar bărbaţilor — munca ; oamenii de bine să pună preţ pe glorie, nu pe bogăţie ; podoaba lor să fie armele, nu calabalîcul casei. Facă dară şi de-acum înainte cum le place şi cum poftesc, libovească-se, beţivească-se, trăiască-şi bătrîneţile acolo unde şi-au irosit tinereţile, în nesfîr-

---

[10] *Histrion :* actor, comediant.

[11] *Vechil :* sclavul însărcinat cu îngrijirea moşiei ; un bun bucătar costa, ca sclav, mai scump decît un vechil.

şite chiolhane, robi ai burţii şi ai celor mai ruşinoase mădulare ; nouă să ne lase sudoarea, pulberea şi celelalte : ne sînt mai pe plac decît ospeţele lor. Dar nici atîta nu le ajunge. Într-adevăr, după ce s-au scăldat în toate spurcăciunile, aceşti ticăloşi vor să le răpească celor vrednici răsplata. Şi astfel, îngrozitoarele vicii ale desfrîului şi mişeliei nu-i vatămă cîtuşi de puţin pe cei care le au, dar nimicesc în schimb biata ţară.

Şi acum, că le-am răspuns după firea mea, şi nu cum ar fi cerut-o mîrşăvia lor, voi spune cîteva cuvinte despre cum stau lucrurile. Mai întîi de toate, trageţi bună nădejde, o, cetăţeni, despre treburile din Numidia. Căci toate cele care-l ocroteau pînă acum pe Iugurta le-aţi înlăturat : setea de avere, nepriceperea, trufia. Pe de altă parte, oştirea începe să se deprindă cu locurile, dar, pe Hercule, e mult mai vitează decît norocoasă. Într-adevăr, o bună parte a fost sfărîmată de lăcomia sau de nesăbuirea căpitanilor. Voi, aşadară, care aveţi anii de oaste, uniţi-vă puterile cu mine şi vegheaţi asupra republicii ; nimănui să nu-i facă frică nici restriştea celorlalţi, nici semeţia căpitanilor. În marş sau în luptă, eu vă voi fi şi sfătuitor, şi tovarăş, la toate primejdiile ; în toate împrejurările mă voi purta cu voi ca şi cu mine însumi. Cu ajutorul zeilor, toate ne sînt gătite : biruinţa, prada, slava ; şi chiar dacă toate acestea ar fi îndoielnice sau îndepărtate, încă s-ar cuveni ca toţi cetăţenii vrednici să alerge în ajutorul republicii. Căci nimeni n-a dobîndit nemurirea prin laşitate, şi nici un părinte n-a dorit vreodată ca feciorii lui să trăiască veşnic, ci să ducă o viaţă dreaptă şi cinstită. Aş mai spune multe, o, cetăţeni, dacă vorbele ar dărui îndrăzneală celor fricoşi. Celor viteji le-am vorbit destul."

TIT LIVIU

TITUS LIVIUS

(59 î.e.n. — 17 e.n.)

Despre viața lui se cunosc foarte puține lucruri. S-a născut la Patavium (Padua de azi), un municipiu provincial renumit prin respectul pentru tradiție și severitatea moravurilor. Nu-i cunoaștem familia, bogată probabil, de vreme ce i-a permis scriitorului o educație multilaterală și îngrijită precum și stabilirea de timpuriu la Roma. Printre scrierile sale ni se menționează tratate filozofice, cu caracter teoretic, și dialoguri, în care împletea ideile filozofice cu exemplificarea istorică. De asemenea, lucrări cu caracter retoric: într-o scrisoare adresată fiului său recomanda ca model și unitate de apreciere pe Demostene și pe Cicero.

Opera istorică a umplut întreaga sa existență de peste 40 de ani de creație. Începută între anii 27—25 î.e.n. ea cuprindea în total 142 de cărți înfățișînd, așa cum o arată și titlul, evenimentele De la întemeierea Romei (Ab Urbe Condita), *pînă în anul 9 e.n. A fost publicată pe parcurs și împărțită, se pare, în decade. Din toate acestea ni s-a păstrat doar o pătrime, 35 de cărți : I-X conținînd istoria romană de la origini pînă în anul 293 î.e.n și XXI-XLV, din anul 218—167 î.e.n. Din partea pierdută ne-au rămas unele urme, fragmente sau prelucrări didactice, din care menționăm așa numitele* periochae, *un fel de rezumate ale tuturor cărților.*

Lui Titus Livius i-a lipsit experiența directă a vieții publice, de aceea cunoștințele politice, militare, geografice sau etnografice nu au precizia tehnică cerută istoricului. N-a fost preocupat nici de cercetarea directă a documentelor, menționate de el cu totul incidental. Opera sa e produsul „cărților", al izvoarelor indirecte din belșug folosite : întreaga tradiție istoriografică latină, iar dintre greci, Polibiu. Valoarea

istorică depinde deci, în mare măsură, de calitatea surselor urmate în înfățișarea diferitelor perioade și evenimente. Două principii caracterizează atitudinea scriitorului nostru față de izvoare: cel dintîi e scepticismul afirmat față de fragilitatea tradiției. El se plînge uneori de lipsa informațiilor, pune la îndoială autenticitatea mărturiilor deformate de vechime sau falsificate în arhivele particulare, proclamă dificultatea comparației ca metodă de selectare a informațiilor. Pe de altă parte, simte necesitatea de a se sprijini, totuși, pe o anumită sursă. Lui Titus Livius îi repugnă reconstituirile sau presupunerile nefundamentate: „nu prefer ceva scos din nimic" (XXII, 7, 4). Pe lîngă aceasta, ideologia tradiționalistă precum și calitatea de artist îl îndeamnă la acceptarea tradiției. Fidelitatea (fides) *devine astfel un principiu constructiv, o depășire a scepticismului, manifestată practic în următoarele procedee mai importante: scriitorul nostru menționează una sau mai multe variante fără a lua atitudine; alege varianta majorității sau pe cea mai veche; respinge informațiile exagerate, datele numerice ale lui Valerius Antias, de exemplu; mai rar, alege și susține afirmația unei anumite surse argumentînd-o pe baza logicii obiective a evenimentului, a gradului de probabilitate. Avem de a face aici cu principiul verosimilului folosit în argumentarea retorică. Titus Livius îl transformă într-un criteriu de prelucrare a izvoarelor. Imaginația sa are un caracter concret, nu inventează ci dezvoltă materialul concret al surselor, potențează anumite elemente, respectînd verosimilul. Așa se naște o narație artistică în raport cu relatarea critică a lui Polibiu de pildă.*

Dar în ansamblul atît de vast al operei sale, realizarea artistică nu este unitară. Distingem, în mare, două forme de expunere: una, relatarea analitică pur enunțiativă, lipsită de imagine sau de participarea afectivă a autorului. Sînt simple enumerări de fapte: alegerile anuale de magistrați, efectivul și distribuirea trupelor, itinerarii, lista prăzilor de război sau inventarul cortegiilor de triumf, prodigii și ceremonii religioase, jocuri, evenimente mărunte. De pe acest fond de cronică se detașează pasaje și momente străbătute de un suflu eroic, expresie a entuziasmului patriotic al scriitorului. Ma-

terialul sec al izvoarelor capătă viață în povestirile episodice și în discursurile personajelor.

În privința celor dintîi, considerate în ansamblu, se disting printr-o anume predominare a generalului, a elementelor comune. Acestea se explică, în cazul scenelor de luptă, de exemplu, prin lipsa cunoștințelor tehnice ale scriitorului, dar și prin tendința operei sale de a sublinia lecția istorică, virtus romana. *Repetarea dă o impresie de monotonie, dar, în același timp, pe planul general al compoziției, creează un ritm de epopee*[1] *adecvat unei istorii poetice și monumentale.*

Altă trăsătură a narației o constituie caracterul ei oratoric. Titus Livius recurge la elementul emotiv pentru a sublinia „pilda" care trebuie urmată sau evitată, „pledează" în sensul ideii susținute prin exemplu, apreciind faptele și avertizînd cititorul asupra calității lor.

Viața intimă, relațiile de familie sau private dintre oameni, raportate la calitatea oficială a personajelor și la mersul istoriei creează episoade sau momente zguduitoare. Ele constituie uneori un epilog care conturează o narație (Horatius învingător își ucide sora) sau sînt chiar cauza unui eveniment (povestirea Lucreției).

Stilul reflectă tratarea inegală din punct de vedere artistic a izvoarelor. Deosebim astfel mai multe straturi și tonuri de exprimare care se alternează de-a lungul operei :

a *Relatarea analitică lipsită de culoare poetică pare să reproducă stilul izvoarelor, cu fraze simple, propoziții scurte, paratactice.*

b *Exprimarea amplă, destul de greoaie, cu tendința de a cuprinde în cîte o frază supraîncărcată mai multe detalii diferite.*

c *Exprimarea artistică, aflată în povestirile izbutite și mai ales în variatele forme de discursuri : simple citate, exclamații ale personajelor în momente importante, formule oficiale, mesaje sau decrete, replici și răspunsuri în convorbiri, cuvîntări politice, diplomatice sau militare, toate înfățișate fie în vorbire directă, fie indirectă.*

---

[1] J. Bayet, *Studiul introductiv la ediția Belles Lettres,* Paris, 1940, LXXI.

Idealul lingvistic al lui Titus Livius respinge concizia lui Sallustius socotind-o afectată, precum şi falsa severitate bazată pe goana după cuvinte vechi şi vulgare. Modelele sale au fost Demostene şi Cicero. Urmînd exemplul acestora realizează „împodobirea" faptelor într-un stil caracterizat de Quintilian „de un uimitor farmec şi o limpezime deosebit de strălucitoare".

Judecat în ansamblu, Titus Livius e şi el un clasic, dar de o altă nuanţă decît predecesorii săi. El se distinge prin amestecul original între tendinţa spre unitate, concentrare a expresiei, pe de o parte, şi inegalitate şi variaţie, pe de altă parte. Retorica e mai reţinută în general decît cea a lui Cicero, dar nu are întotdeauna regularitatea acestuia. Limbajul poeziei, evitat de orator, e folosit în proza istoricului, în conformitate cu orientarea epocii spre o expresie desăvîrşită şi solemnă.

DE LA ÎNTEMEIEREA ROMEI

I, 24—26; 46—48; 57—60.
IV, 1—6.
V, 39—42; 47—49.
XXI, 1—14; 30—37.
XXII, 43—51.
XXX, 12—15; 20; 28—35.

I, 24—26.

Horaţii şi Curiaţii.

24 Din întîmplare, se aflau pe atunci în amîndouă oştirile cîte trei fraţi gemeni, deopotrivă în vîrstă şi în putere. Erau Horaţii şi Curiaţii ; toată lumea e de aceeaşi părere şi în istoria veche nu există fapt mai cunoscut ; totuşi, în această atît de vestită întîmplare stăruie o îndoială asupra numelor : din care popor erau Horaţii şi din care Curiaţii ? Părerile istoricilor sînt împărţite ; totuşi, găsesc mai mulţi înclinaţi să dea numele de Horaţi romanilor : socotinţa mea tot într-acolo înclină. Regii spun celor şase fraţi să scoată spadele, fiecare pentru patria lui : de partea biruitorilor va rămîne şi puterea. Se învoiesc toţi ; se hotărăşte ceasul şi locul luptei. Înainte de a se încăiera voiniceşte, se încheie între romani şi albani un tratat în care se arată că poporul ai cărui cetăţeni vor ieşi biruitori din această luptă va stăpîni în bună pace asupra celuilalt.

Clauzele sînt altele pentru fiecare tratat, dar toate se încheie după aceleaşi rînduieli. Iată-le pe cele de atunci, tratatul fiind cel mai vechi de care se pomeneşte. Fecialul [1] îl întrebă astfel pe regele Tullus [2] : „Îmi porunceşti, o, rege, să închei un tra-

---

[1] *Fecial* : preot al lui Jupiter, care avea sarcina de a încheia pace, alianţe etc. sau de a declara război.

[2] *Tullus Hostilius* : al treilea din cei şapte regi legendari ai Romei ; domneşte — după legendă — între anii 670—630 î.e.n.

tat cu *pater patratus*[3] al poporului alban ?" „Da", răspunse regele. „Cer de la tine, o, rege, iarba cea sfințită." „Culege iarbă proaspătă", zise regele. Fecialul aduse iarbă proaspătă din cetate. Apoi îl întrebă pe rege : „Mă numești, o, rege, împuternicit regesc al poporului roman, urmaș al lui Quirinus[4] ? Dai încuviințarea pentru vase și pentru ajutoarele mele ?" „Fă — răspunse regele — tot ce e de făcut, dacă nu e în dauna mea și a poporului roman, urmaș al lui Quirinus." Fecialul era Marcus Valerius ; atingîndu-i capul și părul cu verbină[5] îl învesti *pater patratus* pe Spurius Fusius. *Pater patratus* este cel care slujește ceremonia jurămîntului, consfințind tratatul ; aceasta se săvîrșește rostind o lungă și complicată litanie, pe care n-are rost să o redăm aci. Citind apoi clauzele tratatului, zise : „Ascultă, o, Jupiter ; ascultă, o, *pater patratus* al albanilor ; ascultă, popor alban. Aceste clauze, așa cum fără viclenie au fost citite de pe aceste table cerate[6] în fața tuturor și de la un capăt la celălalt și așa cum au fost astăzi și aici limpede înțelese, poporul roman nu va fi niciodată cel dintîi care să le calce. Dacă, printr-o hotărîre fățișă, sau prin viclenie, le va călca el cel dintîi, atunci lovește, o, Jupiter, în acea zi poporul roman, așa cum lovesc eu astăzi aici porcul acesta și cu atît mai puternică să-ți fie lovitura, cu cît ești însuți mai tare și atotputernic." Zicînd acestea, doborî porcul cu o secure de piatră. Cu formulele lor, albanii jurară și ei asemenea, prin mijlocirea dictatorului[7] și a preoților lor.

---

[3] *Pater patratus* : șeful colegiului fecialilor ; vezi mai jos, în același capitol.

[4] *Quirinus* : zeitate străveche, confundată uneori cu Romulus, din care, după legendă, se trăgea poporul roman *(quiriți)*.

[5] *Verbină* : iarba socotită sfîntă, pe care o culesese fecialul.

[6] *Table cerate* : scîndurele acoperite cu un strat de ceară, pe care se scria cu sula *(stilum)*.

[7] *Dictator* : magistrat suprem, ales în împrejurări excepționale, pentru un timp limitat, în care era investit cu putere absolută.

25 După ce se încheie tratatul, cei șase frați apucă armele, așa cum fusese hotărît. În timp ce amîndouă părțile îndemnau pe ai lor, zicîndu-le că zeii strămoșești, patria și părinții lor, toți cetățenii aflători la vatră sau sub arme au privirile ațintite la armele și la brațul lor, ei, viteji cum erau din fire și stîrniți și de aceste îndemnuri, pășesc la mijloc între cele două fronturi. Oștile stăteau rînduite una în fața alteia, ferite de primejdie, dar nu de îngrijorare: era doar vorba de supremație și aceasta atîrna de vitejia și de norocul cîtorva oameni. Așadar, cu ochii în patru și cu sufletul la gură, patima li se aprinde în inimi pe măsură ce urmăresc înfricoșata priveliște.

Se dă semnalul și, cu săbiile goale, cei șase tineri se ciocnesc ca două batalioane, adunînd într-înșii toată vitejia celor două mari oștiri. Nici unii, nici ceilalți, nu cată la primejdia vieții lor, ci la triumful sau la subjugarea patriei, la soarta ei, care avea să fie așa cum înșiși i-o făureau. Încă de la cea dintîi ciocnire, cînd auziră armele zăngănind și văzură licărul de fulger al săbiilor, privitorii fură cuprinși de o grozavă înfiorare; lupta nu se alegea nicicum și toți erau cu vorba și cu răsuflarea tăiată. Curînd încăierarea se încrîncenă; acum nu se mai vedeau doar zbateri de trupuri, săbii și scuturi învîrtindu-se de amîndouă părțile, ci răni și sînge; cei trei albani fură răniți, iar doi dintre romani se prăbușiră morți, unul peste altul. La căderea lor, izbucniră din oștirea albană strigăte de bucurie, iar nădejdea, nu însă și îngrijorarea, părăsi legiunile romane, care tremurau pentru soarta singurului lor luptător, încolțit de cei trei Curiați. Din fericire, acesta rămăsese teafăr și, deși neînstare să-i înfrunte pe toți trei laolaltă, era de temut pentru fiecare în parte. Ca să-i facă deci să lupte despărțiți, o luă la fugă, socotind că fiecare îl va urmări pe cît îi îngăduie rănile trupului. Ajunsese

în goană destul de departe de locul luptei, cînd, întorcînd capul, îi vede pe urmăritori răzleţiţi ; cel dintîi era foarte aproape. Se întoarce aprig împotriva lui şi, în vreme ce oştirea albană striga către Curiaţi să-i sară în ajutor fratelui lor, Horaţiu îşi şi ucisese vrăjmaşul şi se pregătea, biruitor, pentru lupta următoare. Atunci, cu uralele pe care le prilejuieşte de obicei o izbîndă la care nimeni nu mai trăgea nădejde, romanii îşi încurajează apărătorul, iar el se grăbeşte să pună capăt luptei. Înainte ca al treilea — care nu era departe — să-l poată ajunge, îl răpune şi pe al doilea dintre Curiaţi. Lupta era dreaptă acum, de fiecare parte unul singur mai rămăsese viu, dar n-aveau nici aceeaşi inimă amîndoi, nici aceeaşi putere. Unul, cu trupul nestricat de sabie şi după o îndoită biruinţă, pornea ameninţător la cea de-a treia luptă ; celălalt, istovit de răni, istovit de goană, abia îşi tîrăşte trupul şi, dinainte biruit de pieirea fraţilor lui, vine în faţa duşmanului biruitor. Nici n-a mai fost luptă. Plin de bucurie, romanul strigă : „Manilor [8] fraţilor mei le-am adus pînă acum două jertfe ; pe cea de-a treia o închin ţelului acestui război, ca Roma să fie stăpînă peste Alba". Albanul abia îşi mai purta armele ; îi înfipse, de sus, sabia în gît, îl doborî şi-l despuie.

Romanii îl primesc pe Horaţiu cu strigăte de izbîndă şi de recunoştinţă ; erau cu atît mai veseli cu cît primejdia fusese mai grea. Amîndouă părţile purced apoi să-şi îngroape morţii, dar inimile lor nu erau deopotrivă, căci unii se înălţase la stăpînire, iar ceilalţi căzuse sub ascultare străină. Mormintele mai există încă, acolo unde a căzut fiecare : cele două ale romanilor laolaltă mai aproape de Alba, iar cele trei ale albanilor mai către Roma, dar depărtate unul de altul, aşa cum au fost şi cele trei lupte.

---

[8] *Mani* : sufletele celor morţi, considerate divinităţi.

26 Înainte de a se despărți, Mettius [9], potrivit tratatului, îl întreabă pe Tullus ce porunci are de dat, iar acesta poruncește să țină tinerimea sub arme, ca să se poată folosi de dînșii dacă va fi război cu triburile din Veii [10]. Apoi oștile se întorc acasă.

În frunte pășea Horațiu, purtîndu-și întreitele trofee; sora lui, o fecioară logodită cu unul din Curiați, îl întîmpină la poarta Capena și, recunoscînd pe umerii fratelui ei mantaua de războinic a logodnicului, pe care ea însăși i-o țesuse, își despletește părul și izbucnește în plîns, strigîndu-și pe nume logodnicul mort. Tînărul, semeț, e scos din fire de bocetele pe care le scotea soră-sa în mijlocul triumfului lui și al veseliei tuturor. Trage sabia și o străpunge pe copilă, copleșind-o cu ocări: „Du-te — îi spune — la logodnicul tău, cu dragostea ta ticăloasă, tu, care ți-ai uitat de frații morți și de cel viu, care ți-ai uitat patria. Așa să piară toate romanele care vor jeli moartea dușmanilor." Senatul și norodul priveau cu groază această fărădelege, dar triumful încă proaspăt îl ocrotea pe făptaș. Totuși, e tras în judecată în fața regelui. Ca să nu fie răspunzător pentru o judecată atît de tristă și de nepopulară, precum și pentru osînda care ar fi urmat după judecată, regele convoacă adunarea poporului: „Numesc — zise — după lege duumviri [11] care să-l judece pe Horațiu pentru crimă împotriva statului". Litera legii era cumplită: „Crimele de stat vor fi judecate de duumviri; dacă osînditul face apel, apelul se va judeca; dacă judecata duumvirilor se confirmă, capul osînditului va fi învăluit; atîrnat cu o funie la stîlpul infamiei, va fi bătut cu nuiele fie înăuntrul pomeriului [12], fie înafara lui,

---

[9] *Mettius Fufetius*: dictatorul alban.

[10] *Veii*: oraș în Etruria; după legendă, a fost cucerit de romani în vremea regelui Servius Tullius (578—534 î.e.n.).

[11] *Duumvir*: fiecare din cei doi membri ai unei înalte magistraturi.

[12] *Pomeriu*: întindere de pămînt în afara și înlăuntrul zidurilor cetății, în care nu era voie nici de clădit, nici de semănat.

pînă ce osînditul va muri". Se numesc, potrivit acestei legi, duumvirii, care, cu o asemenea lege, n-ar fi crezut să-l poată izbăvi de pedeapsă nici dacă ar fi fost nevinovat; osîndindu-l, deci, unul dintr-înșii grăiește: „Publius Horatius, te găsesc vinovat de crimă împotriva statului. Lictor, du-te și-i leagă mîinile." Lictorul se apropie și se pregătea să-i pună mîinile în laț. Atunci Horațiu, învățat de Tullus, tălmăcitor plin de îndurare al legii, zise: „Fac apel". Astfel, apelul trecu în judecata poporului. Oamenii erau adînc mișcați de aceste dezbateri, mai ales cînd Publius Horatius tatăl declară că el socotește că fiica lui a fost ucisă după dreptate, altminteri s-ar fi folosit el însuși de dreptul său de părinte ca să-și pedepsească feciorul. Se ruga apoi ca, după ce pînă mai ieri l-au văzut înconjurat de o familie atît de aleasă, să nu-l lase sărac și de ultimul copil. Într-acestea, bătrînul îmbrățișă pe tînăr și arătă spre prăzile smulse de la Curiați, atîrnate în locul care se cheamă și astăzi Trofeul lui Horațiu: „Pe acest viteaz — zicea — pe care abia l-ați văzut pășind cu toată fala și slava biruinței, l-ați putea vedea, o, *quiriți,* cu gîtul în jug, zdrobit de lovituri și de cazne? Ochii albanilor înșiși ar răbda anevoie o atît de hîdă priveliște. Hai, lictor, leagă aceste mîini, care abia au lepădat sabia, după ce au dăruit poporului roman stăpînirea! Hai, învăluie capul mîntuitorului Romei, atîrnă-l de stîlpul infamiei, lovește-l cu vergile fie înăuntrul pomeriului, dar atunci în mijlocul acestor prăzi și trofee cucerite de la dușmani, fie înafara pomeriului, dar în mijlocul mormintelor unde zac și Curiații! Unde-l veți putea duce, oare, pe acest tînăr, fără ca isprăvile lui vitejești să nu-l smulgă de la rușinea unei asemenea cazne?" Mișcat și de lacrimile părintelui, și de inima dîrză la toate primejdiile a fiului, poporul îl izbăvi de pedeapsă, mai mult pentru prețuirea vitejiei sale decît după drep-

tatea legii. Şi, ca omorul acesta atît de vădit să fie totuşi spălat printr-o ispăşire, se porunci tatălui să aducă jertfe pentru fiul său pe cheltuiala statului. După ce aduse aceste jertfe de ispăşire, care au trecut apoi din tată în fiu în neamul Horaţilor, bătrînul aşeză o grindă de-a curmezişul drumului şi-l puse pe tînăr să treacă pe sub ea, ca sub un jug, cu capul învăluit. Ea mai există şi astăzi şi e necontenit restaurată pe cheltuiala statului: se numeşte „grinda surorii". Iar Horaţiei i se ridică, în locul unde a doborît-o lovitura, un mormînt din piatră cioplită.

I, 46—48.

Tullia. Înscăunarea lui Tarquinius Superbus.

46 Servius [1], deşi, printr-o atît de îndelungată folosinţă, era, în fapt, rege, îl auzea totuşi pe tînărul Tarquinius [2] aruncînd vorbe prin toate părţile cum că ar domni fără voia poporului. Îşi cîştigă deci întîi mulţimea de partea lui, împărţind la fiecare cetăţean cîte o bucată din pămîntul cucerit de la duşman, şi apoi nu mai şovăi să se înfăţişeze în adunarea poporului şi să pună întrebarea dacă îl vor şi dacă poruncesc ca el să le fie rege. Fu întărit rege cu o majoritate pe care n-o mai dobîndise nimeni pînă atunci. Aceasta nu-i împuţină însă lui Tarquinius nădejdea de a ajunge la tron; dimpotrivă, îmboldit de faptul că împărţirea pămînturilor se lovise, după cum băgase de seamă, de împotrivirea senatorilor, acest tînăr înflăcărat din fire, a cărui inimă neastîmpărată i-o mai zădărea şi nevastă-sa, Tullia, acasă, socoti că a găsit un prilej bun ca să-şi înteţească atacurile împotriva lui Servius în Senat şi să se crească pe sine.

Atunci palatul regal de la Roma fu şi el teatrul unor tragice fărădelegi, desigur pentru ca sila de regi să aducă un ceas mai devreme libertatea şi pentru ca această domnie, înscăunată prin fărăde-

---

[1] *Servius Tullius*: cel de-al şaselea rege legendar al Romei (578-534 î.e.n.); fusese crescut de predecesorul lui, regele Tarquinius cel Bătrîn (615-578 î.e.n.), care-i dăduse în căsătorie pe fiica lui.

[2] *Tînărul Tarquinius*: *Lucius*, viitorul *Tarquinius Superbus*, al şaptelea şi ultimul din regii legendari ai Romei (534-510 î.e.n.); era căsătorit cu una din cele două fiice ale lui Servius Tullius.

lege, să fie și cea din urmă. Acest Lucius Tarquinius nu e îndeajuns de limpede dacă era fiul sau nepotul lui Tarquinius cel Bătrîn; totuși, după mărturia celor mai mulți istorici, mi-l închipui fiu — avusese un frate, pe Arruns Tarquinius, tînăr cu o fire blîndă. Cei doi se căsătoriseră, cum s-a spus mai sus, cu două fete ale regelui Tullius, avînd și ele purtări foarte deosebite. Întîmplarea a făcut astfel încît cele două inimi aprige să nu se fi căsătorit între ele, spre fericirea poporului roman, care a vrut, desigur, să prelungească domnia lui Servius și să așeze astfel temeiurile cetății. Trufașă cum era, Tullia suferea cumplit, negăsind la soțul ei nici o sămînță a poftelor de mărire și nici o fărîmă de cutezanță; se întoarse atunci cu tot sufletul către celălalt Tarquinius, pe care-l copleșea cu laude, zicînd că da, acesta era un bărbat adevărat, de viță domnească, iar pe soră-sa o disprețuia, pentru că, fericită cu un asemenea bărbat, îi zădărnicea muierește toată îndrăzneala. Potrivirile dintre ei îi împinseră curînd unul către celălalt, cum se întîmplă adesea: rău cu rău se adună; dar aici capul tuturor răutăților a fost femeia. Se înnădi dar în vorbe de taină cu bărbatul celeilalte, împroșcîndu-și cu ocări soțul, care era fratele lui, și sora, care îi era nevastă; după Tullia, ar fi fost mai bine ca ea să fie văduvă și el holtei, decît să aibă niște soți atît de nepotriviți, și să-și vadă toate drumurile închise de bicisnicia altora; dacă zeii i-ar fi dăruit ei bărbatul de care e vrednică, n-ar mai trece mult și ar vedea acasă la dînsa sceptrul pe care-l vede în mîinile tatălui ei. Curînd, tînărul se împărtăși din cutezanța ei; Arruns Tarquinius și Tullia cea tînără fură înmormîntați unul după altul și lăsară vetrele goale pentru noua căsătorie; cei doi făcură nuntă, Tullius neîmpotrivindu-se, dar nici încuviințînd-o.

47 De atunci însă, din zi în zi, bătrînețele lui Tullius încep să fie mai amenințate, mai amenințată

să-i fie domnia: într-adevăr, după cea dintîi nelegiuire, femeia cugeta acum la a doua. Zi și noapte nu-i dădea pace bărbatului ei, ca nu cumva fărădelegile trecute să fi fost săvîrșite în zadar: n-avusese ea lipsă de un bărbat căruia să se cheme că-i este nevastă, și nici de un tovarăș tăcut de robie; îi lipsea un bărbat care să se socotească vrednic de a domni, care să-și aducă aminte că e fiul lui Tarquinius cel Bătrîn, care să voiască să pună mîna pe sceptru, nu doar să tragă nădejde la el. „Dacă ești într-adevăr acela pe care am crezut că-l iau de bărbat, te cunosc de soț și de rege; dacă nu, înseamnă că am căzut din lac în puț, fiindcă peste netrebnicie am îngrămădit și fărădelegea. Ce mai stai? Nu vii nici din Corint[3], nici din Tarquinii, ca tatăl tău, ca să cucerești o domnie străină: penații[4] și zeii patriei tale, chipul tatălui tău, locuința ta regească, scaunul regesc pe care-l vezi într-însa, numele tău de Tarquinius, te numesc toate și te proclamă rege. Sau, dacă inima ți-e nevrednică, de ce mai amăgești cetatea? De ce mai faci pe fiul de rege? Întoarce-te la Tarquinii sau la Corint, coboară-te înapoi la obîrșie, tu, care semeni cu frate-tău, și nu cu taică-tău." Cu aceste batjocoriri și cu altele asemenea, îl ațîță pe tînăr, și nu-și găsește nici ea liniște: Tanaquil, o străină, a fost în stare să țeasă o asemenea urzeală, încît a făcut doi regi, unul după altul, întîi pe bărbatul ei, și apoi pe ginerele ei, iar ea, născută din os regesc, să n-aibă nici o putere să facă sau să desfacă un rege!

Stîrnit de aceste hachițe muierești, Tarquinius începe să stăruie și să se roage de senatori, mai ales de cei de rangul al doilea; le amintește de binele pe care l-au avut de la taică-său și cere să fie răs-

---

[3] *Corint*: Tarquinius cel Bătrîn era originar din Corint, de unde, după ce se refugiase la Tarquinii, în Etruria, venise la Roma, împreună cu soția lui, Tanaquil.

[4] *Penații*: zeii casei.

plătit ; pe tineri îi ademeneşte cu daruri ; strălucitele lui făgăduieli, precum şi învinuirile pe care i le aduce regelui îl fac să crească în ochii tuturor. În sfîrşit, cînd i se păru că e vreme să treacă la fapte, năvăli în for[5], înconjurat de o ceată de oameni înarmaţi. Acolo, în faţa mulţimii înspăimîntate, se aşeză pe tronul regesc aflător în Senat şi porunci crainicului să adune Senatul „la regele Tarquinius". Senatorii se adunară într-o clipă, unii ştiind dinainte ce avea să se întîmple, ceilalţi temîndu-se ca nu cumva, nevenind, să li se tragă vreun ponos, uluiţi de această întîmplare nemaiauzită şi nemaipomenită şi încredinţaţi că se isprăvise cu Servius. Atunci Tarquinius începe să împroaşte cu ocări obîrşia cea josnică a lui Servius : „Acest sclav şi fecior de sclavă[6] după moartea nenorocită a părintelui meu, fără să lase, după datină, să se scurgă interregnul[7], fără să adune comiţiile[8], fără sufragiul poporului şi fără încuviinţarea Senatului, a uzurpat tronul pe care i l-a dat în dar o femeie. Acest rege, astfel născut şi astfel făcut ca să fie pe placul josnicei gloate din care însuşi face parte şi pizmuind cinstirile ce-i lipseau, a răpit de la cei mai buni cetăţeni pămînturile pe care le-a împărţit la toţi mişeii ; toate dările care se plăteau deopotrivă de către toată lumea le-a pus în spinarea mai-marilor cetăţii ; a înfiinţat recensămîntul ca să scoată ochii pizmaşilor cu avuţiile celor bogaţi şi ca să ştie de unde să facă, după bunul lui plac, pomeni la nepricopsiţi."

48 În mijlocul acestei cuvîntări, răsare Servius, înştiinţat de un vestitor înspăimîntat, şi, încă din

---

[5] *For :* piaţă publică unde se ţineau judecăţile şi unde se aduna poporul spre a dezbate treburile politice.

[6] *Sclav şi fecior de sclavă :* după legendă, pe cînd era însărcinată cu el, mama lui Servius (soţia unuia din fruntaşii oraşului latin Corniculum, cucerit de Tarquinius cel Bătrîn) recunoscută printre captivii aduşi la Roma, a fost adăpostită în palatul regelui, unde a şi născut.

[7] *Interregn :* răstimp între două domnii.

[8] *Comiţii :* adunări în care cetăţenii alegeau magistraţii şi votau legile.

vestibulul Senatului, strigă cu glas tare: „Ce înseamnează toate acestea, Tarquinius? Cum de îndrăznești ca, atîta vreme cît încă mai trăiesc, să aduni Senatul și să te sui în scaunul meu?" Celălalt răspunde cu semeție că el șade pe scaunul tatălui său, că e mult mai bine ca domnia s-o moștenească un fecior de domn și nu un sclav și că e destul de cînd își rîde cu obrăznicie de stăpînii lui și-i înfruntă. Se iscă zarvă, toți strigă sprijinindu-l pe unul sau pe celălalt, poporul aleargă spre Senat; era limpede că domnia va rămîne aceluia care va birui. Atunci Tarquinius, silit de nevoie să meargă pînă la ultima îndrăzneală și, cum era și mai tînăr și mai vîrtos, îl apucă pe Servius de mijloc, îl scoate din Senat și dă cu el de-a azvîrlita pe scări. Apoi se întoarce, ca să nu se împrăștie Senatul. Alaiul și prietenii regelui o iau la fugă; regele însuși, aproape sleit de sînge și cu un alai cîtuși de puțin regesc, zorea spre casă; ajunsese la capătul străzii Cipria, cînd oamenii trimiși de Tarquinius să-l urmărească pe fugar dau peste el și-l ucid. Se pare că — precum nu i-a fost silă nici de celelalte fărădelegi — și această faptă tot din îndemnul Tulliei s-a săvîrșit. Sigur este însă — și toți sînt de aceeași părere — că s-a dus în carpentum [9] pînă în for, și acolo, fără nici o sfială de adunarea bărbaților, l-a chemat afară din Senat pe soțul ei și l-a salutat cea dintîi cu numele de rege. Poftind-o el să părăsească toată această forfotă, se îndreaptă spre casă; ajunsese la capătul străzii Cipria, acolo unde era odinioară templul Dianei, și cîrmea spre dreapta, ca să coboare dealul Urbia și să ajungă pe colina Esquilină, cînd vizitiul care mîna caii trase de hățuri și se opri în loc cutremurat de spaimă, arătîndu-i stăpînei hoitul lui Servius, care zăcea în mijlocul drumului. Aici se povestește că s-ar fi întîmplat o fărădelege sălbatică și

[9] *Carpentum*: trăsură închisă, cu două roate, pe care o foloseau femeile.

fioroasă, pe care o pomeneşte şi numele locului — strada Fărădelegii — unde Tullia, ieşită din minţi şi năpădită de furiile răzbunătoare ale surorii şi ale soţului ei, mînă trăsura peste trupul lui taică-său. Cu trăsura cruşită[10] de sîngele părintelui ei ucis, spurcată ea însăşi de stropi de sînge, se întoarse la penaţii ei şi ai soţului ei, care, mîniaţi, făcură ca acestui cumplit început de domnie să-i urmeze curînd un sfîrşit pe măsură.

Servius Tullius a domnit patruzeci şi patru de ani şi în aşa chip încît şi unui urmaş înţelept şi cumpătat i-ar fi fost anevoie să-l întreacă; pe de altă parte, ceea ce-i sporeşte încă gloria este că, o dată cu el, a pierit şi monarhia dreaptă şi legitimă. Totuşi, chiar această stăpînire, atît de blîndă şi de cumpătată, avea de gînd — cum spun unii istorici — să o lepede, ca fiind a unuia singur; însă un criminal din casa lui nu-i dădu răgaz să-şi ducă patria spre libertate, aşa cum plănuise.

---

[10] *Cruşit*: înroşit.

I, 57—60.

Lucreția. Izgonirea regilor.

57 Ardeea[1] o stăpîneau rutulii[2], un neam foarte bogat pentru locul și vremea de-atunci; tocmai aceasta fu și pricina războiului, anume că regele Romei voia să-și refacă vistieria, secătuită de măreția monumentelor publice pe care le ridicase și, totodată, cu prada, să potolească inimile supușilor; în afară că și-i ridicase împotrivă cu samavolniciile lui, aceștia erau mînioși că regele îi silise atîta vreme la trebăluială de salahori și la muncă de sclavi. Încercă să cucerească Ardeea dintr-un singur asalt; neizbutind, începu să-i strîngă pe dușmani împresurîndu-i și săpînd tranșee. În aceste garnizoane, ca în toate războaiele care cer mai multă răbdare decît vitejie, învoirile se dădeau destul de lesne, ofițerilor mai mult încă decît ostașilor. Feciorii regelui își omorau timpul întîlnindu-se adeseori la ospețe și petreceri. Într-o zi, pe cînd beau ei la un ospăț la Sextus Tarquinius[3], unde se afla și Tarquinius Collatinus[4], fiul lui Egerius, veni vorba de neveste. Fiecare și-o lăuda pe a lui în chipul cel mai minunat. Convorbirea înflăcărîndu-se, Collatinus zice că vorbele nu prețuiesc nimic, dar că în cîteva ceasuri

[1] *Ardeea:* cetate în vechiul Latium; orașul există cu același nume și astăzi.

[2] *Rutulii:* popor latin, locuind în regiunea a cărei capitală era Ardeea.

[3] *Sextus Tarquinius:* fiul mai mic al regelui Tarquinius Superbus.

[4] *Lucius Tarquinius Collatinus:* fiul lui Egerius — nepot de frate al lui Tarquinius cel Bătrîn și cel dintîi guvernator al teritoriului sabin Collatia — deci văr cu Sextus.

se pot încredința cu cît se află mai presus de toate celelalte scumpa sa Lucreția: „Tineri și puternici cum sîntem, de ce n-am încăleca și n-am merge să cercetăm cu ce se îndeletnicesc nevestele noastre? Nimeni să nu creadă decît ce a văzut cu ochii lui, cînd le vor sosi pe neașteptate bărbații." Înfierbîntați de vin, strigă toți: „Drept grăiești", sar pe cai și zboară la Roma. Ajung la căderea serii și se îndreaptă apoi spre Collatia. Aici o află pe Lucreția, nu ca pe nurorile regelui, omorîndu-și timpul în ospețe și desfătări laolaltă cu prietenele, ci veghind în noaptea tîrzie împreună cu slujnicele și torcînd lînă, așezată în mijlocul casei. Gloria întrecerii dintre femei rămase de partea Lucreției. Întîmpină cu vesel obraz sosirea bărbatului ei și a Tarquinilor, iar soțul biruitor îi poftește din toată inima pe feciorii de rege la un ospăț. Aici Tarquinius, ațîțat de frumusețea Lucreției și de neprihănita ei cinste, fu cuprins de pofta ticăloasă de a o silui. Pînă la urmă sfîrșesc această noapte de petrecere tinerească și se întorc în tabără.

58 Peste cîteva zile, Sextus Tarquinius vine, în ascuns de Collatinus și însoțit de un singur tovarăș, la Collatia. Nu-i bănuia nimeni planurile; i se face o bună primire și, după cină, e dus în odaia de oaspeți. Arzînd de dragoste, așteaptă să se liniștească toți în jurul lui și să-i cuprindă somnul, apoi trage sabia, vine la patul Lucreției, care dormea, îi pune mîna stîngă pe piept și-i spune: „Taci, Lucreția, sînt Sextus Tarquinius. Am spada în mînă; dacă sufli un cuvînt, ești moartă." Femeia deschide ochii, speriată, se vede fără nici un ajutor și cu moartea lîngă ea. În vremea aceasta, Tarquinius se jură că o iubește, se roagă, cerșește și amenință, face tot ce poate ca să răscolească o inimă de femeie. Văzînd-o neclintită și nebiruită nici de frica morții, o amenință și cu necinstea: îi spune că va pune lîngă cadavrul ei un sclav despuiat și ucis, și

toţi vor crede că a pierit într-un josnic adulter. Ca şi cum biruitoare ar fi fost patima, această amenințare fu mai tare decît virtutea cea neclintită a Lucreției şi Tarquinius plecă, mîndru că a înfrînt cinstea unei femei. Doborîtă de năpastă, Lucreția trimite veste la Roma la taică-său şi la Ardeea la soțul ei: să vină fiecare cu cîte un prieten sigur, să vină neapărat şi deîndată, căci s-a întîmplat o nenorocire. Spurius Lucretius [5] soseşte cu Publius Valerius [6], feciorul lui Volesus, iar Collatinus cu Lucius Iunius Brutus [7]; aceşti doi se întorceau tocmai la Roma, cînd se întîlniră cu vestitorul Lucreţiei. O găsesc şezînd prăpădită în iatacul ei. Cînd îi vede pe ai săi, izbucneşte în lacrimi. „Nu ţi-e bine?" o întreabă bărbatul. „De loc, răspunde ea. Ce bine îi mai rămîne unei femei care şi-a pierdut cinstea? Collatine, în patul tău sînt urme de bărbat străin. Trupul mi-a fost siluit, sufletul însă a rămas curat; moartea mea o va dovedi. Dați-vă dreapta şi jurați că vinovatul nu va rămîne nepedepsit. E Sextus Tarquinius, care, cu chip de oaspe şi inimă de vrăjmaş, a venit azi-noapte aici cu sabia în mînă, ca să fure desfătări aducătoare de nenorocire pentru mine, dar şi pentru el, dacă voi sînteţi bărbaţi." Jură toţi pe rînd şi îi alină sufletul abătut, aruncînd vina pe făptaş, şi nu pe ea, care a fost tîrîtă fără voie în păcat: mintea greşeşte, nu trupul, şi unde gîndul păcătos lipseşte, nici vină nu poate fi. „Ce i se cuvine lui e treaba voastră să hotărîţi;

---

[5] *Spurius Lucretius Tricipitinus:* tatăl Lucreției.

[6] *Publius Valerius, feciorul lui Volesus:* va propune (503 î.e.n.), printre altele, o lege care arunca anatema asupra persoanei şi bunurilor oricui ar ţinti să devină rege; căpătă cognomenul *Publicola* (cel care iubeşte poporul).

[7] *Lucius Iunius Brutus:* una din cele mai celebre figuri ale antichităţi. Tatăl şi fraţii lui pieriseră ucişi de Tarquinius, iar el însuşi izbuti să scape numai prefăcîndu-se că e nebun (de unde şi numele de „Brutus"). După izgonirea regilor şi pe cînd era consul, fiii lui conspirară pentru restabilirea regalităţii; Brutus îi osîndi la moarte şi asistă personal la execuţie.

cît despre mine, chiar dacă mă socotesc slobodă de păcat, nu mă cruț de pedeapsă. Niciodată vreo femeie nu va putea lua pildă pe Lucreția ca să mai trăiască după ce și-a pierdut cinstea." Avea un cuțit ascuns sub haină; și-l înfipse în inimă și, străpunsă de lovitură, se prăbuși răpusă. Tatăl și soțul ei izbucniră în strigăte.

59 Lăsîndu-i pe ei să jelească, Brutus scoase din rana Lucreției cuțitul plin de sînge și, ținîndu-l în mînă, zise: „Pe sîngele acesta, atît de neprihănit înainte de nelegiuirea feciorului de rege, jur, și vă iau martori pe voi, o, zei, să-mi răzbun, cu foc și cu sabie și cu orice mijloc îmi stă în putere, pe Lucius Tarquinius Superbus, pe nelegiuita lui soție și pe toți cei din neamul lui, și să nu-l mai rabd rege la Roma nici pe el, nici pe oricare altul". Îi dă apoi cuțitul lui Collatinus, pe urmă lui Lucretius și lui Valerius, minunați de duhul cel nou care se dezvăluia în inima lui Brutus. Rostesc același jurămînt: jalea li se schimbă în mînie și cînd Brutus îi cheamă să doboare chiar acum puterea regească, îl urmează toți ca pe o căpetenie.

Scot din casă trupul Lucreției și-l duc în for; ca de obicei, mulțimea e stîrnită de o priveliște atît de ciudată și de mîrșavă. Înfierează care mai de care nelegiuirea feciorului de rege și samavolnicia lui. Îi zguduie și jalea părintelui, și Brutus, care osîndește lacrimile și scîncetele zadarnice și îi îndeamnă să facă ce trebuie să facă niște bărbați și niște romani: să pună mîna pe arme și să purceadă împotriva celor care au cutezat să se poarte dușmănește. Tinerii cei mai hotărîți se înfățișează singuri, înarmați; toți ceilalți îi urmează. Un detașament rămîne pe lîngă tatăl Lucreției; se pun străji la porțile Collatiei ca nu cumva cineva să-i vestească familiei regale răscoala; cealaltă oștire pleacă, în frunte cu Brutus, spre Roma. Ajungînd acolo, această gloată înarmată stîrnește spaimă și

tulburare pe unde trece; apoi însă, văzîndu-i în cap pe fruntașii cetății, lumea își dă seama că, oricum, toate acestea trebuie să aibă vreun rost. Crunta fărădelege nu zguduie inimile celor de la Roma mai puțin decît în urbea Collatiei; din toate colțurile orașului dau toți năvală în for. Cînd se strîng toți, un crainic cheamă poporul la tribunul călărimii, magistratură pe care o ținea pe atunci Brutus. Acesta, lepădînd toate sentimentele și ideile pe care se făcuse pînă atunci că le are, ținu o cuvîntare, în care vorbi despre silnicia și poftele spurcate ale lui Sextus Tarquinius, despre mîrșava necinstire a Lucreției și de jalnicul ei sfîrșit, despre singurătatea lui Tricipitinus, mîniat și îndurerat nu atît de moartea fiicei sale, cît mai ales de pricina acestei morți. Nu uită nici tirania regelui însuși, nici nefericirea și caznele poporului, scufundat în bălțile și canalele pe care e nevoit să le sape: din războinici ce erau, romanii, biruitori ai tuturor noroadelor din jurul lor, fuseseră schimbați în salahori și pietrari. Aminti de mișeleasca ucidere a regelui Servius Tullius, de fiica lui, care trecuse cu nelegiuita ei trăsură peste trupul tatălui ei, și invocă pe zeii răzbunători ai părinților. Cu aceste cuvinte și, desigur, cu altele mai furtunoase, care le vin lesne celor care-au trăit mînia unor clipe, dar pe care istoricul numai anevoie le poate repovesti, Brutus înflăcără mulțimea, făcînd-o să doboare puterea regească și să-l trimită surgun pe Lucius Tarquinius, împreună cu soția și cu copiii lui. După ce alege și înarmează pe tinerii care se înscriau voluntari, plecă în tabăra de la Ardeea să ridice oștirea împotriva regelui. Comanda Romei o lasă lui Lucretius, pe care chiar regele îl numise *praefectus urbis*[8]. În mijlocul acestor tulburări, Tullia fuge de acasă, huiduită pe tot drumul de bărbații și de fe-

---

[8] *Praefectus urbis*: funcționar numit de rege, însărcinat cu conducerea Romei în timpul absenței acestuia.

meile care chemau asupră-i furiile răzbunătoare ale ucigătorilor de părinți.

60 Ajungînd veștile în tabăra regelui, acesta, speriat de ce se întîmplă, se îndreaptă spre Roma ca să înăbușe răscoala. Brutus, aflînd că se apropie, făcu un ocol, ca să nu-l întîlnească. Pe căi deosebite, ajung amîndoi deodată, Brutus la Ardeea, Tarquinius la Roma. Tarquinius găsește porțile închise și i se face cunoscut că e surghiunit; liberatorul Romei e primit cu însuflețire în tabără; feciorii regelui sînt izgoniți. Doi dintre dînșii își urmară părintele și merseră cu el în surghiun la Caeres, în Etruria. Sextus Tarquinius plecă la Gabii, pe care îl socotea domeniul lui; aici fu ucis de răzbunătorii urii străvechi, pe care însuși și-o stîrnise împotrivă, cu omorurile și jafurile lui.

Lucius Tarquinius Superbus a domnit douăzeci și cinci de ani. De la întemeierea Romei și pînă la eliberarea ei, regalitatea a ținut două sute patruzeci și patru de ani. În comițiile centuriate [9], convocate de *praefectus urbis*, se numiră apoi, potrivit planului lui Servius Tullius, doi consuli: Lucius Iunius Brutus și Lucius Tarquinius Collatinus.

---

[9] *Comiții centuriate*: adunări ale poporului, pentru alegerea de magistrați și votarea legilor, în care unitatea de vot era centuria (unitate politico-administrativă alcătuită din 100 de cetățeni).

IV, 1—6.

Aprinse dezbateri în jurul unei legi care să îngăduie căsătoria dintre patricieni și plebei. Furtunoasa cuvîntare a tribunului Canuleius.

1 Acestora le urmară consulii Marcus Genutius [1] și Caius Curtius. A fost un an zbuciumat, și înăuntrul, și înafara hotarelor. Într-adevăr, încă la începutul anului, Caius Canuleius, tribunul plebei, propune o lege privitoare la căsătoria dintre patricieni și plebei, lege care, după socotința celor dintîi, avea să spurce sîngele patricienilor și să răstoarne drepturile ginților. Pe de altă parte, cererea tribunilor, strecurată întîi pe nesimțite, ca unul din cei doi consuli să poată fi numit din rîndurile plebei, căpătă atîta tărie, încît nouă tribuni înfățișară un proiect de lege, potrivit căreia poporul să fie slobod să-și aleagă după a lui voință consulii, fie dintre patricieni, fie dintre plebei. Ceea ce dacă s-ar fi înfăptuit într-adevăr, patricienii socoteau că va aduce nu numai împărțirea puterii supreme la cei mai neînsemnați oameni, ci chiar deplina ei strămutare din mîinile mai-marilor în cele ale plebeilor. Aflară așadar cu bucurie că poporul ardeean se răsculase fiindcă i se luase pe nedrept pămîntul, că locuitorii din Veii au jefuit hotarele republicii, că volscii și aequii sînt nemulțumiți de întăririle de la Verrugo [2]; într-atîta le-ar fi plăcut mai mult un război nefericit decît o pace umilitoare. Primind dar aceste știri și umflîndu-le

---

[1] *Marcus Genutius și Caius Curtius :* atît numele cît și prenumele lor nu sînt certe ; ne aflăm în anul 440 î.e.n.

[2] *Verrugo :* cetate în Latium.

încă, pentru ca zarva atîtor războaie să acopere propunerile tribunilor, poruncesc să se facă recrutări și pregătiri de război, cu cea mai mare grabă, cu mai mare grabă, dacă se poate, decît în vremea consulului Titus Quinctius[3]. Atunci Caius Canuleius spuse cu glas tare cîteva vorbe în Senat: că zadarnic umblă consulii să întoarcă, cu aceste spaime, mințile poporului de la legile cele noi; că niciodată, cît se mai află în viață, nu vor face recrutări, pînă cînd poporul nu va adopta legile propuse de el și de colegii lui. Apoi convocă în grabă o adunare.

2 Consulii ațîțau Senatul împotriva tribunului și, la rîndul lui, acesta ațîța poporul împotriva consulilor. Iar ei ziceau că e cu neputință să mai îndure poftele neînfrînate ale tribunilor, că au ajuns la capătul răbdării, că războiul e mai aprig în casă decît afară. Că de altfel vina e în aceeași măsură a poporului și a senatorilor, a tribunilor și a consulilor. În orice stat, cresc acele fenomene care aduc după ele recompense: așa se formează cetățeni harnici, așa, ostași viteji. La Roma, cele mai de seamă recompense sînt pentru răzvrătiri, ele aduc inșilor și gloatei toate cinstirile! Să-și amintească senatorii ce strălucită măreție a Senatului au moștenit de la părinții lor, ce lasă ei înșiși copiilor și cum se fălește plebea că și-a sporit trecerea și rolul pe care-l joacă în stat. Că toate acestea nu se curmă și nici nu se vor curma atîta vreme cît răzvrătirile vor fi la fel de norocoase pe cît sînt de copleșiți de cinste capii lor. Ce nu cutează Canuleius? Să încurce familiile, să tulbure auspiciile publice și private, să nu mai lase nimic curat și neprihănit, pentru ca, amestecînd totul de-a valma, să nu se mai cunoască nimeni nici pe sine, nici pe

[3] *Titus Quinctius Capitolinus*: consul în 445 î.e.n.; în urma unei cuvîntări ale sale, se decretase mobilizarea generală: a doua zi dimineață toți tinerii trebuiau să fie prezenți pe cîmpul lui Marte.

ai săi. Că, într-adevăr, unde aveau să ducă aceste căsătorii mixte dacă nu la niște scîrbavnice împerecheri de dobitoace, ale patricienilor cu plebeii la un loc? Copiii nu vor mai ști ce sînge au și cui se închină; jumătate patricieni, jumătate plebei, nu-și vor mai afla pacea nici în ei înșiși. Și încă nu le ajunge tulburarea tuturor celor sfinte și omenești; acum tulburătorii norodului se îmbulzesc la consulat. Întîi au aruncat cîte un cuvînt despre alegerea unuia din cei doi consuli din rîndurile plebei; acum ar pofti ca poporul să numească după voia lui consulii, fie dintre patricieni, fie dintre plebei. Și îi va numi cu siguranță dintre plebei, și anume pe cei mai răzvrătiți: astfel vom avea consuli pe de-alde Canuleius și Icilius[4]. N-ar mai răbda Juppiter cel prea-slăvit și prea-puternic să decadă astfel măreția puterii regești! Cît despre ei, senatorii, mai bine ar muri de o mie de ori, decît să îngăduie și să îndure asemenea hulă. Nu încape nici o îndoială că, dacă ar fi prevăzut că atîtea hatîruri nu vor potoli plebea, ci, dimpotrivă, o vor face ca, de îndată ce l-a dobîndit pe cel dintîi, să ceară mereu mai înverșunat altele și altele mai nesăbuite, și strămoșii ar fi fost, din capul locului, gata să pornească mai bine un război oricît de crunt, decît să îngăduie să li se impună asemenea legi. Au cedat cînd cu tribunatul, au fost nevoiți să cedeze și mai departe; acum nu se mai pot opri. Nu pot încăpea în același oraș și tribunii plebei și senatorii; trebuie să piară sau ordinul, sau magistratura; trebuie să țină piept cutezanței și obrăzniciei mai bine mai tîrziu decît niciodată. N-au stîrnit, oare, nepedepsiți, acești semănători de zurbale războaie la hotare și n-au împiedicat apoi cetatea să se înarmeze și să se apere împotriva primejdiei pe care

[4] *Icilius*: tribun al plebei, în 475 î.e.n. Potrivit tradiției, la propunerea lui s-a votat împărțirea pămînturilor de pe Aventin între cetățenii mai săraci.

au aprins-o? După ce numai că nu i-au chemat pe duşmani, nu ne-au oprit oare să recrutăm oştire împotriva duşmanului? N-a îndrăznit Canuleius să declare în Senat că dacă patricienii nu vor primi legile pe care li le impune, ca un biruitor, el nu va îngădui recrutarea? Ce altceva este aceasta decît o ameninţare de trădare a patriei, de părăsire a ei în mîinile duşmanului cotropitor? Ce inimă le dau aceste cuvinte, nu romanilor, ci volscilor, şi aequilor, şi locuitorilor din Veies?! Nu pot ei, oare, trage nădejde să urce, cu Canuleius în frunte, treptele Capitoliului şi ale cetăţii? Afară doar dacă, o dată cu drepturile şi cu măreţia, tribunii nu le-au răpit cumva şi curajul, consulii sînt însă gata să ia conducerea, întîi împotriva nelegiuirilor unor cetăţeni, şi apoi împotriva armelor duşmane.

3 Chiar în clipele cînd se vorbeau acestea în Senat, Canuleius cuvîntă astfel pentru legile sale şi împotriva consulilor: „V-am atras, pare-mi-se, adesea şi de mult luarea-aminte, o, cetăţeni, asupra chipului în care vă dispreţuiesc patricienii şi cît vă socotesc de nevrednici de a trăi împreună cu dînşii între zidurile aceleiaşi cetăţi; niciodată însă n-am simţit-o ca acum, cînd se înverşunează cu atîta sălbăticie împotriva propunerilor noastre. Şi ce altceva le amintim cu ele decît că sîntem concetăţenii lor, că, chiar dacă nu stăpînim aceleaşi bogăţii, locuim totuşi în aceeaşi patrie? În cea dintîi propunere cerem dreptul la căsătorie, pe care popoarele vecine şi străine îl au — duşmanilor învinşi le-am dat chiar dreptul de cetate, ceea ce e mai mult decît dreptul la căsătorie — cea de-a doua nu cuprinde nimic nou: cerem cu tărie să i se dea poporului ceea ce este al lui, şi anume ca poporul roman să încredinţeze dregătoriile celor aleşi după vrerea sa. Şi atunci, de ce răstoarnă cerul şi pămîntul? De ce tabără pe mine, ca adineaori, în Senat? De ce spun că nu se vor da în lături de la violenţă şi pro-

clamă încălcarea unei magistraturi sacrosancte ? Cum, dacă i se dă poporului roman libertatea să aleagă și să încredințeze consulatul cui ar socoti de cuviință, și dacă un plebeu vrednic de această cinste supremă nu-și va mai vedea spulberată nădejdea de a o dobîndi, se prăpădește Roma ? Se duce de rîpă imperiul ? Și vorbind de un consul plebeu, vorbesc de parcă ar fi să facă pe un sclav consul, sau pe un libert. Vă dați seama, oare, în ce mocirlă trăiți ? Dacă s-ar putea, v-ar lua și dreptul de a împărți cu ei lumina soarelui. Sînt mînioși că respirați, că vorbiți, că aveți chip de om. Ba, mai mult, zic că numirea unui consul plebeu este, ierte-mă zeii, un sacrilegiu. Dar spuneți-mi, vă rog, dacă nu sîntem îngăduiți să cercetăm fastele [5] și condicile pontifilor, nu știm, totuși, ceea ce știu pînă și străinii, că regilor le-au luat locul consulii și că nu le-a lipsit nimic, nici din drepturile, nici din măreția de odinioară a regilor ? Credeți că n-am auzit nicicodată vorbindu-se despre Numa Pompilius [6], care nici vorbă să fie coborît din patricieni, dar nici măcar cetățean roman nu era ? Chemat cu toate acestea din meleagurile sabine, el a domnit din porunca poporului, la propunerea Senatului. Sau, mai tîrziu, Lucius Tarquinius, al cărui neam era străin nu numai de Roma, ci și de Italia, el, feciorul lui Demaratus corintianul, strămutat din Tarquinii, n-a fost adus la domnie în timp ce fiii lui Ancus [7] încă trăiau ? După el, Servius Tullius, feciorul unei roabe din Corniculum [8], fără tată, cu mama roabă,

---

[5] *Fastele (Fasti consulares)* : registrele în care se consemnau numele magistraților, precum și actele publice mai importante. *Condicile pontifilor (Commentarii pontificum)* : „documentația" înalților preoți relativ la prescripțiile cultului și ale dreptului sacru.

[6] *Numa Pompilius* : al doilea rege legendar al Romei ; era de origină sabină.

[7] *Ancus Martius* : al patrulea rege legendar al Romei.

[8] *Roabe din Corniculum* : pentru originea lui Servius Tullius, vezi mai sus, I, 47, nota 6.

n-a dobîndit domnia pentru meritele și destoinicia lui ? Ce să mai vorbesc de Titus Tatius [9] sabinul, pe care însuși Romulus, părintele cetății, l-a primit să împartă cu el domnia ? Așa, nerespingînd nici un neam în care strălucea virtutea, a crescut imperiul roman. Și acum vă face silă un consul plebeu, cînd strămoșii noștri n-au disprețuit nici regi din alte țări, cînd chiar după izgonirea regilor cetatea n-a rămas ferecată în fața destoiniciei străinilor ? Căci abia după izgonirea regilor familia sabină Claudia a fost primită nu numai în rîndurile cetățenilor, ci chiar în ale patricienilor. Așadar un străin poate ajunge patrician, și apoi consul, iar unui cetățean roman, dacă e născut din plebe, i se taie drumul spre consulat ? Nu cumva ne închipuim că un bărbat puternic și viteaz, destoinic în vreme de pace și în război, asemenea lui Numa, lui Lucius Tarquinius, lui Servius Tullius, nu poate ieși din rîndurile plebei ? Și dacă aceasta e obîrșia lui, nu-i vom îngădui să ajungă la cîrma republicii ? Oare trebuie să avem niște consuli care să semene cu decemvirii, ființele cele mai spurcate, dar patricieni toți, în loc să semene cu cei mai buni dintre regi, care au fost *homines novi ?*

4 Da, se va spune, dar de cînd au fost izgoniți regii, n-am avut nici un consul plebeu. Ei, și-apoi? Trebuie să respingem tot ce e nou, și, fiindcă nu s-a făcut încă — și multe nu s-au făcut încă la un popor tînăr — să nu trebuiască făcut nici de acum înainte, chiar dacă e vorba de o măsură folositoare? Pe vremea domniei lui Romulus nu existau nici pontifii, nici augurii [10] ; i-a instituit Numa Pompilius. În cetate nu exista nici recensămîntul, nici împărțirea pe centurii și pe clase : le-a așezat Ser-

---

[9] *Titus Tatius :* rege sabin. După legendara răpire a sabinelor și împăcarea celor două popoare, a împărțit domnia cu Romulus.

[10] *Pontif :* membru al colegiului sacerdotal suprem, care supraveghea cultul. *Augur :* preot despre care se credea că poate prevesti viitorul după zborul, cîntecul, sau măruntaiele păsărilor.

vius Tullius. Consulii nu existaseră nicicînd; au fost numiți după alungarea regilor. N-a existat nici puterea dictatorului, nici numele lui: au început să existe abia în vremea părinților noștri. N-au existat nici tribunii plebei, nici edilii, nici *questorii*: s-a hotărît și instituirea lor. În nici zece ani am numit decemvirii care să ne întocmească legile și i-am destituit. Cine își închipuie că de-acum în vecii vecilor, în nemărginita creștere a republicii, nu va trebui să instituim alte și alte magistraturi civile și religioase, alte și alte legiuiri pentru inși și noroade? Și chiar această oprelişte a căsătoriei dintre patricieni și plebei n-au instituit-o, oare, în ultimii ani decemvirii, spre nenorocirea statului și ocara poporului? Poate exista, oare, jignire mai aspră și mai sîngeroasă decît ca o parte din cetate să fie socotită nevrednică de căsătorie, de parcă ar fi spurcată? Ce altceva este aceasta decît un exil înlăuntrul zidurilor cetății, o osîndă de relegare? Se feresc de uniri și alianțe cu noi, ca nu cumva să li se amestece sîngele. Cum? Dacă astfel vi se spurcă astă noblețe, pe care cei mai mulți dintre voi, de fel din Alba sau din Sabinii, n-o aveți nici din neam, nici din sînge, căci ați fost făcuți patricieni fie prin alegerea regilor, fie, după izgonirea regilor, prin voința poporului, nu-i puteați păzi curăția prin măsuri după chibzuiala fiecăruia, neînsurîndu-vă cu plebea și nelăsîndu-le pe fiicele și surorile voastre să se mărite decît cu patricieni? Nici un plebeu n-ar fi luat cu de-a sila o fecioară patriciană: astea sînt toane de patrician [11]. Nimeni nu v-ar fi putut constrînge să încheiați fără voia voastră o căsătorie. Ci dimpotrivă, a le împiedica prin lege, a interzice căsătoria dintre patricieni și

[11] *Toane de patrician*: poate o aluzie la decemvirul Appius Claudius, care, îndrăgostit de Virginia, o fecioară plebeiană logodită cu Icilius, și respins de ea, încearcă s-o dobîndească punînd pe unul din clienții săi s-o revendice ca sclavă.

plebei, asta, da, e o jignire adusă poporului. De ce nu opriți și căsătoriile dintre bogați și săraci ? O alegere care a fost întotdeauna lăsată pe seama chibzuinței fiecăruia, să se însoare cu o femeie din orice casă poftește, să se mărite cu un bărbat din casa care-i vine la socoteală, voi o sugrumați în cătușele unei legi trufașe, cu care spargeți în două obștea cetățenilor și faceți două state dintr-unul singur. De ce nu aduceți o lege care să interzică plebeului să locuiască în vecinătatea unui patrician, să umble pe același drum, să se așeze la aceeași masă, să stea alături cu el ? E vreo deosebire între toate astea și căsătoria unui patrician cu o plebee, a unui plebeu cu o patriciană ? Răstoarnă ea vreun drept ? Nu, de vreme ce copiii urmează condiția tatălui. Din căsătoria cu voi noi nu așteptăm nimic altceva decît să ne socotiți oameni în rîndul oamenilor și al cetățenilor ; iar voi nu vă împotriviți de altceva decît de plăcerea de a ne copleși care mai de care cu umilințe și jigniri.

5 Și la urma urmei cui îi aparține suveranitatea, vouă, sau poporului roman ? I-am izgonit pe regi ca să ne alegem cu stăpînirea voastră, sau cu o libertate egală pentru toți ? Cînd dorește o lege poporul roman trebuie să aibă dreptul să o impună. Sau, nu cumva, ori de cîte ori propunem o lege, voi porunciți drept pedeapsă o recrutare și, de îndată ce eu, tribun, chem triburile la vot, tu, consul, îi mîni pe tineri la jurămînt și îi trimiți în tabere, amenințí poporul, îl amenințí pe tribun ? De parcă n-ați fi simțit de două ori pînă acum cît prețuiesc amenințările cînd poporul e unit ?! Războiul l-ați ocolit fiindcă voiați, nu-i așa, să vă înțelegeți cu noi ? Sau poate mai degrabă lupta n-a izbucnit fiindcă cei mai tari sînt totodată și cei mai cumpăniți ? Lupta nu va izbucni nici acum, o, cetățeni : ei vă încearcă mereu inimile voastre, dar cu puterea voastră nu se vor măsura. Așadar, războiul acesta, o, consuli, fie el drept sau strîmb, poporul

e gata să-l poarte alături de voi, dacă, îngăduind căsătoriile, veți aduce în sfîrșit unitatea cetății; dacă vor putea să se contopească, să se unească, să se alcătuiască cu voi în legături de familie; dacă nădejdea, dacă dreptul de a ajunge la înaltele dregătorii le vor fi îngăduite celor viteji și destoinici; dacă sîntem primiți să facem parte din rîndurile republicii; dacă, precum se cuvine într-o cinstită libertate, vom avea dreptul ca, prin mijlocirea magistraturilor anuale, să ascultăm și să poruncim rînd pe rînd. Dacă cineva se împotrivește acestor cerințe, țineți la cuvîntări și dați-i înainte cu zvonurile de război; nimeni nu-și va da numele, nimeni nu va pune mîna pe arme; nimeni nu se va bate pentru niște stăpîni trufași, cu care nu împărțim nici dregătoriile în viața publică, nici căminele în viața de toate zilele."

6 Consulii veniră și ei la cuvînt în adunare și, dintr-un discurs într-altul, ajunseră la sfadă. Întrebînd tribunul de ce nu se cade ca un plebeu să fie consul, i se dădu un răspuns adevărat poate, dar cu totul nelalocul lui în această dezbatere, și anume că plebeii n-au dreptul de a cerceta auspiciile[12] și că de aceea le-au interzis decemvirii căsătoria cu patricienii, ca nu cumva să fie tulburate auspiciile de niște oameni de obîrșie îndoielnică. La aceste vorbe, poporul s-a făcut foc de mînie, auzind că i se refuză dreptul de a cerceta auspiciile, de parcă ar fi fost urît zeilor nemuritori. Și, cum poporul își găsise ca apărător un tribun aprig, cu care de altfel se întrecea în dîrzenie, dezbaterile nu se curmară decît după ce patricienii, înfrînți în cele din urmă, se învoiră ca legea căsătoriilor să fie pusă la vot. Erau încredințați că în felul acesta tribunii sau vor abandona cu desăvîrșire cererea de consuli plebei, sau vor amîna dezbaterea pînă după război. Iar poporul, mulțumit deocamdată cu legea căsătoriilor,

[12] *Auspicii :* prevestire făcută după zborul sau cîntecul păsărilor.

va consimți să se înroleze. Faima lui Canuleius crescuse însă nemăsurat de pe urma biruinței asupra patricienilor și a trecerii pe care o avea în rîndurile poporului; așa se face că, înflăcărați, ceilalți tribuni, se bat și ei cu toată tăria pentru revendicările lor și împiedică înrolarea, deși zvonurile de război sporeau în fiecare zi. Consulii, care nu puteau lua nici o măsură în Senat din pricina opoziției tribunilor, întruneau acasă la ei pe oamenii cei mai de seamă. Apărea limpede că trebuiau să se lase biruiți sau de dușmani, sau de concetățenii lor. Dintre toți consularii, numai Valeriu[13] și Horațiu nu luau parte la consfătuiri. După părerea lui Caius Claudius, senatorii trebuiau să purceadă cu armele împotriva tribunilor, însă pe cei doi Quinctius, pe Cincinatus[14] și pe Capitolinus, îi îngrozea vărsarea de sînge; după părerea lor nu trebuiau violate persoane pe care datina le-a făcut sacrosancte în urma tratatului solemn încheiat cu poporul. Aceste consfătuiri ajunseră la încheierea de a se îngădui numirea unor tribuni militari cu putere consulară, fie din rîndurile patricienilor, fie dintre plebei; în legătură cu numirea consulilor nu se schimbă nimic; în felul acesta fură mulțumiți și tribunii și poporul.

Se desemnează comițiile care să numească pe cei trei tribuni învestiți cu putere consulară. Îndată după desemnare, toți cei care pînă adineaori se ară-

---

[13] *Lucius Valerius și Marcus Horatius:* consuli în 445, au luat, în răscoala populară care i-a răsturnat pe decemviri, partea poporului.

[14] *Lucius Quinctius Cincinnatus:* legendară figură a antichității, al cărui simbol trebuia să scoată în evidență moravurile austere ale vechilor romani: înlocuindu-l pe consulul căzut în luptă, Cincinat îi învinge pe volsci, îi împacă pe patricieni cu plebeii și se retrage la țară, unde își lucrează lotul lui de pămînt, care n-avea mai mult de un hectar. Cînd aequii și sabinii amenințară din nou Roma, se hotărî alegerea lui ca dictator; trimișii Senatului îl găsiră la lucru, arîndu-și singur ogorul. Cincinat își îmbrăcă toga, primi felicitările trimișilor, preluă comanda trupelor și obținu victoria. *Titus Quinctius Capitolinus:* vezi mai sus, nota 3.

taseră mai răzvrătiţi, fie cu vorba, fie cu fapta, şi mai cu seamă foştii tribuni ai plebei, începură să stăruie pe lîngă oameni şi să străbată tot forul îmbrăcaţi în toga de candidat, astfel încît patricienii se ţineau departe, întîi din deznădejdea de a apuca o dregătorie de la gloata aţîţată, şi apoi de sila de a o împărţi cu asemenea oameni. Înduplecaţi de stăruinţele celor mai cu vază dintre dînşii, îşi puseră, totuşi, pînă la urmă candidatura, ca să nu pară că au renunţat de bunăvoie la cîrmuirea statului. Întîmplările petrecute în aceste comiţii arătară că alta-i firea omului în focul luptei pentru libertate şi onoare şi alta-i purtarea lui după încheierea luptei, cînd judecă la rece. Căci poporul, mulţumit că plebea a avut un cuvînt de spus, numi pe toţi tribunii dintre patricieni. La care îns mai găseşti în zilele noastre asemenea cuminţenie, asemenea judecată dreaptă, asemenea vederi înalte cum au fost atunci ale întregului popor ?!

V, 39—42.

Galii ocupă Roma.

39 Minunea unei biruințe atît de neașteptate îi lăsă și pe gali oarecum uluiți; stătură întîi înlemniți ei înșiși de spaimă, de parcă n-ar fi înțeles ce se petrece, apoi li se făcu frică de vreo capcană; pînă la urmă încep să despoaie morții și să adune, după obiceiul lor, armele în grămezi; în sfîrșit, nevăzînd nicăieri vreo acțiune dușmănoasă, pornesc în marș și ajung la Roma aproape de asfințit. Aci, călăreții din avangardă dau de știre că porțile nu sînt închise, că în fața porților nu e nici o strajă care să le păzească, că pe ziduri nu se află ostași înarmați; nouă minune, care, asemenea celei dintîi, îi oprește iarăși în loc. De frica nopții, cum nu cunoșteau așezarea orașului, își așază tabăra între Roma și Anio [1] și trimit iscoade de-a lungul zidurilor, pe la celelalte porți, ca să cerceteze ce gînduri au, într-o situație atît de deznădăjduită, dușmanii.

Cea mai mare parte a oștirii se retrăsese la Veii, și nu la Roma, dar toți credeau că n-au mai rămas în viață decît cei care se adăpostiseră la Roma, astfel încît îi căinau deopotrivă pe vii și pe morți și umpleau tot orașul cu gemetele lor. Apoi însă jalea fiecăruia amuți în fața panicii generale, cînd se vesti că dușmanul e în preajmă; curînd începură să se audă urletele și cîntările stridente ale barbarilor, care se perindau în cete pe lîngă ziduri. Toată

[1] *Anio*: afluent al Tibrului (astăzi Teverone).

noaptea și pînă în zorii zilei stătură cu sufletul la gură, așteptîndu-se să-i vadă năvălind din clipă în clipă în oraș, întîi la sosirea lor, cînd ajunseră sub ziduri — căci dacă ar fi avut alte gînduri, ar fi rămas la Alia[2]; apoi, spre scăpătat, cînd ziua scăzuse de tot, socoteau că vor năvăli înainte de căderea nopții, și, în sfîrșit, că-și amînaseră planul pentru la noapte, ca să răspîndească mai multă spaimă. În cele din urmă, crăpîndu-se de ziuă, pieri toată inima din ei, căci după toată această necontenită frică de primejdie vedeau că nenorocirea se împlinește aievea și că steagurile cele amenințătoare încep să intre pe porțile orașului. Altminteri, toată noaptea, toată ziua următoare, Roma nu arăta de loc altfel decît la Alia, unde oastea îi fugise atît de mișelnic. Așadar cum nu era nici o nădejde să poată apăra orașul cu rămășița aceea de ostași, hotărîră ca tinerii în stare să poarte arme și elita Senatului să urce în citadelă și la Capitoliu, împreună cu soțiile și cu copiii lor și, adunînd în locul acela întărit toate armele și proviziile, să apere de acolo zeii orașului, oamenii și numele de roman; flaminul[3] și preotesele Vestei să scape de la măcel și pîrjol odoarele poporului roman și să nu părăsească altarele zeilor atîta vreme cît va rămînea în viață un singur slujitor. Dacă citadela și Capitoliul, sălașul zeilor, dacă Senatul, inima republicii, dacă tinerii buni de oaste vor scăpa teferi din ruinele cetății, care sta să se prăbușească, le va fi mai ușoară pierderea atîtor bătrîni, lăsați pieirii în oraș. Și pentru ca mulțimea să îndure mai lesne această jertfă, bătrînii care se împodobiseră odinioară cu triumfuri și consularii declarară sus și tare că vor să moară împreună cu ceilalți, ca trupurile lor, nevolnice să

---

[2] *Alia*: afluent al Tibrului, în punctul unde se află azi localitatea Fonte di Papa; aici avusese loc o sîngeroasă ciocnire în care galii îi zdrobiseră pe romani, croindu-și astfel drum liber pînă la Roma (387 sau 390 î.e.n.).

[3] *Flamin*: preot al unui zeu anume (Jupiter, Vesta etc.).

poarte arme și să apere patria să nu îngreuieze nevoia în care se aflau ostașii.

40 Astfel se mîngîiau între ei bătrînii sortiți morții. Îi îndeamnă apoi pe tineri, petrecîndu-le alaiul pînă la Capitoliu și pînă în citadelă și urîndu-le ca atîta cît mai rămăsese din bunul noroc al cetății, vreme de trei sute șaizeci de ani biruitoare în toate războaiele, să le însoțească vitejia și avîntul. Atunci însă cînd cei care duceau cu sine toată nădejdea și toate mijloacele de trai ale republicii trebuiră să se despartă de cei care hotărîseră să-și sfîrșească viața o dată cu pieirea cetății, atunci, ca și cînd despărțirea însăși, ca și împrejurările în care avea loc, n-ar fi fost singure destul de sfîșietoare, femeile începură să plîngă, să rătăcească descumpănite de colo pînă colo, să se țină cînd după unii, cînd după ceilalți, să-i întrebe pe bărbații și pe fiii lor cui le lasă, astfel încît nu mai lipsea nimic din această culme a tuturor nenorocirilor omenești. Mare parte dintr-însele îi urmară pe ai lor în citadelă, fără să le împiedice, dar nici să le cheme nimeni, fiindcă, deși celor împresurați le-ar fi prins bine să nu se încarce cu prea mulți nevolnici de luptă, li se părea, totuși, neomenește să le gonească. Cealaltă parte a mulțimii, mai ales plebei, pe-o colină atît de îngustă, nici nu putea să încapă, și nici nu s-ar fi putut hrăni din sărăcia aceea de provizii, ieși din oraș și se îndreptă ca un convoi spre Ianicul [4]. De aci unii se împrăștiară la cîmpie, alții o luară spre orașele învecinate, fără nici un conducător, fără nici un plan, fiecare de capul lui, fiecare în nădejdea lui, lipsiți de orice chibzuință comună.

În vremea aceasta, flaminul și fecioarele vestale, dînd grija lor deoparte, cercetau ce odoare să ia cu sine și ce să lase, căci nu erau în putere să le

[4] *Ianicul*: una din cele șapte coline ale Romei, situată pe țărmul drept al Tibrului.

care pe toate, și în ce loc să le pună mai sigur la adăpost; socotiră că cel mai bine e să le ascundă în niște butoiașe și apoi să le îngroape într-un mic templu de lîngă locuința flaminului lui Quirinus, unde și astăzi e oprit să scuipi; împărțindu-și povara între ele, le cară pe celelalte pe drumul care, peste podul lui Sublicius[5], duce la Ianicul. Pe cînd urcau pe povîrniș, îi zări Lucius Albinius[6], ins din plebea romană, care călătorea într-un plaustrum[7] cu soția și cu copiii lui, ieșind din oraș, împreună cu mulțimea nefolositoare luptei; neuitînd nici atunci deosebirea dintre cele dumnezeiești și cele omenești, socoti că nu se cade ca preotesele obștei să care pe jos sfintele odoare ale poporului roman, iar el și ai săi să se înfățișeze în trăsură; porunci soției sale și copiilor să coboare, urcă în plaustrum fecioarele și sfintele odoare și le duse la Caeres, unde le era drumul.

41 În vremea aceasta, la Roma se făcură, pe cît îngăduiau împrejurările, toate pregătirile pentru apărarea citadelei, iar numeroșii bătrîni se întoarseră la casele lor, așteptînd, cu sufletul hotărît de moarte, sosirea dușmanului. Ca să se pristăvească în podoabele cinstirii și vredniciei lor de odinioară, aceia dintre dînșii care îndepliniseră o magistratură curulă[8] luară veșmintele solemne cu care mînaseră tensa[9] sau fuseseră purtați în triumf, se îmbrăcară cu ele și se așezară în mijlocul casei, pe jilțuri de fildeș. Povestesc unii că, rostind după Marcus Fo-

[5] *Podul lui Sublicius:* construit peste fluviul Tibru.

[6] *Lucius Albinius:* alcătuiește, împreună cu Gaius Licinius, cel dintîi cuplu de tribuni ai plebei (487 î.e.n.).

[7] *Plaustrum:* căruță primitivă, trasă în general de boi sau de catîri și întrebuințată la căratul poverilor.

[8] *Curulă:* se numea *scaun curul* scaunul de onoare încrustat cu fildeș, pe care stăteau consulii și înalții magistrați. *Magistratură curulă* era magistratura care dădea dreptul la un asemenea scaun.

[9] *Tensa:* carul în care, în împrejurări solemne, se purtau chipurile zeilor.

lius, *pontifex maximus*[10], un jurămînt anume, își închinară viața patriei și poporului roman, urmaș al lui Quirinus.

Cum răstimpul nopții domolise focul războinic în inimile galilor, cum n-avuseseră de dat nici o luptă care să pună la îndoială soarta războiului, cum nu luau orașul nici cu sila și nici cu asalt, intrară a doua zi fără nici o mînie și fără nici o pornire în Roma, pe poarta Collina, care era deschisă, ajunseră în Forum și începură să-și rotească ochii la templele zeilor și la citadelă, singura priveliște cu înfățișare războinică. După ce lasă acolo o mică strajă, ca ostașii risipiți să nu fie atacați cumva din citadelă sau din Forum, se răspîndesc la pradă prin străzile pustii de orice suflare omenească ; unii tabără cu grămada în primele case, alții le caută pe cele mai îndepărtate, ca unele ce erau încă neatinse și bogate în pradă. În toată această pustietate îi cuprinse însă curînd teama ca nu cumva, cum rătăceau ei de colo pînă colo, să dea peste vreo capcană de-a dușmanului și se întoarseră, în cete, spre locurile din vecinătatea forului. Aci, în fața caselor ferecate ale plebeienilor și a atriilor deschise ale mărimilor, se codeau mai mult să năvălească în cele deschise decît în cele închise. Priveau cu un soi de evlavie la bărbații care ședeau în vestibulul caselor și care, nu numai prin podoabele și prin ținuta lor falnică și supraomenească, dar chiar prin măreția înfățișării și a chipului lor, li se păreau asemenea cu zeii. Stăteau în picioare și priveau la dînșii ca la niște idoli, pînă cînd, zice-se, un gal se apucă să-l mîngîie încetișor pe barba lungă, cum se purta pe atunci, pe unul din-

---

[10] *Pontifex maximus :* supremul preot, înalt magistrat religios cu variate atribuții ; săvîrșea diverse ceremonii religioase, veghea la îndeplinirea ritualului de către diferiții magistrați, era consultat de aceștia în chestiunile religioase, ținea la zi calendarul etc. Locuia la Regia, casa care, potrivit tradiției, fusese palatul lui Numa Pompilius, întemeietorul colegiilor pontificale.

tr-înșii, pe Marcus Papirius, care-l plesni în cap cu bastonul lui de fildeș, dezlănțuindu-i astfel mînia. De la acest gal porni începutul măcelului; ceilalți fură și ei uciși în jilțurile lor. După ce s-a lățit măcelul senatorilor, n-au mai cruțat nici un suflet omenesc, și jaful se isprăvi cu pîrjolirea caselor prădate.

42 Altminteri — fie că nu toți aveau chef să nimicească orașul, fie că așa au vrut căpeteniile galilor, și ori n-au pus foc decît pe ici, pe colo, ca să semene spaima și să-i poată sili pe cei împresurați să se predea, de mila sălașelor lor, ori n-au pîrjolit toate casele, în așa fel încît pe cele rămase întregi în oraș să le țină ca pe o nadă cu care să moaie dîrzenia dușmanului — în prima zi focul n-a fost pus peste tot și nici nu s-a întins pretutindeni, cum se întîmplă de obicei într-un oraș cucerit. De sus, din citadelă, romanii vedeau orașul năpădit de dușmanii care umblau forfota pe toate drumurile, vedeau iscîndu-se într-altă și într-altă parte cîte o nouă nenorocire, de nu mai puteau cuprinde cu mintea toate cîte se întîmplau și nu-și mai credeau urechilor și ochilor. Înspăimîntați de pretutindeni, își întorc gîndul, fața și ochii în toate părțile unde-i cheamă zarva dușmanilor, țipetele femeilor și ale copiilor, trosnetul flăcărilor și pîrîitul caselor ce se prăbușesc, de parcă soarta i-ar fi așezat acolo anume ca să vadă priveliștea patriei năruite. Nu le mai rămînea de apărat nimic dintr-ale lor, decît doar trupurile, și erau cu atît mai nenorociți decît toți cei care au fost vreodată încercuiți, cu cît erau și încercuiți, și totodată despărțiți de patrie și-și vedeau toate ale lor în puterea dușmanului. Zilei de groază săvîrșite îi urmează o noapte care n-a fost mai liniștită; în sfîrșit, zorile iau locul nopții tulburate, și nu trece clipă fără să aducă priveliștea cîte unei noi și noi nenorociri. Atîtea rele cîte îi apasă și-i zdrobesc nu le frîng însă inimile; deși văd că totul a fost

făcut una cu pămîntul, că totul piere în flăcări și dărîmături, mai apără cu dîrzenie încă acest colnic oropsit, ultimă rămășiță a libertății. Apoi, cum toate acestea veneau zilnic una după alta, încep parcă a se deprinde cu nenorocirile și, cu sufletele înstrăinate de tot ce fusese al lor, nu mai au ochi decît pentru armele, pentru fierul pe care îl strîng în mîini, ca pe singurul lor prisos de nădejde.

V, 47—49.

Alungarea galilor.

47 În vreme ce se petreceau acestea la Veii, la Roma citadela și Capitoliul trecură printr-o mare primejdie. Într-adevăr, galii, fie că au recunoscut urme de pași pe drumul pe care ajunsese solul la Veii, fie că au băgat singuri de seamă că în dreptul stîncii Carmentei [1] există un urcuș mai dulce, trimiseră înainte, într-o noapte luminoasă, un om neînarmat, care să încerce drumul și apoi, trecîndu-și unul altuia armele pe unde era drumul mai greu, sprijinindu-se, săltîndu-se sau trăgîndu-se rînd pe rînd unul pe altul, după cum cereau nevoile terenului, ajunseră pînă la vîrf într-o asemenea liniște, încît nu scăpară numai de străjeri, dar nu stîrniră nici cîinii, dobitoace gata să sară la orice zvon de noapte. Nu scăpară însă de gîștele sacre ale Iunonei [2], cruțate chiar și în această foamete cumplită. Asta a fost mîntuirea Romei ; căci, trezit de zarva și de plesnetul lor de aripi, Marcus Manlius [3], consul cu trei ani în urmă, bărbat vestit într-ale războiului, își apucă armele și, chemîndu-i și pe ceilalți la arme, se aruncă în luptă. Ceilalți

---

[1] *Stîncii Carmentei* : stînca aflătoare pe drumul ce ducea spre templul, de la poalele Capitoliului, al divinității cu acest nume (nimfă, iubită de Mercur, se credea că e prielnică nașterilor).

[2] *Gîștele... Iunonei* : Iuno, sau Iunona, soția lui Jupiter, zeița căsătoriilor. Din numeroasele temple ce-i fuseseră ridicate, unul, cel al Iunonei Moneta (cea care înștiințează, care atrage luarea-aminte) se afla în Capitoliu ; gîștele erau considerate păsări „sacre" dedicate zeiței.

[3] *Marcus Manlius* : a dobîndit apoi cognomenul „Capitolinus".

încă se mai îmbulzeau, cînd Manlius, cu o lovitură de scut, îl doboară pe un gal care se căţărase tocmai pe vîrful zidului. În cădere, acesta îi răstoarnă şi pe cei din spate, iar ceilalţi, cuprinşi de frică, lasă armele, ca să cuprindă cu mîinile stînca ; Manlius îi ucide. Curînd se strînge şi restul romanilor ; cu o ploaie de pietre şi de lovituri, îl izgonesc pe duşman şi zdrobesc toată ceata, azvîrlind-o în prăpastie. După ce se potoli învolburarea, ultimele ceasuri ale nopţii fură dăruite odihnei, pe cît o îngăduiau sufletele tulburate încă de primejdia care le zguduise.

Ivindu-se zorii, trîmbiţele sunară adunarea ostaşilor înaintea tribunilor militari, spre a i se plăti fiecăruia, bine sau rău, după fapta lui. Cel dintîi fu lăudat şi dăruit Manlius, pentru vitejia lui, şi nu numai de către tribunii militari, ci şi de toţi ostaşii, într-un gînd ; îi aduseră fiecare la sălaşul lui din citadelă cîte o jumătate de libră de făină şi un sfert de şiştar de vin [4], puţin lucru, într-adevăr, dar lipsa în care se aflau făcea din aceste daruri o uriaşă dovadă de dragoste, căci toţi îşi rupeau de la gură şi închinau unui singur om ceea ce-şi răpiseră din cele trebuincioase pentru îndestularea propriilor lor nevoi. Fură apoi chemate străjile care se lăsaseră înşelate de duşman în urcuşul său ; Quintus Sulpicius, tribunul militar, declară întîi că-i va pedepsi pe toţi, după legea ostăşească, dar se lăsă înduplecat de ostaşii care strigau toţi într-un glas, aruncînd vina pe un singur străjer, şi îi cruţă pe ceilalţi. Pe străjerul dovedit de vina acestei nenorociri îl aruncară de pe stîncă, cu încuviinţarea tuturor. De acum încolo, străjile îşi sporiră băgarea de seamă de amîndouă părţile, galii fiindcă se dezvăluise că se pot trece soli între Veii şi Roma, iar romanii fiindcă nu uitau primejdia acelei nopţi.

---

[4] *Făină... şi vin* : cca 163 gr. făină şi 0,135 l. vin.

48 Dar din toate relele unui război și ale unei încercuiri, foamea chinuia cel mai tare amîndouă oștirile și, pe deasupra, la gali bîntuiau molimele. Tăbărîți într-un loc jos, înconjurat de înălțimi, într-un aer încins și plin de miasmele atîtor pîrjoluri, unde cea mai mică adiere de vînt stîrnea, o dată cu praful, și cenușa, oamenii aceștia, deprinși cu un climat umed și răcoros, răbdau anevoie fierbințeala cea înăbușitoare, care-i dobora și-i făcea să piară ca vitele cînd dă boliștea în ele. Curînd nu-și mai găsiră răgaz să-și îngroape morții unul cîte unul și, îngrămădindu-i în stive, le dădeau foc ; de aci locul cu pricina a rămas cunoscut sub numele de „Rugul Galilor".

Apoi se încheie un armistițiu cu romanii și, cu îngăduința generalilor, se porniră tratative. Cum de-a lungul acestora galii stăruiau într-una asupra foametei și ziceau că ea îi va sili pe romani să se predea, se zice că, spre a le alunga această părere, au aruncat din Capitoliu în mai multe locuri pîine în taberele dușmane. Curînd însă nu mai putură ascunde foametea și nici s-o mai îndure. Astfel, în timp ce dictatorul [5] strîngea el însuși recruți din Ardeea și-i poruncea lui Lucius Valerius, magister equitum [6], să-și aducă oastea de la Veii, în timp ce pregătea și organiza totul ca să-l lovească pe dușman cu puteri egale, garnizoana din Capitoliu, sleită de străji și de nopțile de veghe, biruitoare a tuturor nenorocirilor omenești, dar neînstare să înfrîngă fireasca nevoie a foamei, scruta în fiecare zi zarea, doar-doar s-or ivi ceva ajutoare de la dictator ; lipsiți nu numai de hrană, dar pierzîndu-și pînă la urmă și nădejdea, căci străjerii cădeau din picioare, ca și cum trupurile lor vlăguite s-ar fi prăbușit sub

---

[5] *Dictatorul :* acesta era Marcus Furius Camillus, care, luînd cu asalt orașul Veii, pusese capăt războiului de zece ani (406-396) cu etruscii.

[6] *Magister equitum :* comandantul cavaleriei ; era de obicei primul ajutor al dictatorului.

greutatea armelor, hotărăsc să se predea sau să se răscumpere, în orice condiții vor putea, mai ales că galii trîmbițau sus și tare că nu vor trebui bani prea mulți ca să-i înduplece să desfacă încercuirea. Adunîndu-se așadar Senatul, tribunii militari fură însărcinați să pornească tratativele; între Quintus Sulpicius, tribun militar, și Brennus [7], căpetenia galilor, avu loc o convorbire, și se hotărî suma de o mie de libre de aur [8], drept preț de răscumpărare a poporului care avea să fie în curînd stăpînul lumii întregi. Acestei învoieli, și așa destul de rușinoasă, i se adăogă încă o înjosire: galii aduseră greutăți false și, cînd tribunul le refuză, galul cel semeț își aruncă și sabia pe cîntar, făcîndu-i pe romani să audă aceste cuvinte de nesuferit: „Vai de cei învinși".

49 Dar zeii și oamenii n-au îngăduit ca romanii să trăiască răscumpărați. Căci, din fericire, înainte ca acest tîrg umilitor să fie încheiat și în vreme ce, sfădindu-se mereu, nu se cîntărise încă tot aurul, sosi dictatorul, care porunci să fie scos aurul de acolo și galii să dea înapoi. Aceștia se împotrivesc, invocă tratatul, dar el le răspunde că tratatul e nul, fiind încheiat, după numirea lui ca dictator, fără încuviințarea lui și de către un magistrat inferior, și le vestește galilor să se gătească de luptă. Alor săi le poruncește să-și arunce grămadă calabalîcul și să cate la arme, căci patria se recucerește cu fierul, și nu cu aurul: în fața ochilor lor se află templele zeilor, soțiile și copiii lor, pămîntul strămoșesc, slutit de relele războiului, într-un cuvînt tot ce se cuvine să fie apărat, redobîndit și răzbunat. Își așază apoi oștirea după cerințele terenului, prin ridicăturile și gropile orașului pe jumătate nimicit și pune la cale toate

---

[7] *Brennus*: în celtă, *brennus* înseamnă „domn", iar cimbricul *brehin* înseamnă „rege".

[8] *O mie de libre de aur*: cca 327 kg.

meşteşugurile războiului pe care le pot alege şi folosi ostaşii. Buimăciţi de noua întorsătură, galii pun mîna pe arme şi se reped împotriva romanilor mai mult cu mînie decît cu socoteală. Acum însă soarta se întorsese, acum priinţa zeilor şi chibzuinţa oamenilor erau de partea romanilor. Aşa se făcu că, de la cea dintîi ciocnire, galii fură spulberaţi într-o clipă, nu mai lungă decît cea în care biruiseră ei la Alia.

La a opta piatră de hotar de pe via Gabinia, unde se regrupaseră în fuga lor, iscîndu-se a doua luptă, ceva mai închegată, conducerea şi norocul aceluiaşi Camillus îi birui din nou. Acolo măcelul fu necruţător ; tabăra fu cucerită şi nici măcar un vestitor nu scăpă din nenorocire. După ce recuceri patria din mîinile vrăjmaşului, dictatorul se înapoie în triumf la Roma. Iar ostaşii, în cîntecele lor slobode pe care le cîntau, îl numeau, cu laude de loc deşarte, Romulus, părintele patriei, al doilea întemeietor al Romei.

După ce mîntui patria în vreme de război, o mai mîntui fără îndoială încă o dată şi în vreme de pace, cînd opri emigrarea la Veii, plan pe care, după pîrjolirea Romei, îl sprijineau cu dîrzenie şi tribunii, şi către care poporul arăta o prea mare înclinare. Din această pricină nu abdică după triumf de la dictatură, căci Senatul îl rugă fierbinte să nu părăsească statul într-o situaţie atît de nesigură.

XXI, 1-14.

Începuturile lui Hannibal. Încercuirea și cucerirea Saguntului.

1 Precum cei mai mulți autori obișnuiesc să așeze o precuvîntare în fruntea întregii lucrări, să-mi fie îngăduit și mie să vestesc, în această parte a lucrării mele, că voi istorisi războiul cel mai neuitat din toate cîte s-au purtat cîndva, acela pe care, în frunte cu Hannibal, l-au dus cartaginezii împotriva poporului roman. Într-adevăr, niciodată nu s-au războit între ele două cetăți, două popoare mai vajnice, niciodată n-au fost ele însile atît de puternice și de tari cum erau atunci; nu le lipsea nici deprinderea meseriei armelor, căci aveau experiența primului război punic, iar soarta războiului și sfîrșitul bătăliilor au fost atît de îndoielnice, încît mai aproape de primejdie s-au aflat biruitorii. Și aproape mai mare încă decît puterea a fost ura ce-i însuflețea la război, romanii fiind mînioși că învinșii au pornit război împotriva biruitorilor, iar cartaginezii încredințați că învinșii fuseseră asupriți în chip tiranic și hrăpăreț. Se povestește chiar că Hannibal, în vîrstă de abia nouă ani, s-a răsfățat copilărește pe lîngă taică-său, Hamilcar, ca să-l ia cu el în Spania și că, sfîrșindu-se războiul din Africa, Hamilcar, în timpul unui sacrificiu pe care-l oficia înainte de a-și mîna oștirea mai departe, îl aduse lîngă altar și-l puse să jure cu mîna pe odoare că, de îndată ce-i va sta în putere, va fi dușmanul poporului roman. Duhul semeției îl chinuia pe Hamilcar cu pierderea Siciliei

și Sardiniei: Sicilia, zicea el, fusese cedată din pripeală și deznădejde, iar Sardinia o smulsese, în mijlocul tulburărilor din Africa, viclenia romanilor, care, pe deasupra, i-au mai pus și la bir.

2 Ros de neliniște, pornește, după ce abia se încheiase pacea cu Roma, un război de cinci ani în Africa, și apoi, tot spre a spori puterea Cartaginei, un război de nouă ani în Spania, încît e neîndoielnic că în cugetul lui se gătea de un război mai grozav decît cel pe care-l purta și că, dacă ar mai fi trăit, cartaginezii s-ar fi năpustit cu armele asupra Italiei sub conducerea lui Hamilcar, așa cum au făcut-o mai tîrziu conduși de Hannibal. Întîmplată tocmai la vreme, moartea lui Hamilcar, ca și nevîrstnicia lui Hannibal au amînat izbucnirea războiului. În răstimpul de aproape opt ani dintre tată și fiu, cîrmuirea a avut-o Hasdrubal. Cîștigîndu-și întîi, după cum se spune, pe cînd era în floarea vîrstei, priința lui Hamilcar, primit apoi, datorită aleselor lui însușiri sufletești, ginerele lui Hamilcar și, sprijinit, în această calitate, de facțiunea barcină [1], a cărei trecere pe lîngă ostași și popor era mai mult decît însemnată, el fu adus, cu toată împotrivirea nobililor, în fruntea statului. Cîrmuind mai mult cu mintea decît cu brațul, încheind legături cu regii cei mărunți, cîștigîndu-și noroadele prin prietenia cu capii lor [2], el spori astfel, mai mult decît cu războiul sau cu armele, puterea statului cartaginez. Totuși, n-a fost întru nimic mai ocrotit de pace [3]: mînios că-i omorîse stăpînul, un barbar oarecare îl ucise în văzul tuturor; cînd cei care-l înconjurau puseră mîna pe

[1] *Facțiunea barcină*: partizanii lui Hamilcar Barcas, care erau pentru război, spre deosebire de partizanii lui Hanno, care susțineau o politică de tratative.

[2] *Prietenia cu capii lor*: popoarele din Spania erau cîrmuite unele de mici regi, altele de aristocrație.

[3] *De pace*: subînțeles: „*decît Hamilcar* (care pierise într-o luptă cu unul din popoarele spaniole) *de război*".

el, avea o înfățișare de parcă ar fi izbutit să scape, și chiar cînd era sfîșiat de cazne își păstră o asemenea ținută, încît bucuria biruindu-i durerea, se părea chiar că zîmbește. Cu acest Hasdrubal, care avea dibăcia de a-și cîștiga de partea lui popoarele și de a le impune dorințele sale, poporul roman făcu un nou tratat, prin care se statornicea ca rîul Ebru să fie granița celor două împărății, iar Saguntul[4], așezat la mijloc între ele, să-și păstreze libertatea.

3 În locul lui Hasdrubal, tînărul Hannibal fu deîndată dus în pretoriu[5] și numit general în strigătele și cu încuviințarea tuturor; nu încăpea nici o îndoială că propunerea ostașilor, pe care o însoțea și priința poporului, va fi întărită și de Senat. Era încă un flăcăiandru, cînd o scrisoare a lui Hasdrubal îl chemase pe lîngă dînsul, și chestiunea se dezbătuse și în Senat: partizanii lui Barca sprijinind propunerea ca Hannibal să deprindă meșteșugul armelor și să fie urmașul moștenirii părintești, Hanno[6], căpetenia celuilalt partid, zise: „Vi se cere un lucru care pare cît se poate de drept, totuși, eu socot că nu trebuie să încuviințați ce vi se cere". Și cum, minunați de ciudățenia acestui sfat, toți se întoarseră spre el, continuă: „Nu cumva ne e teamă că feciorul lui Hamilcar nu va vedea destul de devreme cum e să ai, ca taică-său, o putere absolută și regească, și avem zor să ne băgăm slugi chiar la feciorul unuia căruia oștirile noastre i-au rămas moștenire ca unui ginere de rege? Eu unul sînt de părere ca acest tînăr să fie ținut la Cartagina, să se deprindă să asculte de legi și de magistrați și să trăiască în dreptate cu ceilalți, ca nu cumva din această scînteie să izbucnească într-o zi un pîrjol nestăvilit".

---

[4] *Saguntul*: înfloritoare colonie fundată de greci pe coasta răsăriteană a Spaniei, astăzi Murviedro.

[5] *Pretoriu*: cortul comandantului; era așezat în mijlocul taberei.

[6] *Hanno*: general cartaginez, adversar al familiei Barca.

4. Cîţiva, şi anume cei mai înţelepţi, împărtăşiră socotinţa lui Hanno, însă, cum adesea se întîmplă, părerea celor mulţi fu mai tare decît a celor buni. Trimis în Spania, Hannibal atrase din prima clipă toată oştirea de partea lui: bătrînilor oşteni li se părea că Hamilcar, tînăr, s-a întors printre ei, căci vedeau la dînsul aceeaşi înfăţişare energică, aceeaşi privire înflăcărată, acelaşi obraz, aceleaşi trăsături. Curînd însă amintirea tatălui său deveni temeiul cel mai neînsemnat al dragostei lor. Niciodată n-a existat un suflet mai priceput la două treburi atît de potrivnice: să asculte şi să poruncească. Aşa se face că e greu de deosebit cui îi era mai drag, generalului sau soldaţilor: nici Hasdrubal nu alegea pe altul, cînd era vorba de vreo faptă vitejească sau îndrăzneaţă, nici soldaţii nu erau, sub conducerea altuia, mai cutezători şi mai siguri pe ei. Cum nu se poate mai îndrăzneţ cînd avea să întîmpine vreo primejdie, era tot atît de chibzuit în mijlocul primejdiei înseşi. Nici o osteneală nu-i putea nici slei trupul, nici înfrînge sufletul. Era deopotrivă de răbdător la zăduf şi la ger; mînca şi bea după nevoile fireşti, şi nu după voia poftelor, cu cumpătată măsură; pentru veghe şi somn nu se uita dacă e ceas de zi, sau ceas de noapte, odihnei îi dădea prisosul rămas după împlinirea treburilor şi n-o îmbia nici cu aşternutul moale, nici cu liniştea: mulţi l-au zărit adesea printre posturi şi străji, culcat pe pămîntul gol, înfăşurat doar cu mantaua ostăşească. Hainele nu-l deosebeau întru nimic de ceilalţi, dar armele lui şi caii îţi luau ochii. Călare sau pedestru, era de departe cel mai bun ostaş; se avînta cel dintîi în bătălie şi era cel din urmă care o părăsea.

Acestor măreţe virtuţi le făceau pereche vicii cumplite: o cruzime neomenească, o perfidie mai mult decît punică; n-avea nimic adevărat, nimic sfînt, nici o frică de zei, nici un respect faţă de

jurăminte, nici o credință. Cu acest amestec de virtuți și de vicii a slujit trei ani sub comanda lui Hasdrubal, nelăsînd deoparte nimic din ceea ce trebuia să facă sau să vadă ca să ajungă un mare conducător de oști.

5 Altminteri, din ziua în care fu numit general, ca și cum Italia i s-ar fi dat ca o provincie a lui, și războiul cu romanii i-ar fi fost poruncit, socoti să nu mai piardă nici o clipă, ca nu cumva, zăbovind, să-l doboare și pe el vreo năprasnă, ca pe taică-său, Hamilcar, și apoi pe Hasdrubal. Porunci să se pornească război împotriva Saguntului. Deoarece însă atacarea acestui oraș ar fi pus fără îndoială în mișcare armele romane, își duse oștirea întîi la hotarele olcazilor (popor de dincolo de Ebru, aflător mai mult în lotul cartaginezilor decît sub ascultarea lor), ca să pară că n-a năzuit la Sagunt, ci că a fost tîrît în acest război de înlănțuirea împrejurărilor, în urma supunerii popoarelor învecinate, și spre a-și rotunji cuceririle. Ia și pradă Cartala, un oraș bogat, capitala acestui popor; lovite de spaimă, celelalte orașe mai mici se supun și primesc să plătească birul ce li se impune. Oastea, biruitoare și îmbogățită de pradă, își ia tabăra de iarnă la Noua Cartagină. Acolo, împărțind cu dărnicie prada și plătind cinstit toate soldele din trecut, își întări dragostea tuturor cetățenilor și aliaților și, de îndată ce se desprimăvără, își îndreptă războiul împotriva vacceilor[7]. Ia cu asalt Hermandia și Arbocala, orașe de-ale lor; prin vitejia și numărul mare al locuitorilor ei, Arbocala se împotrivi îndelung. Fugarii din Hermandia, unindu-se cu cei bejeniți de la olcazi, poporul supus în vara ce trecuse, îi scoală pe carpetani[8] și, înfruntîndu-l pe Hannibal, care se întorcea de la

[7] *Vaccei*: popor spaniol, locuind pe malurile fluviului Duro.

[8] *Carpetani*: popor spaniol, locuind pe platoul central al Peninsulei, pe malurile fluviului Tajo.

vaccei, aproape de fluviul Tago, îi împiedică înaintarea, și așa greoaie de atîta pradă. Hannibal ocolește lupta, își așază tabăra pe mal și, de îndată ce se face liniște și tăcere despre partea dușmanului, trece apa prin vad ; pe malul din față își rînduiește forțele astfel încît să le facă loc dușmanilor să treacă și poruncește să-i atace în momentul trecerii. Hotărăște călărimii ca, de îndată ce-i vor vedea că au intrat în apă, să-i atace pe ostașii împovărați, și pune pe mal elefanți (erau anume patruzeci). Carpetanii, împreună cu rămășițele olcazilor, erau o sută de mii, o oaste de nebiruit, dacă lupta s-ar fi dat pe un teren egal. Așadar, trufași din fire și bizuindu-se și pe număr, crezînd că dușmanul a fugit de frică, socotiră că doar fluviul îi mai desparte de biruință, și, izbucnind în strigăte, dădură buzna în apă, fără nici un conducător, prin toate părțile, care cum îi venea mai aproape. Dar de pe malul din față se repezi în fluviu o uriașă forță de călăreți, și în mijlocul albiei se încleștă o luptă de loc egală, căci pedestrașii, nesiguri și abia ținîndu-se în vad, puteau fi doborîți de călăreți, chiar dacă aceștia ar fi fost neînarmați și și-ar fi mînat caii la întîmplare, în vreme ce călăreții, cu mișcările slobode și fără arme, proptindu-și caii în mijlocul adîncului, luptau și corp la corp, și de departe. Mulți fură înghițiți de fluviu ; cîțiva, aduși de vîrtejul apei pe malul dușman, fură zdrobiți de elefanți. Ultimii, cărora li se păruse că e mai cuminte să se retragă pe malul lor, încercau să se adune laolaltă din risipirea și panica în care se aflau, dar nu-și reveniseră încă după atîta spaimă, cînd Hannibal își rîndui oștirea în coloană, intră în apă și-i izgoni de pe mal. Prădă țara și, în cîteva zile, primi supunerea carpetanilor. Acum, afară de Sagunt, tot ce se afla dincolo de Ebru era în puterea cartaginezilor.

6 Războiul cu Saguntul nu izbucnise încă, dar sămînța războiului încolțea: vecinii, și mai cu seamă turdetanii [9], erau ațîțați la conflicte cu ei. Și cum judecătorul acestor conflicte era același care le stîrnise, e limpede că ele se hotărau nu după dreptate, ci după placul celui mai tare; atunci, saguntinii trimiseră soli la Roma, rugîndu-se de ajutoare împotriva războiului care bătea la ușă. La Roma consuli erau pe atunci [10] Publius Cornelius Scipio [11] și Tiberius Sempronius Longus [12]. Aceștia, primindu-i pe soli în Senat, dezbătură afacerea și hotărîră să se trimită în Spania o delegație care să cerceteze pricina aliaților: dacă o vor găsi dreaptă, să-i pună în vedere lui Hannibal să-i lase în pace pe saguntini, aliații poporului roman; apoi, trecînd în Africa, să înfățișeze Cartaginei plîngerea aliaților poporului roman. Delegația, abia numită, nu apucase încă să plece, cînd, mai curînd decît se așteptau toți, sosi vestea că Saguntul a fost împresurat. Situația fu iarăși adusă în fața Senatului; unii propuneau ca Spania și Africa să li se dea consulilor drept provincii și să se pornească războiul pe mare și pe uscat, alții, ca întreg războiul să fie îndreptat împotriva Spaniei și a lui Hannibal; alții în sfîrșit erau de părere că o acțiune atît de însemnată nu trebuie pornită așa pripit și că trebuie așteptată întoarcerea delegației din Spania. Această din urmă părere, care se dovedea și cea mai cuminte, birui; se grăbi deci plecarea solilor

[9] *Turdetani*: popor spaniol din Betica, la răsărit de fluviul Singulis (azi Xenil); aici e vorba, după cîte se pare, de o altă populație cu același nume, locuind în apropiere de Sagunt.

[10] *Pe atunci*: în anul 218 î.e.n.

[11] *Publius Cornelius Scipio*: consul în 218 î.e.n., apoi general, învinge pe Hasdrubal în Spania; tatăl lui P. Cornelius Scipio Africanul, biruitorul lui Hannibal la Zama.

[12] *Tiberius Sempronius Longus*: coborîtor din ilustra familie plebee Sempronia, va lua și el parte la războaiele cu Hannibal.

Publius Valerius Flaccus [13] și Quintus Baebius Tamphilus [14] la Sagunt, la Hannibal, și, dacă nu va voi să înceteze războiul, chiar la Cartagina, unde, drept pedeapsă pentru ruperea tratatului, să ceară să li se predea însuși generalul.

7 În vreme ce romanii chibzuiesc și se sfătuiesc astfel, Saguntul și fusese atacat cu cea mai mare violență. Era cetatea cea mai bogată de dincolo de Ebru, așezată cam la o milă departe de mare. Băștinașii spuneau că-și trag obîrșia din insula Zacynthos ; cu dînșii se amestecaseră însă și ceva oameni din neamul rutulilor din Ardeea. Oricum, ajunseră curînd la un mare belșug, fie datorită foloaselor pe care le trăgeau și de pe urma mării, și de pe urma uscatului, fie datorită sporirii populației, fie datorită sfințeniei principiilor morale, potrivit cărora păziră pînă la nimicirea cetății credința față de tratatele cu aliații.

În fruntea unei oștiri amenințătoare, Hannibal le încălcă hotarele, prădă cîteva ogoare și impresură cetatea din trei părți. Un unghi al zidului dădea către o vale mai puțin povîrnită și mai deschisă decît celelalte ; într-acolo socoti el să-și rînduiască galeriile [15], la adăpostul cărora să poată bate zidurile cu berbecii. Locul mai depărtat de zid era destul de prielnic pentru așezarea galeriilor ; cînd a fost să purceadă însă mai departe, la desăvîrșirea lucrării începute, nu le-a mai mers așa bine. Aici se ridica un foișor uriaș și un zid, care, potrivit nesiguranței locului, era mai înalt și mai întărit decît celelalte ; pe de altă parte, tinerii cei mai aleși se împotriveau cu tot atîta dîrzenie pe cît se arătau de mari primejdia și nesiguranța. Întîi, o

[13] *Publius Valerius Flaccus :* coborîtor al ilustrei familii patriciene Valeria.

[14] *Quintus Baebius Tamphilus :* coborîtor al nu mai puțin ilustrei familii plebee Baebia.

[15] *Galerii :* un fel de barăci mobile, de lemn, sub protecția cărora asediatorii se puteau apropia de ziduri spre a le dărîma cu berbecele.

ploaie de proiectile respinse pe duşman, nemaiîngăduind nici o ocrotire lucrărilor; apoi, nu mai aruncară doar săgeţi de pe ziduri şi din turn, ci se încumetară chiar să dea năvală asupra străjilor şi în lucrările lor; în aceste crîncene încăierări au căzut aproape tot atîţia saguntini cît şi cartaginezi. Hannibal însuşi, apropiindu-se prea neprevăzător de zid, căzu lovit greu în coapsă de o *tragula*[16]; se iscă o asemenea învălmăşeală şi spaimă, încît puţin a lipsit ca lucrările şi galeriile să fie părăsite.

8 Apoi, vreme de cîteva zile, pînă să se vindece rana generalului, a fost mai mult o încercuire decît un asalt; în vremea aceasta, luptele amuţiseră, dar treaba la lucrări şi la fortificaţii nu tînjea de loc. Astfel războiul porni din nou cu sporită înverşunare şi în mai multe puncte şi, cu toate că pe alocuri terenul era neprielnic pentru lucrări, începură să rînduiască galeriile şi să-şi înainteze berbecii. Cartaginezii aveau mare belşug de oameni (se crede că ar fi avut sub arme aproape o sută cincizeci de mii); ca să poată avea ochiul la toate şi ca să le apere, cei din cetate începură să se risipească pretutindeni, şi tot nu dovedeau. Berbecii băteau acum în ziduri, şi în multe locuri se iviseră spărturi; o spărtură lungă şi neîntreruptă lăsa oraşul descoperit; apoi trei foişoare, dimpreună cu zidul dintre ele, se prăbuşiră cu un zgomot asurzitor. Cartaginezii credeau că au cucerit oraşul cu această năruire, prin care amîndouă părţile alergau la luptă, ca şi cum zidul i-ar fi ocrotit deopotrivă. Nu era nimic din încăierările întîmplătoare care se iscă de obicei între două părţi, la asediul oraşelor, ci se încleştă o bătălie în toată puterea ei, ca pe un cîmp deschis, în desimea aceea de dărîmături de ziduri şi de case. Aci nădejdea,

[16] *Tragula*: suliţă cu care luptau galii şi spaniolii, prevăzută cu o curea care îngăduia celui care a aruncat-o s-o tragă înapoi după ce şi-a atins ţinta.

aci deznădăjduirea înflăcărează inimile, cartaginezii cred că încă puţină silinţă şi oraşul e cucerit, saguntinii îşi pun propriile lor trupuri pavăză pentru patria rămasă fără ziduri şi nu dau nici un pas îndărăt, ca nu cumva în locul părăsit să se strecoare duşmanul. Şi aşa, cu cît lupta era mai înverşunată şi mai sîngeroasă de amîndouă părţile, cu atît cădeau mai mulţi răniţi, căci în învălmăşeala aceea de trupuri şi arme, nici o lovitură nu-şi greşea ţinta. Aveau saguntinii o armă, *falarica:* mînerul ei era din lemn de brad, cilindric în toată lungimea lui, afară de vîrf, pe unde ieşea fierul; pătrat ca suliţa numită *pilum,* fierul acesta, învelit în cîlţi şi muiat în păcură, era lung de trei picioare, ca să poată străpunge trupul prin armură. Dar, chiar dacă se înfigea în scut şi nu pătrundea în trup, falarica răspîndea cea mai mare spaimă, prin aceea că o aruncau aprinsă la mijloc şi, zborul înteţind singur focul, îi făcea pe ostaşi să azvîrle armele şi să rămînă fără apărare în voia loviturilor care urmau să cadă.

9 Lupta rămase multă vreme îndoielnică, saguntinii prindeau la inimă văzînd că rezistă mai mult decît nădăjduiseră, iar cartaginezii, nebiruind, se credeau biruiţi, cînd, deodată, cei din cetate scot un strigăt şi-i împing pe duşmani pînă la dărîmăturile zidului; zăpăciţi şi înspăimîntaţi, cartaginezii sînt apoi respinşi şi pînă în cele din urmă risipiţi, puşi pe fugă şi izgoniţi în tabăra lor.

Într-acestea, se vesteşte sosirea solilor de la Roma; Hannibal trimite să-i întîmpine la mare şi să le spună că e foarte nesigur să înainteze printre armele atîtor popoare dezlănţuite şi că, într-o situaţie atît de tulburată, nici el, Hannibal, nu poate să stea să-i asculte. Era limpede că, nefiind primiţi, vor merge drept la Cartagina. Ca să le-o ia înainte, trimise aşadar vestitori la căpeteniile partidului barcin, cu scrisori care să-i pregătească sufleteşte

pe ai lor să nu îngăduie partidului potrivnic să facă vreo concesie poporului roman.

10 Astfel, în afară de faptul că fură primiţi şi ascultaţi, solia rămase tot deşartă şi nu izbuti nimic. Împotriva părerii Senatului, Hanno singur, într-o tăcere deplină, pricinuită nu de încuviinţarea ascultătorilor, ci de vaza de care se bucura, luă cuvîntul pentru respectarea tratatului, conjurînd Senatul pe zeii judecători şi chezaşi ai tratatelor să nu încrînceneze războiul cu Roma adăugîndu-i încă unul cu Saguntul: el îi sfătuise, le spusese dinainte, să nu trimită la oştire pe feciorul lui Hamilcar; nici manii, nici urmaşii unui asemenea bărbat nu ştiu ce-i liniştea şi atîta vreme cît va mai fi în viaţă un singur om din sîngele şi cu numele lui Barca nu poate exista alianţă paşnică cu Roma: „Un tînăr ardea de dorinţa de a domni şi, spre a şi-o împlini, mergea pe o cale neclintită: să trăiască înconjurat de arme şi legiuni. Semănînd un război dintr-altul, voi aţi înteţit focul şi l-aţi trimis pe Hannibal în fruntea oştirii. Voi aţi hrănit pîrjolul care vă mistuie acum. Oştirile voastre au încercuit Saguntul, dar un tratat le opreşte să se atingă de el. Cartagina va fi încercuită de legiunile romane, mînate de aceiaşi zei care, în primul război, au răzbunat călcarea tratatelor. Sau nu ştiţi cumva cine e duşmanul, cine sînteţi voi, care e bunul noroc al celor două popoare? Pe solii care vin din partea unor aliaţi şi în numele unor aliaţi, bunul vostru general nu-i primeşte în tabără, călcînd dreptul popoarelor; izgoniţi cum n-au fost vreodată respinşi nici solii duşmanilor, ei vin la noi; cer satisfacţie potrivit tratatului; ca să înlăture vina Cartaginei, cer să li se predea vinovatul şi făptaşul nelegiuirii. Cu cît se poartă mai blînd, cu cît umblă mai încet, cu atît mă tem că se vor repezi mai aprig de-acum încolo. Priviţi la in-

sulele Aegates[17], la Eryx[18], la tot ce ați pătimit vreme de douăzeci și patru de ani, pe mare și pe uscat. Și atunci general nu era un copil, ci însuși taică-său, Hamilcar, un al doilea Marte, cum le place acestora să-i zică. Am atacat, în ciuda tratatului, Tarentul, adică Italia, precum atacăm astăzi Saguntul. Astfel, zeii și oamenii se întoarseră împotriva noastră și lupta cu vorbe — pentru întrebarea care din cele două popoare a călcat tratatul — a hotărît-o, ca un drept judecător, războiul, dînd biruința celor care aveau de partea lor dreptatea. Împotriva Cartaginei își mînă acum Hannibal galeriile și foișoarele lui, zidurile Cartaginei le bat berbecii : ruinele Saguntului vor cădea — o, de-aș fi un prooroc mincinos ! — asupra capetelor noastre și războiul pe care-l pornim împotriva Saguntului cu romanii va trebui să-l batem. Mă veți întreba : «Să-l predăm deci pe Hannibal ?» Știu că dușmănia cu taică-său nu dă greutate cuvintelor mele despre fecior. Dar precum m-am bucurat cînd a murit Hamilcar, căci, dacă mai trăia, eram de pe acum în război cu romanii, tot astfel n-am ochi să-l văd și îl urăsc pe tînărul acesta, adevărată stihie dezlănțuită, torță vie a acestui război. Da, să-l predăm drept ispașă pentru călcarea jurămîntului și chiar, dacă nu l-ar cere nimeni, încă ar trebui să-l alungăm undeva la capătul pămîntului, să-l surghiunim undeva, de unde să nu-i mai vină nici numele, nici vestea, și de unde să nu mai poată tulbura treburile cetății. Așa socot eu : să trimitem pe loc soli la Roma care să dea satisfacție Senatului, alții care să-i pună în vedere lui Hannibal să părăsească Saguntul și să-l predea pe Hannibal

[17] *Insulele Aegates* : situate în coasta apuseană a Siciliei ; la sfîrșitul primului război punic, romanii cîștigaseră aici o biruință navală decisivă.

[18] *Eryx* : munte situat lîngă orașul cu același nume, pe coasta de nord-vest a Siciliei (azi Monte San Giuliano). Blocați de romani — după biruința de la insulele Aegate — în templul închinat zeiței Venus, cartaginezii fură siliți să plătească, pentru a ieși, cîte 18 denari de om.

însuşi romanilor, în virtutea tratatului ; o a treia delegaţie o văd trimisă la saguntini, să le restituie tot ce li s-a luat."

11 După ce sfîrşi Hanno de grăit, nu simţi nimeni nevoia să ia cuvîntul împotriva sa ; într-atîta era de partea lui Hannibal aproape întreg Senatul, care îl ţinea de rău pe Hanno că a vorbit cu mai multă înverşunare decît însuşi Flaccus Valerius, solul roman. S-a dat apoi delegaţiei romane răspunsul că războiul l-au dezlănţuit saguntinii, şi nu Hannibal, şi că poporul roman ar săvîrşi o nedreptate dacă ar pune pe saguntini înaintea cartaginezilor, străvechii lor aliaţi.

Pe cînd romanii pierd vremea trimiţînd soli, Hannibal, după ce aşază străji şi pază la galerii şi la celelalte fortificaţii, dădu cîteva zile de odihnă ostaşilor osteniţi de lupte şi lucrări. Estimp le aţîţă inimile, fie mîniindu-i şi îndîrjindu-i împotriva duşmanului, fie cu nădejdea de răsplată. Şi cînd, la o adunare, declară că toată prada din oraşul cucerit va fi a soldaţilor, se înflăcărează într-atîta cu toţii, încît dacă s-ar fi dat atunci pe loc semnalul de atac, nimic nu li s-ar fi putut împotrivi. Cît a ţinut armistiţiul şi n-a mai fost, vreme de cîteva zile, nici un atac, nici dintr-o parte, nici dintr-alta, saguntinii n-au încetat să lucreze zi şi noapte, ca să clădească un nou zid, acolo unde dărîmătura lăsase oraşul descoperit. Apoi asaltul reîncepu, cu mai multă furie decît pînă atunci, de nu mai ştiau, în mijlocul strigătelor de tot felul care se auzeau de pretutindeni, încotro să alerge mai întîi şi să dea ajutor. Aveau un foişor mişcător, care întrecea în înălţime toate fortificaţiile oraşului, şi Hannibal însuşi îi însoţea înaintarea, însufleţindu-i pe toţi cu înfăţişarea sa. Ajuns acolo, foişorul, cu catapultele [19] şi balistele aşezate la toate caturile, mătura

[19] *Catapultă* : maşină de război pentru aruncarea de pietre. *Balistă* : idem pentru aruncarea de suliţe şi de bolovani.

zidul de apărători; Hannibal nu scăpă prilejul și trimise vreo cinci sute de africani să surpe cu securile zidul de la temelia lui. Și nici nu era o treabă anevoioasă, căci pietrele nu erau închegate cu tencuială, ci doar prinse cu lut, după vechiul sistem de clădit. Astfel, zidul se năruia nu numai unde era surpat și, prin dărîmăturile ce se căscau, valuri de ostași înarmați năvăleau în cetate. Cuceriră și un loc mai înalt, strînseră acolo catapulte și baliste și, ca să-și facă în chiar mijlocul orașului un meterez ca o cetate care să domine totul, ridicară un zid de jur împrejurul acestui loc. Saguntinii ridică și ei un zid în partea dinăuntru a cetății, încă necucerită. De amîndouă părțile se lucrează și se luptă cu cea mai mare înflăcărare; dar apărînd aceste ziduri interioare, saguntinii micșorau zi de zi orașul. Mereu mai lipsiți de toate cele, în urma îndelungatei încercuiri, începea să le piară și credința într-un ajutor dinafară, căci romanii, singura lor nădejde, erau atît de departe și totul de jur-împrejur căzuse în puterea dușmanilor. Totuși, sufletele lor abătute mai prinseră puțin curaj cînd Hannibal se întoarse pe neașteptate împotriva oretanilor[20] și carpetanilor. Aceste două popoare, îngrozite de asprimea recrutărilor, îi popriseră pe agenții de recrutare și-l făcuseră pe Hannibal să se teamă de o trădare; buimăciți de iuțeala lui, aruncară armele răscoalei.

12 Dar asediul Saguntului nu se muie de loc, căci Maharbal[21], fiul lui Himilco — pe el îl lăsase Hannibal șef — conduse cu atîta hărnicie operațiile, încît nici ostașii, nici dușmanii nu băgară de seamă că generalul lipsește. El dădu cîteva lupte

---

[20] *Oretani*: puternic popor spaniol, locuind în partea de sud-est a peninsulei.

[21] *Maharbal*: locotenent al lui Hannibal, avea să comande apoi aripa stîngă la Cannae și să-l sfătuiască pe Hannibal să pornească de îndată asupra Romei (vezi mai jos, XXII, 51).

fericite, dărîmă, cu trei berbeci, o bucată de zid și, cînd se întoarse Hannibal, îi arătă noile ruine care-i zăceau la picioare. Oastea fu deci dusă numaidecît chiar lîngă cetățuie, se dădu o luptă crîncenă, cu numeroase pierderi de amîndouă părțile, și o parte din cetățuie fu cucerită.

Doi oameni, Alco saguntinul și Alorcus spaniolul, încercară apoi să găsească o cît de îngustă cale de înțelegere. Crezînd că va putea izbîndi ceva cu rugămințile, Alco trecu, noaptea, fără știrea alor săi, la Hannibal; cum însă biruitorul, mînios, nu se lăsa mișcat de nici o lacrimă și impunea cele mai aspre condiții, se făcu din sol fugar și rămase la dușman, declarînd că pe cel care le-ar vorbi saguntinilor de pace în asemenea condiții îl așteaptă moartea. Li se cerea, într-adevăr, să-i despăgubească pe turdetani, să predea tot aurul și tot argintul, să iasă din oraș cu cîte o singură haină și să meargă să se așeze acolo unde le vor hotărî cartaginezii. Alco spuse că saguntinii nu vor primi niciodată asemenea condiții de capitulare, dar Alorcus îi răspunde că, unde totul este înfrînt se frîng și inimile și făgădui să mijlocească el această pace. Era un ostaș de-al lui Hannibal, care avusese însă legături fățișe de prietenie și ospitalitate cu saguntinii. Fără nici un ascunziș, își dădu armele în mîna străjilor dușmane, trecu prin fortificații și fu dus — cum însuși cerea — în fața pretorului saguntin. Într-o clipă se strînse o îngrămădeală de oameni de tot soiul; înlăturîndu-se mulțimea, Alorcus fu primit la Senat. Aici ținu următoarea cuvîntare:

13 „Dacă Alco, concetățeanul vostru, care a venit la Hannibal să ceară pace, s-ar fi întors la voi cu condițiile de pace, n-aș mai fi fost nevoit să fac eu drumul acesta, nici ca sol, nici ca fugar; deoarece, însă, el, din vina lui sau dintr-a voastră — a lui dacă frica-i este închipuită, a voastră dacă a vă

spune adevărul este o primejdie — a rămas la dușman, am venit eu la voi, ca, în virtutea vechilor noastre legături de ospitalitate, să vă spun să nu credeți că ați pierdut toate mijloacele de pace și de mîntuire. Cele ce vi le spun le spun în folosul vostru, și nu într-al altuia, dovadă că, atîta vreme cît ați rezistat cu propriile voastre puteri, atîta vreme cît ați tras nădejde în ajutorul romanilor, nu v-am pomenit niciodată de capitulare. Acum însă, după ce nădejdea în romani s-a spulberat, cînd nici armele, nici zidurile nu vă mai pot apăra, vă aduc o pace trebuincioasă mai mult decît dreaptă. Și n-o veți găsi mîntuitoare decît dacă, primind ca niște învinși toate condițiile pe care, ca un biruitor, le pune Hannibal, nu veți socoti drept pagubă pierderile, de vreme ce toate ale voastre se află de pe acum în mîna biruitorului, ci drept daruri tot ce va voi să vă lase. Orașul, mai tot dărîmat și aproape cucerit, vi-l ia ; vă lasă cîmpurile și vă hotărăște locul unde să vă clădiți o cetate nouă. Poruncește să-i predați tot aurul și argintul din vistierie și din casele inșilor ; voi înșivă, împreună cu soțiile și cu copiii voștri veți rămîne neatinși, dacă veți primi să ieșiți fără arme din Sagunt, fiecare cu cîte două haine. Acestea sînt poruncile dușmanului biruitor, porunci grele și cumplite, pe care însă soarta voastră vă obligă să le primiți. Și eu n-am pierdut nădejdea că, atunci cînd toate vor fi în puterea lui, se va arăta mai blînd în unele privințe. Și încă, socot că e mai bine să le răbdați toate acestea decît să îngăduiți ca voi să fiți măcelăriți, soțiile și copiii să vă fie tîrîți și răpiți din fața ochilor, potrivit legilor războiului."

14 Auzind acestea, mulțimea se strecurase încetul cu încetul înăuntru, poporul amestecîndu-se în sfat cu Senatul ; deodată, înainte de a se fi dat vreun răspuns, cei dintîi senatori părăsesc aduna-

rea, strîng în for tot aurul și tot argintul din vistierie și din casele inșilor, îl zvîrl în focul anume aprins la repezeală și cîțiva dintre dînșii se aruncă ei înșiși în flăcări. Spaima și tulburarea acestei întîmplări cuprinsese întreg orașul, cînd, din citadelă, se iscă zarva unui nou necaz. Un foișor bătut mai demult se prăbușise și, dînd năvală peste ruinele lui, o ceată de cartaginezi îl vesti pe Hannibal că orașul, golit de posturi și de străjile sale, e în mîna lor. Socotind că un asemenea prilej nu îngăduie nici o zăbavă, Hannibal se năpustește cu toate puterile lui și, într-o clipă, cucerește cetatea, dînd poruncă să se taie toți cei în stare să poarte arme. Cruntă poruncă, dar vădindu-se aproape de neînlăturat în acele împrejurări : cum putea, oare, să-i cruțe pe cei care, închiși împreună cu soțiile și copiii lor, piereau în flăcări, aprinzînd casele pe ei, sau pe cei care, cu armele în mîini, nu încetau lupta decît atunci cînd își dădeau sufletul ?

XXI, 30-37.

Hannibal trece Alpii spre Italia.

30 De îndată ce luă hotărîrea să-și urmeze drumul și să se îndrepte spre Italia, Hannibal porunci să se adune toți și răscoli în tot chipul sufletele ostașilor, îndemnîndu-i și mustrîndu-i totodată: el se miră de spaima asta, care a cuprins așa dintr-o dată niște inimi atît de neînfricate. De atîția ani de cînd slujesc în oaste n-au fost decît biruitori, din Spania n-au plecat pînă cînd n-au supus cartaginezilor toate neamurile și toate pămînturile ce se întind între cele două mări. Mînioși apoi că poporul roman a cerut să i se predea ca despăgubire pe toți cei care au luat parte la încercuirea Saguntului, au trecut Ebrul ca să nimicească numele de roman și să elibereze lumea. Atunci, nimănui nu i s-a părut prea lung drumul ce se întindea de la asfințit și pînă la soare-răsare, și acum, cînd văd că au străbătut cea mai mare parte a drumului, cînd au trecut Pirineii printre cele mai sălbatice neamuri, cînd au trecut fluvii ca Ronul, strivind și împotrivirea miilor de gali, și năvalnica iuțeală a fluviului însuși, cînd au în fața ochilor Alpii, cînd pe partea cealaltă a povîrnișului se întinde Italia, să se oprească osteniți chiar în fața porților ce duc spre dușman? Ce, cred că Alpii sînt altceva decît niște munți ceva mai înalți? Închipuiască-și-și chiar mai înalți decît lanțul Pirineilor, și încă niciodată pămîntul nu va putea atinge cerul astfel încît omul să nu-l poată birui:

iar Alpii sînt locuiţi, populaţi, acolo se nasc şi trăiesc fiinţe vii; slobozi pentru cîţiva oameni, vor fi slobozi şi pentru o oştire întreagă. Nici solii aceştia, pe care-i văd, n-au avut aripi, ca să treacă Alpii zburînd prin văzduh. Şi strămoşii lor nu sînt nici ei băştinaşi, ci erau străini de Italia cînd au venit să se aşeze aici şi cînd, în nesfîrşite alaiuri, împreună cu copiii şi cu femeile lor, au trecut în toată siguranţa Alpii aceştia grozavi. Şi atunci, ce piedică de nebiruit se poate pune în calea unui ostaş înarmat, împovărat doar cu sculele lui de război? Cînd au cucerit Saguntul, vreme de opt luni nu i-a doborît nici o primejdie, nici o osteneală, şi acum, cînd se îndreaptă spre Roma, capitala lumii întregi, poate exista ceva care să li se pară atît de anevoios, atît de înfricoşat, încît să-i oprească din drum? Cîndva, galii au răzbit aceşti munţi de care cartaginezii nu se încumetă să se apropie. Aşadar, sau sînt mai prejos ca dîrzenie şi vitejie decît un neam pe care de atîtea ori l-au biruit în aceste zile, sau sînt hotărîţi să nu pună capăt drumului lor decît în cîmpia care se întinde între Tibru şi zidurile Romei.

31 După ce îi înflăcărează cu aceste cuvinte, Hannibal le porunceşte să-şi caute de nevoile trupului şi să se pregătească de drum. A doua zi, urcînd în susul Ronului, se îndreaptă către mijlocul Galiei, nu pentru că ar fi fost drumul cel mai drept spre Alpi, ci socotind că, cu cît se va ţine mai departe de mare, cu atîta se va întîlni mai puţin cu romanii, cu care n-avea de gînd să dea nici o luptă înainte de a fi ajuns în Italia. După patru zile de marş, ajunge la Insulă. Aici, Isara şi Ronul, care izvorăsc din osebite părţi ale Alpilor, se unesc într-un singur fluviu, după ce au încercuit o bucată de pămînt; teritoriul acesta, dintre cele două braţe, a căpătat numele de Insula. Locuitorii lui sînt allobrogii, în vremea aceea un popor cu nimic mai

prejos ca putere și faimă decît oricare dintre popoarele Galiei. Pe atunci tocmai erau dezbinați. Doi frați se luptau între ei pentru domnie. Fratele mai mare, pe nume Brancus, care domnise pînă atunci, fusese răsturnat de fratele mai mic și de o ceată de tineri, mai zdraveni în putere decît în dreptate. Judecarea acestei dihonii sosite tocmai la vreme fu adusă în fața lui Hannibal; pus să hotărască domnia, el o întoarse fratelui mai mare, potrivit părerii Senatului și a căpeteniilor cetății. Drept recunoștință, fu ajutat cu provizii și îmbelșugat cu de toate, mai ales cu haine, căci Alpii cei blestemați îi sileau să se apere împotriva frigului.

După ce împacă certurile allobrogilor, Hannibal, care mergea acum spre Alpi, nu o ia de-a dreptul, ci cotește la stînga, spre tricastini[1], apoi, pe la hotarele țării voconților[2], se îndreaptă spre tricorieni[3] și ajunge, pe drum fără piedică, pînă la rîul Durentia[4]. Acest rîu, care izvorăște și el din Alpi, este pe departe cel mai greu de trecut din toate rîurile Galiei; într-adevăr, deși rostogolește mare potop de ape, totuși nu îngăduie pe el nici o barcă, deoarece, nemărginit de nici un mal, curgînd deodată în mai multe direcții contrarii, nu înfățișează, cu vadurile și vîrtejurile-i mereu schimbătoare, într-una — ce fac nesigură pînă și trecerea cu piciorul — cărora li se adaugă și stîncile, și grohotișul rostogolit, nici o siguranță și nici o ocrotire celui care intră într-însul. Umflat acum și de ploi, făcu să se iște o panică grozavă printre

[1] *Tricastini*: popor din Galia Narboneză, locuind pe țărmul răsăritean al Ronului.

[2] *Voconți*: puternic popor din Galia meridională, locuind pe o întinsă porțiune a departamentului Drôme de astăzi și ajungînd pînă la departamentele Basses-Alpes, Hautes-Alpes și Isère.

[3] *Tricorieni*: popor galic, locuind pe văile torentului Drac, afluent al Iserului.

[4] *Durentia*: fluviul Durance, din Provența de astăzi.

cei care încercau să-l treacă, tulburaţi pe lîngă celelalte şi de propria lor spaimă, şi de tot felul de strigăte fără nici un rost.

32 Cam la trei zile după ce părăsi Hannibal malul Ronului, consulul Publius Cornelius [5] se îndreptă în coloană spre duşmani, hotărît să nu zăbovească nici o clipă lupta. Cînd vede însă tabăra goală şi îşi dă seama că duşmanul ajunsese atît de departe încît nu-i va fi de loc lesne să-l prindă din urmă, se întoarce la mare şi la corăbii, cu gînd să-i taie mai sigur şi mai lesne calea lui Hannibal cînd va coborî din Alpi. Iar pentru ca Spania, provincia care-i căzuse lui la sorţi, să nu rămînă lipsită de sprijin, îl trimite acolo împotriva lui Hasdrubal pe frate-său Cneius Scipio, cu cea mai mare parte a oştirii, nu numai ca să-i ajute pe aliaţii cei vechi şi să-şi cîştige şi alţii noi, ci şi ca să-l izgonească pe Hasdrubal din Spania. Cît despre el, se întoarse cu destul de puţină oaste la Genua, socotind să apere de acolo Italia, cu oastea de pe malurile Padului.

De la Durentia, Hannibal atinse Alpii mai mult pe drumuri de şes, fără să fie tulburat de galii ce locuiau prin aceste părţi. Ajunşi acolo, deşi lucrurile le erau dinainte ştiute din zvonurile care de obicei exagerează unde cunoştinţa lipseşte, totuşi, cînd văzură de aproape munţii cei uriaşi, zăpezile care păreau una cu cerul, colibele strîmbe cocoţate pe stînci, turmele şi caii închirciţi de frig, oamenii lăţoşi şi sălbatici, toate cele însufleţite şi neînsufleţite înţepenite de ger, şi altele încă, mai groaznice de văzut decît de povestit, fură cuprinşi de o mai mare spaimă. De îndată ce oştirea începu să urce primele povîrnişuri, se iviră, pe culmile ascuţite care trebuiau trecute, muntenii; dacă s-ar fi pitulat prin văi şi s-ar fi năpustit prin surprindere la luptă, i-ar fi pus pe fugă şi i-ar fi măcelărit cum-

[5] *Publius Cornelius* : vezi mai sus, XXI, 6, nota 11.

plit pe cartaginezi. Hannibal poruncește oștirii să se oprească, trimite cîțiva gali să cerceteze locurile și, aflînd că nu există pe acolo nici o trecere, își așază tabăra în mijlocul povîrnișurilor și prăpastiilor, în valea cea mai largă cu putință. Aflînd, prin mijlocirea acelorași gali care, cum nu se deosebeau mult de munteni ca limbă și obiceiuri, se amestecară în vorbă cu ei, că pasul e păzit numai ziua și că noaptea se împrăștie toți pe la colibele lor, se urcă dis-de-dimineață pe creste, ca și cum ar voi să forțeze trecerea, fățiș și în plină zi. Toată ziua, se preface că pregătește altceva decît pregătea în realitate, apoi, la căderea serii, își retrage tabăra acolo unde se așezase întîi și, de îndată ce bagă de seamă că muntenii au plecat de pe creste și că posturile sînt părăsite, aprinde anume mai multe focuri ca să-i facă să creadă că nu s-a mișcat nimeni, lasă pe loc bagajele, călărimea și cea mai mare parte a pedestrașilor și, punîndu-se el însuși în fruntea unei cete ușoare, alcătuite din bărbații cei mai oțeliți, trece în grabă pasul și se așază chiar pe crestele pe care le ocupase dușmanul.

33 A doua zi în zori tabăra se ridică și se pune în marș restul oștirii. La auzul semnalelor, muntenii ieșiseră din cabane și se îndreptau spre posturile lor obișnuite, cînd zăresc deodată pe dușmanii care ocupaseră înălțimile răsărind deasupra capetelor lor, în timp ce alții se scurgeau pe drum. Această îndoită priveliște, care le izbește și privirea, și sufletul, îi țintuiește cîteva clipe pe loc, apoi însă, văzînd panica din trecătoare, învălmășeala și zarva care, și fără amestecul dușmanului, domnea în rîndurile mărșăluitorilor, caii fiind cei mai speriați, socotesc că dacă le vor mai spori și ei numai puțin groaza, va fi destul ca să-i facă să piară și, deprinși cum sînt cu toate potecile și scurtăturile, dau buzna din toate colțurile stîncilor. Aveau atunci cartaginezii de luptat deodată și cu

dușmanii, și cu asprimea locurilor, și încă, mai mult decît cu dușmanii, se hărțuiau între ei, încercînd care de care să scape mai întîi de primejdie. Caii tulburau cel mai mult marșul : larma strigătelor, sporită de ecoul pădurilor și al văilor, îi făcea să tremure de spaimă și, dacă erau cumva loviți sau răniți, îi apuca o asemenea streche, încît făceau prăpăd și din oameni, și din bagajele de tot soiul ; cum de-o parte și de alta a pasului erau prăpastii repezi, vălmășagul îi aruncă pe mulți în fundul adîncurilor, unii cu arme cu tot, iar rîndurile de vite cu poverile pe ele cădeau ca un zid ce se prăbușește. Toate acestea alcătuiau o priveliște îngrozitoare ; totuși Hannibal stătu o vreme nemișcat și-i ținu și pe ai lui în loc, ca să nu sporească panica și învălmășeala. Pe urmă însă, cînd văzu că e primejdie să-i fie tăiată legătura cu grosul oștirii și că, dacă pierde bagajele, nu-și va mai putea scăpa oastea de pieire, se repezi din locul acela înalt și, cu avîntul pe care i-l dădea povîrnișul, îi izgoni pe dușmani, dar spori și învălmășeala alor săi. Însă cînd drumul fu liberat prin fuga muntenilor, învălmășeala aceasta încetă într-o clipă și trecură toți, în pas de voie și aproape tăcînd. Cuceri apoi o fortăreață, care era capitala acestor locuri, precum și cîteva cătune învecinate ; cu hrana și cu turmele pe care le captură își hrăni vreme de trei zile oștirea și, cum nici muntenii, încă buimăciți de cele întîmplate, nici locurile nu-i puneau prea mare piedică, făcu ceva drum în aceste trei zile.

34 Ajunseră apoi la un sat destul de mărișor pentru un popor de munte. Aici era cît pe ce să fie răpus, nu într-un război deschis, ci cu propriile lui arme, cu viclenia și capcanele. O solie de căpetenii, oameni mai vîrstnici, veni la cartaginezi, zicînd anume că nenorocirile altora i-au învățat minte, că voiesc mai bine să guste din prietenia cartaginezi-

lor, decît din puterea lor și că vor urma ascultători tot ce li se va porunci; să primească deci provizii, călăuze și ostatici pentru buna lor credință. Hannibal, fără să se încreadă orbește, nici nu-i respinse, de teamă ca nu cumva, alungîndu-i, să și-i indușmănească fățiș; le dădu un răspuns îndatoritor, primi ostaticii și folosi proviziile pe care ei înșiși le aduseră în drum, dar nu se culcă pe o ureche, urmînd călăuzele ca pe ale unor aliați. În fruntea marșului erau elefanții și călărimea; Hannibal însuși conducea ariergarda, cu cei mai buni pedestrași, aruncînd în toate părțile priviri agere și pline de fereală. Cînd ajunseră pe un drum mai îngust, șerpuind pe lîngă un perete stîncos care se înălța pe o parte a lui, barbarii, din capcanele lor, se năpustesc de pretutindeni, și năpădesc din față, din spate, de aproape, de departe pe ostașii în marș și prăvălesc peste ei bucăți uriașe de stîncă, înverșunîndu-se mai ales împotriva ariergardei. Infanteria, care le ținu piept, făcu să se vadă limpede că, dacă ariergarda n-ar fi fost bine întărită, ar fi suferit o înfrîngere cumplită în strîmtoarea aceea. Dar îi mai păștea încă o primejdie, din care cît pe-aci era să li se tragă pieirea. Într-adevăr, în timp ce Hannibal șovăia să-și angajeze ariergarda în trecătoare, căci, spre deosebire de călărime, pe care o apăra el însuși, pedestrașii erau lipsiți de orice sprijin din spate, muntenii, năvălind din coastă, taie în două coloana și închid drumul; astfel Hannibal petrecu o noapte despărțit de călărime și de bagaje.

35 A doua zi, barbarii își mai moaie atacurile și, unindu-se trupele, izbutesc să răzbească prin trecătoare, nu fără pagube, pierzînd mai mulți cai decît oameni. De acum încolo, muntenii nu mai atacară decît în cete mărunte, și anume mai mult ca tîlhari decît ca ostași, ivindu-se ba în avangardă, ba în ariergardă, după cum le îngăduia terenul și după cum le dădeau prilejul cei care se răzlețeau, luînd-o

prea repede înainte sau rămînînd în urmă. Multă zăbavă aduceau elefanții, și prin potecile înguste, și pe povîrnișurile repezi ; însă pe oriunde se arătau erau și o pavăză bună pentru oaste, căci dușmanii se temeau să se apropie de aceste dihănii necunoscute. Nouă zile făcură pînă la crestele Alpilor, pe cărări neumblate și rătăcindu-se într-una, fie pentru că-i vicleneau călăuzele, fie pentru că, neavînd încredere în ele, apucau la întîmplare prin văile pe care le bănuiau ei că sînt drumul cel bun. Sus pe creste făcură un popas de două zile, ca ostașii, frînți de osteneală și de lupte, să se odihnească ; luîndu-se după urmele coloanei, cîțiva cai, care alunecaseră de pe stînci, ajunseră și ei în tabără. Sleiți și lehămitiți cum erau de cîte pătimiseră, se îngroziră și mai tare cînd văzură că începe să ningă, căci era pe la asfințitul Pleiadei [6]. Cînd, în zorii zilei, steagurile porniră și trupa se puse încet în marș printre nămeții de zăpadă care se ridicau pretutindeni, dezgustul și deznădejdea se citeau pe toate fețele ; luînd-o înaintea steagurilor și suindu-se pe un colț de stîncă de unde se deschidea în lung și în lat o perspectivă nesfîrșită, Hannibal porunci oștirii să stea și, arătîndu-le Italia și cîmpiile transpadane ce se desfășurau la poalele Alpilor, le spuse că sar în aceste clipe nu numai zidurile Italiei, ci chiar ale Romei înseși ; de acum înainte toate vor fi drepte și netede ; încă una, mult două bătălii, și scaunul, capitala Italiei va fi în mîinile și în puterea lor.

Oștirea își reluă deci marșul, și nici dușmanul n-o mai puse la încercare, afară de cîteva lupte întîmplătoare și fără însemnătate. Altminteri, drumul era mult mai anevoios decît fusese la urcuș, căci povîrnișul Alpilor dinspre Italia este pe atît mai abrupt, pe cît e mai scurt. Într-adevăr, toate potecile

[6] *Pleiada* : constelația cu acest nume e vizibilă de la sfîrșitul primăverii și pînă la sfîrșitul lui octombrie, dată care coincide, în Alpi, cu primele ninsori.

erau abrupte, înguste și alunecoase, încît abia se ținеau să nu cadă, iar cei care o luau oricît de puțin la vale nu se mai puteau opri proptindu-și piciorul în pămînt, astfel că oameni și vite veneau de-a berbeleaca unii peste alții.

36 Ajunseră apoi la un defileu și mai stîncos, unde pereții erau atît de drepți, încît chiar și ostașii fără arme abia puteau coborî, bîjbîind cu mîinile și agățîndu-se de mărăcinii și de rădăcinile care răsăreau pe acolo. Locul, destul de povîrnit prin sine însuși, era și mai abrupt, în urma unei surpări de pămînt care se întîmplase de curînd, făcînd o prăpastie de cel puțin o mie de picioare. Ajunși parcă la capătul drumului, călăreții se opresc ; mirîndu-se Hannibal ce piedică poate opri marșul, i se spune că ar fi o stîncă de netrecut. Se duce dar acolo, să vadă cu ochii lui : nu mai încăpea nici o îndoială că oștirea trebuia să facă un ocol, un ocol uriaș, pe drumuri grele și încă necălcate de picior de om. Calea aceasta se dovedi însă de neurmat ; cum peste zăpada cea veche și înghețată se așezase un strat nou și subțire, se putea umbla destul de lesne în zăpada cea afînată și nu prea înaltă, în care piciorul nu se afunda. După ce însă o călcară atîția oameni și cai, zăpada începu să se spulbere, oamenii nu mai umblau decît pe gheață goală și pe lapoviță lunecoasă provenită din zăpada ce se topise. Amarnică luptă s-a dat acolo, și cu gheața cea alunecoasă pe care pașii fugeau, și cu povîrnișul pe care piciorul scăpa și mai iute la vale, încît se ridicau ajutîndu-se cu mîinile sau cu genunchii, dar apoi, lipsiți și de acest ajutor, cădeau iară ; de jur-împrejur nici un ciot, nici o rădăcină de care să se poată cineva sprijini cu piciorul sau cu mîna ; astfel se rostogoleau pe gheața netedă și pe lapoviță. Pe alocuri vitele, în umbletul lor, străpungeau de îndată stratul cel subțire de zăpadă, alunecau și, zbătîndu-se și lovind mai tare din copite, lărgeau spărtura, încît

multe, prinse ca într-o capcană, rămîneau înțepenite în zăpada întărită și înghețată pînă la mare adîncime.

37 În sfîrșit, după atîta cazně fără rost, și a animalelor, și a oamenilor, își așezară tabăra pe creastă, dar nu înainte de a fi curățat locul în acest scop, cu nesfîrșită trudă, căci trebuiră să spargă și să rînească o mulțime de zăpadă. Ostașii fură duși apoi să lucreze la stîncă, singurul loc pe unde se putea deschide un drum ; nevoiți să o taie, doboară cîțiva copaci foarte înalți, îi curăță de crăci, clădesc un rug uriaș de lemne și, iscîndu-se și un vînt tare și prielnic, care ințețea flăcările, îi dau foc ; apoi stropind-o din belșug cu oțet[7], moaie stînca pîrjolită. Astfel crapă cu fierul stînca încinsă de foc și îndulcesc panta prin cîteva serpentine ușoare, încît să poată coborî nu numai caii, ci și elefanții. Patru zile au prăpădit lîngă această stîncă, vreme în care caii erau cît pe ce să piară de foame, căci piscurile acestea sînt aproape sterpe și, chiar dacă e ceva pășune, zăpada o acoperă. Locurile mai joase au văi, coline însorite și pîraie de-a lungul pădurilor și sînt mai puțin nevrednice să trăiască oamenii pe ele. Duseră vitele să pască acolo, iar oamenii, care se spetiseră muncind, fură lăsați să se odihnească. După trei zile coborîră în cîmpie ; acum, și locurile erau mai dulci, și firea băștinașilor.

---

[7] *Oțet* : cei vechi cunoșteau această proprietate a oțetului de a descompune rocile calcaroase.

XXII, 43—51.

Bătălia de la Cannae[1].

43 Hannibal, văzînd că romanii au avut numai o pornire nechibzuită, pe care n-au împins-o însă pînă la capăt, și că stratagema i-a fost descoperită, se întoarse în tabără fără nici un rezultat. Lipsa hranei nu-i îngăduia însă să rămînă prea multă vreme acolo și, în fiecare zi, noi planuri se nășteau nu numai în mintea ostașilor, amestec pestriț de tot felul de neamuri, ci și într-a generalului însuși. La început fură doar murmure, curînd însă, cei care-și cereau lefile neplătite și se plîngeau întîi de scumpetea bucatelor, apoi de foame, izbucniră în strigăte fățișe și, cum umbla zvonul că lefegiii, mai ales spaniolii, plănuiau să treacă la dușman, se spune că Hannibal însuși s-a gîndit de cîteva ori să fugă în Galia, astfel încît, lăsînd acolo toți pedestrașii, să scape el cu călărimea. Deoarece acestea erau, în tabără, planurile și spiritele, hotărî să plece de acolo către părțile mai calde ale Apuliei,[2] unde grîul era mai copt pentru seceriș; totodată, cu cît se îndepărta de dușman, cu atît aveau să dezerteze mai anevoie aceste suflete ușuratice. Plecă noaptea, aprinzînd ca și altădată focuri și lăsînd și cîteva corturi, anume ca romanii, de teama

---

[1] *Cannae :* oraș în Apulia, situat în apropiere de fluviul Aufidus (azi Ofanto).

[2] *Apulia :* regiune în Italia de sud, pe cele două maluri ale fluviului Aufidus ; astăzi Puglia.

unei capcane asemenea celei dintîi [3], să nu se mişte din loc. Trimiţînd însă acelaşi lucan, Statilius, [4] cercetaşi pretutindeni dincolo de tabără şi peste munţi, se vesti că duşmanul a fost văzut departe, în plin marş, şi atunci începură să chibzuiască dacă să pornească în urmărirea lui. Părerile celor doi consuli erau aceleaşi ca mai înainte, dar pe Varro [5] îl încuviinţau aproape toţi, şi pe Paulus [6] nimeni, afară de Servilius [7], consul în anul trecut; majoritatea binui aşadar şi, goniţi din urmă de soartă, porniră, ca să facă, prin înfrîngerea lor, să rămînă veşnic de pomină numele satului Cannae. Lîngă acest sat îşi aşezase Hannibal tabăra, cu spatele la vîntul Vulturnus [8], care, din cîmpiile fierbinţi şi secetoase rostogoleşte nori de praf. Această împrejurare, deosebit de prielnică atîta vreme cît stăteau pe loc în tabără, avea să le fie şi mai prielnică în ziua cînd vor porni la bătălie, luptînd ei cu vîntul în spate împotriva unui duşman orbit de praful ce-i venea în ochi.

44 Cercetînd cu luare-aminte drumul, consulii îi urmăriră pe cartaginezi şi cînd, odată ajunşi la Can-

---

[3] *Unei capcane asemenea celei dintîi* : în bătălia de la Gereonium (oraş în Apulia, astăzi Tore di Zappa), Hannibal, lăsînd corturile nestrînse şi focurile aprinse şi răspîndind pretutindeni obiecte de preţ, simulase o intempestivă abandonare a poziţiilor : intenţia lui era ca, năvălind asupră-le cu trupele aşezate în ambuscadă îndărătul munţilor vecini, să-i surprindă pe romani în vreme ce aceştia ar fi prădat tabăra ; stratagema fusese descoperită. Contra-stratagema consta deci, acum, în folosirea aceloraşi aparenţe, care acopereau însă, de rîndul acesta, o stare de fapt reală.

[4] *Marius Statilius* : ofiţer originar din Lucania (regiune în sudul Italiei), om de încredere al consulului Paulus Emilius, care îl trimisese în recunoaştere şi în bătălia de la Gereonium.

[5] *Caius Terentius Varro* : fiul unui măcelar, devine cvestor, edil, pretor şi, în sfîrşit, consul, în 216 î.e.n.

[6] *Lucius Aemilius Paulus* : în acest an era consul a doua oară ; vezi mai jos (cap. 49) soarta lui în bătălia de la Cannae.

[7] *Cn. Servilius Geminus* : unul din generalii romani înfrînţi de Hannibal la Trasimene (217 î.e.n.).

[8] *Vulturnus* : vînt de est-sud-est, numit astăzi în Italia *sirocco*.

nae, îi văzură în fața ochilor, se așezară în tabără dublă[9], lăsară la mijloc cam aceeași distanță ca la Gereonium și își rînduiră oștile ca și mai înainte. Fluviul Aufidus, care uda amîndouă taberele, le îngăduia să se apropie să-și scoată apă, fiecare cît îi trebuia, nu însă fără mici încăierări. Totuși din tabăra cea mică, așezată dincolo de Aufidus, romanii scoteau mai nestingheriți apă, căci pe malul acela nu se afla nici o strajă dușmană. În nădejdea că îi va face pe consuli să primească lupta în acele locuri prielnice călărimii, nebiruita lui putere, Hannibal își alcătuiește linia de bătaie și, printr-o șarjă a numizilor[10], îi hărțuiește pe romani. De unde, iarăși, în tabăra romană, frămîntări, mișcări printre ostași și frecături între consuli. Paulus îi arunca în obraz lui Varro cutezanța lui Sempronius[11] și a lui Flaminius[12], iar Varro lui Paulus pe Fabius[13], pildă ce putea ispiti numai pe generalii fricoși și lăsători, jurîndu-se pe zei și pe oameni că nu e vina lui dacă Hannibal e ca și stăpîn pe Italia, că el e legat de mîini și de picioare de colegul lui, că ostașilor înflăcărați și lacomi de luptă fierul și armele le-au fost smulse din mîini. Celălalt răspundea că se leapădă de orice vină pentru cele ce vor păți legiunile, trădate și azvîrlite într-o luptă nebunească și fără

[9] *Tabără dublă:* la Gereonium, Quintus Fabius Cunctator și Minucius, cei doi comandanți romani, neînțelegîndu-se asupra tacticii de urmat, își împărțiseră oștirea în două tabere separate, așezate una în fața celeilalte.

[10] *Numizi:* locuitori ai Numidiei, regiune din Africa de Nord, supusă Cartaginei, călăreți viteji și iscusiți.

[11] *Tiberius Sempronius Longus:* consul în 218 î.e.n., fusese înfrînt de Hannibal la Trebia.

[12] *Caius Flaminius:* consul în 217, unul din generalii romani înfrînți de Hannibal la Cannae.

[13] *Quintus Fabius Maximus:* numit prodictator după înfrîngerea de la Trasimene, a adoptat tactica evitării unei bătălii decisive (cîștigîndu-și cognomenul *Cunctator=Temporizatorul*), hărțuindu-l pe Hannibal și izbutind astfel să-i întîrzie înaintarea. După cum se vede, consulul Paulus, care voia să evite lupta, invoca exemplele generalilor înfrînți, iar celălalt consul, Varro, socotea pilda lui Fabius ca nevrednică de vitejia unui roman.

nici o socoteală; altminteri, însă, e gata să-şi împartă soarta cu a lor: rămîne de văzut dacă cei care sînt aşa iuţi la vorbă şi îndrăzneţi vor avea braţul la fel de vajnic în focul luptei.

45 Pe cînd îşi pierdeau vremea mai mult sfădindu-se decît sfătuindu-se, Hannibal aduce înapoi în tabără celelalte trupe, şi, din frontul pe care-l ţinuse îndelung în linie de bătaie, îi repede pe numizi dincolo de rîu, să-i atace pe romanii care veneau la apă din tabăra cea mică. Abia se arătară, strigînd şi făcînd zarvă pe mal, că şi puseră pe fugă cetele cele răzleţe şi o luară înainte, spre avanposturile taberei, ba chiar spre porţile ei. Mînioşi că un corp neregulat de trupe auxiliare[14] bagă astfel groaza în tabăra lor, o singură pricină îi opri pe romani să treacă pe loc rîul şi să pornească lupta, anume că în ziua aceea comanda supremă o avea Paulus. A doua zi însă Varro, căruia îi venise rîndul să comande, fără să ţină nici un sfat cu colegul său, porneşte steagurile şi, ridicîndu-şi oştile, trece fluviul în fruntea lor; Paulus, care, deşi nu-l încuviinţa, nu putea să nu-l sprijine, îl urmează. Ajunşi pe partea cealaltă, îşi unesc oştile cu cele aflătoare în tabăra cea mică şi îşi alcătuiesc astfel linia de bătaie: pe aripa dreaptă — care era mai aproape de fluviu — aşază călăreţi romani, şi în spatele lor pedestraşi; în vîrful aripii stîngi rînduiesc pe călăreţii aliaţilor, şi ceva mai încoace pe pedestraşi, amestecaţi cu legiunile romane; pe arcaşi, cu celelalte trupe de armătură uşoară, îi pun în avangardă. Aripile le comandau consulii: Terentius[15] pe stînga, Emilius[16] pe dreapta; în mijloc lupta o conducea Geminus Servilius.

---

[14] *Trupe auxiliare*: în armata lui Hannibal, trupe de armătură uşoară, recrutate din regiunile pe care le străbătuse sau le ocupase.

[15] *Caius Terentius Varro.*

[16] *Lucius Aemilius Paulus.*

46 În zorii zilei, Hannibal, punînd în față pe baleari[17] și cealaltă oaste de armătură ușoară, trece fluviul și își așază în linie de bătaie trupele în ordinea în care ajung pe mal: călăreții gali și spanioli lîngă mal, în fața aripii stîngi a romanilor; aripa dreaptă o dă pe seama călăreților numizi, și mijlocul îl întărește cu pedestrași, astfel încît să fie încadrați de o parte și de alta de africani, și la mijloc să se afle galii și spaniolii. Trupele africane semănau mult cu ale romanilor; purtau aceleași arme, capturate la Trebia[18] sau, o bună parte din ele, la Trasimene[19]. Scuturile galilor și ale spaniolilor aveau cam aceeași formă; săbiile se deosebeau însă foarte, căci ale galilor erau prelungi și fără vîrf, pe cînd ale spaniolilor, deprinși să atace mai mult împungînd decît tăind, erau scurte, ușoare la mînuit și ascuțite la vîrf. Mai mult decît a celorlalți, grozavă era înfățișarea acestor neamuri, niște namile de oameni, uriași și înfiorători. De la brîu în sus, galii erau goi; cu tunicile lor de in, tivite cu purpură, spaniolii stăteau ca încremeniți, albi și sclipitori ca într-o minune. Pedestrașii aflați atunci în front erau patruzeci de mii cu toții, iar călăreții zece mii. În fruntea celor două aripi erau generalii: pe stînga Hasdrubal, pe dreapta Maharbal; mijlocul îl comanda Hannibal însuși, cu frate-său Mago. Fie că se așezară anume, fie că întîmplarea îi întorsese astfel — romanii spre miazăzi, cartaginezii spre miazănoapte — soarele nu supăra pe nimeni, bătînd piezîș pe amîndouă oștirile; vîntul însă — băștinașii îl numesc Vulturnus — le sufla romanilor în față și le lua vederile, aruncîndu-le nori de praf în ochi.

---

[17] *Baleari*: locuitori ai insulelor Baleare, situate în apropierea Spaniei; îndemînatici luptători cu praștia.

[18] *Trebia*: mic rîu afluent al Padului; Hannibal învinsese aici pe consulul Sempronius (218 î.e.n.).

[19] *Trasimene*: lac în Etruria, lîngă care Hannibal repurtase de asemenea o categorică biruință asupra romanilor (217 î.e.n.).

47 Izbucnind în strigăte, trupele auxiliare șarjează, și ostașii de armătură ușoară pornesc lupta. Apoi, călărimea galã și spaniolă din aripa stîngă năvăli în dreapta romanilor, dar cu totul altfel decît după rînduiala obișnuită a luptelor călare: îngrădiți aci de fluviu, aci de oastea pedestrașilor, neavînd loc unde să se desfășoare, erau nevoiți să atace din față. Își îndreptară deci toate silințele înainte, dar caii, bulucindu-se unul într-altul, se opriră pe loc, și oamenii, apucîndu-se de piept, se doborau de pe cai. Era acum aproape o luptă de pedestrași; altminteri, ciocnirea fu mai mult crîncenă decît îndelungată, iar călăreții romani, respinși, întoarseră spatele. Bătălia călăreților încă nu contenise, că porniră pedestrașii; lupta rămase nehotărîtă atîta vreme cît galii și spaniolii n-au lăsat să li se spargă rîndurile. În cele din urmă romanii, după mai multe ciocniri prelungite, strîng rîndurile și atacă în front, pieziș pe două părți, învăluind unghiul dușmanului, prea înaintat și de aceea slab apărat, căci se rupsese de grosul oștirii. Nu-i slăbesc de loc pe cartaginezii care, respinși, se retrăgeau acum înspăimîntați și, dintr-un singur avînt, pătrund, pe urmele fugarilor pe care frica îi gonea din urmă, întîi în mijlocul frontului dușman, apoi, cum nimeni nu le ținea piept, ajung pînă la rezervele africanilor aflați de-a dreapta și de-a stînga celor două aripi retrase; mijlocul, ocupat de gali și de spanioli, făcea un unghi care ieșea în afara frontului. Lovit, unghiul acesta se alinie întîi cu frontul, apoi, retrăgîndu-se, făcu chiar o scobitură în mijlocul lui, iar africanii, așezați acum în chip de semilună, strînseră aripile și-i învăluiră pe romanii care dăduseră orbește năvală în mijloc; prelungind apoi vîrful aripilor, îi încercuiră și pe la spate pe dușmani. Aici romanii, abia ieșiți dintr-o ciocnire zadarnică, lăsîndu-i pe gali și pe spanioli, cărora le măcelăriseră spatele, întorc toată lupta împotriva africanilor, luptă anevoioasă nu numai

pentru că se băteau, încercuiți, împotriva unui dușman care-i năboia din toate părțile, ci și pentru că, osteniți, aveau în față oameni proaspeți și plini de putere.

48 Acum și în aripa stîngă a romanilor, unde călărimea aliaților le făcea față numizilor, izbucni lupta, domoală întîi și începînd cu o viclenie punică. Vreo cincizeci de numizi, purtînd, pe lîngă armele obișnuite, săbii ascunse sub platoșe, vin călare, cu scuturile pe spinare, chipurile ca niște fugari, descalecă scurt și-și aruncă scuturile și sulițele la picioarele dușmanului; sînt primiți în mijlocul oștirii, duși la ariergardă și li se poruncește să nu se miște de acolo din spate. Atîta vreme cît bătălia nu se întinsese peste tot, stătură liniștiți; apoi, însă, cînd lupta robi mințile și ochii tuturor, pun mîna pe scuturile care zăceau risipite printre mormanele de cadavre, se năpustesc dindărăt asupra romanilor, îi lovesc pe la spate și îi retează de la genunchi, făcînd un măcel grozav și răspîndind o spaimă și o tulburare mai mare ca niciodată. Aici, groază și risipire, dincolo, luptă dîrză, dar fără nădejde; atunci Hasdrubal, care comanda aripa stîngă, retrage pe numizii care, din față, nu mai luptau așa aprig, îi trimite în urmărirea fugarilor împrăștiați care-încotro, și aduce pe călăreții spanioli și gali să-i sprijine pe africanii osteniți de atîta tăiere aproape mai mult decît de luptă.

49 În cealaltă parte a frontului, Paulus, deși greu lovit de o praștie încă de la începutul luptei, îl înfruntă, totuși, în mai multe rînduri pe Hannibal în focul bătăliei și însuflețește de cîteva ori lupta, sprijinit de călăreții romani, care pînă la urmă, cînd consulul nu mai avea putere nici să-și mîne calul, descălecară. Vestindu-l cineva că Paulus a poruncit călăreților să sară jos de pe cai, se zise că Hannibal ar fi răspuns: „Mai bine mi i-ar fi dat legați!" Cum biruința dușmanului nu mai era de loc îndoielnică,

lupta aceasta pedestră a călăreților avu soarta pe care putea să o aibă; învinșii mureau însă mai bine pe loc decît să fugă, iar învingătorii, mînioși că li se întîrzie biruința, îi ucideau, neputîndu-i face să dea îndărăt. Fură dovediți însă și cei cîțiva care, deși vlăguiți de osteneală și de răni, se mai împotriveau încă. Pînă la urmă se risipiră toți, iar cei care mai erau în stare săriră pe cai și o luară la fugă. Cneius Lentulus[20], tribun militar, trecînd pe acolo călare și văzîndu-l pe consul, plin de sînge, așezat pe o piatră, îi spuse: „O, Lucius Aemilius, pe tine, singurul nevinovat de nenorocirea zilei de astăzi, zeii sînt datori să te ajute: ia calul acesta; atîta cît vei mai avea suflet în tine, eu îți voi fi tovarăș; te pot apăra și mîntui de primejdie; nu face ca această bătălie să fie blestemată și cu moartea unui consul. E și fără asta destul plîns și jale." La care consulul răspunse: „Ferice ție, viteazule Cneius Cornelius! Ia seama însă ca nu cumva dintr-o milă deșartă să pierzi și puținul timp care-ți mai rămîne ca să scapi de mîna dușmanului. Du-te, vestește Senatului în auzul tuturor să apere Roma și să întărească paza înainte ca dușmanul să ajungă biruitor pînă acolo. Spune-i anume lui Quintus Fabius că Aemilius a trăit și a murit credincios sfaturilor lui. Cît despre mine, îngăduie să-mi dau sufletul în mijlocul sîngelui vărsat de ostașii mei; nu vreau ca la ieșirea din consulat să fiu iarăși[21] tras în judecată și nici să mă fac acuzatorul colegului meu și să-mi apăr nevinovăția mea învinovățind pe altul." Pe cînd vorbeau astfel, dă peste dînșii un buluc de romani fugari, cu dușmanii după ei; necunoscîndu-l pe consul cine este, aceștia îl cople-

[20] *Cneius Cornelius Lentulus*: tribun militar, va lua parte și la cel de-al doilea război punic.

[21] *Iarăși*: învinuit în 218 î.e.n., după ieșirea din primul său consulat, de nedreaptă împărțire și delapidare a prăzii din războiul iliric, fusese absolvit de vină, care căzu pe de-a-ntregul asupra colegului și coacuzatului său M. Livius.

şesc cu lovituri; Lentulus scapă din învălmăşeală cu ajutorul calului; de-acum se împrăştie toţi şi fug. Şapte mii de oameni aleargă în tabăra cea mică, zece mii în cea mare şi vreo două mii chiar în satul Cannae, unde, neocrotiţi de nici un fel de întărituri, sînt curînd învăluiţi de Cartalo[22] şi de călăreţii lui. Celălalt consul, neurmînd, din întîmplare, sau anume, nici unul din şirurile de fugari, ajunge în goana mare la Venusia[23], cu vreo cincizeci de călăreţi. Au pierit patruzeci şi cinci de mii cinci sute de pedestraşi, două mii şapte sute de călăreţi, cam tot atîţia romani cît şi aliaţi; printre care amîndoi cvestorii consulilor, Lucius Atilius şi Lucius Furius Bibaculus, treizeci şi unu de tribuni militari, cîţiva foşti consuli, foşti pretori şi foşti edili: printre aceştia se numără Cneius Servilius Geminus şi Marcus Minucius, care fusese *magister equitum* în anul trecut şi consul în urmă cu cîţiva ani; apoi optzeci de senatori şi de magistraţi care girau aceste slujbe aşteptînd să fie aleşi în Senat: aceştia veniseră de bunăvoia lor ostaşi în legiuni. Prinşi au fost luaţi, zice-se, trei mii de pedestraşi şi o mie cinci sute de călăreţi.

50 Aşa fu lupta de la Cannae, la fel de vestită ca prăpădul de la Alia. Altminteri, duşmanul muindu-se, urmările bătăliei au fost mai puţin grele, dar măcelul ostaşilor a fost cu atît mai sălbatic şi mai cumplit. Căci fuga de la Alia a deschis porţile Romei, dar a mîntuit oştirea, pe cînd la Cannae pe consulul care a fugit l-au urmat abia cincizeci de oameni, iar oştirea s-a prăpădit mai toată o dată cu celălalt. Mulţimea din amîndouă taberele fiind aproape dezarmată şi lipsită de conducători, cei din tabăra mare le trimit veste ca, în timp ce pe duşmanii osteniţi de luptă şi de chiolhanele care i-au urmat îi înveleşte odihna de noapte, să vină la ei

[22] *Cartalo*: ofiţer cartaginez, comandantul cavaleriei.

[23] *Venusia*: oraş în apropiere de fluviul Aufidus, astăzi Venosa.

și, uniți într-un singur convoi, să meargă împreună pînă la Canusium[24]. Unii resping cu desăvîrșire această propunere: de ce nu vin ei, în loc să-i cheme, de vreme ce joncțiunea se poate face așa lesne? De bună seamă fiindcă tot locul care-i desparte mișună de dușmani și fiindcă le place mai bine să pună în primejdie pielea altora decît pe a lor. Alții n-aveau silă de propunere, dar nici suflet s-o urmeze. Atunci Publius Sempronius Tuditanus, tribun militar, zise: „Vă place mai bine să cădeți prinși la cel mai nesățios și mai crud dușman, să se pună preț pe capetele voastre și să fiți vînduți la mezat, să vă cerceteze care e cetățean roman, și care aliat al Latiului[25], ca din jignirea și din umilința voastră să crească cinstirea altuia? Nu, vei răspunde tu, dacă sînteți concetățenii lui Lucius Aemilius consulul, care a ales mai de grabă să moară cu vrednicie decît să trăiască în rușine, și ai tuturor acestor viteji care zac grămadă de jur-împrejurul lui. Nu, ci înainte ca lumina zorilor să ne împiedice și înainte ca dușmanul cu trupe mai numeroase să ne închidă drumul, să răzbim prin haosul acestor cete fără căpătîi, care ne sparg porțile cu chiotele lor. Cu fierul și cu îndrăzneala îți croiești drum printre cele mai dese rînduri dușmane; să facem un unghi, și vom spulbera această oaste slobodă și rărită, ca pe o nimica toată. După mine dar, cei care vreți mîntuirea voastră și a republicii!" Zicînd acestea, trage sabia, se pune în fruntea unui unghi de ostași și pătrunde în mijlocul rîndurilor dușmane; flancul drept, descoperit, fiind bătut de numizi, își trecură scutul pe mîna dreaptă și scapă

[24] *Canusium*: oraș în Apulia, astăzi Canossa.

[25] *Aliat al Latiului*: după lupta de la Trasimene, Hannibal luase prizonieri pe romani și lăsase slobozi pe aliații lor, încercînd să dovedească astfel că n-a venit să lupte cu italicii ci cu romanii, pentru eliberarea italicilor. Aceasta nu era însă decît o manevră demagogică, deoarece, așa cum s-a mai arătat, războaiele punice au fost de ambele părți războaie de jaf și cucerire.

în tabăra cea mare vreo șase sute de inși ; acolo, fără să se oprească, se unesc cu coloana cea mare a celorlalți și ajung teferi la Canusium. Toate acestea le împlineau învinșii mai mult cu avîntul și cu îndrăzneala pe care firea sau întîmplarea le dăruiseră fiecăruia, decît cu vreo chibzuială de a lor sau urmînd poruncile cuiva.

51 Hannibal, biruitor, era înconjurat de toți ai lui, care-l felicitau și-l sfătuiau ca, după ce a dus la capăt un asemenea război, să-și îngăduie lui și să-i lase și pe ostașii osteniți să se odihnească în ceasurile care mai rămăseseră din zi și în noaptea următoare ; Maharbal însă, *praefectus equitum,* socotind că nu trebuie zăbovit nici o clipă, zice : „Adevăr grăiesc, ca să știi că s-a ales ceva de pe urma luptei acesteia, trebuie ca în cinci zile să prînzești biruitor în Capitoliu. Urmează-mă ; eu o voi lua înainte cu călărimea, așa ca dușmanul, înainte de a ști că plecăm, să afle că am sosit." Lui Hannibal i se pare că e prea frumoasă această ispravă și chiar mai mare decît o putea cuprinde el cu mintea atunci. Îl laudă așadar pe Maharbal pentru rîvna lui, dar îi arată că are nevoie de timp, ca să mai cumpănească această hotărîre. Atunci zise Maharbal : „De bună seamă, zeii nu le-au dăruit pe toate aceluiași om : să birui știi, o, Hannibal, dar să te folosești de biruință nu." Mai toți cred că această întîrziere de o zi a fost mîntuirea Romei și a imperiului.

A doua zi dis-de-dimineață merg să culeagă trofeele și să privească măcelul, îngrozitor și pentru ochii dușmanilor. Zăceau claie peste grămadă mii și mii de romani, pedestrași și călăreți, așa cum îi amestecaseră unul cu altul sau lupta, sau fuga. Cîțiva se ridicau din mormanul însîngerat de cadavre, cu zgăncile stîrnite de frigul dimineții ; dușmanul îi ucise. Aflară unii care, deși zăceau, erau încă vii, cu coapsele și cu genunchii retezați ; dezgolindu-și grumazul și gîtul, cereau să li se sleiască și sîngele

ce le mai rămăsese. Alţii fură găsiţi cu capetele băgate în pămînt, de parcă şi-ar fi săpat singuri aceste gropi unde, înfundîndu-şi obrazul, se sufocaseră în ţărîna îngrămădită pe deasupra. Cel mai mult atrase luarea-aminte un numid viu, care, cu nasul şi urechile sfîrtecate, zăcea sub un roman mort, culcat peste el; romanul, nemaiputînd să ţină în mînă nici o armă, trecuse de la furie la turbare şi murise sfîşiindu-şi cu dinţii duşmanul.

XXX, 12-15.

Iubirea regelui Massinissa[1] pentru regina Sophoniba.[2] Moartea reginei.

12 Atunci Syphax[3] se repezi împotriva cetelor dușmane, în nădejdea că fie rușinea, fie primejdia în care se afla el le va stăvili fuga; calul lui fu însă greu lovit și-l trînti la pămînt; fu supus, luat prins și, veselă priveliște mai ales pentru Massinissa, dus viu în fața lui Lelius[4]. Capitala regatului lui Syphax era Cirta[5]: aici se opriră din fugă o mare mulțime de ostași. Măcelul în această bătălie nu fu pe măsura biruinței, fiindcă lupta s-a dat numai între călăreți. Morți nu fură mai mult de cinci mii, și nici pe jumătate atîția cei prinși la atacul taberei, cînd năvăliseră grămadă, îngroziți de pierderea regelui lor. Massinissa zise că nimic n-ar fi acum mai frumos pentru el decît să-și revadă, biruitor, regatul părintesc, redobîndit după atîta scurgere de vreme, dar că, prielnice sau potrivnice,

---

[1] *Massinissa :* rege numid. După ce servise o vreme în armata cartagineză, intrase apoi în tratative cu Scipio și devenise aliat al romanilor, a căror aripă dreaptă o va comanda în bătălia de la Zama; drept recompensă, i se va acorda stăpînirea întregului regat al Numidiei.

[2] *Sophoniba :* fiica lui Hasdrubal și soția regelui Syphax, stăruise ca, în conflictul romano-cartaginez, soțul ei să rămînă de partea cartaginezilor.

[3] *Syphax :* rege al masesililor (o populație din Numidia apuseană). Aliat al Scipionilor, luptase întîi împotriva Cartaginei și a lui Massinissa (pe cînd acesta era încă aliatul lor), dar se căsătorise apoi cu Sophoniba și trecuse definitiv de partea cartaginezilor, izgonindu-l pe Massinissa și punînd stăpînire pe regatul său.

[4] *Caius Lelius :* general roman, tovarăș de arme și prieten apropiat al lui Scipio Africanul.

[5] *Cirta :* azi Constantina, în Algeria.

evenimentele nu-i îngăduie nici o clipă de răgaz. Dacă Lelius îi dă voie să o ia înainte la Cirta cu călărimea și cu Syphax ferecat în lanțuri, el va zdrobi orașul îngrozit și intrat în panică: în etape scurte, Lelius putea să-l urmeze cu pedestrașii. Încuviințînd Lelius, ajunse în fața Cirtei și puse să fie chemați la o convorbire căpeteniile cetății. Neștiutori cum erau de restriștea regelui lor, nici povestirea celor întîmplate, nici amenințările sau sfaturile nu putură să-i miște, pînă cînd nu li se aduse în fața ochilor regele ferecat în lanțuri. La această priveliște grozavă, se porniră toți pe plîns; unii părăsiră, buimăciți, zidurile, iar alții, repezindu-se care mai de care să-și cîștige priința biruitorului, deschiseră porțile. Iar Massinissa, lăsînd străji la porți și la ziduri, pe unde trebuia, ca să nu poată nimeni fugi, porni în goana calului să ia în stăpînire palatul regal. Pe cînd pășea în vestibul, îl întîmpină chiar în prag Sophoniba, soția lui Syphax, fiica lui Hasdrubal cartaginezul; zărindu-l în mijlocul alaiului pe Massinissa, care se deosebea de ceilalți și prin arme, și prin toată înfățișarea lui, și socotind, pe bună dreptate, că el e regele, îi căzu în genunchi și-i zise: „Sîntem cu totul în puterea ta; zeii ți-au dăruit-o și vitejia ta și norocul. Dar dacă i se cade unei roabe să înalțe glas de rugare la cel care e stăpîn pe viața și pe moartea ei, să-i atingă genunchii și mîna biruitoare, te rog stăruitor și cu toată umilința, pe măreția regească ce ne-a înconjurat pînă nu demult și pe noi, pe numele de numid pe care l-ai purtat împreună cu Syphax, pe zeii acestui palat, pe care ți-i doresc mai prielnici, primindu-te, decît i-au fost lui Syphax însoțindu-i ieșirea, de acest hatîr mă rog să hotărești însuți, cum îți va pofti inima, soarta roabei tale, și să nu îngădui să ajung la bunul-plac al vreunui roman trufaș și crud. Dacă n-aș fi decît soția lui Syphax, și tot mi-ar veni mai lesne să mă dau pe mîna unui numid, fiu ca și

mine al aceleiaşi Africi, decît pe a unui om din toată lumea, a unui străin; îţi dai doar bine seama la ce se poate aştepta din partea unui roman o cartagineză, fiica lui Hasdrubal. Dacă pentru a mă izbăvi de bunul-plac al romanilor altceva nu-ţi stă în putere, ucide-mă, te rog fierbinte şi din toată inima." Era minunat de frumoasă şi în plină floare a tinereţii; astfel, tot îmbrăţişîndu-i genunchii şi mîngîindu-i mîna dreaptă, ca să-i ceară cuvîntul că n-o va da romanilor, vorbele ei începură să sune mai curînd a dezmierdare, decît a rugăminte, iar inima învingătorului se frînse nu de milă, ci, aprig la dragoste, cum e felul numizilor, biruitorul fu robit de iubire pentru roaba lui. Îi dădu mîna drept zălog de credinţă pentru făgăduinţa cerută şi intră în palat. Rămas singur, stătu apoi să cugete în ce chip să-şi ţină făgăduiala. Neaflînd nici o cale, iubirea îi dădu un sfat cutezător şi sfruntat: porunci să se facă numaidecît, chiar în ziua aceea, pregătiri de nuntă, astfel încît să nu-i mai lase lui Lelius şi nici lui Scipio[6] însuşi nici un răgaz să ia vreo hotărîre ca despre o roabă împotriva unei femei care va fi devenit soţia lui Massinissa. Nunta se săvîrşise cînd sosi Lelius, care nu-şi ascunse de loc nemulţumirea pentru cele întîmplate, ci încercă întîi ca, smulgînd-o din patul nupţial, s-o trimită la Scipio, împreună cu Syphax şi cu ceilalţi prinşi. Se înduplecă apoi la rugăminţile lui Massinissa să-l lase pe Scipio să judece pe care din cei doi regi şi a cui soartă s-o împărtăşească Sophoniba, trimise înainte pe Syphax cu prinşii şi, sprijinit de Massinissa, recuceri celelalte oraşe ale Numidiei, ocupate încă de garnizoanele regelui.

13 Cînd se vesti că Syphax e adus în tabără, ieşiră să privească toţi ca la un triumf. În frunte

---

[6] *Publius Cornelius Scipio Africanus*: vestit general roman (234—183); după ce se distinge în lupta de la Cannae, unde era tribun militar şi dobîndeşte cîteva victorii în Spania, e ales consul (205) şi pune capăt celui de-al doilea război punic, zdrobindu-l pe Hannibal la Zama (202).

pășea însuși regele, ferecat în lanțuri; ceata de nobili numizi îl urma. Atunci, începu să laude care mai de care puterea lui Syphax și renumele poporului său, spre a spori astfel prețul biruinței: da, acesta era regele a cărui măreție smerise în așa măsură două popoare, cele mai puternice din lume, pe romani și pe cartaginezi, încît Scipio, generalul lor, părăsind Spania, provincia lui, și oștirea, s-a călătorit în Africa pe două cvincvereme[7], ca să-i cerșească prietenia, iar Hasdrubal, generalul cartaginez, nu numai că a venit la el în regat, dar i-a dat și pe fiică-sa de soție. A avut în puterea lui doi generali deodată: pe cel cartaginez și pe cel roman. Precum cerșeau, cu sîngele jertfelor, priința zeilor nemuritori, tot astfel ceruseră deopotrivă amîndouă părțile prietenia lui Syphax. Astfel i-a fost atotputernicia, încît, izgonindu-l din regat, l-a silit pe Massinissa să-și ocrotească viața dînd zvon că a murit și trăind ascuns în codru, din pradă, ca fiarele sălbatice. Cu asemenea vorbe de laudă din partea mulțimii fu petrecut regele pînă în pretoriu la Scipio. Nici Scipio nu rămase nemișcat cînd se gîndi la soarta de odinioară a acestui bărbat și o potrivi cu cea de acum, cînd își aminti de ospeția lui, de credința ce și-o juraseră, de legăturile publice și private care-i uniseră. Aceleași amintiri îi dădură și lui Syphax curajul să ia cuvîntul în fața biruitorului. Într-adevăr, întrebîndu-l Scipio ce gînduri l-au mînat ca nu numai să frîngă alianța cu romanii, ci chiar să pornească primul la război, Syphax mărturisi că a păcătuit și că a făcut o faptă de nebun, dar anume nu cînd a luat armele împotriva poporului roman: aceasta a fost culmea smintelii lui, nu începutul. Atunci și-a pierdut mințile, atunci și-a izgonit din inimă toate legile ospeției,

[7] *Cvincveremă*: mare navă de război, acționată cu pînze și cu cinci rînduri (etaje) de vîsle. Un asemenea vas transporta 300 de vîslași și 120 de ostași.

toate tratatele de alianță, cînd și-a luat în casă soție cartagineză. De la aceste facle de nuntă și-a aprins el palatul; această furie și această holeră, cu toate farmecele ei, i-a întors sufletul pe dos și l-a smintit, și nu și-a găsit odihnă pînă cînd nu i-a pus ea însăși în mînă armele cele nelegiuite îndreptate împotriva unui oaspe și a unui prieten. Prăpădit și doborît, măcar atîta mîngîiere are în nenorocirea lui, că vede aceeași furie și aceeași holeră trecînd în casa și în mijlocul penaților celui mai crud dușman. Nu va fi Massinissa nici mai cuminte și nici mai credincios decît Syphax, ba chiar, nevîrstnic, va fi și mai nesocotit: e limpede că însăși căsătoria lui Massinissa cu Sophoniba e mai prostească și mai nebunească decît fusese a lui.

14 Aceste cuvinte, rostite nu numai cu ura unui dușman, dar și cu suferința unui îndrăgostit care-și vede iubita în brațele potrivnicului, avură un puternic răsunet în inima lui Scipio. Ceea ce dădea greutate învinuirilor era și nunta aceea, făcută parcă pe furate, în vălmășagul armelor, fără ca Lelius să fie nici întrebat, nici așteptat, și mai ales pripeala omului care în aceeași zi în care și-a văzut prinsă dușmana s-a și unit cu ea prin căsătorie, săvîrșind taina nunții chiar în fața penaților dușmanului său. Toate acestea îi păreau cu atît mai grozave lui Scipio cu cît pe el însuși, pe cînd era tînăr, în Spania, nu-l clintiseră nurii nici unei roabe. Aceste gînduri îl frămîntau, cînd îl găsiră Lelius și Massinissa. Îi primi pe amîndoi cu același îndatoritor obraz și le aduse deopotrivă cele mai mari laude în mijlocul pretoriului; apoi luîndu-l în taină deoparte pe Massinissa, îi grăi astfel: „Bag de seamă, Massinissa, că mi-ai găsit unele însușiri, de vreme ce ai venit întîi în Spania ca să legăm prietenie amîndoi și apoi, în Africa, te-ai încredințat dreptății mele și pe tine, și toate nădejdile tale.

Ei bine, din toate virtuţile pentru care îţi voi fi părut vrednic să mă îndrăgeşti, de nici una nu sînt aşa de mîndru ca de cumpătare şi de înfrînarea patimilor. Cu aceasta aş dori să-ţi sporeşti şi tu, Massinissa, celelalte strălucite virtuţi ale tale. Un duşman înarmat este mai puţin primejdios, crede-mă, la vîrsta noastră, decît ispitele care ne înconjoară din toate părţile. Cine le-a stăpînit cu a sa cumpătare şi le-a pus frîu a dobîndit pentru sine o cinste cu mult mai mare, o biruinţă mai strălucită decît cea pe care o avem noi după ce l-am învins pe Syphax. Faptele pe care, ca un viteaz şi ca un voinic, le-ai îndeplinit în lipsa mea, le-am pomenit şi mi le amintesc cu plăcere; celelalte aş dori mai degrabă să le frămînţi tu însuţi în mintea ta decît să roşeşti auzindu-le de la mine. Syphax a fost învins şi luat prins sub auspiciile poporului roman. Aşadar el însuşi, soţia lui, regatul lui, ogoarele lui, oraşele lui, oamenii care locuiesc într-însele, tot ce a fost cîndva avutul lui Syphax, e prada poporului roman: soţia lui, chiar dacă n-ar fi o fiică a Cartaginei, chiar dacă pe taică-său nu l-am vedea în fruntea oştirilor duşmane, şi tot ar trebui trimisă împreună cu regele la Roma, s-o judece Senatul şi poporul roman şi să-i hotărască soarta, ca uneia care, după cîte se spune, a scos din minţi pe un rege aliat cu noi şi l-a împins, cu capul în piept, în război. Înfrînează-ţi inima; păzeşte-te să nu-ţi strici multele însuşiri cu un singur păcat şi să nu-ţi întinezi slava atîtor isprăvi de preţ cu o vină mai mare decît merită pricina însăşi a vinei."

15 Auzind acestea, Massinissa se făcu roşu pînă în vîrful urechilor şi simţi că-l îneacă plînsul; răspunse că se dă cu totul în mîna generalului şi îl rugă ca, pe cît îi vor îngădui împrejurările, să ţină seama de cuvîntul cel nesocotit pe care şi-l dăduse făgăduind că el n-avea s-o predea nimănui, apoi plecă din pretoriu şi se retrase, tulburat, în cortul

său. Acolo, îndepărtînd orice martor, rămase vreme îndelungată oftînd și gemînd într-una, de-l auzeau lămurit toți cei de primprejurul cortului; pînă la urmă, mai scoase încă un geamăt cumplit, chemă pe sclavul de taină, care avea în paza lui otrava pregătită, după obiceiul regilor, pentru clipele de restriște și îi porunci ca, amestecînd-o într-un pahar, să-l ducă Sophonibei, și s-o vestească totodată că Massinissa și-ar fi ținut bucuros făgăduiala dintîi, precum se cuvine unui soț față de soția lui. Dar că, deoarece alții mai puternici decît el îl opresc să-și hotărască singur soarta, își ține a doua făgăduială, să n-o lase să ajungă vie în puterea romanilor. Să-și îndrepte gîndul la taică-său, generalul, la patrie și la cei doi regi cu care a fost căsătorită, și să facă singură cum crede că e mai bine. Trimisul ajunse la Sophoniba, aducîndu-i acest cuvînt, împreună cu otrava: „Primesc — zise ea — acest dar de nuntă, și-l primesc cu recunoștință, de vreme ce e tot ce poate face soțul pentru soția lui. Vestește-i, totuși, că moartea mi-ar fi fost mai ușoară, dacă nunta mea nu s-ar fi săvîrșit chiar în ziua petrecerii mele." Aceste mîndre cuvinte nu fură mai presus de chipul în care, luînd fără nici un semn de șovăială paharul, îl sorbi neînfricoșată pînă la fund. Vestindu-i-se acestea, Scipio se temu ca mîndrul tînăr, cu inima sfîșiată, să nu ia cumva vreo hotărîre grozavă; îl chemă de îndată la dînsul și-l mîngîie, dojenindu-l totodată cu blîndețe că s-a spălat de o nesocotință cu altă nesocotință și că a făcut ca această întîmplare să ia un sfîrșit mai jalnic decît trebuia. A doua zi, ca să-i schimbe gîndurile tulburate care-l rodeau, se sui în tribunal și porunci să se convoace adunarea. Aici, îl numește pentru prima oară pe Massinissa cu numele de rege și, împodobindu-l cu cele mai strălucite laude, îl dăruiește cu o coroană de aur, o cupă de aur, un

scaun curul, un toiag de fildeș, o togă brodată și o tunică cu lauri. Aceste daruri le sporește și cu cuvîntul, zicînd că nici romanii nu cunosc cinstire mai mare decît triumful și nici printre triumfători n-a fost vreunul cinstit cu mai multe podoabe decît cele de care Massinissa, singur dintre toți străinii, e socotit vrednic de către poporul roman. Îi aduce apoi laude și lui Lelius și-l dăruiește cu o coroană de aur, și răsplătește și pe alți ostași, pe fiecare după isprăvile sale. Aceste cinstiri domoliră inima regelui și-i treziră nădejdea ca foarte curînd, și peste cadavrul lui Syphax, să ajungă stăpîn pe toată Numidia.

XXX, 20.

Hannibal părăseşte Italia.

20 Scrîşnind şi gemînd, abia stăpînindu-şi plînsul a ascultat, zice-se, Hannibal cuvintele solilor: „Au lăsat ocolişurile şi mă recheamă acum de-a dreptul cei care, oprind să mi se trimită ostaşi şi bani, mă trăgeau încă de mult îndărăt. Iată-l dar pe Hannibal biruit nu de poporul roman, pe care de atîtea ori l-am tăiat şi l-am pus pe fugă, ci de Senatul cartaginez, de clevetiri şi de zavistie. Ruşinea acestei întoarceri ale mele o să-l facă pe Publius Scipio să se înveselească şi să se umfle în pene, dar nu atîta cît pe Hanno, care, neputînd altfel, a zdrobit familia noastră sub ruinele Cartaginei." Prevăzînd încă de mult această rechemare, aveau vasele pregătite dinainte. Lăsînd aşadar prisosul de trupe ca strajă în cele cîteva cetăţi din Bruttium[1], care îi rămăseseră credincioase mai mult de frică decît din devotament, îşi duse elita oştirii în Africa; mulţi dintre ei, italieni de neam, care, refuzînd să-l urmeze în Africa, se adăpostiră în templul Iunonei Lacinia, neviolat pînă atunci, fură măcelăriţi fără milă chiar în sanctuar. Niciodată, zice-se, un surghiunit care pleca din patrie n-a părăsit-o cu mai multă jale, decît a ieşit Hannibal din pămîntul inamic: privea mereu îndărăt la ţărmurile Italiei, învinuindu-i şi pe zei şi pe oameni şi chemînd toate blestemele asupra capului său pentru că nu şi-a mînat drept spre Roma ostaşii încă plini de sîngele biruinţei de

[1] *Bruttium*: regiune în partea de sud-vest a Italiei.

la Cannae. Scipio a cutezat să meargă în Cartagina, el, care cît a fost consul n-a văzut nici picior de duşman cartaginez în Italia, iar el, Hannibal, după ce a ucis o sută de mii de ostaşi la Trasimenum, şi-a topit puterile la Casilinum[2], la Cumae şi la Nola. Astfel ocărînd şi jeluindu-se, se smulse din îndelungata stăpînire de fapt a Italiei.

---

[2] *Casilinum* (azi Capua) : oraş în Campania ; îi rezistă lui Hannibal, care nu izbuteşte s-o cucerească decît cu preţul unor sacrificii sîngeroase (216 î.e.n.), spre a o pierde din nou în 214. *Cumae :* oraş în Campania, asediat cu mari pierderi de Hannibal şi salvat de T. Sempronius Gracchus. *Nola* (azi cu acelaşi nume) : mare oraş în Campania ţintă a trei atacuri ale lui Hannibal, le respinge cu vitejie pe toate (216, 215, 214).

XXX, 28—35.

Întrevederea cu Scipio. Lupta de la Zama.

28 Într-acestea, nădejdea și grijile sporeau zilnic deopotrivă; în sufletul său fiecare se îndoia dacă să se bucure că Hannibal, părăsind după șaisprezece ani Italia, a lăsat-o slobodă în stăpînirea poporului roman, sau dacă să se teamă că a trecut cu toată oștirea teafără în Africa: s-a schimbat doar locul, primejdia rămînea aceeași. Nu degeaba spunea într-una prorocul acestei bătălii cumplite, Quintus Fabius, care tocmai murise, că Hannibal va fi un dușman mai crîncen acasă la el decît pe pămînt străin. Iar Scipio nu mai avea de-a face nici cu Syphax, un rege barbar și necioplit, care-și lăsa oștirile conduse de un vagmistru ca Statorius [1], nici cu socrul lui, Hasdrubal, cel mai mișel general, nici cu niște cete de strînsură, încropite la repezeală din turme de țărani înarmați pe jumătate, ci cu Hannibal, care a deschis, ca să zicem așa, ochii în pretoriul lui taică-său, cel mai viteaz general, cu Hannibal, născut și crescut în mijlocul armelor, ostaș de cînd era copil, general de cînd era flăcău, îmbătrînit în biruințe, cu Hannibal, care a umplut Spania, Galia și Italia, de la Alpi și pînă la mare, cu monumentele strălucitelor sale isprăvi. Oștirea în fruntea căreia se află a făcut tot atîtea războaie ca și el, e călită de toate cîte le-a îndurat, atîtea,

---

[1] *Statorius*: centurion în armata Scipionilor în Spania; trimis în solie la Syphax, rămîne pe lîngă acesta spre a-i instrui oștirea după orînduirile romane.

încît abia dacă-ți vine să crezi că le poate un om îndura, scăldată de o mie de ori în sînge de roman, purtînd trofee smulse nu numai de la oșteni de rînd, ci chiar de la generali. Pe cîmpul de bătaie îl vor întîmpina pe Scipio mulți care au ucis cu mîinile lor pretori, și generali, și consuli romani, care au fost distinși cu cununi murale și vallare [2], care au străbătut tabere supuse, cetăți romane supuse. N-au astăzi magistrații romani atîtea fascii cîte a capturat Hannibal de la generalii uciși și cîte-și poate purta înainte. Acestea erau temerile care le frămîntau inimile și, pe deasupra, îi îngrijora și stinghereala că, de unde se deprinseseră să tîrîie, vreme de atîția ani, războiul prin toate coclaurile Italiei, fără să-i poată întrevedea un sfîrșit, sufletele tuturor erau acum răscolite de Scipio și Hannibal, care se înfruntau ca pentru lupta supremă. Chiar și aceia care aveau în Scipio o încredere oarbă ca și nădejdea biruinței, erau mereu mai tulburați, pe măsură ce vedeau că ceasul se apropie. Dar nici starea sufletească a cartaginezilor nu era deosebită: ba se căiau că au cerut pace, gîndindu-se la Hannibal și la măreția isprăvilor lui, ba, amintindu-și că au fost de două ori biruiți în luptă, că Syphax e rob, că au fost izgoniți din Spania, izgoniți din Italia, și că toate acestea le-a făcut vitejia și chibzuința unui singur om, Scipio, îl blestemau pe Hannibal, ca pe un general născut de soartă ca să-i piardă.

29 Hannibal ajunsese acum la Hadrumetum [3], de unde, îngăduind ostașilor doar cîteva zile de odihnă după osteneala traversării și speriat de cei care soseau vestind înspăimîntați că toate împrejurimile

---

[2] *Cununi murale și vallare:* distincții acordate unui ostaș care a trecut cel dintîi peste un zid — respectiv care a pătruns cel dintîi într-o tabără dușmană *(vallum)*.

[3] *Hadrumetum:* colonie întemeiată de fenicieni în Africa, la sud de *sinus Neapolitanus* (golful Hammamet).

Cartaginei au fost supuse cu armele, porni în cea mai mare grabă spre Zama. Zama se află la o depărtare de cinci zile de drum de Cartagina. Cercetașii pe care-i trimisese de aici să iscodească fură prinși de străjile romane și duși la Scipio; acesta îi dădu pe mîna tribunilor militari și, poruncindu-le să lase orice teamă deoparte, puse de-i plimbă prin toată tabăra, ca să vadă tot ce poftesc; încredințat apoi că au cercetat în voie totul, îi trimise sub escortă înapoi la Hannibal. Nu ascultă Hannibal cu veselă ureche nimic din cele ce i se vesteau — arătau, într-adevăr, că tocmai în ziua aceea sosise și Massinissa, cu șase mii de pedestrași și cu patru mii de călăreți — fiind din cale afară de lovit și de starea de spirit care domnea la dușmani și de încrederea lor, întemeiată de bună seamă pe ceva. Astfel, deși era el însuși pricina războiului, deși, prin sosirea lui, rupsese și armistițiul și orice nădejde de tratative, totuși, socotind că ar dobîndi condiții mai prielnice dacă ar cere pace înainte de a păți vreo stricăciune, decît după ce va fi fost biruit, trimise un sol la Scipio, ca să-i mijlocească o convorbire cu el. Dacă a făcut-o aceasta cu de la el pornire sau din porunca magistraților, n-am cum să mă încredințez. Valerius Antias [4] povestește că, biruit de Scipio într-o primă luptă, în care pieriră o mie de ostași și fură prinși o mie șapte sute, Hannibal s-a dus, cu alți zece soli, în tabără la Scipio. Oricum, Scipio se învoi la întrevedere, și cei doi generali își mișcară anume taberele, ca să poată veni mai de aproape unul la altul. Scipio se așeză în împrejurimile orașului Naragara [5], loc de altfel prielnic, căci se putea merge la apă fără a intra în bătaia arcurilor. Hannibal ocupă o movilă la patru mii de pași de acolo, loc la fel de sigur

[4] *Quintus Valerius Antias*: istoric roman din sec. I î.e.n. Scrierile lui relatau evenimentele petrecute de la întemeierea Romei pînă în vremea lui Sylla.

[5] *Naragara*: oraș în Africa, astăzi Sidi-Yusef (sau Ksar Djabeur).

și de potrivit, numai că era departe de apă. Se alese acolo în mijloc un loc care putea fi văzut din toate părțile, ca să se înlăture orice capcană.

30 Lăsîndu-și fiecare gărzile la aceeași depărtare și însoțiți numai de tălmaci, se întîlniră cei doi generali, cei mai străluciți nu numai în vremea lor, ci în toate veacurile, deopotrivă cu regii și împărații tuturor neamurilor. Cînd se aflară față în față, stătură o clipă ca încremeniți de admirație unul pentru celălalt și rămaseră muți. Atunci Hannibal luă cel dintîi cuvîntul: „Dacă așa a vrut soarta, ca eu, care am pornit războiul cu poporul roman, eu, care am avut de atîtea ori biruința în mînă, să fiu acum nevoit să vin să cer pace, mă fericesc că întîmplarea m-a adus s-o cer de la tine, și nu de la altul. Chiar și ție însuți, printre toate strălucitele tale merite, nu-ți va fi de mică laudă că Hannibal, căruia zeii i-au hărăzit să biruiască atîția generali romani, s-a plecat în fața ta și că a venit la tine să pună capăt unui război vestit mai mult prin înfrîngerile voastre decît prin ale noastre. Este și ăsta unul din renghiurile pe care ni le joacă norocul și anume ca eu, care am intrat sub arme pe vremea cînd tatăl tău era consul, eu, care cu el m-am izbit cel dintîi în luptă din toți generalii romani, să vin astăzi, neînarmat, la fiul lui să cer pace. Ar fi fost, desigur, cel mai bine ca zeii să fi dăruit părinților noștri gîndul cel bun ca voi să vă mulțumiți cu stăpînirea Italiei și noi cu a Africii; căci nici Sicilia, nici Sardinia nu plătește prețul atîtor flote, atîtor oștiri, atîtor străluciți generali prăpădiți. Dar poate să-ți pară rău de trecut; să-l îndrepți nu. Astfel, tot rîvnind la ale altuia, ne-am primejduit propriile noastre pămînturi și, după ce am purtat războiul, noi în Italia și voi în Africa, ați văzut lîngă porțile voastre și aproape de zidurile voastre steagurile și armele dușmane, iar noi auzim astăzi din Cartagina freamătul taberei romane. Ce ne îngrozea pe noi și

ce doreați voi mai mult ca orice s-a întîmplat : pacea se pune la cale cu norocul de partea voastră. Iar cei care o pun la cale sîntem noi doi, pe care cel mai mult ne doare să fie pace și care sîntem siguri că orice hotărîre a noastră va fi întărită de sfatul cetății. Nu ne trebuie decît puțin suflet care să nu se înspăimînte de chibzuiala cea pașnică. Iar cît despre mine, care mă întorc bătrîn în patria de unde am plecat copil, triștea și restriștea m-au învățat să mă călăuzesc mai curînd după judecată, decît după noroc. Mă tem însă de tinerețea ta, de nestăvilitul tău noroc, mult mai mîndre amîndouă decît trebuie pentru o chibzuială pașnică. Nu-ți vine să cugeți la nestatornicia sorții, cînd n-ai fost niciodată dezamăgit de ea. Ce am fost eu la Trasimenum, la Cannae, asta ești tu astăzi. Primind comanda cînd abia aveai vîrsta de oaste, ai purces cu o cutezanță pe care niciodată norocul nu a trădat-o. Răzbunînd moartea unui tată și a unui unchi, ai cules din chiar nenorocirea casei tale strălucitii lauri ai unei deosebite vitejii și evlavii ; ai recucerit Spania pierdută, izgonind de acolo patru armate cartagineze ; făcut consul, într-o vreme cînd unii nu mai aveau nădejde nici să apere Italia, ai trecut în Africa, ai zdrobit două armate, ai luat și ai pîrjolit într-un singur ceas două tabere, ai făcut prins pe atotputernicul rege Syphax, ai smuls atîtea și atîtea orașe din ocîrmuirea lui și din stăpînirea noastră, și acum, după șaisprezece ani de cînd țin Italia, mi-ai scos-o din mîini. Poate că sufletul tău poftește mai curînd biruință decît pace. Cunosc asemenea firi, înclinate mai mult spre măreție decît spre folos. Și mie tot astfel mi-a lucit cîndva norocul. Căci dacă, o dată cu ceasurile bune, zeii ne-ar hărăzi și minte, ne-am gîndi nu numai la cele trecute, ci și la cele ce s-ar putea încă întîmpla. De i-ai uita pe toți ceilalți, sînt eu destulă pildă pentru toate năpastele vieții. Pe mine, pe care m-ai văzut odinioară, tăbărît între

Anio[6] și orașul vostru, mînîndu-mi steagurile și aproape urcîndu-mă pe zidurile Romei, vezi-mă acum, rămas de cei doi frați[7] ai mei, bărbați viteji și căpitani străluciți, oprit înaintea zidurilor patriei mele aproape încercuite și rugîndu-te să cruți orașul nostru de groaza pe care am răspîndit-o eu într-al vostru. Cu cît te înalță mai sus, cu atît trebuie să te încrezi mai puțin în noroc. În aceste împrejurări fericite pentru voi și întunecate pentru noi, a ne dărui pacea este pentru tine o faptă măreață și aleasă ; pentru noi, care o cerem, ea e mai mult trebuincioasă decît vitejească. Mai bună e și mai sigură o pace neîndoielnică, decît o biruință la care tragi nădejde. Cea dintîi e în mîinile tale, cea de-a doua în puterile zeilor. Nu juca fericirea atîtor ani pe un singur ceas de bătălie ; gîndind la puterea ta, gîndește-te, totodată, și la puterea norocului și la soarta războaielor. De amîndouă părțile vor fi arme, vor fi brațe ; nicicînd nu te poți bizui mai puțin pe împrejurări ca în război. Slava de care te poți de pe acum acoperi dăruindu-ne pacea n-ai spori-o, biruind în război, atît cît ai știrbi-o pățind vreo nenorocire. Cinstirile cîștigate și cele pe care încă le nădăjduiești se pot prăbuși laolaltă într-o întîmplare de un ceas. Încheind pacea, îți ții soarta în propriile tale mîini, o, Publius Cornelius ; altminteri ea îți va fi aceea pe care ți-o vor hărăzi zeii. Odinioară, Marcus Atilius[8] ar fi fost pe acest pămînt una din puținele pilde de fericire și înțelepciune, dacă, biruitor, s-ar fi învoit să facă pace cu părinții noștri, care i-o cereau ; dînd însă frîu slobod fericirii, lă-

---

[6] *Anio :* (astăzi Teverone), afluent al Tibrului, la 3 mile de Roma ; aici își așezase Hannibal tabăra în 211 î.e.n.

[7] *Cei doi frați :* e vorba de Hasdrubal, înfrînt și ucis în 207 î.e.n. în lupta de lîngă rîul Metanus, și de Mago, care, înfrînt în 203 î.e.n., de Varus, moare în drum spre Cartagina unde fusese rechemat.

[8] *Marcus Atilius Regulus :* consul în 256 î.e.n. ; după ce cîștigă, în Africa, mai multe bătălii împotriva cartaginezilor, este înfrînt și făcut prizonier în 255 î.e.n.

sîndu-se în voia norocului, care-i surîdea, prăbușirea i-a fost cu atît mai rușinoasă, cu cît se înălțase mai sus. Condițiile de pace cată să le dicteze, firește, cel care o acordă, și nu cel care o cere ; totuși, poate nu vom fi nevrednici să ne rostim singuri osînda. Nu ne împotrivim ca toate pămînturile pentru care s-a pornit la război să fie ale voastre, Sicilia, Sardinia, Spania și toate insulele cuprinse în întreaga mare dintre Africa și Italia ; retrași înlăuntrul țărmurilor Africii, noi cartaginezii vă vom vedea, căci așa a fost dorința zeilor, cîrmuind, pe mare și pe uscat, cu domnia voastră, chiar și pămînturi străine. Nu zic ba, unele gînduri ascunse pe care le-am avut cîndva cerînd pacea sau umblînd după ea vă fac bănuielnici față de buna-credință punică. Greu atîrnă, însă, o, Scipio, în chezășia credinței unei păci, numele celui care-o cere. Chiar și Senatul vostru, după cîte aud, nu s-a împotrivit să trateze pacea decît din pricina puținei vrednicii a soliei : astăzi, eu, Hannibal, cer pace, eu care n-aș cere-o dacă n-aș socoti-o de folos și care o voi păzi pentru aceleași foloase pentru care o cer. Și precum, pornind acest război, am vegheat, atîta vreme cît zeii nu mi s-au sumețit împotrivă, ca nimeni să nu se căiască de el, tot astfel mă voi sili ca nimeni să nu aibă a se căi de pacea pe care am dobîndit-o."

31 Acestea le întîmpină generalul roman cam cu următoarele cuvinte : „Nu mi-a scăpat, o, Hannibal, că doar nădejdea sosirii tale i-a împins pe cartaginezi să rupă și credința acestui armistițiu, și nădejdea păcii ; nu încerci să o ascunzi nici tu, care, din vechile condiții de pace, înlături totul în afară de ceea ce se află încă de mult în stăpînirea noastră. Pe de altă parte, precum tu te îngrijești ca concetățenii tăi să simtă cît li s-a ușurat prin tine povara, tot astfel eu cată să mă silesc ca nu cumva condițiile de pace — pe care atunci le-au încuviințat și care acum s-au făcut nevăzute — să li se înfățișeze

ca o răsplată a necinstei. Nevrednici să vă bucurați de acele condiții, cereți acum să trageți și folos de pe urma înșelăciunii voastre. Nici părinții noștri n-au făcut pentru Sicilia primul război, nici noi nu ne-am luptat pentru Spania. Atunci ne-a pus în mîini sfintele arme ale dreptății primejdia în care se aflau mamertinii [9], aliații noștri, acum prăpădul Saguntului. Voi ați fost provocatorii : o recunoști și tu, și stau mărturie și zeii, care au hărăzit acelui război un sfîrșit pe potriva dreptății omenești și dumnezeiești și care asemenea fac și vor face și într-acesta. Cît mă privește, nu uit nevolnicia omenească, cuget la puterea norocului și cunosc că toate faptele noastre sînt roabele miilor de împrejurări. Totuși, precum aș fi mărturisit că făptuiesc o trufașă violență dacă, înainte de a trece eu în Africa, tu ai fi părăsit de bunăvoie Italia și, suindu-ți oastea în bărci, ai fi venit singur să ceri pace și eu te-aș fi respins, tot astfel acum, cînd, cu toate opintelile și tărăgănelile tale, te-am tras ca la judecată pînă aici în Africa, nu-ți mai sînt dator nici o cruțare. Așadar, dacă la cele care se vedeau încă de atunci a fi baza de discuție a păcii, se va adăoga încă ceva, drept despăgubire pentru atacul, în plină pace, al corăbiilor și convoaielor noastre și pentru violarea soliei, am ce aduce în fața Senatului ; dacă însă și acestea vi se par prea grele, gătiți-vă de război, de vreme ce n-ați putut suferi pacea."

Astfel pacea dădu greș și, întorcîndu-se la ai lor după întîlnire, vestiră că vorbele s-au irosit în darn ; ultimul cuvînt va fi al armelor, și soarta lor va fi aceea pe care o vor hărăzi zeii.

32 Ajunși în taberele lor, amîndoi porunciră ostașilor să-și gătească armele și inimile pentru lupta

---

[9] *Mamertini :* populație stabilită la Messina și care își întinsese puterea în toată Sicilia de nord-est ; despărțiți în două tabere, dintre care una era pentru Cartagina și cealaltă pentru Roma, conflictul dintre mamertini a contribuit la dezlănțuirea primului război punic.

hotărîtoare, avînd a birui, cu ajutorul norocului, nu pentru o singură zi, ci pentru vecie. Înainte de noaptea următoare vor cunoaşte dacă Roma va face lege în lume sau Cartagina ; nu Africa, nici Italia, ci întreg pămîntul avea să fie acum răsplata biruinţei ; pe cei cărora lupta le va fi fost potrivnică îi ameninţă o primejdie pe măsura răsplăţii. Într-adevăr, romanilor toate ieşirile le rămîneau închise în aceste pămînturi străine şi necunoscute, iar cartaginezii vedeau că, dacă pierd această încercare de pe urmă, nimic nu-i mai mîntuie de prăpăd.

La asemenea luptă purceseră a doua zi cei doi generali, prea străluciţii comandanţi ai celor mai mîndre popoare, şi cele două prea-puternice oştiri, gata să-şi sporească în acea zi bogaţii lauri dobîndiţi pînă atunci sau să-i veştejească. Astfel tulburau potrivnicele sentimente ale nădejdii şi spaimei sufletele ; privind rînd pe rînd la armele lor şi ale duşmanilor, îşi cîntăreau puterile şi cu ochii, şi cu mintea şi se lăsau totodată pradă bucuriei şi tristeţii. Gîndurile care nu le răsăreau singure în minte le erau strecurate de sfaturile şi de îndemnurile generalilor. Cel cartaginez evoca isprăvile făptuite de-a lungul a şaisprezece ani pe pămînturile Italiei, pe toţi generalii şi toate armatele răpuse de moarte, trecînd pe la fiecare ostaş în parte şi amintindu-i faptele lui de vitejie ; Scipio le vorbea de Spania, de luptele încă proaspete din Africa şi despre cum s-a dat pe faţă duşmanul, care nu poate nici să nu ceară pace, de frică, şi nici s-o păzească, de viclean la suflet ce e. Pe deasupra, tainica întrevedere cu Hannibal era slobod frămîntată, cum poftea fiecare ; el unul socotea însă ca o bună prevestire faptul că, plecînd la luptă, zeii le înfăţişaseră aceleaşi auspicii sub care luptaseră părinţii lor la insulele Egate : au ajuns, le zicea, la capătul războiului şi al caznelor, de ei atîrnă să dobîndească drept trofeu Cartagina şi să se întoarcă acasă, în patrie, la părinţi, la copii,

la neveste şi la căminele lor. Mîndru era cînd rostea toate aceste vorbe, drept şi cu aşa veselă faţă, încît puteai să crezi că şi biruise. Îşi rîndui apoi trupele, cu hastaţii [10] în frunte şi căpitanii în spatele lor, frontul încheindu-l triarii [11].

33 Nu-şi aşeză oştirea în cohorte strînse, care să-şi poarte fiecare steagul în frunte, ci pe manipule puţin distanţate între ele, astfel încît să lase loc elefanţilor duşmanului să pătrundă printre rînduri fără a pricinui nici o tulburare. Pe Lelius, locţiitorul lui din anul trecut, de care se folosea acum în slujba de cvestor extraordinar, numit printr-un decret al Senatului, îl puse în fruntea călărimii italiene, pe aripa stîngă, faţă în faţă cu Massinissa şi cu numizii, rînduiţi pe aripa dreaptă. Cărările deşarte dintre manipulele antesignanilor [12] le umplu cu veliţi — care erau pe atunci armătura uşoară — poruncindu-le ca, atunci cînd vor năvăli elefanţii, ei sau să se retragă în spatele liniilor regulate, sau, răspîndindu-se de-a dreapta şi de-a stînga, să se lipească de antesignani, lăsînd fiarelor un drum pe care să fie din toate părţile năpădite de lovituri. Spre a-i îngrozi pe duşmani, Hannibal aşeză în prima linie elefanţii — şi erau optzeci, cîţi nu mai avusese în nici o bătălie — apoi trupele auxiliare de liguri şi de gali, amestecaţi cu baleari şi mauri ; în rîndul al doilea pe cartaginezi, pe africani şi legiunile de macedoneni ; puţin mai încolo, şi lăsînd un mic spaţiu, aşezară rezervele alcătuite din ostaşi italieni, în cea mai mare parte bruţi [13] care, siliţi, şi mai puţin de voie cît de nevoie, îl urmaseră la plecarea din Italia. Şi el îşi răspîndi călărimea pe aripi : dreapta o ţineau

[10] *Hastaţi* : nume dat ostaşilor cei mai tineri, aşezaţi de obicei în prima linie de bătaie.

[11] *Triarii (sau veterani)* : ostaşii care alcătuiau elita şi rezerva unei legiuni ; aşezaţi de obicei în cea de-a treia linie, după *hastati* şi *principes*.

[12] *Antesignani* : ostaşii care luptau în faţa steagurilor *(signa)*.

[13] *Bruţi* : popor italic, de origină oscă sau sabelică.

cartaginezii, stînga — numizii. Cele mai felurite îndemnuri răsunau în rîndurile ostașilor, printre atîția oameni care aveau fiecare altă limbă, alte datini, altă lege, alte arme, alte straie și alt port, și nici un țel comun de luptă. Pe auxiliari îi făcea să vadă simbria de acum și pe cea încă mai sporită din împărțirea prăzii ; pe gali îi înflăcăra în ura lor firească și înrădăcinată împotriva romanilor ; spre a le spori nădejdea biruinței, desfășura în fața ligurilor panorama roditoarelor cîmpii ale Italiei, pe care aveau să se mute, părăsindu-și munții lor cei mohorîți ; pe mauri și pe numizi îi îngrozea cu tirania sub care avea să-i zdrobească Massinissa ; pe fiecare îl răscolea cu alte spaime și cu alte nădejdi. Cartaginezilor le înfățișa zidurile patriei, zeii penați, mormintele străbunilor, copiii și părinții și nevestele tremurînd de frică, prăpădul și robia, sau stăpînirea întregului pămînt, fără nici o cale de mijloc între groază și nădejde.

În vreme ce generalul îi îndemna astfel pe cartaginezi, iar căpeteniile altor neamuri pe ai lor, mai mult cu ajutorul tălmacilor, prin toată amestecătura aceea de străini, romanii sună din trîmbiți și surle și scot un asemenea țipăt, încît elefanții dau buzna îndărăt peste ai lor, mai ales în aripa stîngă, la mauri și la numizi. Înspăimîntați cum erau, lui Massinissa nu-i fu greu să-i înspăimînte și mai tare, lipsind astfel, pe partea aceea, frontul de ajutorul călărimii. Totuși, cîteva dobitoace, izbind fără frică în dușman, făcură strașnic prăpăd în rîndurile veliților, nu fără a primi înseși numeroase lovituri. Căci veliții, repliindu-se la manipule și deschizînd drum elefanților ca să nu-i zdrobească, își azvîrliră dintr-o parte și dintr-alta hastele [14] asupra celor două flancuri ale fiarelor și nici antesignanii nu-și conteneau sulițele, pînă cînd elefanții, copleșiți de loviturile care zburau din toate părțile și izgoniți din

[14] *Haste* : sulițe scurte, cu care luptau, aruncîndu-le, veliții.

liniile romane, se năpustiră, ca și ceilalți, împotriva călărimii cartagineze, pe aripa dreaptă, și o puseră pe fugă. Văzînd că dușmanii au intrat în panică, Lelius băgă și mai tare groaza în ei.

34 Oștirea cartagineză era lipsită de călărime pe amîndouă aripile, cînd se porniră pedestrașii; dar nici inima, nici puterile nu le mai erau deopotrivă. Adăugați la aceasta un amănunt, mărunt cînd stai să-l povestești, dar de mare greutate în desfășurarea de atunci a lucrurilor: strigătele romanilor erau uniforme și, din această pricină, mai pline, mai grozave, pe cînd la ceilalți, adunătură de neamuri de tot soiul, era o babilonie de glasuri în toate limbile pămîntului. Neclintită, oastea romană prăvălea asupra dușmanului greutatea propriei sale mase, și pe cea a armelor ei; cartaginezii alergau încolo și încoace, mai mult sprinteni decît puternici. Astfel, de la cea dintîi ciocnire romanii urniră năprasnic din loc oștirea dușmană. Împingîndu-i apoi cu brațul și cu scuturile, înaintînd pe măsură ce aceia se retrăgeau, cîștigară ceva teren, aproape fără să întîmpine nici o împotrivire. Rîndurile din spate se îndesiră și ele în cei din față de îndată ce văzură că frontul s-a pus în mișcare, ceea ce aduse un prețios spor de putere în manevra de respingere a dușmanului. La dușmani, ostașii din rîndul al doilea, alcătuit din africani și cartaginezi, în loc să-i sprijine pe auxiliarii care dădeau îndărăt, se temură, dimpotrivă, ca nu cumva romanii, zdrobind dîrza împotrivire a liniei întîi, să ajungă pînă la ei și fugiră. Atunci auxiliarii dădură dintr-o dată dos la față și se întoarseră împotriva oamenilor lor; unii dintr-înșii fură prinși în linia a doua, pe cînd alții, adineaori lăsați fără ajutor și acum izgoniți, începură să-i taie pe cei care-i respingeau. Astfel, era ca și cum s-ar fi purtat două războaie, îngemănate, căci cartaginezii erau siliți să se bată dintr-o dată și cu dușmanii, și cu ai lor. Totuși, nu-i primiră în front pe

auxiliari în halul de groază și de mînie în care se aflau, ci, strîngînd rîndurile, îi zvîrliră afară din bătălie, pe aripi și pe locurile deșarte din jurul cîmpului, ca nu cumva soldățimea asta lovită de streche și plină de răni să se amestece cu grosul oștirii, teafăr încă și nevătămat. Altminteri, un asemenea măcel de trupuri și de arme umplea locul ocupat pînă mai adineaori de auxiliari, încît trecerea era aproape mai anevoioasă decît printre șirurile strînse ale unei armate. Așa se făcu că hastații, care erau în frunte, urmărind care cum putea pe dușman printre grămezile de leșuri și de arme și de-a lungul pîraielor de sînge, își învălmășiră steagurile și rîndurile. Curînd începură să se tulbure și steagurile căpitanilor, care vedeau răvășeala din linia întîi. Ceea ce văzînd Scipio, porunci ca hastații să sune îndată retragerea și, trimițînd pe răniți la ariergardă, puse pe căpitani și pe triari să înainteze pe aripi, astfel încît mijlocul liniei, în care se aflau acum hastații, să fie mai sigur și mai ocrotit. Așadar începu de la capăt o nouă luptă, căci romanii ajunseseră față în față cu adevărații lor dușmani, cu care erau deopotrivă și ca armament, și ca pricepere într-ale oștirii, și ca vază a isprăvilor făptuite, pe care îi mînau aceleași nesăbuite nădejdi, aceeași teamă de prăpăd. Romanii se aflau însă mai presus și ca număr, și ca inimă, căci, după ce puseseră pe goană călărimea și elefanții, biruiseră prima linie și se băteau acum cu a doua.

35 Lelius și Massinissa, care urmăriseră destul de departe călărimea fugară, se întoarseră la vreme și căzură în spatele liniilor dușmane. Această șarjă de cavalerie îi risipi în sfîrșit pe cartaginezi. Mulți fură încercuiți și tăiați pe loc; alții, care se împrăștiaseră în fugă în cîmpiile deschise dimprejur, aflate toate în bătaia călărimii, fură măcelăriți care pe unde era prins. Pieriră, în acea zi, peste douăzeci de mii de cartaginezi și de aliați de-ai lor și

cam tot atîția fură și cei prinși împreună cu o sută treizeci și două de steaguri și unsprezece elefanți. Biruitorii pierdură vreo mie cinci sute de oameni.

Scăpînd din încăierare cu cîțiva călăreți, Hannibal ajunse în fugă pînă la Hadrumetum : atît înainte de bătălie, cît și în toiul ei, pînă în clipa în care a părăsit lupta, a făcut tot ce se putea face ; după însăși mărturisirea lui Scipio și a tuturor celor pricepuți într-ale războiului, i se cuvin numai laude pentru chipul exemplar în care și-a orînduit în acea zi oștirea : în frunte și-a pus elefanții, astfel încît — manevră în care-și puseseră cea mai mare nădejde — izbind de năprasnă, cu toată uriașa lor putere, să-i oprească pe romani de a-și urma steagurile și de a-și păstra rîndurile ; apoi veneau, în fața rîndurilor de cartaginezi, trupele auxiliare, așa ca această amestecătură, drojdie a tuturor neamurilor, pe care nu credința îi ținea, ci banul, să-și vadă tăiată putința de fugă și totodată ca, primind cea dintîi lovitură a dușmanului, să-i istovească înflăcărarea și, nevolnici de altă treabă, să teșească măcar, cu prețul rănilor lor, ascuțișul săbiilor romane ; în spatele lor erau cei în care-și pusese toată nădejdea, oastea de cartaginezi și de africani care, chiar dacă lucrurile nu s-ar fi ales nicicum pînă atunci, tot aveau să fie mai tari bătîndu-se, proaspeți și odihniți, cu niște dușmani osteniți și plini de răni ; pe italieni, de care nu era sigur dacă trebuia să-i socotească aliați sau vrăjmași, îi îndepărtase ceva de inima bătăliei, așezîndu-i în ariergardă. După ce săvîrși aceasta, ca pe o ultimă ispravă a vitejiei sale, Hannibal se retrase la Hadrumetum ; chemat de acolo la Cartagina, se întoarse în patrie după treizeci și șase de ani de cînd, copil, o părăsise. Înfățișîndu-se la Senat, declară că n-a pierdut o luptă, ci un război, și că altă mîntuire nu se mai află decît să dobîndească pacea.

CURȚIU

QUINTUS CURTIUS RUFUS

(Secolul I e. n. ?—?)

Faptele lui Alexandru Macedon au dat naștere la o bogată literatură creată chiar în toiul campaniilor (334—325), de scriitorii din suita regelui și continuată apoi de tradiția helenistică. În retorică, figura lui Alexandru devine o temă preferată tratată în două sensuri : ca tip de monarh perfect, de pe o poziție laudativă, sau de tiran, privit în mod critic. O dată cu instituirea principatului, se naște și la Roma interesul pentru istoria Macedoniei. Astfel, în timpul lui August, alexandrinul Timagenes compune în spirit anti-roman, „istorii filipice" reluate apoi de pe poziție romană, se pare, de latinul Trogus Pompeius, trăitor în aceeași vreme. Titus Livius, comparînd gloria personajului cu forța și eroismul roman, proclamă superioritatea acestuia din urmă.

Pe timpul lui Claudius, Q. Curtius despre a cărui viață și personalitate nu avem nici un fel de știri, scrie și el o Istorie a lui Alexandru cel Mare Macedoneanul *în 10 cărți. Cele păstrate pînă astăzi (III—X) au următorul cuprins : III Ocuparea Ciliciei și începutul ostilităților cu Darius, regele perșilor, care trece Eufratul. IV Alexandru ocupă Fenicia (Sidonul și Tirul), Egiptul, întemeiază Alexandria. După ce refuză pentru a doua oară pacea solicitată de Darius, Alexandru îl silește să primească lupta. Curtius înfățișează atmosfera și pregătirile din ambele tabere și discursurile celor doi regi (IV, 14) după care urmează descrierea bătăliei de la Arbela (prezentă în culegerea noastră), cu care se încheie cartea. V Ocuparea cetăților Suza și Persepolis și moartea lui Darius. VI Campaniile*

cu spartanii. VII Continuarea luptelor în partea de nord-est a imperiului persan și conflictul cu sciții. VIII Alexandru trece în India unde, după ce supune doi regi, se luptă cu Porus care i se opune (fragment dat în culegerea de față). IX Supunerea altor populații din India, apoi călătoria pe fluviul Indus pînă în Oceanul Indian, și întoarcerea la Babilon. X Moartea lui Alexandru, neînțelegerile dintre generalii săi și împărțirea imperiului.

În prezentarea figurii lui Alexandru, Q. Curtius îmbină cele două tendințe tradiționale, dar acordă întîietate celei laudative, fiind un adept al monarhiei. Dezmembrarea imperiului lui Alexandru e un exemplu negativ, „tronul este indivizibil". Scriitorul admiră „priveliștea fericirii publice", adusă de restabilirea puterii imperiale prin sosirea lui Claudius, după primejdiile străbătute în timpul lui Caligula. (X, 9). De aceea vede în Alexandru un monarh model, elogiindu-i curajul, pasiunea dezinteresată pentru glorie, și clemența. În același timp însă critică excesul de orgoliu, irascibilitatea și influența negativă a Asiei asupra moravurilor sale : fastul și pretențiile de divinizare. Critica luxului oriental, generală în opera lui Curtius, este o atitudine specific romană pe care o aflăm, de altfel, și la alți istorici. Alexandru e considerat „tîlhar" de către sciți, iar autorul vorbește de „lăcomia pentru glorie și pofta nesățioasă de renume". Poziția politică a scriitorului, vizibilă în mod explicit doar într-un singur pasaj din operă, semnalat mai sus, nu poate și nici nu trebuie să fie identificată pretutindeni în descrierea istoriei macedonene. Alegerea unui astfel de subiect ne face să înțelegem scopul operei. Q. Curtius a urmărit să ofere romanilor unele analogii cu propria lor istorie contemporană : problema monarhiei, precum și o anumită concordanță de atmosferă în numeroasele comploturi, revolte și trădări care însoțesc expedițiile lui Alexandru. Altminteri, faptul că nu tratează un subiect roman dovedește și tendința de evadare din realitatea istorică într-o lume a imaginației care să ofere satisfacții de ordin pur intelectual și estetic, printr-o literatură

după maniera şi gustul vremii. De aceea elementele de ideologie şi concepţie, mai puţin explicite, conferă lui Q. Curtius un loc aparte în linia generală de evoluţie a celorlalţi cinci istorici latini analizaţi în introducere, tocmai datorită caracterului mai accentuat de ficţiune literară. Aşa se şi explică de ce scriitorul nostru îl alege ca model pe Clitarhos, unul dintre însoţitorii lui Alexandru, care, scriindu-i istoria a introdus elementul fabulos în tratarea ei. Q. Curtius nu este preocupat de autenticitatea faptelor redate. El le acceptă nu pentru adevărul lor, de care se îndoieşte, ci din respect pentru tradiţie: „ori cum au fost transmise, le voi înfăţişa nealterate" (VII, 8) şi: „mai mult le transcriu decît le cred, căci nu am pretenţia să susţin lucruri de care mă îndoiesc, nici să omit ceea ce am aflat" (IX, 1). Înlăturarea deliberată a unui punct de vedere critic înseamnă de fapt, recunoaşterea naturii artistice a faptelor, „transcrise" de autor tocmai pentru această valoare a lor, în care constă, de altfel, şi interesul operei.

Naraţia se distinge mai întîi prin caracterul ei aventuros. Toate expediţiile lui Alexandru sînt privite ca acte de cutezanţă, de explorare a unor condiţii şi pericole necunoscute. Succesele obţinute pe parcurs dau un sens eroic acţiunilor, subliniind superioritatea armatei şi a regelui macedonean faţă de „barbarii" Asiei. Aventura mai rezultă apoi şi dintr-o anumită disproporţie între amploarea faptelor ca atare şi necesitatea lor obiectivă. Asistăm de multe ori la un consum inutil de energie, acţiuni riscate sau prea importante în raport cu obiectul. Se creează astfel un fel de gratuitate a epicului impresionantă prin demonstraţia de virtuozitate a elementului eroic. Aşa de pildă: Alexandru se urcă singur pe zid şi, încolţit, sare în mijlocul duşmanilor, „un lucru de necrezut şi nemaiauzit, important mai degrabă pentru renumele de cutezanţă decît pentru glorie". (IX, 5). Alteori, forţele şi acţiunile macedonenilor sînt prea mari faţă de rezistenţa întîmpinată; multe populaţii se supun cu uşurinţă sau de bună-voie. Ceta-

tea Persepolis e incendiată la beție după ce fusese deja supusă (V, 7) etc.

O altă trăsătură a povestirii lui Q. Curtius este caracterul ei fantastic. Acesta nu rezultă din exagerarea fabuloasă a faptelor, cît mai ales din exoticul Asiei, neobișnuit pentru experiența europeană. Teama de necunoscut amplifică primejdia și pune în mișcare imaginația exagerînd fenomene foarte simple și naturale, cum ar fi: condițiile geografice și climaterice (mareele, în fragmentul IX, 9), echipamentul și armele dușmanilor. Alexandru însuși luptă împotriva amplificării fantastice, legendare, a realității de către soldați, ori de cîte ori trebuie să-i convingă de necesitatea unei noi acțiuni.

Pitorescul descrierilor, foarte frecvente, constituie un cadru inedit și plin de surprize contribuind totodată la realizarea acestei atmosfere fantastice în care se desfășoară isprăvile eroului. Natura, după specificul diferitelor ținuturi, este luxuriantă, fertilă, pustie, sălbatică, prăpăstioasă; descrieri de furtuni și mai ales rîuri vijelioase a căror traversare pune mereu în cumpănă curajul și priceperea macedonenilor. O atenție deosebită se dă și modului de viață al popoarelor întîlnite, aflate în diferite stadii de civilizație: unele primitive, trăind în peșteri, ducînd o viață de păstori și vînători, sau nomade, ca sciții. Dar mai ales luxul oriental al regilor asiatici îi reține atenția: îmbrăcăminte, cortegii, daruri, cetăți, palate și grădini. Cu totul în spiritul tradiției helenistice și a epocii imperiale sînt numeroasele discursuri din opera lui Q. Curtius, compuse după regulile școlilor. Multe din cuvîntările lui Alexandru către ai săi sînt de tipul „îndemnurilor" (suasoriae) *alcătuite pe motivul gloriei și al cuceririlor. Întîlnim, de asemenea, și discursuri perechi, constituite, de cele mai multe ori, dintr-o acuzație* (accusatio) *și o respingere a acesteia* (refutatio).

Stilul reflectă și el preocuparea artistică a conținutului. Bogată în metafore și figuri retorice (mai ales în discursuri), cuvinte poetice și abstracte care îl apropie de maniera epocii,

el are, totuşi, o anumită reținere clasicizantă în folosirea lor, asemănîndu-se din acest punct de vedere cu Titus Livius. Sintaxa evită şi perioadele ample ale prozei ciceroniene şi sentențiozitatea abruptă a stilului vremii. Perioada destul de concentrată şi exprimarea paratactică îi dau un caracter vioi pe măsura coloritului lexical. Un amestec de vechi şi nou care, adăugat elementelor de romanțare ale conținutului, fac din opera lui Q. Curtius o lectură atrăgătoare şi captivantă.

ISTORIA LUI ALEXANDRU CEL MARE

IV, 15-16.
VIII, 13-14.
IX, 9.
X, 5.

IV, 15-16.

Bătălia de la Arbela.

15 Într-acestea Alexandru, ca să se ferească de capcanele pe care i le vădise fugarul și ca să-i iasă, totodată, în față lui Darius, care supraveghea aripa, poruncește oștirii să ocolească în flanc. Darius își rotește și el oștirea, hotărîndu-i lui Bessus [1] să dea ordin călărimii masagete [2] să șarjeze în flanc aripa stîngă a lui Alexandru. În fruntea oștirii așezase carele cu seceri [3], pe care, la un semnal, le aruncă toate deodată asupra dușmanului. Vizitiii se năpustiră cu hățurile slobode în așa fel încît, luîndu-i pe neașteptate, să zdrobească pe cît mai mulți. Astfel, pe unii îi sfîșiau vîrfurile sulițelor ieșite mult în afara oiștii, pe alții, din amîndouă părțile, coasele din lături. Macedonenii trebuiră să se retragă, și nu repliindu-se, ci rupînd-o la fugă în neorînduială.

La toată această zăpăceală, Mazaeus [4] aduse o nouă tulburare, căci porunci la o mie de călăreți să o ia pe la spatele taberei și să-i răpească dușmanului bagajele, în nădejdea că și prinșii, care erau păziți tot acolo, își vor rupe lanțurile văzîndu-i pe ai lor că se apropie. Nu l-a amăgit însă pe Parme-

---

[1] *Bessus :* satrap persan al Bactrianei.

[2] *Masageți :* popor scitic, trăind între Marea Aral și Marea Caspică.

[3] *Carele cu seceri :* care de luptă, folosite mai ales de perși și de sirieni : aveau, la oiște, sulițe de fier, lungi de cîteva picioare, iar osiile și roțile erau înarmate cu seceri.

[4] *Mazaeus :* general persan, comanda în această bătălie oștirea sirienilor.

nio[5], care comanda aripa stîngă: acesta trimise de îndată pe Polydamas[6] la rege, ca să-i vestească primejdia şi să-l întrebe ce porunceşte să se facă. „Du-te şi spune-i lui Parmenio — zise regele după ce-l ascultă pe Polydamas — că dacă vom birui în luptă, nu numai că vom recîştiga toate ale noastre, ci vom cuceri şi cele care sînt ale duşmanului. Aşadar n-are de ce să slăbească puterile din afara liniei de bătaie, ci, lăsîndu-se păgubaş de bagaje, să lupte vitejeşte, aşa cum se cuvine pentru gloria mea şi a părintelui meu, Filip[7]".

În vremea aceasta, barbarii seamănă panica în tabără şi ucid mai multe santinele; prizonierii îşi rup lanţurile, apucă tot ce le cade în mînă, se înarmează şi, unindu-se cu călărimea lor, tabără pe macedonenii atacaţi şi dinăuntru şi dinafară.

Plini de bucurie, cei din jurul lui Sisigambis[8] îi vestesc că Darius a învins, că duşmanii au suferit un măcel grozav şi că tocmai li s-au prădat şi bagajele: ei socoteau că soarta le fusese la fel de prielnică pretutindeni şi că, biruitori, perşii dăduseră buzna la pradă. Sisigambis, deşi prizonierii o îndemnau să-şi uşureze sufletul de jale, rămase la fel ca înainte. Nu scoase nici o vorbă, nici culoarea obrazului sau înfăţişarea nu şi-o schimbă: şedea nemişcată — de bună seamă ca nu cumva, bucurîndu-se prea repede, să mînie soarta — astfel încît, privind-o, nu mai ştiai care îi este dorinţa.

Între-acestea, Menidas, căpitanul călăreţilor lui Alexandru, alergase — nu se ştie dacă din iniţiativa lui sau din porunca regelui — însoţit de cîţiva oameni, să apere bagajele, dar nu fu în stare să ţină piept izbirii cadusienilor[9] şi a sciţilor; în-

[5] *Parmenio*: general macedonean.

[6] *Polydamas*: general macedonean.

[7] *Filip*: Filip al II-lea (382—336 î.e.n.), rege al Macedoniei.

[8] *Sisigambis*: fiica lui Artaxerxes şi mama lui Darius; vezi mai jos X, 5.

[9] *Cadusieni*: popor din Media.

tr-adevăr, după o slabă încercare de luptă, se și retrase la rege, ca un biet martor al părăsirii bagajelor pe care ar fi trebuit să le apere.

Ciuda lui Alexandru birui atunci hotărîrea lui dintîi, și pentru că se temea — nu fără cuvînt — ca nu cumva grija de a-și recăpăta avutul să-i smintească pe ostași de la luptă: trimise așadar împotriva sciților pe Aretes, căpetenia lăncierilor (pe care-i numeau *sarisophores)*. În vremea aceasta carele, după ce rupseseră primele rînduri, pătrunseră la falangă [10]: macedonenii, calmi, le făcură loc să intre drept în mijloc. Ca un meterez era linia lor de bătaie: își lipiseră sulițele una de alta și, din două părți deodată, le împlîntau în năvălitori unde vedeau cu ochii. Pe urmă se puseră să înconjoare carele și să-i doboare pe vizitii. Fu un măcel grozav, cîmpul era plin de cai și de oameni uciși: cuprinși de spaimă, vizitiii nu mai puteau stăpîni caii care, tot zbătîndu-se, nu numai că scăpaseră din ham, dar răsturnau și căruțele; răniții trăgeau cadavrele după ei, neputîndu-se opri, din pricina spaimei, și neputînd nici înainta, de slăbiți ce erau. Cîteva care răzbiră, totuși, pînă în ariergardă, ucizînd cu o moarte grozavă pe toți cei ce le stăteau în cale; căci mădularele tăiate ale luptătorilor zăceau la pămînt, dar ei nu simțeau nici o durere atîta vreme cît rănile le erau încă calde și, așa schilodiți și slăbiți cum erau, nu lăsau armele din mîini pînă nu picau jos, vlăguiți de ultima picătură de sînge.

În vremea aceasta, Aretes ucisese pe căpitanul sciților care prădau bagajele și-i hărțuia înspăimîntați. Atunci interveniră bactrienii [11] trimiși de Da-

[10] *Falangă*: formație de ostași pedeștri (în Sparta și în Macedonia) înarmați cu lănci lungi; atacau într-o anumită formație, în rînduri compacte.

[11] *Bactrieni*: locuitori ai Bactrianei, provincie fertilă în nordul Asiei, între Caucaz și fluviul Amur-Daria de astăzi.

rius şi schimbară soarta luptei. Mulţi macedoneni fură zdrobiţi din prima izbire, alţii fugiră la Alexandru. Perşii, izbucnind în strigăte, aşa cum obişnuiesc biruitorii să facă, se năpustiră cu sălbăticie asupra duşmanului, pe care-l socoteau răpus cu desăvîrşire. Văzîndu-i împrăştiaţi, Alexandru îi struneşte, îi îndeamnă şi înflăcărează singur bătălia care tînjea : îi face în sfîrşit să mai prindă la inimă şi-i repede iarăşi asupra duşmanului. Oştirea persană era mai slabă în aripa dreaptă, căci de acolo se scoseseră bactrienii care atacaseră bagajele; Alexandru dă aşadar năvală în rîndurile cele rărite şi face un măcel grozav. Dar perşii din aripa dreaptă, nădăjduind să-l poată învălui, îl ocolesc pe la spate, şi l-ar fi adus în grea primejdie, dacă n-ar fi sosit în goana cailor călăreţii agrieni[12], dovedindu-i pe barbarii care-i încercuiau şi silindu-i, cu lovituri de spadă, să întoarcă faţa la ei. Cele două bătălii erau foarte amestecate. Alexandru era înconjurat de duşmani, şi din faţă şi din spate. Cei care-l ameninţau din spate erau şi ei hărţuiţi de călăreţii agrieni. Bactrienii, întorşi de la prada bagajelor duşmane, nu puteau ajunge înapoi în rîndurile lor; numeroase cete răzleţite de grosul oştirii se luptau prin toate părţile, încăierîndu-se la întîmplare. Cei doi regi, aproape unindu-şi oştirile, înflăcărau bătălia. Morţii erau mai numeroşi în rîndurile perşilor, dar răniţii erau cam tot atîţia de amîndouă părţile. Darius lupta pe un car, Alexandru călare. Amîndoi erau înconjuraţi de viteji, cărora nu le păsa de ei înşişi : pierind regele, nu mai voiau să-i supravieţuiască, şi nici nu puteau. Fiecare socotea că e o faptă strălucită să-şi dea viaţa sub ochii regelui său. Şi cu atît mai adînc se vîrau în primejdie, cu cît îl ocroteau mai vite-

[12] *Agrieni* : popor traco-macedonic ; trăia între Balcanii de astăzi şi munţii Rhodope ; în oştirea macedoneană făceau parte din trupele de infanterie uşoară şi luptau mai ales cu suliţele.

jește: căci fiecare căuta gloria de a-l ucide pe regele dușman. Pe de altă parte, fie că era o nălucire a ochilor, fie că-l văzuseră aievea, cei care luptau în jurul lui Alexandru erau încredințați că au zărit un vultur care zbura jos de tot pe deasupra capului regelui, fără să-l înspăimînte nici zarva bătăliei, nici gemetele muribunzilor, și că a stăruit destul de mult în jurul calului lui Alexandru, dar nu zburînd, ci plutind parcă nemișcat în văzduh. Sigur este că prorocul Aristander[13], îmbrăcat în alb și cu un laur în mîna dreaptă, a arătat ostașilor încrîncenați în bătălie pasărea, ca pe o neîndoielnică prevestire de biruință. Astfel, o mare vioiciune și încredere îi îmboldi dintr-o dată la luptă și pe cei mai înspăimîntați, mai ales după ce, în carul lui Darius, cel care ședea în fața regelui mînînd caii fu străpuns de o suliță. Nici perșii, nici macedonenii nu se îndoiau că cel ucis fusese însuși regele. Cu urlete de jale, cu strigăte și cu gemete sălbatice, garda personală și arcașii lui Darius semănară panica în aproape toată oastea, care mai lupta încă sub semnul izbînzii. Împrăștiindu-se în fugă, aripa stîngă părăsi carul, pe care cei îngrămădiți în partea dreaptă îl primiră în mijlocul lor. Se zice că, scoțînd jungherul, Darius a stat în cumpănă dacă să nu înlăture necinstea fugii printr-o moarte vitejească; înălțîndu-se însă în car, îi fu rușine să-i părăsească pe toți ai săi, care se aflau încă în focul luptei; în vreme ce îl copleșeau pe rînd nădejdea și deznădejdea, perșii începură să dea puțin cîte puțin îndărăt, rărindu-și rîndurile. Alexandru, schimbîndu-și calul — după ce dăulase[14] cîțiva — îi lovea din față pe cei care cutezau să i se împotrivească și din spate pe cei care fugeau. Într-un

[13] *Aristander*: ca și la Roma, „ghicitorii" *(vates)* se aflau în mare cinste în Grecia antică; totuși, Alexandru nu pare să fi avut mare încredere în ei, folosindu-se de așa-zisele lor „profeții" numai cînd acestea erau în favoarea lui.

[14] *A dăula*: a istovi, a slei de puteri.

cuvînt, nu mai era o bătălie, ci un adevărat măcel, cînd Darius își întoarse și el carul și o luă la fugă. Învingătorii se țineau scai de spatele fugarilor, dar norii de praf, care se ridicau pînă la cer, întunecau vederea ochilor: rătăceau întocmai ca în beznă, adunîndu-se doar întîmplător laolaltă cînd auzeau o voce cunoscută sau un semnal. Se mai auzea și plesnetul bicelor, care loveau într-una caii de ham: acestea erau singurele urme lăsate de fugari.

16 Dar în aripa stîngă — o comanda Parmenio, cum s-a mai spus — cu totul alta era, de amîndouă părțile, soarta bătăliei. Mazaeus, care se năpustise cu toată călărimea lui, strîngea cu putere aripile macedonenilor. Oștirea tocmai începea să fie învăluită de mulțimea atacanților, cînd Parmenio trimise curieri călări să-l vestească pe Alexandru în ce cumpănă se aflau: dacă nu i se trimiteau neîntîrziat ajutoare, nu mai putea opri fuga. Regele ajunsese departe, urmărindu-i din spate pe fugari, cînd îi veni veste de la Parmenio. I se porunci călărimii să se oprească, pedestrașilor să stea pe loc, în timp ce Alexandru, mînios, blestema că-i scapă biruința din mîini și că Darius are mai mult noroc fugind decît el urmărindu-l. Într-acestea, ajunge la Mazaeus știrea că Darius a fost înfrînt: atunci, deși era încă destul de tare, totuși, înspăimîntat de nenorocul alor săi, îi mai slăbește din strînsoare pe macedonenii zdruncinați. Parmenio nu pricepea de ce s-a muiat așa deodată lupta, dar a folosit vitejește împrejurarea pentru a învinge. Porunci să fie aduși la el călăreții tesalieni[15] și le spuse: „Îi vedeți pe ăștia, care pînă adineaori ne hărțuiau cu atîta înverșunare, cum dau îndărăt cuprinși deodată de spaimă? Desigur că bunul noroc al regelui nostru a biruit și pentru noi. Cîmpul e așternut cu leșurile perșilor. Ce mai stați? Sau nu

[15] *Tesalieni*: locuitori ai Tesaliei, ținut în nordul Greciei; buni și viteji călăreți.

vă simțiți în stare să luptați împotriva unor fugari?" Aceste cuvinte, care păreau adevărate, îi însuflețiră pe cei șovăielnici: dînd pinteni cailor, se năpustiră asupra dușmanilor. Aceștia dădură îndărăt, și nu încetul cu încetul, ci atît de repezit, încît numai faptul că nu se întorseseră cu spatele făcea să nu fie o fugă în toată puterea cuvîntului. Neștiind totuși care fusese soarta regelui în aripa dreaptă, Parmenio îi înfrînă pe ai săi. Mazaeus, lăsînd lupta pe altă dată, trecu Tigrul [16], nu pe drumul cel drept, ci pe o cale ocolită și de aceea mai ocrotită, și pătrunse în Babilonia cu rămășițele oștirii înfrînte.

Darius, însoțit de puțini oameni, își îndreptă fuga spre rîul Lycus [17], pe care trecîndu-l, se întrebă dacă să nu distrugă podul, căci i se vestise că dușmanul se și afla în spatele lui. Se gîndi însă că, o dată podul tăiat, atîtea mii de ostași de-ai săi, care încă nu ajunseseră la fluviu, vor cădea în mîna dușmanului. Lăsînd podul nevătămat, plecă mai departe, zicînd chiar așa, că mai bine să le deschidă drumul celor ce-l urmăresc decît să-l închidă celor ce cată să se mîntuie cu fuga. Străbătînd în goană un drum foarte lung, ajunse pe la miezul nopții la Arbela.

Dar atîtea toane ale sorții, căpitani și oștiri măcelărite în atît de felurite chipuri, goana celor învinși, moartea atîtor inși și atîtor mase de oameni, cine le-ar putea cuprinde cu mintea sau povesti cu vorbe? De parcă soarta ar fi vrut, vai, să strîngă într-o singură zi nemaipomenitele întîmplări ale unui veac întreg! Unii fugeau încotro vedeau cu ochii, alții se înfundau în codrii lăturalnici sau în

---

[16] *Tigrul:* bătălia zisă „de la Arbela" s-a desfășurat, de fapt, între fluviul Tigru și afluentul acestuia, Lycus (astăzi Zab), pe un teren așezat deci la sud-vest de Arbela.

[17] *Lycus:* vezi nota precedentă; cele două rămășițe ale oștirii și-au îndreptat, deci, fuga în două direcții contrare.

drumeaguri necunoscute urmăritorilor. Călăreți și pedestrași zăpăciți și fără căpitan, oameni înarmați și dezarmați, zdraveni și răniți, erau toți învălmășiți laolaltă. Apoi teama luă locul milei și cei care nu mai puteau urma fuga erau părăsiți cu strigăte de jale deopotrivă de puternice de amîndouă părțile. Din pricina ostenelii și a rănilor, îi chinuia mai tare ca orice setea; în tot locul, oamenii se trînteau la pămînt pe malurile rîurilor, înghițind la apă cu gura pînă la urechi. Dar tot sorbind-o cu lăcomie, măruntaiele îngreunate de mîl li se umflau cît ai clipi din ochi, de li se deznodau și li se topeau mădularele, pînă cînd dușmanul, ajungîndu-i din urmă, îi aducea iarăși la viață cu alte răni noi. Unii, nemaiîncăpînd pe malurile apropiate, se abăteau pînă departe, doar-doar să găsească, oriunde, un ochi tainic de baltă, pe care să-l soarbă; n-a rămas băltoacă, fie ea cît de lăturalnică sau de împuțită, care să nu fi fost adulmecată de acești însetați. Și din satele învecinate cu drumul se auzeau urletele de jale ale bătrînilor și ale femeilor, care, după rînduiala barbarilor, mai strigau încă după Darius, regele lor.

Alexandru, stăvilind, cum s-a zis mai sus, avîntul oamenilor lui, ajunsese la fluviul Lycus; aici, mulțimea de fugari umpluse podul, și cîțiva, văzînd că dușmanul nu-i slăbește de loc, se aruncaseră în fluviu: îngreunați de arme și osteniți de luptă și de fugă, fură înghițiți de valuri. Acum, nu numai podul, dar nici fluviul nu mai putea cuprinde toată această năprasnică bulucеală de oști: căci după ce a intrat o dată spaima într-un suflet, omul nu se mai teme de nimic altceva decît de ceea ce l-a înfricoșat la început. La stăruințele oamenilor lui, să nu se oprească urmărirea lipsită de primejdii a dușmanului pus pe fugă, Alexandru le arătă că armele sînt tocite, mîinile ostenite, trupurile istovite de atîta drum și, pe deasupra, noaptea stă să cadă;

în realitate însă, îngrijorat de aripa stîngă, pe care o credea încă în bătălie, hotărîse să se întoarcă şi să-i vină într-ajutor. Începuse să-şi întoarcă steagurile, cînd călăreţi trimişi de Parmenio îl vestiră că şi aripa aceea ieşise biruitoare. Dar niciodată în ziua aceasta nu-l întîmpină o mai mare primejdie ca atunci cînd îşi mîna trupele înapoi în tabără. Era urmat de oameni puţini, care mergeau în neorînduială, fericiţi de biruinţă — căci socoteau că toţi duşmanii fuseseră fie spulberaţi în fugă, fie ucişi pe cîmpul de bătaie. Deodată, se ivi în faţa lor un pîlc de călăreţi ; aceştia se opriră întîi din mers, apoi, văzînd cît sînt de puţini macedonenii, se năpustiră asupra lor. În fruntea steagurilor mergea regele, mai prefăcîndu-se, mai netemîndu-se într-adevăr de primejdie. Dar nu l-a părăsit norocul pe care-l avea întotdeauna în clipele de cumpănă : căpitanul călăreţilor, lacom de luptă, se repezi orbeşte asupra lui, dar el îl izbi cu suliţa şi, dintr-aceeaşi lovitură şi cu aceeaşi armă, îl străpunse şi pe cel care venea după dînsul şi pe alţi cîţiva. Tovarăşii lui Alexandru sar şi ei pe zurbagii, dar nici perşii nu se lasă ucişi fără împotrivire : într-adevăr, în toată bătălia n-a fost luptă mai crîncenă decît între aceste două trupe răzleţe. În sfîrşit barbarii, văzînd că întunericul le este mai prielnic pentru fugă decît pentru luptă, se desfac în cete şi o iau îndărăt. Regele, mîntuit de o asemenea nemaipomenită primejdie, îşi mînă pe ai săi în tabără vii şi nevătămaţi.

Au murit, după cît au putut număra biruitorii, 40.000 de perşi, iar macedoneni pieriră mai puţin de 300. Altminteri, biruinţa o datorează regele mai puţin norocului cît vredniciei, căci a învins prin curajul lui, şi nu, ca înainte, prin avantajul locului. Într-adevăr, şi-a dispus oştirile în chipul cel mai dibaci cu putinţă, a luptat însuşi cu multă vitejie, a fost foarte cuminte că nu i-a păsat de părăsirea

bagajelor, înțelegînd că adevărata soartă a lucrurilor se hotărăște în focul luptei și, chiar cînd sfîrșitul bătăliei era încă îndoielnic, s-a purtat tot timpul ca un biruitor. Lovindu-i, i-a zdrobit pe dușmani, însă, lucru aproape de necrezut la un om cu inimă atît de înfocată, a pus mai multă chibzuință decît avînt în urmărirea fugarilor. Căci dacă, atîta vreme cît o parte din oștirea lui se mai afla încă încătușată în luptă, ar fi stăruit să-i gonească pe învinși, — sau ar fi fost biruit din greșeala lui, — sau n-ar fi biruit decît prin vrednicia altora. Pe de altă parte, dacă s-ar fi lăsat înfricoșat de mulțimea călăreților care căzuseră peste el, ar fi fost nevoit, el, biruitorul, sau să fugă în chip rușinos, sau să piară mișelește. Nici căpeteniile oștirii nu trebuie păgubite de laudele ce li se cuvin, căci rănile pe care le-a primit fiecare dintr-înșii stau mărturie pentru vrednicia lor: Hephaestio fu lovit de o suliță în braț, Perdiccas [18], Coeno [19] și Menidas erau cît p-aci să fie uciși de săgeți. Și, dacă vrem să prețuim la adevărata lor valoare pe macedonenii de atunci, trebuie să mărturisim că și regele a fost vrednic de asemenea supuși, și supușii de un asemenea rege.

[18] *Perdiccas*: unul dintre cei mai străluciți generali ai lui Alexandru; după moartea regelui, împlini funcția de regent.

[19] *Coeno*: general macedonean, ginerele lui Parmenio.

VIII, 13—14.

Alexandru se luptă cu regele Porus.

13 A doua zi, solii lui Abisares[1] veniră la rege[2]; îi dădură toate pe mînă, așa cum li se poruncise, apoi, dînd și primind, de amîndouă părțile, asigurările de credință, fură trimiși înapoi la regele lor. Gîndindu-se că poate faima numelui său îl va hotărî și pe Porus să se predea, Alexandru trimise la el pe Cleochares[3], care să-l încunoștințeze că are a-i plăti bir și că e dator să-l întîmpine la graniță de îndată ce va intra în țară. Porus răspunde că va împlini una din aceste două porunci, și anume atunci cînd va pătrunde regele în regatul său va fi de față, dar înarmat. Alexandru tocmai hotărîse trecerea rîului Hydaspes, cînd îi fu adus Barzaentes[4], capul răscoalei aracosienilor, împreună cu treizeci de elefanți, prinși o dată cu el, ajutor binevenit împotriva indienilor, căci nădejdea și puterea lor stă mai mult în aceste fiare decît în oștire. Mai fu adus, biruit și el, Damaraxus[5] — regele unei mici părți a Indiei — care se alăturase lui Barzaentes. Punîndu-l, așadar, pe fugar și pe micul rege

---

[1] *Abisares :* regele unei țări situate în sud-estul Cașmirului, între Hydaspes și Indus.

[2] *La rege :* la Alexandru.

[3] *Cleochares :* căpitan macedonean.

[4] *Barzaentes :* satrap al Aracosiei (ținut în Asia răsăriteană, cam în regiunea Afganistanului de astăzi) și al Drangianei ; împreună cu Bessus luă parte la uciderea lui Darius ; predat de indieni lui Alexandru, acesta îl osîndi la moarte.

[5] *Damaraxus :* rege indian, cunoscut numai din acest pasaj.

sub pază și încredințîndu-i lui Taxiles[6] elefanții, ajunse la rîul Hydaspes, pe al cărui mal opus își așezase tabăra Porus, cu gînd să împiedice trecerea dușmanului. În față pusese 85 de elefanți de o mărime uriașă; în spatele lor erau 30 de care și vreo 30.000 de pedestrași, printre care și arcași din aceia cu săgeți prea grele și — cum s-a spus mai înainte — anevoie de azvîrlit. Porus însuși se suise pe un elefant mult mai înalt decît toate celelalte fiare, și armele lui, muiate în aur și argint, făceau ca înfățișarea-i deosebit de măreață să pară și mai izbitoare. Tăria lui sufletească era pe potriva celei trupești, și era înțelept pe cît se poate la aceste neamuri înapoiate. Pe macedoneni nu-i înspăimînta numai vederea dușmanului, ci și rîul lat peste care trebuiau să treacă. Avea 4 stadii[7] lărgime, era foarte adînc și nu se vedea nici un vad nicăieri, încît părea ca o adevărată mare. Iar lățimea nu-i domolea cîtuși de puțin iuțeala apelor; curgea năvalnic și învolburat, ca printre două maluri strîmte de canal, iar numeroasele vîrtejuri spumegînde arătau că sub unde se ascund stînci. Mai grozav arăta malul, plin de cai și de ostași. Cu trupurile lor uriașe, elefanții stăteau acolo ca niște cetăți și, zădărîți anume, îți spărgeau urechile cu zbieretele lor îngrozitoare. Aci rîul, aci dușmanul, pînă și niște suflete atît de încercate și altminteri pline de nădejde, fură uimite și înspăimîntate. Într-adevăr, vedeau că nu pot ajunge, cu bărcuțele lor nesigure, la malul celălalt și că nici nu pot aborda fără primejdie. În mijlocul rîului erau o mulțime de insule, spre care și indienii, și macedonenii înotau, ținîndu-și armele pe deasupra capului. Acolo se iscau încăierări și, din rezultatul

[6] *Taxiles*: nume ereditar al regilor din Taxila, ținut de dincolo de Indus.

[7] *Stadiu*: măsură de lungime echivalînd cu 184,97 m.

acestor lupte mărunte, amîndoi regii încercau să prevadă cum va ieşi bătălia cea mare.

Iar în oştirea macedoneană erau doi tineri nobili, Hegesimachus şi Nicanor, vestiţi prin îndrăzneală şi curaj şi care, încredinţîndu-se statornicului noroc al partidului lor, erau plini de înflăcărare şi nu le păsa de nici o primejdie. Înarmaţi doar cu suliţe, se puseră în fruntea celor mai hotărîţi dintre tineri, trecură înot într-una din insule, ocupată de numeroşi duşmani şi, cu arma îndrăznelii mai mult decît cu oricare alta, uciseră o mulţime de indieni. S-ar fi putut retrage cu glorie, dacă îndrăzneala, mai ales cînd e şi norocoasă, ar cunoaşte vreodată şi măsura. Dar ei, înfruntîndu-i cu trufie, ba chiar cu sfidare pe indienii care soseau în ajutor, fură înconjuraţi de cîţiva care înotaseră pe sub apă şi străpunşi de departe de săgeţi. Cei care încercaseră să scape de duşman fură luaţi de undele năvalnice sau sorbiţi de vîrtejuri. Această luptă îi crescu grozav încrederea lui Porus, care privea totul de pe mal. Alexandru era foarte încurcat, dar pînă la sfîrşit găsi următoarea stratagemă ca să-şi înşele duşmanul. Era în rîu o insulă mai mare decît celelalte, păduroasă şi prielnică pentru o capcană. Pe de altă parte, nu departe de malul ocupat de duşman era o groapă foarte adîncă, în care se puteau ascunde nu numai pedestraşi, ci şi călăreţi. Aşadar, ca să întoarcă privirile duşmanului de la locul acesta prielnic, porunci lui Ptolemaeus[8] să-şi ia toată călărimea, s-o ducă departe de insulă şi să bage frica în duşmani ţipînd într-una, ca şi cum ar vrea să treacă rîul înot. Aşa făcu Ptolemaeus vreme de mai multe zile, silindu-l în felul acesta şi pe Porus să-şi întoarcă oştirea către locul spre care

---

[8] *Ptolemaeus* : general macedonean, fiul lui Lagus ; cînd după moartea lui Alexandru se împărţi regatul macedonean, primi Egiptul, unde domni pînă în 283 î.e.n. şi întemeie dinastia Lagizilor ; autor al unei istorii a lui Alexandru.

se făcea el că se îndreaptă. Insula scăpase acum din ochii duşmanului, cînd Alexandru porunci să i se ridice cortul pe un loc al malului foarte depărtat de insulă, toată curtea lui să stea în fața cortului şi să desfăşoare anume sub ochii duşmanului întreaga pompă a măreției regeşti. Iar pe Attalus [9], care era cam de-o vîrstă cu el şi-i semăna destul de bine la chip şi la stat, îl împodobi cu mantia regească, aşa ca să fie văzut de departe şi să facă să se creadă că însuşi regele stă acolo pe mal şi că nici gînd n-are să treacă rîul. Împlinirea acestei hotărîri fu întîi zăbovită de o furtună, dar apoi norocul îi veni în ajutor, întorcînd spre bine pînă şi pe cele mai rele. Era gata să treacă rîul spre insulă cu celelalte oşti ale sale, duşmanul fiind întors spre cei care, împreună cu Ptolemaeus, atacau malul mai la vale, cînd furtuna se sparse deodată într-o ploaie care răzbea aproape pînă şi în corturi. Doborîți de trîmbele de ploaie, ostaşii părăsesc bărcile şi plutele şi fug pe uscat, dar vuietul vîntului îl împiedica pe duşman să audă zarva tulburării lor. Apoi ploaia conteni o clipă, dar norii se întindeau atît de deşi, încît întunecau lumina soarelui de nu se vedea om cu om, nici cei care vorbeau unul cu altul. Pe oricare altul l-ar fi cuprins spaima văzînd că noaptea acoperă cerul, că are de trecut un rîu necunoscut şi că malul celălalt, spre care se îndreptau orbeşte şi fără nici o ocrotire, e poate ocupat de duşman. Dar regele, gata să găsească şi în primejdie prilej de glorie, socoti că ceea ce pe ceilalți îi înspăimîntă lui îi este prielnic; dădu poruncă, aşadar, ca toți să coboare în linişte în bărci şi puse să se facă vînt întîi şi întîi bărcii care-l ducea pe el. Malul spre care se îndreptau era gol de duşmani, căci pînă acum Porus n-avusese ochi decît pentru Ptolemaeus. În afară de una singură, pe care valurile o zdrobiră izbind-o de o stîncă, toate celelalte bărci

[9] *Attalus*: nobil macedonean, comandant al unui batalion al falangei.

acostară: porunci ca ostașii să pună mîna pe arme și să-și ia formațiile de luptă.

14 Își împărțise oștirea în două coloane și pășea în fruntea ei, cînd lui Porus i se vesti că ostași înarmați au răzbit la mal și că a sosit clipa hotărîtoare. Înclinat, după năravul neamului omenesc, să ia drept realitate propria lui nădejde, Porus își închipui întîi că a sosit Abisares, așa cum hotărîseră amîndoi. Lumina crescu însă curînd și, văzînd că oștirea e a dușmanului, trimise 100 de care și 3.000 de călăreți să întîmpine înaintarea trupelor. În fruntea acestor oști era Spitaces, fratele lui, iar puterea lor cea mai mare era în care: fiecare ducea cîte șase oameni; dintre aceștia, doi purtau scuturi; doi erau arcași, așezați în cele două laturi, iar ceilalți vizitii, înarmați și ei pînă în dinți: unde era bătălia mai aprigă, lăsau hățurile și zvîrleau potop de sulițe asupra dușmanului. Totuși, strădania lor n-a adus aproape nici un folos în ziua cu pricina. Într-adevăr, ploaia, care, cum s-a spus mai sus, căzuse mai îmbelșugată ca oricînd, desfundase pămîntul, astfel încît caii nu mai puteau umbla, iar carele cele împovărate și greoaie se împotmoleau în noroaie și bălți. Alexandru avea, dimpotrivă, o oștire ușoară și sprintenă, cu care îi atacă strașnic. Cei dintîi năvăliră asupra indienilor sciții și dahii[10]; apoi îl trimise pe Perdiccas cu călărimea în aripa dreaptă. Bătălia se înfierbîntase peste tot, cînd cei ce mînau carele, socotind că vor aduce cine știe ce ajutor oamenilor lor, se năpustiră cu hățurile slobode în mijlocul încăierării. Paguba fu însă deopotrivă de amîndouă părțile. Pedestrașii macedoneni fură într-adevăr zdrobiți întîi de năvala lor, însă, scoase din drum și împinse în noroi, carele își răsturnau conducătorii. Aiurea, caii, turbați de spaimă, nu răsturnau

[10] *Dahi*: popor scitic care trăia la est de Marea Caspică; făceau slujbă de călăreți atît în oștirea lui Darius cît și în cea a lui Alexandru.

numai căruțele în bălți și în mlaștini, ci se repezeau cu ele de-a dreptul în rîu. Cîțiva oameni, scăpînd de săgețile dușmanilor, se strecurară, totuși, pînă la Porus, care se lupta cît se poate de vitejește. Văzînd carele împrăștiate și rătăcind de colo pînă colo fără vizitii, împărți oamenilor celor mai apropiați de el elefanți. În spatele acestora așeză pedestrași și arcași, care, în loc să sune din trîmbițe, băteau din tobe, cum e obiceiul la indieni. Iar elefanții nu se speriau de zgomot, urechile lor fiind de timpuriu deprinse cu aceste sunete. În fruntea pedestrașilor se purta statuia lui Hercules [11] : aceasta era un puternic imbold de luptă și se socotea drept o mare rușine părăsirea ei de către cei însărcinați s-o ducă. Erau chiar pedepsiți cu moartea cei care n-o aduceau înapoi din bătălie, căci teama pe care o avuseseră cîndva de Hercules cînd le era dușman [12] se schimbase în adorație și evlavie. Pe macedoneni îi uluiră întîi nu numai elefanții, ci și înfățișarea regelui însuși. Semănate printre ostași, fiarele arătau ca niște adevărate turnuri, iar Porus însuși era de o înălțime mult mai mare decît a oamenilor obișnuiți. Și părea încă și mai înalt, fiindcă, precum îi întrecea el însuși pe toți, era și purtat de o fiară mai uriașă decît toate celelalte.

Cătînd așadar și la rege și la oștirea indienilor, Alexandru zise: „Iată, în sfîrșit, o primejdie pe potriva curajului meu: avem de luptat și cu niște fiare sălbatice, și cu niște oameni viteji". Apoi, privindu-l pe Coeno, zise: „După ce voi ataca, împreună cu Ptolemaeus, cu Perdiccas și cu Hephaestio [13], aripa stîngă a dușmanului și cînd mă vei

---

[11] *Hercules :* e vorba, probabil, de zeul indian Vișnu.

[12] *Cînd le era dușman :* probabil o aluzie la expediția în India a legendarului erou grec.

[13] *Hephaestio :* prieten apropiat al lui Alexandru și unul dintre cei mai străluciți generali ai săi ; în semn de prețuire, regele îi dăduse de soție pe una din cumnatele sale, pe Drypetis, fiica lui Darius.

vedea prins în focul luptei, pornește aripa dreaptă și atacă-l pe dușmanul zăpăcit. Tu, Antigene[14], și voi, Leonnatus[15] și Tauro, atacați în același timp mijlocul frontului și strîngeți-l cu putere. Sulițele noastre cele lungi și tari n-au fost niciodată mai bune ca acum, împotriva acestor fiare și a conducătorilor lor: doborîți-i pe cei care le mînă, și pe ele spintecați-le. Ajutorul lor e un cuțit cu două tăișuri, care se întoarce mai aprig asupra propriilor lor oști, căci împotriva dușmanilor le asmute ascultarea, dar spaima le mînă împotriva oamenilor lor."

Zicînd acestea, dădu el cel dintîi pinteni calului. Năvălise, potrivit planului, rîndurile dușmane, cînd Coeno, cu toată puterea, atacă aripa stîngă[16]. Izbind-o cu tărie, falanga rupse și ea oștirea indiană. Porus porunci să se mîne fiarele într-acolo unde năvălea călărimea; zăbavnice și greoaie, dobitoacele nu se puteau însă potrivi cu iuțeala cailor. Nici arcașii nu le erau de nici un folos barbarilor. Săgețile fiind lungi și grele, nu le puteau pune cum se cuvine pe coardă decît după ce sprijineau arcul în pămînt; țărîna, udă, le împiedica însă silințele și le slăbea loviturile, astfel încît dușmanul le-o lua înainte. Nu-i mai păsa nimănui de poruncile regelui — cum se cam întîmplă cînd, în locul căpitanilor, începe frica să comande smintelii — și erau tot atîția generali cîte cete rătăcitoare: unii ziceau să se unească cu grosul armatei, alții să se despartă, unii să se împotrivească, alții să-i încercuiască pe dușmani pe la spate, dar pentru un folos adevărat nu se lua nici o hotărîre. Totuși, Porus, împreună cu cîțiva la care rușinea prețuia mai mult decît frica, încercînd să-i strîngă

[14] *Antigene, Tauro:* ofițeri macedoneni.

[15] *Leonnatus:* general macedonean, unul dintre cei șapte aghiotanți ai lui Alexandru.

[16] *Stîngă:* de fapt: *dreaptă*.

pe cei împrăştiaţi şi să pornească împotriva duşmanului, porunci să se pună în fruntea oştii elefanţii. Aceste fiare răspîndiră o spaimă grozavă, şi nu numai caii, dobitoace fricoase de toate cele, dar şi oamenii şi coloanele fură tulburate de zbieretele lor nemaiauzite. Biruitorii de acum o clipă începuseră să chitească pe unde să fugă, cînd Alexandru trimise împotriva fiarelor călărimea uşoară a agrienilor şi a tracilor, ostaşi mai pricepuţi la hărţuială decît la lupta corp la corp. Aceştia îşi slobozira cu furie armele împotriva elefanţilor şi a conducătorilor lor. Văzîndu-i că se clatină, falanga îi strîngea şi ea cu putere. Cîţiva însă, atacînd cu prea multă înverşunare, îşi stîrniră împotrivă fiarele rănite, care îi zdrobiră sub labele lor, astfel încît stăteau pildă celorlalţi să atace mai cu băgare de seamă. Şi cel mai tare îi înspăimînta chipul cum îi apucau elefanţii cu trompa, cu arme cu tot, şi-i întindeau peste cap conducătorilor lor. Ba îi atacau pe elefanţi, ba se retrăgeau din faţa lor, astfel încît lupta era schimbătoare, şi sfîrşitul rămase nesigur o bună parte din zi, pînă cînd, scoţînd securile — pregătite anume pentru astfel de treabă — începură să le reteze picioarele. Mai aveau şi nişte săbii, pe care le numeau *copidae*, puţin încovoiate, asemenea unor seceri, şi tăiau cu ele trompele fiarelor.

Spaima, nu atît de moarte, cît de chinurile nemaipomenite care o însoţeau, îi împingea să încerce orice, numai să scape.

Pînă la urmă elefanţii, osteniţi de răni şi înnebuniţi de durere, dau buzna peste ai lor şi, dînd de pămînt cu conducătorii, îi calcă în picioare. Mai mult înfricoşaţi decît furioşi, se lăsau apoi goniţi din tabără ca oile. Iar Porus, părăsit de cei mai mulţi, începu să azvîrle, de sus de pe elefantul lui, o sumedenie de suliţe, dinainte pregătite, împotriva celor care-l înconjurau. Răni mulţi, în vreme ce sta însuşi ţintă loviturilor, care curgeau din toate păr-

țile. Fusese de nouă ori rănit, în față și în spate, și pierduse atîta sînge, încît sulițele mai curînd cădeau decît zburau din mîinile lui vlăguite. La fel de aprig, dobitocul, încă nevătămat, dar cuprins de turbare, făcea prăpăd în rîndurile dușmanilor, pînă cînd conducătorul băgă de seamă că regele, stors de vlagă, lasă să-i scape armele și abia se mai ține cu firea. Atunci îndemnă fiara la fugă, în vreme ce Alexandru nu-i slăbea din urmă; ciuruit de răni, calul lui nu se mai putu însă ține pe picioare, dar, în loc să-l răstoarne, se așternu la pămînt și-l puse ușurel jos. Și pînă își schimbă calul, fu prea tîrziu să-l mai urmărească. Între acestea, fratele lui Taxiles, regele indienilor, trimis de Alexandru, încercă să-l înduplece pe Porus să nu mai aștepte ceasul de pe urmă, ci să se predea biruitorului. Dar acesta, deși sleit de puteri și vlăguit de sîngele pierdut, tresări, totuși, la auzul acestei voci cunoscute: „Te cunosc — zise — frate al lui Taxiles, trădător al patriei și regatului tău", și, apucînd o suliță care din întîmplare îi rămăsese, o repezi într-însul cu atîta putere, încît îl străpunse prin mijlocul pieptului pînă în spate. După această ultimă ispravă vitejească, o luă și mai tare la fugă. Dar elefantul, care primise numeroase lovituri, nu mai putea nici el; fu astfel nevoit să se oprească, lăsînd pedestrimea să înfrunte pe dușmanul care-l urmărea. Alexandru îl ajunse și, cunoscînd îndărătnicia lui Porus, porunci să nu fie cruțat nici unul din apărătorii lui. Sulițele zburau acum din toate părțile asupra pedestrașilor și a lui Porus însuși, care, copleșit pînă la urmă, începu să alunece de pe elefant. Indianul care mîna dobitocul, închipuindu-și că vrea să coboare, porunci elefantului să se lase în genunchi, potrivit obiceiului; ceilalți însă — căci așa fuseseră învățați — se lăsară și ei cu trupurile la pămînt, împrejurare care îi dădu și pe Porus și pe toți ceilalți în mîna biruitorului. Crezînd că e mort, regele porunci să-l despoaie; cîțiva

alergau să-i smulgă zalele și haina, dar dobitocul sări să-și apere stăpînul și se năpusti asupra celor care voiau să-l dezbrace; apoi, ridicîndu-l cu trompa, îl așeză la loc pe spinarea lui. Fu într-o clipă ciuruit de sulițe și se prăvăli sub ele; pe Porus îl puseră într-un car. Regele, văzîndu-l că-și ridică ochii spre el, îi spuse, cuprins de milă și fără nici o ură: „Ce nebunie te-a împins, nefericitule, să-ți încerci norocul într-un război cu mine, cînd știai prea-bine faima isprăvilor mele și cînd Taxiles ți-ar fi putut fi o pildă atît de apropiată pentru îndurarea mea față de cei care mi se predau?" Dar Porus răspunse: „Fiindcă ții s-o afli cu tot dinadinsul, îți voi răspunde la fel de deschis cum m-ai întrebat: credeam că nu există altul mai tare ca mine. Îmi cunoșteam puterea fiindcă încă n-o încercasem pe a ta; deznodămîntul acestui război m-a învățat că tu ești mai tare. Dar nu mă socotesc mai puțin ferice, căci sînt al doilea după tine." Întrebîndu-l iarăși Alexandru ce socoate că trebuie să hotărască biruitorul cu el, răspunse: „Ceea ce te povățuiește ziua de astăzi, în care ai văzut cît de trecătoare e fericirea". Acest îndemn i-a fost mai prielnic decît o rugăminte, căci regele a binevoit să întîmpine măreția acestui suflet biruit, dar neînfrînt de soartă, nu numai cu milă, ci cu toate cinstirile. Cît a fost bolnav, l-a îngrijit de parcă ar fi luptat pentru el; cînd s-a întremat, l-a primit, în pofida tuturor, în rîndurile prietenilor lui și curînd i-a dăruit un regat mai mare chiar decît cel pe care-l stăpînise. Căci nici o trăsătură firească nu era la el mai tare și mai statornică decît evlavia pentru adevărata vitejie și glorie. Totuși, prețuia virtutea mai mult cînd o afla la dușmani decît la supușii lui, fiindcă socotea că aceștia îi pot nimici măreția, care este, dimpotrivă, cu atît mai strălucită, cu cît sînt mai vestiți cei biruiți de dînsul.

IX, 9.

Alexandru la Oceanul Indian.

9 Silit să zăbovească acolo mai mult decît ar fi dorit, căci călăuzele, prea slab păzite, fugiseră, trimise să se caute altele, dar nu se găsi nici una. Pofta de a vedea Oceanul şi de a ajunge la sfîrşitul lumii era însă atît de tare, încît, lipsindu-se de ajutorul celor care cunoşteau locurile, lăsă pe seama unui fluviu necunoscut şi viaţa lui, şi soarta atîtor oameni viteji : pluteau aşadar la întîmplare, fără să ştie încotro. Cît mai e pînă la mare, ce popoare locuiesc acolo, dacă gura fluviului e liniştită şi dacă e navigabilă pentru navele de război, despre toate acestea n-aveau decît bănuieli nedesluşite şi oarbe. Singura nădejde a cutezanţei lor era nedezminţitul noroc al regelui. Făcuseră 400 de stadii, cînd cîrmacii îl vestiră că au simţit izul mării şi că li se pare că nu mai poate fi mult pînă la Ocean. Plin de bucurie, începu să-i îndemne pe marinari să dea zor la vîsle, zicîndu-le că au ajuns la ţelul tuturor silinţelor şi dorinţelor lor, că nu mai lipseşte nimic pentru deplina lor glorie şi că nimic nu mai poate sta împotriva vitejiei lor, că, iată, au cucerit, fără nici o luptă şi fără nici o picătură de sînge, capătul pămîntului, că nici firea însăşi nu se mai poate măsura cu ei şi că, în curînd, vor vedea ce nu văd decît zeii nemuritori. Totuşi, scoase cîţiva oameni din bărci şi-i trimise pe uscat, să vadă dacă nu dau peste niscaiva sălbatici, de la care trăgea nădejdea să afle cîte ceva mai sigur. Cercetînd cu luare-aminte peste tot, aceştia găsiră

într-adevăr cîțiva, ascunși în bordeie. Întrebați cît mai e pînă la Marea, ei răspunseră că nici cu numele n-au auzit de vreo mare, dar că, la trei zile de drum, se poate ajunge la o apă amară, care o strică pe cea dulce. Pricepură că vorbesc de mare, fără să-i cunoască firea. Marinarii începură dar a vîsli cu cea mai strașnică rîvnă, și înflăcărarea le creștea zi de zi, cu cît se apropiau mai mult de împlinirea nădejdii lor. A treia zi, oceanul începu să se strecoare pe nesimțite în fluviu, iar fluxul, domol deocamdată, amesteca cele două ape. Cu mai puțină repeziciune, căci fluxul îi împingea îndărăt, ajunseră în dreptul altei insule, așezate în mijlocul fluviului; abordară și alergară toți la provizii, nici gîndind la ce avea să dea peste ei. Ceasurile erau aproape nouă, cînd, deodată, fluxul oceanului începu să crească năvalnic și să reverse apele fluviului. Întîi stăvilit numai, dar năpădit apoi cu furie, fluviul curgea îndărăt cu o iuțeală mai strașnică decît a torentelor care se rostogolesc în albia lor. Rînduiala oceanului le era necunoscută ostașilor, cărora, văzînd că marea se tot umflă și că se revarsă, coborînd în cîmpia pînă adineaori uscată, li se părea că deslușesc în această minune un semn al mîniei zeilor. În vremea aceasta, corăbiile înălțîndu-se și toată flota fiind împrăștiată, cei care coborîseră dădeau fuga din toate părțile îndărăt la vase, descumpăniți și înspăimîntați de năprasnica nenorocire. În zăpăceală însă, graba înseamnă zăbavă. Unii încercau să se cațere la bord cu căngile; alții se așezau pe băncile vîslașilor, încurcîndu-i; alții, în graba lor de a se îmbarca, nu-i mai așteptaseră pe ceilalți care nu puteau lipsi[1] de lîngă ei, și vasele pluteau stîngace, clătinîndu-se de colo pînă colo; alte vase nu mai puteau cuprinde mulțimea celor care dădeau buzna și fără nici o socoteală: astfel, toată graba le era zădărnicită, fie

[1] *Pe ceilalți care nu puteau lipsi:* pe marinari și pe cîrmaci.

pentru că erau prea mulți, fie pentru că nu erau destui. Toți țipau, îndemnînd ba să se stea pe loc, ba să se pornească, după cum îl tăia capul pe fiecare, astfel încît îți luau ochii și-ți împuiau urechile. Nici cîrmacii nu mai erau de nici un folos, căci zarva împiedica să li se audă glasul, și panica să li se împlinească poruncile. Vasele începură să se ciocnească unul cu altul, vîslele să se spargă lovindu-se între ele, și era o învălmășeală de credeai că nu mai e o singură flotă, ci o luptă între două oști dușmane. Prorele izbeau în pupe, și loviturile pe care le dădeai celor din față le primeai tu însuți de la cei din spate ; pînă la urmă, cearta și ocările se prefăcură într-o adevărată încăierare.

Fluxul inundase toată cîmpia din jurul fluviului și mai răsărea doar cîte o moviliță cît o insulă, către care și grăbeau înot toți, plini de spaimă și părăsindu-și vasele. Împrăștiate, unele din ele pluteau în apă adîncă, dacă se aflau în văi, iar altele eșuaseră pe pămîntul uscat, după cum fusese năpădită de valuri suprafața inegală a terenului. Deodată, fură loviți de o spaimă nouă și mai cumplită decît cealaltă : începînd refluxul, oceanul își trăgea năvalnic apele înapoi în adîncuri și dezgolea pămînturile pînă adineaori înecate sub valuri. Vasele rămase pe uscat cădeau în bot sau se prăbușeau pe o coastă. Cîmpia era plină de bulendre, de arme, de bucăți de scînduri și de vîsle frînte. Nemaiîndrăznind nici să coboare pe uscat, nici să rămînă în corăbii, ostașii se așteptau la alte nenorociri, gata să cadă peste ei cu mai mare grozăvie decît cea de acum. Mai că nu le venea să creadă că vedeau cu ochii lor asemenea pătimiri : naufragii pe uscat, și marea toată într-un rîu. Și-și închipuiau că nu se află la capătul nenorocirilor, căci, neștiind că în curînd fluxul avea să revină și să ridice iar vasele, se temeau să nu piară de foame și de cele de pe

urmă rele. Dihăniile aruncate de valuri mişunau şi ele de colo pînă colo, umplîndu-i de spaimă.

Noaptea sta să cadă, şi regele, care nu vedea nici o nădejde de scăpare, era şi el mîhnit şi îngrijorat. Totuşi, inima lui nebiruită nu se lăsă copleşită de necazuri; stătu toată noaptea la pîndă şi trimise călăreţi la gura fluviului, pentru ca, dacă vor vedea că marea se umflă iarăşi, să i-o ia înainte. Porunci de asemenea să se dreagă vasele stricate şi să ridice la loc cele răsturnate de valuri, iar ostaşii să stea gata şi să fie pregătiţi cînd marea se va revărsa iarăşi pe uscat. Veghind şi îndemnîndu-se, noaptea se scursese toată, cînd călăreţii sosiră în goana cailor, cu fluxul după dînşii. Curgînd întîi domol pe sub ele, apa începu să salte vasele şi, revărsîndu-se apoi pe toată cîmpia, puse întreaga flotă în mişcare. Ţărmul şi malurile răsunau de strigătele de bucurie ale ostaşilor, care sărbătoreau cu nestăvilită veselie o mîntuire atît de neaşteptată. Se întrebau minunaţi de unde s-a întors aşa deodată marea, încotro fugise cu o zi înainte şi care e taina firii acestui element, atît de plin de toane şi, totodată, atît de ascultător la porunca ceasurilor. Judecînd, după cele întîmplate, că după răsăritul soarelui vine ceasul hotărît pentru reflux, regele hotărî să i-o ia înainte şi, la miezul nopţii, coborî din nou fluviul cu cîteva corăbii; sosind la gurile lui, se avîntă cale de 400 de stadii în mijlocul mării şi ajunse în sfîrşit la împlinirea dorinţelor sale. Aduse jertfe zeilor ocrotitori ai mării şi ai acelor locuri şi se înapoie la flotă.

X, 5.

Moartea lui Alexandru. Portretul lui.

5 Lacrimile ce curgeau din ochii celor care-l vedeau îi făceau să pară o oștire ce nu-și mai privește regele, ci alaiul lui de înmormîntare, dar jalea celor strînși în jurul palatului era și mai mare. Văzîndu-i, regele îi întrebă: „Găsi-veți oare, după ce voi muri, un rege vrednic de asemenea viteji?" E de necrezut să povestești sau să auzi, dar pînă cînd trecu să i se închine ultimul din toată oștirea, și-a păstrat aceeași ținută pe care și-o luase cînd începuse să-i primească pe ostași. După ce ieși mulțimea, Alexandru, de parcă s-ar fi plătit de toată datoria vieții, se culcă, istovit, și, chemîndu-și prietenii să vină mai aproape — căci începea să-i șovăie și glasul — își scoase inelul din deget și i-l dădu lui Perdiccas, dimpreună cu porunca să-i ducă trupul în templul lui Hammon [1]. Întrebat cui îi lasă regatul, răspunse că-l lasă celui mai bun, dar că prevede că, datorită acestei lupte, i se pregătesc strașnice jocuri funebre [2]. Întrebîndu-l iarăși Perdiccas cînd dorește să i se decearnă onorurile divine, răspunse că atunci cînd vor fi fericiți. Acestea

---

[1] *Hammon*: zeitate egipteană, identificată de greci cu Jupiter; Alexandru îl ținea în mare cinste, pretinzînd chiar că adevăratul lui tată e zeul.

[2] *Jocuri funebre*: în această epocă, exista obiceiul ca în cinstea eroilor morți să se celebreze jocuri funebre; Alexandru, prevăzînd conflictele pe care le va isca succesiunea, vrea să spună că luptele din cadrul acestor jocuri se vor preface în războaie adevărate.

fură ultimele cuvinte ale regelui, și curînd după ce le rosti se stinse.

Întîi, întreg palatul răsună de geamăt, de plîns și de bocete, apoi, ca într-un pustiu nemărginit, totul amorți într-o liniște jalnică, iar durerea făcu loc grijii pentru ziua de mîine. Copiii de casă [3] din garda de onoare nu-și puteau stăpîni marea lor durere, și iatacul palatului nu-i mai încăpea : alergau ca nebuni încoace și încolo, umplînd tot orașul de jale și de urlet și de toate vaietele la care te împinge durerea în asemenea nenorociri, încît cei din afara palatului, macedoneni și barbari, laolaltă, dădură și ei fuga acolo. În această durere obștească, nu-i mai deosebeai pe învinși de biruitori ; perșii îl pomeneau pe cel mai drept și mai îndurător stăpîn, macedonenii — pe cel mai bun și mai puternic rege, jeluindu-se toți pe întrecute. Și nu se auzeau numai glasuri de jale, ci și de mînie că pizma zeilor îl răpise dintre oameni atît de verde și în floarea vieții. Toți mai aveau încă în fața ochilor puterea lui, chipul lui hotărît cînd își mîna oamenii la luptă, la împresurări, la escaladarea zidurilor, sau cînd îi răsplătea pe cei viteji. Acum macedonenii se căiau că s-au împotrivit să-i dea onorurile divine și mărturiseau că au fost nerecunoscători lipsindu-l de un nume ce i se cuvenea. Și după ce stătură îndelung încremeniți, venerîndu-l pe rege sau plîngîndu-i lipsa, începură să se căineze pe ei înșiși. Băgau de seamă că, plecați din Macedonia, erau părăsiți dincolo de Eufrat, în mijlocul unor dușmani care nu răbdau o stăpînire nouă ; că lipsind și orice moștenitor firesc al regelui, și un moștenitor al regatului, fiecare va încerca să tragă la el puterea domniei, și dintr-acestea vedeau de pe acum în mintea lor războaiele civile care aveau să urmeze ; că vor trebui iarăși să facă vărsare de sînge și să-și des-

[3] *Copiii de casă* : corp alcătuit din tinerii celor mai nobile familii macedonene, înființat de Filip al II-lea ; aveau atribuții de paji.

chidă cu răni noi vechile cicatrice, și nu pentru a cuceri regatul Asiei, ci pentru a pune în fruntea lui un rege ; și că bătrînii cei slăbiți în lupte, care abia fuseseră sloboziți din oștire de regele lor firesc, vor trebui acum să-și dea viața pentru a ridica la putere pe cine știe ce necioplit de soldățoi. În timp ce frămîntau aceste gînduri, căzu noaptea, care le făcu și mai negre. Ostașii stăteau de veghe înarmați, iar babilonenii priveau care de pe ziduri, care de pe vîrful caselor, ca și cum ar fi putut desluși mai bine ceva. Nimeni însă nu îndrăznea să aprindă vreo lumină și, fiindcă ochii nu erau de nici o treabă, încercau să prindă cu urechea orice zvon și orice glas ; alarmați de cele mai multe ori degeaba, se încăierau prin străduțele înguste, repezindu-se unii într-alții și temîndu-se și speriindu-se fiecare de celălalt. Cu pletele tunse și în straie de doliu, după obiceiul lor, perșii jeleau din toată inima, împreună cu soțiile și cu copiii lor, pierderea aceluia care fusese nu un biruitor și un dușman, ci rege prea-drept al neamului lor, și mărturiseau că, de cînd trăiesc ei sub regi, n-au fost cîrmuiți de nici unul mai vrednic. Și jalea nu rămase închisă între zidurile cetății, ci trista veste răzbătu în tot ținutul dimprejur și apoi se lăți în toată acea regiune întinsă a Asiei aflătoare dincoace de Eufrat.

Știrea ajunse curînd și la mama lui Darius : sfîșiindu-și veșmintele de pe ea, îmbrăcă altele, cernite, își smulse părul din cap și se aruncă la pămînt. Lîngă dînsa sta jelind o nepoată de-a ei, care tocmai își prăpădise soțul, pe Hephaestio, și căreia întristarea de obște îi răscolea propria ei durere. În Sisigambis, însă, se adunaseră la un loc toate suferințele neamului ei : își plîngea și propria sa soartă, și pe cea a nepoatelor ei. Durerea de acum îi aducea iarăși în minte pătimirile trecute. Ai fi crezut că atunci murise și Darius și că biata femeie se pregătea să ducă la groapă doi feciori

deodată. Bocea pe morți și pe vii laolaltă : „Cine o să mai aibă grijă de copilele mele ? Unde o să mai aflăm un al doilea Alexandru ? Asta e a doua robie, am pierdut acum a doua oară regatul. Cînd a murit Darius, am găsit cine să ne ocrotească, dar acum, după Alexandru, n-o să mai găsim pe nimeni care să se uite măcar la noi." Își aminti apoi că cei 80 de frați ai ei au fost uciși într-o singură zi de Ochus [4], cel mai crud dintre tirani, și împreună cu ei fusese răpus și părintele unei atît de mîndre familii ; că din șapte copii pe care îi adusese ea pe lume îi rămăsese unul singur, Darius, care înflorise doar o clipă, ca să piară și mai cumplit. Pînă la urmă, durerea o doborî ; învăluindu-și capul și întorcîndu-și fața de la nepoatele și nepotul care erau îngenuncheați în jurul ei, nu mai vru să vadă lumina zilei și nici să mai mănînce nimic. Se hotărîse de moarte : cinci zile mai tîrziu își dădu sufletul. Grăitoare dovadă a fost, într-adevăr, acest sfîrșit, pentru îndurarea lui Alexandru față de dînsa și pentru dreptatea lui față de toți prinșii, căci ea, care fusese în stare să mai rabde viața după ce a murit Darius, s-a rușinat să mai trăiască după Alexandru.

Și, pe Hercule, dacă e să-l judecăm drept pe acest rege, apare limpede că virtuțile îi erau înnăscute și că viciile le-a dobîndit de pe urma norocului sau a vîrstei. Avea o putere sufletească de necrezut, era aproape peste măsură de rezistent la osteneală și-i întrecea în vitejie nu numai pe regi, ci și pe aceia care n-au avut altă virtute decît vitejia ; era atît de generos, încît dăruia adesea mai mult decît s-ar putea cere zeilor înșiși ; îndurarea lui față de cei învinși mergea pînă acolo, încît le înapoia regatele celor de la care le cucerise,

---

[4] *Ochus* : supranumele lui Artaxerxes al III-lea (359—338), predecesorul lui Darius ; spre a-și consolida puterea și a evita orice concurență ulterioară, ucise, după înscăunarea lui, pe toți cei 80 de principi regali, copii născuți din diversele căsătorii poligamice ale lui Artaxerxes al II-lea, predecesorul său.

sau le dăruia altele ; moartea, de a cărei frică tremură toţi, el o sfida necontenit ; e adevărat că era lacom de glorie şi de faimă mai mult decît s-ar fi cuvenit, totuşi, aceasta nu e de mirare la un rege tînăr şi care a făcut isprăvi atît de minunate ; era, pe deasupra, plin de evlavie pentru părinţii lui (pe Olimpiada[5] a trecut-o în rîndul zeilor, iar moartea lui Filip a răzbunat-o), de blîndeţe faţă de cei mai mulţi dintre prieteni, de căldură faţă de ostaşi ; judecata îi era la fel de cumpănită pe cît îi era de înflăcărată inima şi atît de pătrunzătoare pe cît îi îngăduia vîrsta ; cumpătat în vîrtejul poftelor, nu întrecea măsura nevoilor fireşti ale dragostei şi se ferea de toate dezmierdările ce nu se cuvin — acestea toate erau, într-adevăr, zestrea pe care i-o dăruise firea. Iată şi darurile norocului : să se asemuie cu zeii şi să ceară să i se decearnă onoruri divine ; să se încreadă în oracolele care-l întăreau în asemenea gînduri şi să se mînie din cale-afară împotriva celor care nu-l proslăveau închinîndu-i-se ca unui zeu ; să-şi schimbe portul după al străinilor şi să ia de la popoarele învinse năravurile de care-i fusese silă înainte de biruinţă. Cît despre iuţeala la mînie şi lăcomia de vin, precum i le aţîţase tinereţea, tot astfel le-ar fi putut domoli trecerea anilor. Trebuie, totuşi, să mărturisim că, dacă pentru multe izbînzi e dator propriei sale virtuţi, pentru şi mai multe îi este dator norocului, peste care, el singur dintre toţi oamenii, a fost stăpîn. De cîte ori nu l-a smuls norocul din ghearele morţii ! De cîte ori, cu necontenită priinţă, nu l-a ocrotit, în primejdiile în care cu atîta cutezanţă se avîntase ! Pînă şi capătul vieţii i l-a hotărît în cul-

[5] *Olimpiada* : fiica lui Neptolaemeus I, regele Epirului ; mama lui Alexandru. După moartea fiului ei a încercat de mai multe ori să-şi atribuie regenţa ; după unii, ar fi fost ucisă prin lapidare (315 î.e.n.).

mea gloriei : l-a aşteptat ursita şi nu i s-a împlinit pînă cînd, supunînd întreg Orientul şi ajungînd pînă la Ocean, n-a isprăvit tot ce-i este dat unui muritor să făptuiască.

Acesta era regele şi conducătorul căruia i se căuta urmaş, dar povara era prea grea ca s-o poarte unul singur : într-adevăr, numai numele lui şi al isprăvilor sale a făcut şi a desfăcut regi şi regate pe aproape toată faţa pămîntului, şi au rămas vestiţi aceia care au apucat măcar o fărîmă dintr-un atît de strălucit destin.

TACIT

PUBLIUS CORNELIUS TACITUS

(54/51 — 120)

S-a născut într-un municipiu italic, dintr-o familie de cavaleri înstăriţi. Se căsătoreşte cu fata lui Iulius Agricola, de origine senatorială, şi străbate apoi şirul magistraturilor curule sub Flavieni, asimilîndu-se prin aceasta şi intrînd sub influenţa ideologiei aristocratice. Moartea dubioasă a socrului său, atribuită geloziei lui Domiţian, opreşte pentru moment şi cariera lui Tacitus care trăieşte cîţiva ani în umbră. Devine om de încredere al noilor împăraţi, ajungînd consul sub Nerva (97) şi proconsul al provinciei Asia sub Traian. Prietenia cu Plinius cel Tînăr, ideologul „împăratului ideal" (optimus princeps) *a influenţat într-o oarecare măsură gîndirea istoricului.*

Educaţia retorică şi talentul l-au făcut orator de renume şi prima sa lucrare literară e produsul acestei activităţi : Dialogul despre oratori (Dialogus de oratoribus). *Scris în anul 81 şi publicat mai tîrziu, el înfăţişează o convorbire plasată în anul 75, avînd ca temă principală cauzele decăderii elocinţei. Unele elemente de concepţie şi maturitatea discuţiei privind problemele esenţiale ale culturii epocii îl arată deja pe viitorul istoric. El acceptă imperiul dar combate tirania care a înăbuşit libertatea, condiţia principală de înflorire a oratoriei. Influenţa lui Cicero se face simţită în unele idei şi mai ales în stilul acestei lucrări de debut.*

Cea dintîi operă istorică, scrisă în anul 97—98 se intitulează : Despre viaţa şi moravurile lui Iulius Agricola (De vita et moribus Iulii Agricolae). *Ca gen, este o biografie de tipul celor scrise în epocă pentru victimele persecuţiei imperiale, împletind, de fapt, tradiţia latină mai veche a elogiilor funebre cu biografia istorică. Scopul lucrării a fost de a justifica atitudinea moderaţilor (Agricola şi Tacitus) care,*

supraviețuind prin prudență și protest mut tiraniei lui Domițian, o critică retrospectiv. Cuprinsul este următorul : Un prolog programatic (1—3). Educația și începutul carierei (5—9). Guvernarea Britanniei (10—39). Aici aflăm o descriere geografică a ținutului, un istoric al politicii romane de cucerire a provinciei, măsurile administrative și acțiunile militare ale lui Agricola între anii 78—83, după care urmează campania din Caledonia cuprinsă în culegerea noastră. Capitolele 40—44, sfîrșitul Vieții, *sînt urmate de o apostrofă și un panegiric al celui dispărut (45—46).*

De la biografie, atenția scriitorului se îndreaptă spre monografia geografică și etnografică : Germania (Despre originea, așezarea, moravurile și popoarele germanilor), *scrisă cam în aceeași perioadă. Problema provinciilor, abordată în* Agricola, *este adîncită aici. Autorul opune critic moravurile sănătoase ale germanilor corupției Romei și atrage atenția asupra primejdiei pe care o constituiau pentru imperiu, coincizînd, în această privință, cu planurile militare ale lui Traian, pe atunci guvernator al ținutului, pînă la moartea lui Nerva.*

După această perioadă de pregătire, Tacitus trece la compunerea operelor de maturitate :

Istorii (Historiae) *scrisă cu aproximație între anii 100—110 și concepută în 14 cărți mergînd din anul 69 pînă la moartea lui Domițian (96). Ni s-au păstrat doar primele patru cărți și jumătate cuprinzînd istoria anilor 69—70, schimbarea celor 3 împărați (Galba, Otho, Vitellius) și sosirea lui Vespasian, pînă la expediția lui Titus contra Ierusalimului.*

Anale (Annales) *scrisă pe la sfîrșitul domniei lui Traian (115—120), în 16 cărți, mergînd de la moartea lui Augustus pînă la moartea lui Nero. Din acestea ne-au rămas cărțile I—VI (Tiberius) și XI—XVI cuprinzînd domnia lui Claudius, începînd cu anul 47 și a lui Nero pînă în 66.*

Ambele lucrări marchează o etapă deosebită în raport cu primele, dar se disting, la rîndu-le, ca două momente în concepția istoricului : primul, de critică a trecutului cu soluția de stabilizare a imperiului în formula politică Nerva-Traian ; al doilea mai pesimist, dominat de iminența căderii [1].

---

[1] Paratore, *Tacito*, Milano, p. 633.

În ceea ce privește valoarea istorică, pretenția lui Tacitus de a fi nepărtinitor trebuie înțeleasă, așa cum a conceput-o el, în mod relativ, lipsită de exagerările opoziției sau ale adulației. Poziția moderată a istoricului a avut la bază atitudinea critică față de tiranie și iluziile de compromis ale libertății senatoriale. Pe de altă parte, ideologia lui a fost influențată, mai ales, de cercurile ostile tiraniei. Resentimentele aristocrației prigonite au răbufnit, după moartea despoților, în literatura istorică folosită de Tacitus, transmițînd astfel posterității o imagine de multe ori deformată a diverșilor împărați[1]. *Momentele vitrege trăite de o pătură restrînsă a societății romane sînt prezentate ca generale și esențiale pentru întreaga societate a epocii respective. Exagerările lui Tacitus provin așadar din pesimismul poziției sale de clasă, istoria sa e la fel de pătimașă, ca intensitate, ca și excesele celor două orientări ale istoriografiei imperiale combătute de el. Dar nu trebuie să uităm laturile pozitive care dau o valoare obiectivă istoriei sale: sezisarea unora dintre contradicțiile care minau societatea romană, înfățișarea intereselor materiale și politice care au determinat unele evenimente, acțiunea de demascare a tiraniei în* Anale *(cu rezervele mai sus amintite), sublinierea rolului maselor de soldați în* Istorii, *precizia informațiilor și considerarea multilaterală a popoarelor din provincii în* Agricola *și* Germania.

Valoarea artistică întrece cu mult pe cea istorică. În compoziția operelor de maturitate, deși folosește metoda analistică, Tacit e preocupat de unitatea dramatică a părților. De aceea nu urmărește cu strictețe succesiunea cronologică ci grupează, deseori, evenimentele în jurul unei acțiuni centrale subliniind necesitatea „ordinei", a continuității cauzale și a concentrării artistice.

Povestirea faptelor se desfășoară într-o atmosferă determinată de fatalitatea tragică a pasiunilor. Tacitus e un pictor al acestui fond întunecat din care răsar chipuri și întîmplări. Ceea ce caracterizează climatul spiritual al dramelor sale este

---

[1] D. M. Pippidi, *Cu privire la Tiberiu*, București, 1944.

incertitudinea existenței. Eroul este izolat în destinul său fără ieșire, expresie directă a neputinței și a lipsei de inițiativă a clasei aristocratice. Suspiciunea și teama taie legătura omului cu lumea exterioară, cu relațiile umane de ori ce fel. Nero, fiul lui Germanicus, e suspectat de Seian, mîna dreaptă a lui Tiberiu, cu scopul de a-l pierde : „Fie că vorbea, fie că tăcea, o crimă era tăcerea, o crimă vorba. Nici noaptea măcar nu era sigură fiindcă veghea, somnul și suspinele soția le destăinuia mamei Livia, iar aceea lui Seian" (Anale, *IV, 60). Chiar protestul disperat al victimelor se lovea de lașitatea și spaima celor din jur, cules parcă numai de istoric spre a-l transmite amplificat posterității : „Condamnatul era tîrît strigînd într-una pe cît îi îngăduiau hainele cu care era înăbușit și grumazul strîns, că așa începe anul, astfel de victime cad în cinstea lui Seian. Încotro își îndrepta privirile, unde îi ajungeau cuvintele, fugă, pustiu, drumuri și piețe părăsite. Iar unii se întorceau și se arătau din nou, înspăimîntați chiar de faptul că-și vădiseră teama"* (Anale, *IV, 70).*

În contrast cu atmosfera morală capricioasă și încețoșată, presărată cu zvonuri și insinuări, se încheagă relieful abrupt al faptelor, violente și îngrozitoare, un șir neîntrerupt de revolte și răsturnări în Istorii, *de morți și sinucideri în* Anale. *Mișcarea este precipitată, o dată pornită, uneori dintr-o iluzie, întîmplare sau capriciu ajunge la consecințe nebănuite și deznodăminte tragice. Așa sînt, de pildă, acțiunile spontane și anarhice ale soldaților în* Istorii *sau pieirea inevitabilă a celor căzuți victime delațiunii sau bănuielii, în* Anale.

Portretele se încheagă în ritmul și atmosfera dramatică a narației. Tacitus folosește portretul descriptiv, la intrarea în acțiune a personajului sau la sfîrșitul acesteia (Galba și Otho în Istorii*) ; îl combină însă și preferă în* Anale *portretizarea dinamică, făcută pe parcurs. Un mijloc caracteristic al artei sale picturale este redarea mimicii, foarte potrivită pentru descifrarea cauzelor psihologice nemărturisite, pentru a desprinde sensul evenimentelor din tăcerea mocnită și ipocrizia personajelor. Predominante sînt chipurile încruntate, speriate sau amenințătoare, și cele imobile, indiferente sau disimulate. Cu deosebită pătrundere este înfățișată în* Istorii *psihologia*

*maselor romane, capricioase și lipsite de orientare, dar capabile de acțiune. Astfel plebea urbană (*vulgus*) este „o gloată numeroasă, străină de treburile obștești", „lipsită de preocupări și fără a putea distinge adevărul de minciună", „credulă", „lacomă de zvonuri", „turbulentă", gata să aclame și să condamne cu ușurință același obiect. „Elanul și forța soldaților" constituie un factor decisiv în desfășurarea evenimentelor. Conștienți de puterea lor, ei impun acțiuni peste capul comandanților pe care-i schimbă și-i aleg după voie. Dorința de pradă, simpatiile și antipatiile, le determină inițiativa. Excesivi și amenințători „preferă să interpreteze decît să execute ordinele" ; dar, în același timp, nestatornici, trec lesne la starea de lașitate și umilință, pot fi stăpîniți cu o singură vorbă sau măsură abilă.*

Stilul lui Tacitus s-a format printr-o desprindere treptată de sub influența ciceroniană, de-a lungul creației sale. Așa cum ni se înfățișează în opera de maturitate, în Istorii *și* Anale *mai cu seamă, el poartă pecetea unei puternice personalități creatoare, a însuși procesului de investigație cauzală, chinuit și dramatic, ca și evenimentele zugrăvite. Exprimarea sa este agitată și abruptă, depărtată de calmul stilului clasic, de simetria perioadei lui Cicero ; pe de altă parte, tinde spre amplificarea calitativă —* deinosis[1]. *Această orientare generală a expresiei se traduce, pe plan lingvistic, în trăsăturile generale ale stilului, în linii mari aceleași cu ale lui Sallustius, dar realizate cu o mai mare bogăție de mijloace, mai multă densitate emotivă și variație în coloritul poetic.*

1 Concizia. *Procedeul obișnuit este elipsa. Tacit omite conjuncții și prepoziții, formele auxiliarului* a fi, *folosește atributul fără determinat etc. Construcțiile participiale foarte frecvente (ablativul absolut) contribuie la restrîngerea expresiei. Omiterea unei gîndiri sau a unor noțiuni intermediare creează între cuvintele rămase o legătură expresivă, metaforică aproape : „năruie șanțurile" (adică, astupă șanțurile năruind în ele pămînt).*

---

[1] J. Cousin, *Retorică și psihologie la Tacit ; în Revue des Études Latines*, Paris, 1951.

Un procedeu de mare efect, împrumutat retoricii este folosirea aşa numitelor sententiae, *exprimări scurte, sentenţioase, conţinînd observaţii ascuţite şi strălucitoare. La Tacitus ele sînt adevărate poante dramatice, bazate de obicei pe antiteze, exprimînd reflexiile amare ale istoricului pe marginea evenimentelor: „Se prinseră doi soldăţoi să schimbe stăpînirea poporului roman — şi o schimbară". (I, 25). „Piso... prin adopţiunea pripită doar cu atît a fost mai presus de fratele său că a murit primul"; „culmea nenorocirii a fost că atîţia bărbaţi plini de vitejie invocau ajutorul unui trădător"; „soldaţii admirau aceeaşi virtute împotriva cărora se revoltau"; „mai de grabă alţi oameni decît alte moravuri"; „cea mai bună zi după un împărat rău, e prima"; „viaţa poporului roman a fost încredinţată corăbiilor şi întîmplării".*

2 Variaţia *se realizează în două feluri: întîi, prin evitarea simetriei ciceroniene în construcţie; în al doilea rînd, prin căutarea expresiei nobile şi bogăţia sinonimelor. În folosirea termenilor oficiali, de pildă, Tacit schimbă cîte odată ordinea elementelor: porecla e pusă înaintea numelui gentilic: Priscus Helvidius, Pius Iulius, sau funcţia înaintea numelui:* imperator *Augustus,* procurator Asiae *Lucilius Capito. Numeroase sînt cuvintele poetice, luate în mare măsură de la Vergiliu, dar Tacit a îmbogăţit vocabularul literar şi cu o serie de creaţii proprii. Printre acestea se află substantive verbale formate cu diferite sufixe, adjective negative cu prefixul* in — + *verbe frecventative sau intensive etc. O sininomie bogată au în special acele noţiuni care exprimă realităţi dominante, caracteristice ale* Istoriei *sale cum ar fi: a muri, a se sinucide, teama, violenţa, ura, revolta.*

La formarea stilului lui Tacitus şi-a adus contribuţia modelul său Sallustius, precum şi retorica vremii care i-a furnisat principii şi procedee artistice. Scriitorul nostru le depăşeşte însă pe amîndouă prin împletirea lor şi subordonarea faţă de conţinutul exprimat. Astfel, concizia lapidară a lui Sallustius e depăşită prin ornamentele retoricii, dar acestea nu cad în manierismul declamator al epocii imperiale. Idealul lui Tacit este gravitatea, stilul serios, determinat de contactul direct, brutal aproape, al istoricului şi cititorului, cu substanţa tragică a faptelor prezentate.

VIAȚA ȘI PURTĂRILE LUI IULIUS AGRICOLA

27—34 ; 40—46.

27—34

Răscoala usipienilor[1]. Cuvîntarea lui Calgacus şi a lui Agricola, înainte de bătălia de la muntele Graupius[2].

27 Cu inima plină de vîlva acestei izbînzi, oştirea fremăta de mîndrie, zicînd că nimic nu mai poate sta împotriva puterii ei, că trebuie să pătrundă în Caledonia şi să ajungă, în sfîrşit, la hotarele Britaniei, într-un lanţ neîntrerupt de bătălii. Iar cuminţii şi înţelepţii de pînă mai ieri se arătau acum, după ce treaba era gata, viteji şi ţanţoşi nevoie mare. Nedreaptă e soarta războaielor : la bine se îndeasă toţi să şi-l ia pe seamă, la rău toate se aruncă în capul unuia singur. Iar britanii, care socoteau că au fost biruiţi nu de vitejia ostaşilor, ci de întîmplare şi de dibăcia generalului, nu-şi slăbeau cu nimic trufia, ci înarmau încă mai vîrtos tinerimea, îşi trimiteau nevestele şi copiii în locuri adăpostite, şi aţîţau, cu adunări şi sacrificii, răscoala cetăţilor. Astfel era de amîndouă părţile volbura sufletească atunci cînd tabăra se sparse.

28 Tot în zilele acestea, cohorta usipienilor, recrutată în Germania şi trimisă în Britania, cuteză o fărădelege grozavă şi vrednică de pomenit. Răpunîndu-şi sutaşul şi pe ostaşii pe care-i aveau repartizaţi în rîndurile manipulelor ca să le fie pildă

[1] *Usipieni* : sau *usipeţi*, popor germanic trăind la nord de Luppia în ţinutul cuprins între acest fluviu şi Rin.

[2] *Muntele Graupius* : necunoscut în lucrările altor scriitori din vechime ; ar putea fi munţii Grampians, care despart Scoţia în „ţările de sus" şi „ţările de jos" *(highlands şi lowlands)*.

şi căpetenii, se urcară în trei liburnice[3], silindu-i şi pe cîrmaci să se îmbarce. Unul dintr-înşii fugi; atunci, căpătînd prepus şi pe ceilalţi doi, îi uciseră şi, înainte ca ştirea să se împrăştie, începură să plutească încoace şi încolo, de era mai mare minunea. Apoi se apucară de tîlhărie pe apă ca să-şi agonisească cele de trebuinţă şi, ciocnindu-se cu britanii care se apărau de jafurile lor, îi biruiră de cîteva ori, dar fură şi înfrînţi, de ajunseră pînă la urmă într-o asemenea nevoie, încît se mîncau unii pe alţii, întîi pe cei mai slabi, şi apoi pe cei care ieşeau prin tragere la sorţi. Făcură astfel ocolul Britaniei, prăpădindu-şi corăbiile pe care nu ştiau să le conducă şi fură prinşi ca nişte tîlhari ce erau, întîi de suebi[4], apoi de frizieni. Cîţiva dintre dînşii, vînduţi ca robi, ajunseră, din stăpîn în stăpîn, pînă pe malurile noastre, unde se făcură vestiţi cu nemaipomenitele lor întîmplări.

29 La începutul verii, Agricola fu lovit de o nenorocire familială, căci îşi pierdu feciorul născut în urmă cu un an; această năpastă el n-o înfruntă nici cu făţarnica neclintire a altor viteji, şi nici cu tînguiri sau cu bocete de femeie: în jalea lui, războiul îi aducea şi el o mîngîiere.

Trimise aşadar flota înainte cu porunca să prade în anume locuri şi să răspîndească astfel pretutindeni nelinişte şi groază cumplită, iar el, în fruntea unei oştiri uşoare, alcătuită din britani foarte inimoşi şi încercaţi de o îndelungată supunere, răzbi pînă la muntele Graupius, pe care duşmanii îl şi ocupaseră. Căci britanii, de loc doborîţi de felul cum se sfîrşise ultima luptă, aşteptau sau să se răzbune, sau să cadă în robie şi, înţelegînd pînă la

---

[3] *Liburnică*: navă uşoară, construită după modelul celor pe care le foloseau liburnii, popor din Iliria.

[4] *Suebi, frizieni*: popoare germanice dintre care cei dintîi se întindeau între S.V. şi N.E. Germaniei, iar cei de-al doilea trăiau în nordul Olandei de azi.

urmă că numai unirea îi poate mîntui de primejdia comună, făcuseră, prin delegații și în virtutea alianțelor, chemare către puterile tuturor cetăților. Vedeau acum oștirea lor, alcătuită din peste treizeci de mii de oameni, care sporea necontenit cu șuvoaie de tineri și de vîrstnici, verzi și în floarea puterii, vestiți în războaie și purtînd fiecare urmele vitejiilor lor. În aceste clipe, zice-se, Calgacus, care, dintre toți generalii, era cel mai presus, și ca neam, și ca destoinicie, cuvîntă astfel către mulțimea adunată și nerăbdătoare să înceapă bătălia :

30 „Cu cît caut la pricinile acestui război și la ananghia în care ne aflăm, cu atîta sînt mai încredințat în sufletul meu că ziua de astăzi și unirea voastră va fi începutul libertății întregii Britanii. Într-adevăr, pe toți vă pîndește robia, pe care încă n-ați gustat-o, în jurul nostru nu mai e nici un petic de pămînt, și nici marea însăși nu e ferită, atîta vreme cît o bîntuie flota romană. Așa se face că războiul și armele, cinstea celor viteji, le sînt astăzi și slăbănogilor singurul lor adăpost. Nădejdea și mîntuirea celor dintîi bătălii, în care norocul războiului cu romanii a stat adesea în cumpănă, tot noi le-am ținut în mîinile noastre, căci noi sîntem floarea nobilimii acestui neam și de aceea fusesem puși aici, în inima patriei : țărmurile înrobite au fost departe de privirile noastre, și nici măcar atingerea cu tirania nu ne-a spurcat vederile ochilor. Pe noi, ultimii oameni liberi de pe pămînt, ne apăra pe atunci însuși adîncul de țară în care ne aflam și un fel de tainic renume, căci necunoscutul întotdeauna smerește ; acum, însă, hotarele Britaniei sînt pustii, dincolo de noi nu mai e nici o suflare omenească, doar talazuri și stînci, iar îndîrjirea romanilor crește. În zadar ai încerca să le în-

dupleci trufia cu ascultarea sau cu blîndețea: jefuitori ai lumii întregi, de lacomi ce sînt nu-i mai încape pămîntul și s-au apucat acum să scotocească și apele mării. Hrăpăreți cu dușmanul bogat, semeți cu săracul, nu-i mai satură tot Răsăritul și Apusul; nimeni ca ei nu rîvnește cu aceeași poftă la avuțiile sau la sărăcia tuturor. Să prade, să ucidă, să siluiască, asta poartă la ei nume mincinos de ocîrmuire și, cînd au pîrjolit totul în jurul lor, zic că au pus pace.

31 Copiii, rudele sînt tot ce are mai scump fiecare: așa e legea firii. Ei bine, pe copii ni-i mînă la oaste și-i duc în robie la capătul lumii, pe nevestele și pe surorile noastre, dacă au scăpat de poftele ostașilor, ni le pîngăresc cu nume de prieteni și gazde. Avuțiile le sleiesc cu birul, cîmpul și holdele cu merindea care le trebuie pentru oaste, trupurile însesi și brațele cu munca silnică la păduri și la mlaștini, în zgomot de bice și înjurături. Robul născut în robie se vinde doar o dată și apoi stăpînul îi dă să mănînce; numai Britania își plătește în fiecare zi stăpînul, în fiecare zi îl hrănește. Și precum într-o casă pe sclavul cel mai nou îl batjocoresc pînă și frații lui de sclavie, tot astfel, în această străveche turmă de sclavi ai lumii întregi, pe noi, care venim cei din urmă, care vom fi cei mai disprețuiți, ne așteaptă pieirea. Într-adevăr, noi n-avem nici ogoare, nici mine, nici porturi în care să ne silească să muncim; avem în schimb vitejia și dîrzenia, pe care un stăpîn nu le rabdă de la slugile lui. Chiar depărtarea la care ne aflăm, chiar tainițele noastre, cu cît par mai ferite, cu atît sînt mai primejdioase. Deoparte, așadar, orice nădejde de îndurare; sus inimile, dacă vi-e mai dragă viața, dacă gloria vi-e mai dragă. Cu o femeie în

frunte[5], briganții[6] au dat foc la o colonie, au cucerit o tabără și, dacă izbînda nu i-ar fi azvîrlit în brațele trîndăviei, ar fi fost în stare să-și scuture jugul de robi. Teferi și nebiruiți, gata să ne cucerim libertatea și să nu cădem în căință, să arătăm noi, de la cea dintîi ciocnire, ce fel de bărbați și-a păstrat, pentru mîntuirea ei, Caledonia.

32 Ce credeți, oare, că în război romanii sînt tot atît de viteji pe cît sînt de obraznici în vreme de pace? Dihoniile și zîzaniile noastre le-au dat lor strălucire, păcatele dușmanilor ei le-au întors întru slava oștirii lor, adunătură de toate neamurile, pe care așa cum o ține unită biruința, tot așa o va spulbera cea dintîi înfrîngere, afară doar dacă vă închipuiți că toți galii, toți germanii și, mi-e și rușine să spun, toți britanii care-și varsă sîngele pentru o stăpînire străină, căreia i-au fost mai multă vreme dușmani decît robi, o ascultă fiindcă-i sînt credincioși sau o iubesc. Netrainice legături de prietenie sînt frica și amenințările: o clipă de le-ai slăbit, frica încetează, și ura începe. Toate imboldurile biruinței sînt de partea noastră: romanii n-au neveste care să-i însuflețească, n-au părinți care să-i mustre dacă fug; mulți n-au nici o patrie sau se află departe de ea. O mînă de ostași care tremură de frica necunoscutului, care rotesc niște ochi îngroziți la întinsul mării, la codrii noștri, ba chiar la însăși bolta cerească; toate le sînt străine: zeii ni i-au dat în mînă închiși, ca să zic așa, ca într-o pușcărie, și ferecați în lanțuri. Să nu vă înspăimînte amăgitoarea lor înfățișare, nici strălucirea aurului și a argintului, care nici nu apără, nici nu vatămă. În chiar rîndurile dușmane vom găsi brațe

[5] *Cu o femeie în frunte:* regina Boudicca.

[6] *Briganții... au cucerit o tabără:* episoade dintr-o răscoală generală a popoarelor ce locuiau pe teritoriul din nordul Țării Galilor de astăzi (60 e.n.).

care sînt ale noastre. Britanii își vor recunoaște propria lor cauză, galii își vor aminti de libertatea pierdută, iar germanii îi vor părăsi, așa cum nu demult au dezertat usipienii. Încolo, nici o teamă: cetăți deșarte, colonii de moșnegi, municipii putrede și dezbinate, pretutindeni o ascultare silită și o cîrmuire strîmbă. Aici există un general și o oștire; acolo biruri, ocne și toate caznele robiei. Dăinui-vor ele în veci de veci, sau fi-vor pe loc răzbunate? Viitorul e aici, pe acest cîmp de bătălie. Purcezînd la luptă, gîndiți-vă, așadar, și la strămoșii voștri, și la strănepoți."

33 Însuflețiți, britanii primiră această cuvîntare cu cînturi, cu larmă și cu strigăte nedeslușite, după obiceiul barbarilor. Batalioanele începură a se urni și armele celor mai cutezători, care ieșiseră din rînduri, luceau. Oastea romană se așeza și ea în linie de bătaie. Atunci Agricola, deși vedea voioșia ostașilor, care abia mai puteau fi ținuți în frîu în întăriturile lor, socoti că e bine să le sporească și mai mult înflăcărarea, și cuvîntă astfel:

„Sînt șapte ani, camarazi, de cînd, cu destoinicia voastră, cu bunul noroc al Imperiului Roman și cu credința și silințele noastre i-ați biruit pe britani. În toate aceste expediții, în toate aceste bătălii în care ați luptat fie cu vitejia voastră împotriva dușmanului, fie cu răbdarea și cu munca împotriva naturii înseși, nici eu n-am avut a mă plînge de ostași, nici voi de generalul vostru. Depășind, așadar, toate granițele la care au ajuns vreodată strămoșii mei generali sau oștirile dinaintea voastră, stăpînim astăzi hotarul Britaniei, și nu cu zvonul sau cu numele, ci cu garnizoanele și cu armele noastre: am descoperit Britania și am supus-o. În marșurile noastre, cînd mlaștinile, și munții, și apele vă storceau de puteri, auzeam ade-

sea glasul cîte unui viteaz: «Cînd ne va fi dat să ne întîlnim cu duşmanul, cînd va fi bătălia?» Iată-l, a sosit duşmanul, scos de urechi din bîrlogul lui; dorinţele şi vitejia voastră au acum cale liberă; de-acum, totul va fi neted pentru biruitori, precum împotriva învinşilor toate se vor întoarce. Căci dacă drumurile pe care le-aţi străbătut, codrii pe care i-aţi străpuns, mlaştinile prin care aţi răzbit sînt isprăvi vrednice de laudă, tot astfel, dacă aţi vrea să fugiţi, toate cîte astăzi vă sînt prielnice s-ar preface în cele mai cumplite primejdii: într-adevăr, n-avem nici aceeaşi cunoaştere a locurilor, ca ei, nici acelaşi belşug de merinde, ci doar braţele şi armele noastre: în ele ne stă toată puterea. Cît mă priveşte, mi-am dat încă de mult seama că o oştire sau un general care fuge e pierdut. Aşadar, nu numai că o moarte vrednică e întotdeauna mai bună decît o viaţă ruşinoasă, dar, în împrejurarea de acum, mîntuirea şi cinstea merg mînă în mînă. Şi ce faptă plină de slavă e să-ţi dai viaţa luptînd pentru însuşi hotarul lumii şi al firii!

34 Dacă aţi avea în faţa voastră neamuri noi, oştiri necunoscute, v-aş însufleţi cu pilda celorlalte oştiri romane: aici însă n-aveţi decît să vă amintiţi de propriile voastre isprăvi, să întrebaţi să vă răspundă proprii voştri ochi. Sînt ei, aceia pe care anul trecut, cînd au încercat, într-un atac de noapte, să ia pe neaşteptate o singură legiune[7], i-aţi izgonit, doar răstindu-vă la dînşii; sînt ei, cei mai iuţi alergători ai Britaniei: aşa se şi face că încă supravieţuiesc. Precum atunci cînd intră vînătorul într-o pădure sau într-o poiană, animalele inimoase tabără pe dînsul, iar cele fricoase şi bicisnice o rup la fugă numai cînd îi aud paşii, tot

---

[1] *O singură legiune*: în 83, legiunea a noua respinsese cu destulă uşurinţă un atac de noapte al britanilor.

astfel cei mai viteji dintre britani au pierit de mult : ce a rămas aici e doar drojdia celor mişei şi nevolnici. Şi dacă, în sfîrşit, i-aţi găsit, nu i-aţi găsit fiindcă au rămas ei să ne înfrunte, ci fiindcă aţi dat voi peste ei : ultimele întîmplări şi uluiala fricii celei mai de pe urmă le-au încremenit rîndurile în acest colţ de pămînt, ca, de aci, voi să oferiţi lumii spectacolul unei minunate biruinţe. Puneţi capăt tuturor luptelor, încununaţi cu o zi măreaţă cei cincizeci de ani de bătălie, dovediţi republicii că nici de zăbava războiului, nici de pricinile răscoalei nu e vinovată oştirea."

40—46

Agricola se înapoiază la Roma. Sfîrşitul şi panegiricul lui.

40 Cu mare risipă de cuvinte măgulitoare, Domiţian[1] porunci dar ca Senatul să-i decearnă lui Agricola podoabele de triumf, statuia de onoare şi toate celelalte ale triumfului şi, pe deasupra, făcu să se răspîndească zvonul că-i hărăzeşte provincia Siria[2], rămasă vacantă de cînd cu moartea consularului Atilius Rufus[3] şi pusă de obicei deoparte pentru oamenii cei mai de seamă. Mulţi au fost încredinţaţi că un libert dintre slugile cele mai de taină fusese trimis să-i ducă lui Agricola decretul de numire în Siria, cu poruncă anume ca, dacă-l mai găseşte în Britania, să i-l înmîneze, dar că libertul cu pricina, întîlnindu-l pe Agricola chiar acolo în strîmtoarea oceanului, nici măcar nu i-a adresat cuvîntul şi s-a înapoiat la Domiţian. Nu ştiu dacă povestea aceasta e adevărată sau dacă e doar o închipuire, scornită însă pe măsura firii viclene a împăratului. Între-acestea, Agricola îi trecu urmaşului său cîrmuirea unei provincii supuse şi liniştite. Şi, de teamă ca renumele lui şi un alai prea numeros să nu iște prea multă vîlvă cînd va pătrunde în oraş, generalul, ocolind curtenia prietenilor, intră în Roma noaptea, şi tot noaptea se înfăţişă şi la palat, aşa cum îi fusese poruncit. Fu

---

[1] *Domiţian* : T. Flavius Domitianus ; ca împărat : Imp. *Domitianus Caesar Augustus*. Domneşte între 81—96.

[2] *Siria* : una dintre provinciile cele mai bogate ale imperiului roman.

[3] *Atilius Rufus* : înainte de a fi guvernator al Siriei, fusese comandant *(legatus)* în Panonia.

primit cu o sărutare rece, fără nici o vorbă, şi trimis apoi să îngroaşe gloata robilor curţii. Dar, ca să-şi mai acopere strălucirea gloriei ostăşeşti, primejdioasă printre toţi aceşti trîndavi, îşi căută liniştea şi odihna scufundîndu-se în anonimat şi trăi modest îmbrăcat, cumpătat la vorbă, însoţit doar de un prieten, doi, astfel încît cei mai mulţi, care au obiceiul să preţuiască pe oamenii mari numai după purtarea lor trufaşă, îl vedeau pe Agricola, se uitau la el, se întrebau de unde-i vine renumele şi nu izbuteau să se lămurească.

41 În aceste zile, fu de cîteva ori învinuit la Domiţian, fără să ştie nimic, şi, tot fără să ştie nimic, absolvit de învinuire. Pricina primejdiei nu era nici vreo faptă rea de-a lui, nici vreo plîngere a cuiva, căci trăia în pace cu toată lumea, ci doar gloria lui de viteaz, vrăjmăşia domnitorului şi cel mai rău soi de duşmani, laudele. Şi prin astfel de vremuri trecu republica, încît numele lui Agricola nu mai putu fi ţinut sub tăcere : în Moesia, în Dacia, în Germania, în Panonia piereau una după alta oştirile [4], fie din îndrăzneala pripită a generalilor, fie din laşitatea lor ; atîţia şi atîţia ostaşi, cohorte întregi erau înfrînte şi prinse, astfel încît nu mai stăteau în cumpănă doar hotarele şi ţărmurile imperiului, ci înseşi taberele de iarnă ale legiunilor şi stăpînirea provinciilor. Astfel curgeau gîrlă nenorocirile, fiecare an era însemnat cu noi dolii, cu noi măceluri, iar glasul norodului îl cerea general pe Agricola, căci toţi potriveau tăria, vitejia şi priceperea lui într-ale războiului cu tembelismul şi slăbiciunea celorlalţi. E limpede că toate aceste glasuri zgîriau cumplit urechile lui Domiţian, căci

[4] *Piereau una după alta oştirile* : popoarele germanice ale quazilor şi marcomanilor se întorseseră împotriva oştilor romane, pe care ar fi trebuit să le ajute, şi le biruiseră ; poporul dac, în frunte cu Decebal biruise şi el în două rînduri oştile romane de ocupaţie şi-l obligase pe Domiţian să încheie, în 89, un tratat de pace prin care romanii urmau să le plătească dacilor o anumită sumă de bani în fiecare an.

cei mai buni dintre liberți, din dragoste și credință, din viclenie și din pizmă cei mai răi, întărîtau pe cît puteau pe un domnitor și așa înclinat către toate blestemățiile. Și, astfel împletite, virtuțile lui și viciile celorlalți îl împingeau deopotrivă pe Agricola în prăpastia gloriei.

42 Dar iată că sosi și anul în care trebuia să-i revină proconsulatul Africei și al Asiei [5]; proaspăta ucidere a lui Civica [6] era un avertisment pentru Agricola și un precedent pentru Domițian. Cîțiva dintre sfetnicii de taină ai domnitorului veniră la dînsul și-l întrebară ca de la ei dacă ar vrea sau nu să plece într-o provincie. Încep întîi, fără să se dea pe față, să-i cînte laudele tihnei și ale liniștii, apoi se arată gata să-i sprijine refuzul pe lîngă domnitor; pînă la urmă leapădă orice fățărnicie, și, îmbinînd cuvintele de înduplecare cu amenințările, îl tîrăsc în fața lui Domițian. Acesta, care-și studiase rolul, își ia o mutră semeață și, nu numai că ascultă rugămințile lui Agricola, dar, după ce-i încuviințează refuzul, binevoiește să primească și mulțumirile lui și nici măcar nu roșește de un hatîr ce i-l făcuse din pică; leafa însă de proconsul, care obișnuit se plătea consularilor și pe care el însuși o făcuse multora, nu i-o dădu, fie jignit că Agricola nu i-o ceruse, fie că, în sinea lui, nu voia să pară că a cumpărat ceea ce poruncise. Așa e omul, urăște întotdeauna pe cel pe care l-a jignit; totuși, Domițian, atît de firesc pornit pe ură, și cu atît mai aprig cu cît era mai prefăcut, se lăsă și el alinat pînă la urmă de cumpătarea și înțelepciunea lui Agricola, care nu era nici îndărătnic și nici nu căuta, cu deșartă semeție, să facă paradă

---

[5] *Proconsulatul Africei și al Asiei:* Africa și Asia, cele mai importante provincii senatoriale, se trăgeau în fiecare an la sorți între cei mai vechi dintre foștii consuli.

[6] *Civica Cerialis:* proconsul al Asiei, fusese ucis din ordinul lui Domițian.

de neatîrnare şi să stîrnească astfel ursita. Să ştie cei care au năravul să admire numai faptele oprite că pot trăi oameni mari şi sub domnitori răi, că supunerea şi cuminţenia, dacă sînt întovărăşite de iscusinţă şi destoinicie, pot ajunge la aceeaşi slavă cu care s-au împodobit alţii pe căile violenţei, murind de o moarte răsunătoare, dar fără nici un folos pentru republică.

43 Sfîrşitul lui Agricola, jalnic pentru noi, dureros pentru prietenii lui, nu i-a lăsat nemişcaţi nici pe străini şi necunoscuţi. Chiar şi norodul, chiar şi oamenii care îndeobşte au alte frămîntări, veneau într-una acasă la el şi nu mai conteneau să vorbească, în pieţe şi în case ; nimeni nu s-a bucurat aflînd că a murit Agricola, nimeni n-a rămas nepăsător. Şi durerea era încă şi mai mare, fiindcă umbla stăruitor zvonul că a pierit otrăvit : cît ne priveşte, n-avem nici o dovadă ca să îndrăznim a-l întări. Oricum, în tot timpul bolii lui, au venit să-l vadă tot felul de trimişi, mai des decît e obiceiul domnilor, şi anume cei mai de seamă liberţi şi chiar medicii personali ai lui Domiţian, fie că îi purta într-adevăr de grijă, fie că era numai dorinţa de a afla noutăţi. Curieri trimişi anume îi duceau împăratului veşti despre ultimele ceasuri ale muribundului, pe care le urmărea clipă cu clipă şi nu-şi închipuia nimeni că o ştire care l-ar fi mîhnit ar fi fost atît de grăbit s-o afle. Îşi alcătui, totuşi, o ţinută şi un chip pline de durere, fiindcă acum ura i se stinsese şi fiindcă bucuria se pricepea mai bine să şi-o ascundă decît frica. Sigur este că, atunci cînd se citi testamentul lui Agricola, prin care acesta, alături de cea mai desăvîrşită soţie şi alături de cea mai evlavioasă dintre copile, îl lăsa moştenitor pe Domiţian, domnitorul se veseli ca de o mare cinste şi de o cuvenită răsplată. Atît îi era de oarbă mintea şi de stricată de linguşelile

cele fără de sfîrşit, încît nu-şi dădea seama că un părinte bun nu poate lăsa moştenitor decît pe un domnitor rău ![7]

44 Agricola s-a născut la idele lui iunie, în vremea celui de-al treilea consulat al lui Caius cezarul[8], şi a murit la cincizeci şi patru de ani, a zecea zi înainte de calendele lui septembrie, în vremea consulilor Collega şi Priscus[9]. Era, dacă doreşte viitorimea să cunoască şi înfăţişarea lui, frumos la stat, nu înalt; n-avea nici o trăsătură pătimaşă: faţa îi era plină de farmec: ghiceai îndată pe omul de bine şi-ţi făcea plăcere să-l priveşti. Deşi ne-a fost răpit în floarea vieţii, totuşi, dacă socotim gloria pe care a dobîndit-o, putem spune că a străbătut un lung şir de ani. Într-adevăr, îmbelşugat cu toate avuţiile cele adevărate aflătoare în virtute, cinstit cu consulatul şi cu podoabele triumfului, ce oare i-ar mai fi putut dărui destinul? De bogăţii prea mari nu s-a bucurat, în schimb a avut parte de cele alese. Se poate socoti fericit că soţia şi copila i-au supravieţuit, ba încă mai fericit că, păstrîndu-şi însuşi neştirbită vrednicia, neprihănit numele, întreagă dragostea cunoscuţilor şi credinţa prietenilor, a scăpat de zilele care aveau să mai urmeze. Căci dacă nu i-a fost îngăduit să-l vadă pe Traian împăratul, să apuce să trăiască zorile acestui veac de fericire[10], pe care adesea, cu clarviziunea şi cu dorinţele lui, le-a făcut să mi-

[7] *Pe un domnitor rău:* lăsîndu-i unui împărat autoritar şi temut o parte din bunuri, testatorul asigura familiei sale stăpînirea netulburată a restului averii.

[8] *Idele lui iunie... Caius cezarul:* la 13 iunie 39.

[9] *A zecea zi... în vremea consulilor Collega şi Priscus:* la 24 august 93.

[10] *Traian... veac de fericire:* Marcus Ulpius Traianus; ca împărat: *Imp. Caesar Neron Traianus Augustus.* Domneşte între anii 98—117. „Acest veac de fericire" sînt deci anii pe care Tacitus îi trăieşte sub împăratul Traian.

jească în fața ochilor noștri, tot astfel este pentru el o dulce mîngîiere că graba cu care l-a cules moartea l-a ferit de acele zile de pe urmă cînd Domițian, plictisit de atîtea întreruperi și amînări, se hotărîse să pustiască republica dintr-o lungă, necurmată și năprasnică suflare.

45 N-a mai văzut Agricola nici curia asediată și Senatul împresurat de ostași înarmați [11], nici pieirea atîtor consulari, măcelăriți laolaltă [12], nici pribegia și fuga atîtor doamne de cel mai bun neam [13]. Pînă atunci, Carus Metius [14] nu număra decît o singură biruință [15], hotărîrile lui Messalinus [16] nu răsunau decît între zidurile palatului Alban, iar Massa Baebius [17] era încă acuzat ; curînd apoi l-am dus cu mîinile noastre pe Helvidius [18] la temniță, noi i-am sfîșiat pe Mauricus și pe Rusticus [19], pe noi ne-a îm-

---

[11] *Curia... și Senatul împresurat de ostași înarmați :* prin *curia,* Tacitus înțelege clădirea Senatului, iar *Senatul* sînt (metonimie) senatorii, obligați astfel, prin intimidare, să judece și să voteze în procesele de lez-maiestate după cum poruncea împăratul.

[12] *Pieirea atîtor consulari, măcelăriți laolaltă :* e vorba de victimele lui Domițian : Civica Cerealis, Salvidienus Glabria, Aelius Lamia etc.

[13] *Atîtor doamne de... neam :* printre altele Arria și Fannia (soția lui Arulenus Rusticus) ; (v. mai jos, n. 19).

[14] *Carus Metius :* faimos delator ; autorul moral al condamnării la moarte a lui Senecio (v. mai jos, n. 20).

[15] *O singură biruință :* nu se remarcase decît printr-un succes de oratorie.

[16] *Messalinus :* alt delator, care se mărginea încă, pe atunci, să-și țeasă uneltirile „între zidurile palatului Alban", adică în cabinetul împăratului.

[17] *Massa Baebius :* alt delator din vremea lui Domițian ; procurator în Betica, fusese în 93 acuzat de delapidare și condamnat.

[18] *Helvidius Priscus :* fiul lui Helvidius Priscus (ginerele lui Thrasea, ucis în 69, din pricina împotrivirii de o arătase la înscăunarea lui Vespasian) ; acuzat că și-ar fi bătut joc, în lucrările lui teatrale, de divorțul lui Domițian a fost și el ucis probabil în 94. Mai mulți senatori au ajutat în plin Senat la arestarea lui.

[19] *Mauricus și Rusticus :* Arulenus Rusticus, acuzat de lez-maiestate, fusese condamnat la moarte ; fratele lui, Iunius Mauricus, fusese exilat.

proşcat Senecio[20] cu sîngele lui nevinovat[21]. Nero măcar îşi ferea ochii, şi poruncea fărădelegile, dar nu sta să privească la ele: sub Domiţian, cea mai cumplită dintre nenorociri era că-l vedeai şi că te vedea, într-o vreme cînd şi suspinele noastre erau o crimă, cînd ca să sortească morţii atîţia oameni galbeni de frică era destul să întoarcă spre dînşii chipul lui fioros şi roşcovan, care-l ferea de orice ruşine.

Ferice de tine, o, Agricola, de viaţa ta strălucită, dar şi de moartea care te-a cosit la vreme! Cei care au stat faţă la ultimele tale ceasuri mărturisesc cît de dîrz şi de senin ţi-ai întîmpinat ursita, de parcă ai fi vrut să-i laşi domnitorului, ca parte dreaptă de moştenire, şi iertarea ta. Mie însă şi copilei tale, în afară de crîncena pierdere a unui părinte, ne e şi mai mare jalea că nu ne-a fost dat să stăm la căpătîiul tău[22] de bolnav să-ţi întremăm puterile stinse, să ne săturăm inima privindu-te şi sărutîndu-te. Am fi cules măcar ultimele tale dorinţe, ultimele tale cuvinte şi le-am fi săpat adînc în sufletul nostru. Asta ne doare, asta ne omoară, că o prea lungă despărţire ne-a făcut să te pierdem cu patru ani mai devreme[23] decît ceilalţi. Ştiu, desigur, o, preabunule părinte, că cea mai iubitoare dintre soţii s-a îngrijit să-ţi aducă toate cinstirile cu putinţă: totuşi, prea puţine lacrimi te-au plîns, iar ochii tăi,

---

[20] *Herenus Senecio*: panegiristul lui Helvidius Priscus cel Bătrîn, a fost şi el ucis din ordinul lui Domiţian.

[21] *Ne-a împroşcat... cu sîngele lui nevinovat*: înţelesul e, desigur, figurat; ca şi pentru celelalte victime ale lui Domiţian, e vorba numai de complicitatea morală a senatorilor — printre care Tacitus se numără şi pe el însuşi.

[22] *Nu ne-a fost dat să stăm la căpătîiul tău*: Tacitus se afla, din 89, în Galia Belgiană, ca guvernator.

[23] *Cu patru ani mai devreme*: cei 4 ani (89—93) de cînd nu-l mai văzuse.

cînd au văzut pentru cea din urmă oară lumina, au tînjit după ceva.

46 Dacă există, undeva, lîngă zeii mani, un loc anume pentru oamenii plini de virtute, dacă, aşa cum cred filosofii, sufletele mari nu se sting o dată cu trupul, odihneşte-te în pace, şi ridică-ne pe noi şi casa ta mai presus de tînguiala cea bicisnică şi de lacrimile cele de femeie, pînă la contemplarea virtuţilor tale, pe care nu se cade nici să le plîngă, nici să le jelească cineva. Să te preţuim, să te lăudăm în veci de veci şi, dacă ne ajută puterile, să ne străduim să facem ca tine, iată adevărata cinstire, iată evlavioasa datorie a rudelor care te-au iubit. Aceasta este învăţătura pe care am dat-o şi copilei, şi soţiei tale, să cinstească amintirea părintelui şi soţului lor, cugetînd necontenit la toate faptele şi cuvintele lui şi îndrăgind mai mult chipul şi icoana lui sufletească, decît pe cea trupească, nu fiindcă aş socoti că trebuie interzise imaginile plăsmuite din marmură şi bronz, dar fiindcă, precum chipurile oamenilor, tot astfel şi aceste icoane ale lor sînt netrainice şi pieritoare. Trăsăturile sufletului sînt nemuritoare, nu le pot cuprinde şi exprima nici materia, care le e străină, şi nici arta, ci doar noi înşine, cu propriile noastre purtări. Tot ce am iubit la Agricola, tot ce am preţuit într-însul dăinuie şi va dăinui, cît va sta lumea, în sufletele oamenilor prin gloria faptelor sale. Într-adevăr, mulţi eroi ai vechimii vor cădea pradă uitării, multora li se va pierde şi slava şi numele ; înfăţişat şi încredinţat viitorimii [24], Agricola va trăi veşnic.

---

[24] *Înfăţişat şi încredinţat viitorimii* : de lucrarea lui Tacitus.

ISTORII

I, 1—7 ; 21—45.
II, 31—49.

I, 1—7.

Cîteva cuvinte de început. Portretul lui Galba.

1 Voi începe lucrarea mea cu vremea lui Servius Galba [1], consul a doua oară împreună cu Titus Vinius [2]. Într-adevăr, cei opt sute douăzeci de ani cîţi s-au scurs de la întemeierea Romei şi pînă în zilele noastre, mulţi istorici i-au povestit, şi anume cu elocvenţă şi fără constrîngeri, atîta vreme cît s-a scris cronica poporului roman; pe urmă însă, după ce s-a dat bătălia de la Actium şi, ca să fie pace, puterea a trecut, toată, în mîinile unuia singur [3], aceste mari talente pieriră; totodată, adevărul începu să fie în fel şi chip călcat în picioare, întîi din necunoaşterea treburilor unei ţări care le era ca şi străină, iar apoi din patima măgulirii, sau, dimpotrivă, din sila de tirani; astfel, porniţi sau robiţi, nici unii, nici ceilalţi n-au luat seama la viitorime. Dar de linguşirile unui istoric lesne te prinde scîrba; pe cînd ponegrirea sau pizma găsesc urechi care să le asculte; într-adevăr, ploconeala închide într-însa josnica bănuială a slugărniciei, iar răutatea poartă chip mincinos de neatîrnare. Pe Galba, pe Otho şi pe Vitellius [4] eu nu i-am cunoscut nici din binefaceri, nici din ocară. Nu tăgăduiesc că mie ca-

---

[1] *Servius Galba*: viitorul împărat.

[2] *Titus Vinius*: a fost consul, împreună cu Galba, în anul 69.

[3] *Puterea a trecut în mîinile unuia singur*: după ce învinge pe Antoniu la Actium (31 î.e.n.), Octavian se întoarce la Roma (29 î.e.n.) şi devine conducătorul cu puteri nelimitate al întregului stat roman.

[4] *Galba, Otho, Vitellius*: cei trei împăraţi romani care au domnit în anul 69.

riera mi-a deschis-o Vespasian[5], mi-a înlesnit-o Titus[6], iar Domițian[7] m-a înălțat încă mai sus, dar cel care s-a legat să slujească neclintit adevărul e dator să vorbească despre fiecare fără dragoste și fără ură. Iar dacă mă voi învrednici să trăiesc, am pus deoparte pentru zilele de bătrînețe domnia divinului Nerva[8] și împărăția lui Traian[9], subiect mai îmbelșugat și mai fără de primejdie, căci avem rara fericire de a trăi o vreme în care e îngăduit să gîndești ce vrei și să spui ce gîndești.

2 Purced la o lucrare bogată în catastrofe, încrîncenată de bătălii și învolburată de răzmerițe, cruntă pînă și în vreme de pace : patru domni răpuși de sabie[10], trei războaie civile, mai multe cu dușmanii din afară, cîteodată unele și altele la un loc ; lucruri bune în Răsărit, rele în Apus ; Illyria[11] răsculată, Galia clătinîndu-se, Britania supusă și numaidecît părăsită, neamurile sarmaților și ale suebilor ridicate împotriva noastră, dacii cei plini de vîlva înfrîngerilor lor și ale noastre, parții[12] cît pe ce să pună mîna pe arme, stîrniți de

[5] *Titus Flavius Vespasianus* : (ca împărat : *Imp. Caesar Vespasianus Augustus*), îi urmează la tron lui Vitellius și domnește pînă în 79.

[6] *Titus Flavius Vespasianus* (ca împărat : *Imp. Titus Caesar Vespasianus Augustus*), îi urmează la tron lui Vespasian și domnește pînă în 81.

[7] *Titus Flavius Domitianus* : îi urmează la tron lui Titus și domnește pînă în 96.

[8] *M. Cocceius Nerva* : îi urmează la tron lui Domițian și domneste pînă în 98.

[9] *M. Ulpius Traianus* : îi urmează la tron lui Nerva și domnește pînă în 117.

[10] *Patru domni răpuși de sabie* : Caligula, Nero, Galba și Vitellius ; să adăogăm pe Tiberiu, care moare sugrumat, pe Claudiu, care piere otrăvit de Agrippina, pe Otho, care se sinucide (vezi mai jos II, 49) și pe Titus, a cărui moarte n-a fost fără bănuială (vezi mai jos, Suetoniu, *Titus*, cap. 11).

[11] *Illyria* : în această denumire, Tacitus cuprinde aici laolaltă provinciile Panonia, Dalmația și Moesia.

[12] *Parți* : popor scitic, locuind în sudul Hyrcaniei (regiune situată pe țărmul de sud-est al Mării Caspice).

vicleniile falsului Nero[13]. Italia fu lovită de rele nemaivăzute sau întorcîndu-se iarăşi după un lung şir de veacuri: oraşe rase de pe faţa pămîntului sau îngropate pe ţărmurile roditoare ale Campaniei; capitala pustiită de flăcări şi străvechile-i monumente mistuite, însuşi Capitoliul pîrjolit de cetăţeni, cu mîinile lor; credinţa batjocorită, preacurvia în floare, marea plină de surghiuniţi, stîncile cruntate de sînge. Iar la Roma bîntuiau sălbăticii încă mai grozave: neamul, averea, dregătoriile, primirea sau neprimirea lor, toate erau o crimă; răsplata virtuţii era fără nici o îndoială moartea. Foloasele delatorilor nu erau mai puţin odioase decît nelegiuirile lor şi, în vreme ce unii îşi însuşeau, ca pe o pradă, sacerdoţiile şi consulatele, alţii procuraturile şi puterea lăuntrică, zguduiau totul cu ajutorul urii şi al spaimei. Sclavii erau ademeniţi şi întorşi împotriva stăpînilor lor, liberţii împotriva patronilor, iar cei lipsiţi de duşmani zdrobiţi prin prietenii lor.

3 Totuşi, veacul acesta nu a fost chiar atît de sterp de virtuţi, încît să nu dea şi cîteva pilde măreţe. S-au văzut mame însoţindu-şi copiii pribegi, neveste urmîndu-şi soţii în surghiun, rubedenii săritoare, gineri plini de dîrzenie, sclavi cărora nici caznele nu le-au frînt credinţa; bărbaţi străluciţi care au îndurat cu tărie cele mai grele încercări, oameni care s-au pristăvit precum în lăudatele icoane ale trecutului. Pe lîngă miile de lovituri omeneşti, nu lipsiră nici minunile cerului şi ale pămîntului, nici prorocirile trăsnetelor, nici prevestirile cu semne bune, semne rele, îndoielnice sau cît se poate de limpezi; n-au căzut, într-adevăr,

[13] *Falsul Nero:* datorită generozităţii şi popularităţii lui demagogice, Nero şi-a cîştigat o anume simpatie în păturile lumpen-proletariatului din provincii; după moartea lui, s-a zvonit de mai multe ori că împăratul trăieşte, iar cîţiva aventurieri s-au dat drept el, izbutind chiar să devină capii unor răscoale care aveau ca scop să-l repună pe tron.

niciodată, mai grozave nenorociri pe capul poporului roman, n-au stat mai drepte mărturii că zeilor nu le pasă să ne mîntuie, ci să ne pedepsească.

4 Dar înainte de a aşterne cele ce mi-am pus în gînd, socot că e bine să amintesc cum stăteau lucrurile la Roma, care era duhul oştirii, în ce stare se aflau provinciile, ce mai rămăsese sănătos pe tot întinsul pămîntului şi ce era putred, astfel încît să se cunoască nu numai desfăşurarea faptelor şi deznodămîntul, cel mai adesea roade ale întîmplării, ci şi tîlcul şi pricinile lor. Sfîrşitul lui Nero, întîmpinat întîi cu voioşie, ca o adevărată fericire, stîrni curînd porniri sufleteşti felurite, nu numai la Roma, la Senat, în popor şi prin garnizoană, ci şi în toate legiunile şi la comandanţii lor, căci se dezvăluise un secret de stat: că se poate numi un domn şi în altă parte decît la Roma[14]. Oricum, senatorii erau bucuroşi că îşi recîştigaseră fără nici o zăbavă neatîrnarea, cu atît mai îndrăzneţi cu cît domnul era nou şi departe; cavalerii de rangul întîi se veseleau aproape tot atîta cît şi senatorii; iar acea parte a norodului care rămăsese teafără şi era legată de marile familii, precum clienţii şi liberţii celor osîndiţi şi surghiuniţi, începură să tragă nădejde. Ci prostimea, deprinsă cu circul şi cu teatrele, drojdia robilor şi cei care, după ce-şi părăduiseră averea, se hrăneau din mişelia lui Nero, erau posomorîţi şi ciuleau urechea la orice zvon.

5 Garnizoana Romei, căreia îi intrase în sînge sfinţenia credinţei faţă de împăraţi şi care-l părăsise pe Nero adusă mai mult de viclenii şi îndemnuri decît de cugetul ei, văzu că nu li se împarte donativul[15] făgăduit în numele lui Galba, că vremea de pace nu mai dă, ca războiul, prilej de is-

[14] *In altă parte decît la Roma:* Galba fusese proclamat împărat de armatele din Spania şi Galia.

[15] *Donativ:* dar făcut de un împărat soldaţilor.

prăvi şi răsplăţi mărețe, şi că pierduse locul întîi în inima unui domn numit de legiuni, şi atunci, cum erau şi aşa zurbagii din fire şi-i mai îmboldea şi nemernicul de Nymphidius Sabinus [16], prefectul lor care umbla după împărăție, frămîntările începură. E adevărat că Nymphidius căzu zdrobit sub propriile lui încercări, dar, deşi capul uneltirii dispăruse, numeroşi ostaşi o aveau încă vie în minte şi nu lipseau murmurele împotriva zgîrceniei şi a bătrîneţii lui Galba.

Lăudată odinioară şi pomenită cu evlavie de ostaşi, asprimea lui Galba îi înspăimînta pe unii care aveau silă de străvechea disciplină şi care vreme de paisprezece ani fuseseră astfel nărăviţi de Nero, încît să îndrăgească viciile domnitorului aşa cum îi slăveau cîndva virtuțile. La acestea se adaugă o vorbă de-a lui Galba, vorbă spusă spre cinstea republicii, dar nu şi spre siguranța lui, anume că el nu-şi cumpără ostaşii, ci şi-i alege; altminteri această floare de stil nu semăna cu nimic.

6 Pe Galba, moşneag neputincios şi împovărat de odioasele lui fărădelegi, Titus Vinius şi Cornelius Laco [17], trînjii şi lepra omenirii, îl striveau sub disprețul pe care-l iscă nevolnicia. Înceată a fost călătoria împăratului şi însîngerată de uciderea consulului designat Cingonius Varo [18] şi a lui Petronius Turpilianus [19], a fost consul, cel dintîi ca tovarăş al lui Nymphidius, iar cel de-al doilea ca general al lui Nero; nelăsaţi nici să vorbească, nici să se apere, pieriră ca nişte nevinovaţi. Intrarea ce şi-o făcu în Roma după măcelărirea atîtor mii de ostaşi neînarmaţi fu privită ca o neagră prevestire şi-i îngrozi pînă şi pe ucigaşi. Cînd peste legiunea

[16] *Nymphidius Sabinus*: vezi despre el mai jos, cap. 25 şi urm.

[17] *Cornelius Laco*: prefect pretorian; vezi despre el mai jos, cap. 33, 39.

[18] *Cingonius Varo*: trebuia să intre în funcţie în ultimele luni ale anului 68; ucis în luna august a aceluiaşi an; vezi mai jos, cap. 37.

[19] *Petronius Turpilianus*: fusese consul în 61; vezi mai jos cap. 37.

pe care o recrutase Nero din rîndurile flotei, băgă și legiunea Hispana în oraș, acesta se umplu de trupe ciudate; mai erau acolo și numeroase cete aduse din Germania, din Bretania și din Illyria, pe care același Nero le alesese și le trimisese înainte spre cheile Caspiene[20], pentru războiul ce-l pregătea împotriva albanilor, și le adusese apoi îndărăt, ca să înăbușe mișcarea lui Vindex[21]. Strașnică sămînță de răzmeriță, căci, dacă nu înclinau încă spre cineva anume, erau gata să sară la porunca oricărui cutezător.

7 Din întîmplare, se nimeri atunci și vestea uciderii lui Clodius Macer[22] și a lui Fonteius Capito. Pe Macer, care era vădit că ațîță Africa la răscoală, îl răpuse procuratorul Trebonius Garutianus din porunca lui Galba, iar pe Capito, fără să mai aștepte porunca, Cornelius Aquinas și Fabius Valens, legați ai legiunilor, în Germania, unde la fel uneltea și el. Sînt unii care au crezut că, așa spurcat și păcătoșit de foamea de aur și de dezmăț, Capito nici gînd n-ar fi avut de vreo răscoală, dar că, ademenindu-l și văzînd apoi că nu-l pot împinge la luptă, cei doi legați i-ar fi ticluit mișelește acuzația, și că Galba, sau din ușurință sufletească, sau, poate, ca să nu fie dator să adîncească prea mult lucrurile, le încuviințase să facă cum vor crede ei, fiindcă tot nu mai putea schimba nimic. Oricum, aceste două omoruri fură rău primite și, împăratul o dată luat la ochi, faptele lui, bune sau rele, erau la fel de strîmb privite. Totul era de vînzare, liberții erau atotputernici, sclavii își întindeau labele

[20] *Cheile Caspiene*: defileu care ducea de pe țărmul de S.E. al Mării Caspice spre Mediterana; azi pasul Kauar, în munții Mazenderan (Iranul de Nord).

[21] *Iulius Vindex*: general gal, capul unei răscoale împotriva lui Nero; vezi mai jos Suetoniu, *Nero*, cap. 40—41 și nota 2; 45—46.

[22] *Clodius Macer*: comandant al armatelor din Africa. *Fonteius Capito*: comandant al armatelor din Germania.

lacome după gheliruri[23], cu atît mai grăbiți, cu cît aveau de-a face cu un bătrîn. Aceleași ticăloșii se petreceau și la Curtea cea nouă, la fel de cumplite, dar nu la fel de iertate, căci chiar vîrsta lui Galba era de rîs și le făcea scîrbă acelor deprinși cu tinerețea lui Nero și care, cum e obiceiul prostimii, îi judecă pe împărați după frumusețea chipului și a trupului.

---

[23] *Ghelir :* cîștig fără muncă, chilipir.

I, 21—45.

Conspirația împotriva lui Galba.
Portretul lui Otho. Uciderea împăratului.

21 Într-acestea, lui Otho, care n-avea nimic de așteptat de pe urma unei liniștite rînduieli și își punea toată nădejdea în tulburarea apelor, multe îi dădeau ghes și dintr-o dată: o risipă apăsătoare și pentru un domn, o sărăcie greu de îndurat și pentru un ins oarecare, ura împotriva lui Galba, pizma împotriva lui Piso [1]; își născocea și temeri, ca să-și ințețească dorințele: că lui Nero îi stătuse în gît și că n-avea rost să stea să adaste o nouă Lusitanie [2] și gloria unui al doilea surghiun. Că stăpînitorii bănuie întotdeauna și-i iau la ochi pe cei socotiți a fi mai aproape de domnie. Că împrejurarea aceasta i-a dăunat pe vremea vechiului domnitor și avea să-i dăuneze mai mult încă acum, sub unul nou, crud din fire și înrăit de lungul surghiun. Că el, Otho, poate fi ucis: trebuie, așadar, să-și ia inima-n dinți și să treacă la fapte, atîta vreme cît puterea lui Galba se clatină și cea a lui Piso încă nu s-a înzdrăvenit. Că prefacerile sînt prielnice marilor încercări și că n-are ce să mai șovăie, cînd a sta locului este mai primejdios decît a cuteza. Că moartea e una pentru toți, după legile firii; singura deosebire e uitarea sau gloria de veci și că, dacă același sfîrșit îl așteaptă pe vinovat și pe ne-

[1] *Lucius Calpurnius Piso*: fiul adoptiv al lui Galba.
[2] *O nouă Lusitanie*: Nero, spre a-l îndepărta de la Roma, îl numise guvernator al Lusitaniei.

vinovat, un bărbat vajnic e dator să nu piară degeaba.

22 Otho nu era stricat la suflet cum era stricat la trup. Liberţii şi sclavii din apropierea lui duceau un trai mai deşucheat decît în casa unui simplu particular; lacom cum era, îl sîcîiau cu huzurul de la curtea lui Nero, cu dezmierdările, cu căsătoriile şi cu toate celelalte farmece ale domniei, arătîndu-i că dacă are puţină inimă într-însul, toate sînt ale lui, ale altuia dacă nu se urneşte; la acestea se adaugă şi stăruinţele magilor, care spuneau că au citit în stele o nouă răsturnare şi un an strălucit pentru Otho: ce mai soi de oameni, primejdioşi pentru cei puternici, amăgitori ai ambiţioşilor, veşnic izgoniţi din cetatea noastră şi dăinuind în veci. Numeroşi magi fuseseră primiţi şi în iatacul Popeii[3]: pocită mobilă într-un cămin de împărat[4]; unul dintr-înşii, Ptolemeu, îl însoţise pe Otho în Spania şi-i făgăduise o viaţă mai lungă ca a lui Nero; pe urmă, desfăşurarea întîmplărilor îi întări crezarea şi, mai pe ghicite, mai după zvonurile celor care făceau socoteala bătrîneţii lui Galba şi a tinereţii lui Otho, îl încredinţă că e chemat să domnească. Iar Otho întîmpina aceste prorociri ca pe nişte date ştiinţifice, ca pe o veste a destinului, căci aşa e făcut omul, bucuros să se încreadă mai ales în taine. Şi nici Ptolemeu nu se cruţa; ajunsese un adevărat instigator la crimă, pînă la care, cînd o doreşti ca Otho, nu e decît un pas.

23 Totuşi, e o întrebare dacă gîndul fărădelegii i-a venit dintr-o dată; bunăvoinţa ostaşilor încercase încă mai demult să şi-o cîştige, nădăjduind că-i va urma lui Galba sau ca să-şi pregătească

---

[3] *Poppaea Sabina*: favorită a lui Nero, apoi cea de-a doua soţie a lui; vezi despre ea mai jos, *Anale*, XIV, 1 şi urm.

[4] *Pocită mobilă...*: în original: *pessimum principalis matrimonii instrumentum*; folosim expresia lui Burnouf, celebrul traducător al lui Tacitus, reprodusă şi de Goelzer: „détestable ameublement d'un ménage impérial".

nelegiuirea; în călătorii, în marşuri sau la popasuri, chema pe nume pe fiecare dintre soldaţii mai bătrîni şi, în amintirea vremii cînd împreună îl însoţeau pe Nero, îi numea tovarăşi; pe unii îi recunoştea, de alţii întreba sau îi ajuta cu banii şi cu trecerea lui, strecurînd destul de des împotriva lui Galba cîte o crîcnire, cîte o vorbă în doi peri, precum şi altele care răscolesc prostimea.

Osteneala marşurilor, sărăcia merindelor, străşnicia disciplinei erau şi mai anevoie răbdate de nişte ostaşi deprinşi să plutească în corăbii spre lacurile Campaniei sau spre oraşele aheilor şi care, acum, încovoiaţi sub arme, se pedepseau amarnic cu Pirineii, cu Alpii şi cu drumurile lungi şi fără de sfîrşit.

24 Inimile ostaşilor erau şi aşa aprinse, cînd Maevius Prudens, unul dintre prietenii lui Tigellinus [5], puse şi el paie peste foc. Momind pe toţi inşii mai slabi de înger şi mai săraci de parale, gata să se arunce în braţele răzmeriţei, ajunse încetul cu încetul pînă acolo, încît, cînd prînzea Galba la Otho, le împărţea ostaşilor din cohorta de gardă cîte o sută de sesterţi [6] de cap, în chip de bacşiş; această dărnicie oarecum publică Otho o sporea încă prin danii tainice şi de la om la om, ademenitor atît de neruşinat, încît, aflîndu-se *speculatorul* [7] Cocceius Proculus în judecată cu un vecin pentru o hotărnicie, cumpără el din banii lui tot ogorul vecinului şi i-l dărui, ajutat şi de tembelismul prefectului, orb la toate cele, notorii sau ascunse.

---

[5] *Ophonius Tigellinus:* unul dintre cele mai odioase personaje de la curtea lui Nero: izgonit din Roma de Caligula, îngăduit să se înapoieze sub Claudiu, se îndeletnicea, pe domeniile ce şi le cumpărase în Apulia şi Calabria, cu dresura cailor pentru circ. Astfel îl cunoscu pe Nero; în 62, după moartea lui Burrus şi după ce Seneca se retrage din viaţa publică, Tigellinus îi urmează celui dintîi în funcţia de prefect al pretoriului şi celui de-al doilea în influenţa asupra împăratului; vezi despre el mai jos, *Anale,* XV, 37 şi urm.

[6] *Sesterţ:* monedă de argint, în greutate de 1,09 g (cca 1/4 de dinar).

[7] *Speculator:* membru al gardei personale a împăratului.

25 În cele din urmă îi încredință împlinirea fărădelegii libertului Onomastus, care-i aduse pe Barbius Proculus, *tesserarius*[8] în corpul de speculatori, și pe Beturius, subofițer al acelorași. După ce-i descusu în fel și chip și-i cunoscu că sînt băieți isteți și cutezători, îi copleși cu daruri și cu făgăduieli, dîndu-le bani ca să ispitească și alte suflete. Se prinseră doi soldățoi să schimbe stăpînirea poporului roman — și o schimbară. Taina urzelii se împărtăși numai cîtorva; inimile șovăielnice ale celorlalți le întețiră cu tot soiul de meșteșuguri: pe gradați că binefacerile lui Nymphidius i-au făcut să dea de bănuit, pe ceilalți toți cu ciuda și cu deznădejdea de a mai primi donativul de atîtea ori amînat. Erau și unii pe care-i înväpăia amintirea lui Nero și dorul de slobozenia trecută, iar toți laolaltă se temeau să nu fie mutați în alt corp.

26 Ciuma aceasta îi molipsi și pe legionari, și pe cei din corpurile auxiliare, care începuseră să se miște de îndată ce se răspîndi zvonul că în Germania credința oștirii se clatină. Și atît era de coaptă răscoala la cei vicleni, atît erau de lăsători cei nepîngăriți, încît a doua zi după ide, pe cînd se întorcea Otho de la cină, erau cît p-aci să-l răpească, dacă nu le-ar fi fost frică de nesiguranța nopții, de risipirea taberelor ostășești prin tot orașul și de anevoința de a se înțelege între ei așa beți cum erau, nu că le-ar fi păsat cumva de republică, pe care erau gata s-o spurce cu sîngele domnului lor cînd se vor fi trezit din mahmureală, dar fiindcă se temeau ca nu cumva, în bezna aceea, cel dintîi om ce le-ar fi ieșit în cale ostașilor din Panonia sau din Germania să fie luat de ei drept Otho, pe care cei mai mulți nu-l cunoșteau, și proclamat împărat. Multe semne ale răscoalei ce mocnea fură acoperite

[8] *Tesserarius*: membru al gardei personale care avea sarcina să transmită din partea împăratului sau a comandantului parola, scrisă pe o tabletă de ceară *(tessera)*.

de complici; cîteva ajunseră pînă la urechile lui Galba, dar prefectul Laco le luă în rîs, căci n-avea habar de ce se petrece în sufletul ostaşilor; era duşman al oricărui sfat, oricît de înţelept, dacă nu-l dădea el, şi îndărătnic de tăgăduia şi ce vedea cu ochii.

27 Mai erau optsprezece zile[9] pînă la calendele lui februarie şi Galba oficia un sacrificiu în faţa templului lui Apollo[10]; haruspiciul[11] Umbrius îi arată că măruntaiele sînt rău-prevestitoare, şi-i proroceşte o primejdie ce-l paşte fără întîrziere şi un duşman în casa lui; auzindu-l, Otho (care era şi el alături) tălmăceşte prorocirea ca fiind dimpotrivă fericită şi prielnică gîndurilor lui. Nu trecu mult şi libertul Onomastus îi vesti că arhitectul şi *redemptorii*[12] îl aşteaptă, ceea ce însemna, după cum se înţeleseseră, că ostaşii se adună şi uneltirea e gata. Văzîndu-l că pleacă, îl întrebară de ce; Otho minte că vrea să-şi cumpere un conac şi că, avînd prepus că e prea vechi, se duce întîi să-l cerceteze; sprijinindu-se apoi pe libert, o ia pe la casa lui Tiberius[13], apoi prin Velabrum[14], şi de acolo ajunge la mila de aur[15], sub templul lui Saturn[16]. Aici, douăzeci şi trei de *speculatori* îl salută cu nume de împărat; văzîndu-l înspăimîntat de puţinătatea lor, îl pun grabnic într-o lectică şi, trăgîndu-şi săbiile, îl răpesc. Pe drum, li se mai alătură cam încă o dată

---

[9] *Optsprezece zile...*: sîntem în 15 ianuarie 69.

[10] *Templul lui Apollo*: dedicată lui Apollo, zeul prevestirilor, al medicinii, al poeziei, al soarelui şi al zilei, străvechea clădire se afla în *Prata Flaminia* (Livezile Flamine), la sud de Cîmpul lui Marte.

[11] *Haruspiciu*: preot despre care se credea că prevesteşte viitorul cercetînd măruntaiele animalelor jertfite.

[12] *Redemptor*: antreprenor de lucrări de construcţie.

[13] *Casa lui Tiberius*: se afla pe colina Palatină.

[14] *Velabrum*: cartier din Roma, în regiunea Circului Mare *(Circus Maximus)*.

[15] *Mila de aur*: se afla în colţul de nord-vest al Forului.

[16] *Saturn*: tatăl lui Jupiter, al lui Neptun, al lui Pluto şi al Junonei.

pe atîția ostași, tovarăși de uneltire cîțiva, cei mai mulți uluiți, unii strigînd și cu oțelele goale, alții tăcînd și așteptînd să prindă inimă din desfășurarea întîmplărilor.

28 În tabără, comandant al postului de gardă era tribunul Iulius Marțialis. Luat pe neașteptate de o lovitură atît de îndrăzneață, sau temîndu-se ca nu cumva dihonia să se fi întins în toată tabăra și, împotrivindu-i-se, să-și găsească pieirea, acesta dădu multora de bănuit că era înțeles cu răsculații; ceilalți tribuni și sutași puseră și ei cele de față mai presus de o vrednicie îndoielnică și astfel era starea sufletească, încît această grozavă fărădelege puțini o cutezară, mulți o doriră, toți o îndurară.

29 În vremea aceasta, Galba nu știa nimic și, adîncit în sacrificiu, scotea din răbdări pe zeii care erau de-acum ai unei alte stăpîniri. Deodată, cineva îi aduce zvonul că un senator, nu se știe care anume, e răpit și dus la tabără, apoi că acela e Otho; totodată, dau năvală din întreg orașul toți cei care-l întîlniseră; unii umflau lucrurile, de frică, alții le înfățișau mai puțin însemnate decît erau, neuitînd nici acum să lingușească. Țin sfat așadar și hotărăsc să cerceteze în ce ape se scaldă cohorta de gardă de la Palatium[17], dar să n-o facă Galba, a cărui autoritate voiau s-o păstreze neatinsă pentru leacuri mai strașnice. De pe scările palatului unde-i adunase pe ostași, Piso cuvîntă astfel: „Acum șase zile am fost primit, camarazi, în familia cezarilor, fără să știu ce pregătește viitorul și dacă numele acesta e de dorit sau de temut: soarta casei noastre și a republicii e în mîinile voastre, nu că, în ce mă privește, m-aș teme de vreo năprasnă, căci am trecut prin multe încercări potrivnice și îmi dau foarte bine seama acum că nici împrejurările prielnice nu sînt fără de primejdie, dar mi se rupe sufletul pentru părintele meu, pentru Senat și chiar

[17] *Palatium*: palatul imperial, situat pe colina Palatină.

pentru țară, cînd mă gîndesc că va trebui astăzi să pierim sau, ceea ce e la fel de dureros pentru orice om de bine, să ucidem. Cînd cu ultima răsturnare, ne-a fost o mîngîiere faptul că la Roma nu s-a făcut vărsare de sînge și că lucrurile s-au petrecut fără dezbinări; înfierea mea părea să fi înlăturat și pentru Galba orice putință de război.

30 Nu voi să mă împăunez cu neamul și cu virtuțile mele, căci a-ți înșira însușirile potrivindu-te cu Otho e o treabă fără nici un rost. Viciile care sînt singura-i podoabă au dus țara de rîpă încă de cînd lucra doar ca prieten al împăratului. Oare ținuta lui, umbletul, zorzoanele-i muierești să-l facă vrednic de domnie? Se înșală aceia care iau risipa lui drept dărnicie: omul ăsta se va pricepe să irosească, dar nu să dea. Destrăbălări, bairamuri, cîrduri de femei, la de-alte-astea îi stă mintea, astea sînt la el foloasele cîrmuirii, ale unei cîrmuiri în care libovul și desfătările să fie numai pentru el, iar rușinea și necinstea pentru toată lumea. Nimeni într-adevăr n-a stat niciodată cu vrednicie într-un scaun domnesc cîștigat mișelește.

Pe Galba l-a numit cezar voia de obște a întregii suflări omenești, pe mine Galba cu voia voastră. Dacă republica și Senatul și poporul sînt vorbe goale, vouă, camarazi, vă pasă ca răii răilor să nu-și aleagă ei împăratul. Din cînd în cînd s-a mai auzit de cîte o legiune care s-a răsculat împotriva comandantului ei; credința și numele vostru au rămas însă nepătate pînă în ziua de astăzi. Chiar și Nero, el v-a părăsit pe voi, nu voi pe el. O mînă de nici treizeci de fugari și dezertori, pe care nimeni nu i-ar răbda nici să-și aleagă un sutaș sau un tribun, vor adjudeca imperiul? Veți îngădui voi, oare, o asemenea pildă, și vă veți face, tăcînd, părtași la nelegiuire? Va năpădi și provinciile acest dezmăț; urmările crimei le vom suferi noi, voi pe cele ale războaielor. Și nici că vi se dă, ca să vă

ucideți împăratul, mai mult decît ca să rămîneți nevinovați, ci dimpotrivă, donativul pe care ei vi-l făgăduiesc ca răsplată a trădării noi vi-l vom împărți pentru credința voastră."

31 Risipindu-se speculatorii, cealaltă cohortă, care ascultase nu fără interes cuvîntarea, făcu ceea ce se întîmplă de obicei în clipele de tulburare: își apucă repede steagurile, mai curînd într-o doară și fără a avea încă vreun plan anume, decît cu gînd rău sau viclean, cum s-a crezut mai tîrziu. Pe de altă parte, Celsus Marius [18] fu trimis la detașamentele ilirice cantonate la porticul lui Vispanius [19], iar lui Amulius Serenus și lui Domitius Sabinus, foști *primipili* [20], li se porunci să aducă oștile de germani din atriul Libertății [21]. În legiunea navală nu prea aveau încredere, căci era mînioasă de pieirea camarazilor lor pe care îi măcelărise Galba de îndată ce intrase în cetate. Tribunii Cetrius Severus, Subrius Dexter și Pompeius Longinus plecară și ei în tabăra pretorienilor, să încerce să aline cu sfătuiri mai blînde răscoala care mocnea, dar încă nu izbucnise. Din acești tribuni, Subrius și Cetrius se aleseră numai cu amenințările ostașilor, dar Longinus fu lovit și dezarmat, nu din pricina rangului pe care-l avea în oștire, ci fiindcă se număra printre prietenii lui Galba și, credincios domnului său, le dădea mai mult de bănuit răsculaților. Fără nici o șovăire, legiunea navală se alătură pretorienilor; detașamentele ilirice îl pun pe goană pe Celsus, întorcîndu-și sulițele împotriva lui. Detașamentele de germani stătură îndelung în cumpănă: trupurile le erau vlăguite și inimile oarecum împăcate, căci,

[18] *Celsus Marius*: era, în vremea aceea, consul designat.

[19] *Porticul lui Vispanius*: clădit de M. Vispanius Agrippa; se afla între Cîmpul lui Marte și Mons Pincius.

[20] *Primipil*: sutaș care comanda prima companie de triari (corp de veterani care formau linia a treia a oștirii romane).

[21] *Atriul Libertății*: piață înconjurată de clădiri importante, printre care și un depozit de arhive.

trimiși întîi de Nero la Alexandria și înapoiați de acolo bolnavi de lungul drum pe apă, Galba își dădea silința să-i întremeze, fără să crute nici o cheltuială.

32 Mulțimea umpluse, toată, palatul, de-a valma cu sclavii, strigînd fiecare pe limba lui că vor capul lui Otho și tăierea uneltitorilor, de parcă ar fi fost în circ și ar fi cerut o distracție ca oricare alta ; și nici măcar n-o făceau cu vreo judecată sau din vreo pornire adevărată, de vreme ce, în aceeași zi, aveau să ceară tocmai contrariul, cu aceeași înverșunare, dar le intrase în sînge să lingușească pe oricare domnitor cu aclamații deșănțate și cu deșartă rîvnă.

Estimp Galba cumpănea între două păreri : Titus Vinius socotea că trebuie să rămînă înăuntrul palatului, să se pună sclavii în față, să se întărească intrările și să nu înfrunte puhoiul : să le dea răgaz celor răi să se căiască, celor buni să se adune ; pripeala — zicea — sporește puterile crimei, vremea pe ale înțelepciunii ; în sfîrșit, dacă pînă la urmă vor hotărî că e bine să atace, vor putea oricînd s-o facă, pe cînd dacă le va părea rău că au făcut-o, nu le va mai sta în putere să dea îndărăt.

33 Ceilalți chibzuiau că trebuie să dea zor, înainte ca această conspirație, firavă deocamdată și puțin numeroasă, să prindă puteri : în felul acesta îl vor tulbura și pe Otho, care a plecat pe furiș, s-a dus la niște oameni care nici nu-l cunosc și, profitînd de încetineala celor ce pierd vremea, învață acum să facă pe împăratul. Că n-are nici un rost să aștepte ca Otho să-și cîștige tabăra de partea lui și, sub ochii lui Galba, să năvălească în Capitoliu, în vreme ce strălucitul împărat, împreună cu puternicii lui prieteni, nu cutează să pășească peste pragul palatului, hotărît pesemne să se lase asediat. Minunat va fi și ajutorul sclavilor, cînd unirea unei mulțimi atît de numeroase și primul, cel mai pu-

ternic, val de mînie vor începe să se spargă. Că, așadar, nu-i nici o pază în niște fapte lipsite de glorie, iar de va fi și va fi să cadă, apoi să cadă cu fața la dușman: în felul acesta îl vor acoperi pe Otho de ocară și pe ei înșiși de cinste. Vinius se împotrivea cu înverșunare acestei păreri, dar Laco îl năpusti cu tot felul de amenințări; îl îmboldea și Icelus[22], mînat de o îndărătnică ură personală, ce avea să ducă republica de rîpă.

34 Punînd capăt șovăielilor sale, Galba se dădu de partea celor ale căror sfaturi erau mai făloase. Totuși, în tabără fu trimis înainte Piso, ca unul care, tînăr de bun neam și proaspăt în grațiile domnului, îl dușmănea pe Titus Vinius, fie că așa era, fie că, porniți, voiau să fie așa: oricum, lumea crede mai lesne în ură. N-apucă bine Piso să plece, că se porni un zvon, șoptit întîi și nesigur, că Otho a fost ucis în tabără; apoi, cum se întîmplă adesea în marile înșelăciuni, se găsiră unii care întăriră că au fost ei acolo și au văzut cu ochii lor; știrea găsi ușor crezare la niște oameni cărora le făcea plăcere sau pe care-i lăsa reci. Mulți au socotit că zvonul fusese scornit și umflat de cîțiva othonieni amestecați în mulțime și care răspîndiseră această dulce minciună ca să-l scoată pe Galba din bîrlog.

35 Atuncea dară nu mai izbucni în aplauze și în urale deșănțate numai norodul și gloata cea fără de minte, ci aproape toți cavalerii și senatorii își schimbară pielea și, deveniți orbi de îndrăzneală din spăimoși ce erau, sparseră porțile Palatiului și dădură buzna înăuntru, băgîndu-se care mai de care în ochii împăratului și tînguindu-se că cinstea de a-l răzbuna le-a fost răpită; cei mai mișei și, cum au dovedit-o împrejurările, mai lichele în fața primejdiei, erau și cei mai buni de gură și mai aprigi la cuvînt; nimeni nu știa nimic și toți ziceau

---

[22] *Icelus*: libert al lui Galba, primise de la acesta inelul de aur al rangului de cavaler.

că așa e ; pînă în cele din urmă Galba, covîrșit de sărăcia de adevăr și de obșteasca rătăcire, își puse platoșa și, neputînd înfrunta, din pricina bătrîneții și a slăbiciunii, atîta puhoi de norod, fu luat pe sus într-o lectică. În Palatium îl întîlnește pe speculatorul Iulius Atticus, care, arătîndu-i sabia plină de sînge, îi strigă că l-a ucis pe Otho ; ci Galba zise : „Cine ți-a poruncit, măi camarade ?", căci avea o firească străşnicie în a stăvili nesupunerea ostașilor, stătea fără frică în fața amenințărilor și nu se lăsa ademenit de lingușiri.

36 În tabără, inimile tuturor ostașilor băteau acuma la fel, și atît de mare le era înflăcărarea, încît nu se mai mulțumiră să facă zid în jurul lui Otho cu trupurile lor, ci îl suiră pe tribunalul[23] unde stătuse pînă adineaori statuia de aur a lui Galba și îl înconjurară cu steaguri. Nici tribunii, nici sutașii nu se puteau apropia, căci ostașii de rînd se îndemnau să se ferească de mai-marii lor. Vuia cîmpul de strigăte, de larmă, de înghioldirile ostașilor, și nu ca în norod sau ca într-o gloată de glasuri răzlețe, unde lingușirea tînjește ; aici, cum zăreau pe cîte un ostaș că intră în vîltoare, îl apucau de mîini, îl luau în brațe, îl duceau lîngă tribunal și îl puneau să jure, lăudîndu-l ba pe împărat față de ostași, ba pe ostași față de împărat. Iar Otho nu uita să-și întindă mîinile către mulțime, să i se închine și să-i facă bezele, urmîndu-și calea spre stăpînire întocmai ca un rob.

După ce primi jurămîntul de la toată legiunea de marină, căpătă încredere în puterile sale și, socotind că a sosit ceasul în care să înflăcăreze mulțimea celor pe care-i ințețise doar unul cîte unul, se sui pe parapet și începu astfel :

37 „În ce chip am venit la voi, camarazi, n-aș putea să vă spun : un ins oarecare nu cutez să mă nu-

[23] *Tribunal* : locul unde ședeau, spre a asculta plîngerile, tribunii, apoi și ceilalți înalți magistrați, împăratul sau, respectiv, statuia lor.

mesc, de vreme ce voi m-ați numit domn, și nici împărat atîta vreme cît împărățește altul. Însuși numele vostru e nesigur atîta vreme cît stăruie întrebarea dacă aveți aici în tabără un împărat sau un dușman al poporului. Îi auziți cum cer și capul meu și pedepsirea voastră ? E limpede, într-adevăr, că aceeași soartă ne duce împreună sau la moarte, sau la izbăvire ; preamilostivul Galba își va fi dat de pe acuma cuvîntul, el care, fără ca nimeni s-o fi cerut, a măcelărit cu miile atîția ostași nevinovați. Mă cuprinde un fior ori de cîte ori mi-aduc aminte de sîngeroasa intrare a lui Galba și de singura lui biruință, cînd în ochii îngroziți ai cetății a poruncit să se decimeze niște oameni care se dăduseră în mîinile lui și care-i juraseră credință, cu capetele plecate. Intrat în Roma sub asemenea auspicii, cu ce slavă și-a împodobit domnia, fără decît l-a ucis pe Obultronius Sabinus și pe Cornelius Marcellus în Spania, pe Fonteius Capito în Germania, pe Clodius Macer în Africa, pe Cingonius la drumul mare, pe Turpilianus în oraș și pe Nymphidius aici în tabără ? Cunoașteți pe undeva vreo provincie, vreo tabără pe care să n-o fi însîngerat și pîngărit sau, cum se rostește el, să n-o fi dres și îndreptat ? Căci el numește leacuri ceea ce alții numesc fărădelege, și, cu vorbe mincinoase, zice străşnicie în loc de sălbăticie, cumpătare în loc de zgîrcenie, iar chinurile și jignirile voastre se cheamă la el disciplină. N-au trecut nici șapte luni de la sfîrșitul lui Nero, și Icelus a și hoțit mai mult decît ar fi cerut alde Policlitus[24], Vatinius și Aegialus. Dacă ar fi fost însuși împărat, Titus Vinius ar fi lucrat cu mai puțină lăcomie și samavolnicie : așa însă ne-a îngenuncheat ca pe supușii lui și ne-a disprețuit ca pe ai altuia. O singură casă

[24] *Policlitus, Vatinius, Aegialus* : favoriți ai lui Nero.

de-a lui ar ajunge pentru acel *donativum,* care nu vi se dă niciodată și cu care zilnic vi se scot ochii.

38 Iar ca să înlăture orice nădejde s-ar pune măcar în urmașul lui, Galba a chemat din surghiun pe acela pe care, ciufut și hrăpăreț, l-a socotit că-i seamănă cel mai bine. Văzurăți, camarazi, neuitata furtună prin care și zeii au arătat că-și întorc fața de la această nenorocită înfiere. La fel gîndește Senatul, la fel poporul roman: bărbăția voastră o așteaptă; în voi stă toată puterea gîndului drept, fără voi el rămîne neputincios, oricît ar fi de măreț. Eu nu vă chem nici la război, nici la vreo primejdie: toate oțelele ostașilor sînt cu noi. Singura cohortă *togată*[25] nu-l apără pe Galba, ci-l ține sub pază: cînd vă vor zări pe voi, cînd vor primi semnul meu, nu va fi decît o singură luptă, ca fiecare să se arăte cît mai vrednic față de mine. Nu mai încape nici o zăbavă în luarea unei hotărîri care nu merită laude decît după ce a fost îndeplinită."

Porunci apoi să se deschidă arsenalul; se reped toți la arme, fără a mai ține seama de datinile și rînduielile ostășești, potrivit cărora pretorienii și legionarii aveau a se osebi prin însemnele lor; apucă de-a valma chivere și scuturi de-ale auxiliarilor, fără să le dea ghes nici un tribun sau sutaș; fiecare-și era sieși și cap și imbold. Iar cel mai de seamă îndemn al răilor era rușinea celor buni.

39 Înspăimîntat de freamătul crescînd al răscoalei și de strigătele ce răsunau pînă în oraș, Piso se întîlnise cu Galba, care ieșise între timp și se îndrepta spre For; Marius Celsus adusese cîteva vești cîtuși de puțin plăcute. Atunci unii fură de părere să se întoarcă la Palatium, alții să purceadă la Capitoliu, mulți să pună stăpînire pe *tribuna*

[25] *Cohortă togată:* cohorta pretoriană de gardă la Palatium purta togă, în locul veșmintelor militare.

rostrata[26], cei mai mulţi se mărgineau să-i contrazică pe ceilalţi, şi, cum se întîmplă în sfaturile fără de noroc, gîndul cel bun veni prea tîrziu. Se zice că Laco fluturase, fără ştirea lui Galba, ideea uciderii lui Titus Vinius, fie ca să ogoiască inimile ostaşilor cu pedepsirea lui, fie că îl socotea părtaş cu Otho, fie, în sfîrşit, din ură. Ceasul şi locul dădeau însă pricină de şovăială, căci o dată început măcelul, anevoie mai putea fi oprit. Judecata le mai era tulburată şi de spaima vestitorilor, de risipirea celor mai apropiaţi şi de lîncezeala în care căzuseră toţi cei care, plini de rîvnă, se înfăţişaseră la început viteji, credincioşi şi plini de inimă.

40 Tălăzuirile mulţimii îl mînau pe Galba ba încoace, ba încolo — jalnică privelişte pentru toţi cei din bazilicele şi templele ticsite de lume. În popor şi în plebe, nici o vorbă, doar chipuri încremenite şi urechi ciulite la orice zvon; nu era forfotă, nu era pace, ci liniştea marilor spaime şi a cumplitelor mînii. Într-acestea, i se vesteşte lui Otho că gloata a pus mîna pe arme; el dă poruncă să zorească şi s-o ia înaintea primejdiei. Atunci ostaşii Romei, într-un iureş, de parcă ar fi fost să alunge pe vreun Vologesus[27] sau Pacorus din strămoşescul lor scaun arsacid[28] şi nu să-şi ucidă împăratul bătrîn şi fără apărare, spintecă rîndurile norodului, calcă în picioare pe senatori şi, fioroşi şi cu săbiile goale, se năpustesc în goana cailor în Forum. Pe oamenii aceştia nici priveliştea Capitoliului, nici sfînta cunună de temple, nici gîndul la domnii petrecuţi şi la cei care mai aveau să vină nu-i înspăimîntară, nu-i făcură să dea îndărăt de la o fărădelege, pe care veşnic o răzbună urmaşul la domnie.

---

[26] *Tribuna rostrata*: tribuna din for.

[27] *Vologesus*: aluzie la campania (61—62) lui Nero împotriva parţilor. *Pacorus*: rege part, a fost ucis în 38 î.e.n., după ce a luptat vreme îndelungată împotriva cuceririi romane.

[28] *Arsacizi*: regii parţi se numeau astfel după Arsaces I, întemeietorul (225 î.e.n.) dinastiei lor.

41 Văzînd că se apropie o gloată de oameni înarmați, stegarul cohortei ce-l însoțea pe Galba (se zice că era Atilius Vergilio), smulse efigia împăratului și-o aruncă de pămînt. La semnul acesta, toți ostașii se dădură fățiș de partea lui Otho ; norodul o luă la fugă și părăsi forul, iar vîrfurile armelor se îndreptau împotriva celor șovăielnici. Lîngă eleșteul lui Curtius [29], purtătorii care tremurau de spaimă îl zvîrliră pe Galba din lectică și-l rostogoliră pe jos. Cele din urmă cuvinte ale lui le-a pomenit altfel fiecare, mînat de ură sau de dragoste. Unii zic că ar fi întrebat cu umilință ce rău a făcut, rugîndu-se de un răgaz de cîteva zile ca să plătească *donativul ;* alții, mai numeroși, că și-ar fi întins singur grumazul, strigîndu-le ucigașilor să-i dea drumul și să lovească, dacă astfel o cere binele statului. Puțin le-a păsat omorîtorilor de vorbele lui. Cine anume l-a ucis nu se știe tocmai sigur : unii îl numesc pe Terentius, un veteran reangajat, alții pe Laecanius, dar versiunea cea mai cunoscută este că un ostaș din legiunea a cincisprezecea, Camurius, l-a dat gata împlîntîndu-i sabia în beregată. Ceilalți îi căsăpiră mișelește picioarele și brațele (căci pieptul îi era apărat) ; cele mai multe lovituri i le turnară, cu fioroasă sălbăticie, după ce trupul fusese descăpățînat.

42 Tăbărîră apoi pe Titus Vinius. Și în legătură cu el stăruie îndoieli, dacă, de teamă, și-a pierdut graiul, sau dacă a strigat că nu-i poruncă de la Otho să fie ucis. Că a fost o minciună pe care i-a suflat-o frica, sau o mărturisire a complicității sale la uneltire, oricum, viața lui și numele ce-l avea mă împing să cred că era părtaș la o fărădelege pe care el o pusese la cale. În fața templului divinului Iulius [30], cea dintîi lovitură în pulpa piciorului îl

---

[29] *Eleșteul lui Curtius :* se afla în mijlocul Forului.

[30] *Templul divinului Iulius :* ridicat de August în memoria lui Caesar, în apropierea vechii tribune, chiar pe locul unde fusese incinerat.

prăbuși la pămînt, iar legionarul Iulius Caro îl răzbi apoi, străpungîndu-l.

43 Văzu veacul nostru, în ziua aceea, și o faptă destoinică, datorită lui Sempronius Densus. Sutaș într-o cohortă pretoriană și însărcinat de Galba cu straja lui Piso, el trase jungherul, alergă înaintea ostașilor înarmați și, mustrîndu-i pentru nelegiuirea lor, făcu asemenea gesturi și spuse asemenea cuvinte, încît și-i întoarse împotriva lui pe ucigași și-i dădu lui Piso, deși rănit, răgaz să fugă. Piso răzbi pînă la templul Vestei, unde, primit de mila sclavului public care-l piti în cușca lui, nu atît sfințenia locului și slujba, cît însăși ascunzătoarea îi mai lungea puținele clipe de viață, cînd, din porunca lui Otho, care ardea de dorul de a-l pierde anume pe el, sosi Sulpicius Florus, un ostaș dintr-o cohortă britanică, de curînd dăruit de Galba cu dreptul de cetate, și speculatorul Statius Murcus, care îl traseră afară pe Piso și-l tăiară în poarta templului.

44 Nici un alt omor nu fu primit cu mai mare plăcere de Otho, nici o căpățînă nu-i robí, zice-se, mai îndelung privirile lacome; fie că, ușurată în sfîrșit de orice grijă, inima începea să-i zburde de bucurie, fie că, oricît de negru i-ar fi fost sufletul, gîndul la măreția lui Galba și la prietenia lui cu Titus Vinius îi dădea vedenii, el socotea acum că în fața oamenilor și a zeilor i se cade să se veselească la uciderea unui vrăjmaș și a unui rival ca Piso. Înfipte în prăjini, capetele erau purtate printre stindardele cohortelor, alături de acvila legiunii, în vreme ce-și arătau pe întrecute mîinile crușite de sînge ucigașii, cei care fuseseră față la omor și toți cei care, pe drept sau pe nedrept, se făleau, de parcă ar fi făptuit vreo ispravă de toată frumusețea și vrednică de pomenire. Peste o sută douăzeci de jalbe găsi mai tîrziu Vitellius, ale unor oameni care cereau cîte o răsplată pentru cutare sau cutare treabă însemnată îndeplinită în ziua aceea; puse

de-i căută pe toţi şi-i ucise, nu spre a-l cinsti pe Galba, ci din îndătinatul obicei al domnilor de a-şi asigura paza pentru zilele lor şi răzbunarea pentru cele ale viitorimii.

45 Ai fi crezut că altul e Senatul, altul poporul: dădeau toţi năvală în tabără, se îndesau să ajungă mai în faţă, se înghionteau în fugă cu cei dinaintea lor, îl ocărau pe Galba, lăudau alegerea ostaşilor, îi lingeau mîna lui Otho; cu cît erau mai mincinoase, cu atît erau mai numeroase toate. Iar Otho nu alunga pe nimeni, ci încerca să potolească, cu vorbe şi cu chipul lui, lăcomia şi furia ostaşilor. Cereau acum capul lui Marius Celsus, consul desemnat, care îi rămăsese pînă în ceasul de pe urmă prieten credincios lui Galba, mînioşi pe hărnicia şi pe curăţenia lui sufletească, adevărate crime în ochii lor. Era limpede că abia aşteptau să dezlănţuie măcelul, şi jaful, şi prăpădul tuturor oamenilor de bine, dar Otho n-avea încă destulă putere să împiedice fărădelegea: putea doar s-o poruncească. Prefăcîndu-se aşadar că-l îneacă mînia, puse de-l legară pe Celsus, îi asigură că-i va da cea mai grea osîndă şi îl scăpă astfel de pieirea ce-l ameninţa.

II, 31—49.

Otho şi Vitellius. Bătălia de la Bedriacum[1]. Sfîrşitul lui Otho.

31 E sigur că înainte de sfîrşitul amîndurora, din care lui Otho i s-a tras strălucită faimă, iar lui Vitellius cea de pe urmă ruşine, desfătările în care dospea Vitellius erau mai puţin temute decît aprigele pofte ale lui Otho; cel de-al doilea se făcuse îngrozitor de urît şi cu omorul lui Galba, pe cînd, dimpotrivă, pe cel dintîi nu-l învinuia nimeni de începerea războiului. Cu bărdăhanul lui nesăţios, Vitellius se necinstea doar pe sine; cu desfrîul, cruzimea şi cutezanţa lui, Otho era socotit mai primejdios pentru republică.

Acum, cînd se făcuse joncţiunea dintre oştile lui Caecina[2] şi ale lui Valens, nimic nu-i mai zăbovea pe vitelieni să-şi arunce toate puterile în luptă; Otho chibzuia dacă să mai lungească războiul sau să-şi ispitească norocul.

32 Atunci Suetonius Paulinus[3], socotind că numele ce-l avea, de a fi, în zilele sale, meşter neîntrecut într-ale războiului, îl îndatorează să-şi dea părerea despre întregul mers al bătăliei, luă cuvîntul şi arătă că, precum duşmanilor graba, lor zăbava le foloseşte. Zicea că oastea lui Vitellius a sosit toată, şi că multe forţe nu mai are în spate,

[1] *Bedriacum*: oraş în nordul Italiei, între Cremona şi Verona de astăzi.

[2] *Alienus Caecina* şi *Fabius Valens*: partizani ai lui Vitellius; comandanţi ai armatelor din Galia şi Britania şi, respectiv, Germania, trecuseră Alpii şi ocupaseră ţinutul transpadan.

[3] *Suetonius Paulinus*: general, fost consul, partizan al lui Otho.

căci Galia clocotește și nu e cuminte să părăsească malul Rinului cînd niște neamuri așa de îndușmănite stau gata să-l năpustească; că de ostașii din Britania îi desparte și dușmanul și marea; că Spania n-are chiar așa belșug de oaste; că provincia Narboneză e zguduită de lovitura ce i-a dat-o flota și de o bătălie nefericită; că, încercuită de Alpi și lipsită de orice ajutor despre mare, Italia transpadană e pustiită de însăși trecerea armatei; că grîu pentru oștire nu se află nicăieri, iar fără merinde e cu neputință să ții o oștire; cît despre germani, care sînt cei mai viteji osteni ai dușmanului, să se lungească numai războiul pînă către vară, și-i vor vedea topindu-se din picioare, neînstare să îndure destărarea și schimbarea climatului. Că multe războaie care, grăbite, ar fi fost strașnice, s-au destrămat de-a lungul sîcîielilor și a tărăgănelilor de tot felul. Că ei au, dimpotrivă, toate bogățiile, lor toți le sînt credincioși: Panonia, Moesia, Dalmația, Răsăritul cu oștirile neatinse, Italia și capitala imperiului, Roma, împreună cu Senatul și poporul, nume a căror veșnică strălucire n-o poate stinge cîte o înnourare de-o clipă; avuții publice și private și berechet de aur, care, în războaiele civile, e mai tare ca fierul; că trupurile ostașilor lor sînt deprinse cu Italia și cu zăduful; că în fața lor se află fluviul Po, cetăți întărite cu bărbați și cu ziduri, din care nici una n-are să se lase biruită, după cum s-a dovedit la apărarea Placentiei [4]. Să lungească așadar războiul; în cîteva zile legiunea a paisprezecea, și așa vestită prin ea însăși, va sosi însoțită și de oștirile din Moesia; atunci vor ține iarăși sfat și, dacă vor hotărî să se bată, vor da lupta cu puteri sporite.

---

[4] *Placentia*: oraș în Italia, pe țărmul drept al fluviului Po; fusese asediat fără succes de Caecina.

33 Marius Celsus fu și el de părerea lui Paulinus ; la fel gîndea Annius Gallus [5] bolnav de cîteva zile în urma unei căderi de pe cal : așa raportară cei trimiși să-i afle sfatul. Otho înclina să pornească lupta ; frate-său Titianus și prefectul pretorian Proculus, pripiți de nepricepuți ce erau, îi dădeau într-una că norocul, zeii și duhul cel bun al lui Otho îi călăuzesc gîndurile și nu-l vor părăsi în silințele sale și, ca nimeni să nu mai îndrăznească a li se împotrivi, trecuseră la lingușiri. După ce hotărîră să înceapă bătălia, stătură la îndoială dacă să ia parte la luptă împăratul sau să se țină mai bine deoparte. Paulinus și Celsus neîmpotrivindu-se, ca să nu se cheme că-l bagă pe domn în primejdie, aceiași sfătuitori la rele îl încredințară să se retragă la Brixellum [6], unde, ferit de cumpăna luptelor, avea să se cruțe pentru comanda supremă a operațiunilor și pentru cîrmuirea împărăției. Această zi fu cea dintîi lovitură pentru partidul lui Otho ; într-adevăr, împăratul luă cu sine o trupă puternică, alcătuită din cohorte pretoriene, speculatori și călăreți, frîngînd astfel hotărîrea celor rămași, căci ofițerii nu erau priviți cu ochi buni, iar Otho, care singur se bucura de încrederea ostașilor, astfel precum și el tot numai pe dînșii se bizuia, lăsase în mare nesiguranță autoritatea ofițerilor.

34 Nimic din toate acestea nu le scăpa vitelienilor, înștiințați de dezertori, numeroși ca în toate războaiele civile ; în afară de ei, iscoadele, dornice să afle treburile dușmanului, nu tăinuiau nici cele ce se petreceau pe la dînșii. Liniștiți și cu ochii-n patru pe clipa în care dușmanul avea să se arunce orbește în prăpastie, Caecina și Valens făceau ceva ce ține loc de cumințenie : pîndeau o prostie a celuilalt. Începuseră un pod, ca și cum ar fi avut

[5] *Annius Gallus* : general, partizan al lui Otho.

[6] *Brixellum* : astăzi Bersello, sau Bresello, în Modena.

planul să treacă Padul și să atace oastea de gladiatori de pe malul dimpotrivă ; totodată, urmăreau ca în felul acesta să-i împiedice pe ostașii lor să trîndăvească. Așezate la distanțe egale, vasele erau legate între ele, de amîndouă părțile, cu grinzi zdravene și îndreptate în susul fluviului ; mai mult decît atîta, aruncaseră și ancorele, ca să întărească trăinicia podului — funiile ancorelor pluteau însă destul de slobode, astfel încît, crescînd apa, vasele să se salte fără să-și strice rîndul. Intrarea podului o străjuia un foișor pe care îl ridicaseră pe ultimul vas, și de unde, cu catapulte și cu baliste, puteau respinge pe dușman. Pe malul lor, othonienii clădiseră și ei un foișor, din care aruncau pietre și masalale [7].

35 Și era o insulă în mijlocul fluviului, către care sileau vîslind gladiatorii, dar germanii îi întreceau înot. Cum trecuseră destul de mulți, Macer își umplu liburnicele cu cei mai hotărîți dintre gladiatori și-i trimise la atac ; gladiatorii n-aveau însă aceeași dîrzenie în luptă ca oștenii, și apoi, clătinați cum erau în bărcile lor, trimiteau lovituri mai puțin sigure decît ale celorlalți, care stăteau cu picioarele pe pămînt uscat. Iar vînzoleala luptătorilor apleca bărcile cînd încolo, cînd încoace, învălmășind vîslașii cu oștenii și făcînd mare tulburare ; atunci germanii sar în valuri, se agață de pupe, se cațără pe podurile corăbiilor, sau le scufundă cu mîinile lor. Toate acestea se desfășurau sub ochii celor două oștiri, bucurîndu-i pe vitelieni și făcîndu-i pe othonieni să blesteme cu atît mai vîrtos pricina acestei nenorociri și pe cel care-i băgase într-însa.

36 Lupta se sfîrși cu fuga bărcilor care scăpaseră nescufundate. Toți cereau capul lui Macer ; rănit de o suliță zvîrlită de departe, tăbărîseră pe el cu săbiile goale, cînd sosiră în fugă tribunii și sutașii,

---

[7] *Masală* : torță, faclă aprinsă.

care-l apărară. Curînd apoi, Vestricius Spurinna[8] lăsă, după porunca lui Otho, o strajă puţin numeroasă la Placentia şi veni într-ajutor cu cohortele lui. Pe urmă Otho îl trimise pe Flavius Sabinus, consul designat, comandant al oştirilor în fruntea cărora fusese Macer; ostaşii se bucurau de schimbarea ofiţerilor, iar ofiţerii începuseră să se cam sature de atîtea răzmiriţe şi de aşa slujbă plină de primejdii.

37 Găsesc la cîţiva istorici că, înfricoşate de război ori sastisite de amîndoi domnitorii, cărora o faimă mereu mai greu de ascuns le da zi de zi în vileag neruşinările şi mîrşăviile, cele două oştiri ar fi stat la îndoială dacă nu e mai bine să contenească lupta şi să chibzuiască între dînşii sau să lase pe seama Senatului alegerea unui împărat; de aceea ar fi propovăduit zăbava şi tărăgăneala generalii lui Otho, şi mai cu seamă Paulinus, care avea unele nădejdi, căci era cel mai vechi dintre consulari şi vestit într-ale războiului, iar în expediţiile din Britania îşi făurise un nume plin de slavă. Cît despre mine, chiar dacă m-aş învoi cu gîndul că erau unii care, în taină, doreau cu înfocare liniştea în locul frămîntărilor şi un domn bun şi cinstit în locul celor mai răi şi mai păcătoşiţi dintre muritori, totuşi nu-mi vine a crede că Paulinus, înţelept cum era, s-a putut aştepta într-un veac de stricăciune ca acela, la atîta cuminţenie din partea mulţimii încît, după ce a tulburat pacea de dragul războiului, să contenească războiul de mila păcii, şi nici nu cred că nişte oştiri împestriţate cu toate limbile şi năravurile pămîntului s-au putut uni atît de strîns laolaltă, sau că legaţii şi căpitanii, dintre care cei mai mulţi îşi cunoşteau prea bine dezmăţul, calicia şi fărădelegile, ar fi fost în stare să în-

[8] *Vestricius Spurinna*: comandantul oraşului Placentia, care respinsese asediul lui Caecina.

dure un domn neprihănit și slobod de orice recunoștință față de dînșii.

38 Patima puterii, de mult sădită în sufletele oamenilor, a crescut și s-a întins o dată cu sporirea statului: atîta vreme cît țara a fost mică, lesnicioasă a fost și buna-învoire. Dar cînd, după cucerirea lumii întregi, după nimicirea cetăților și a regatelor potrivnice, se născură răgazuri pentru cei care rîvneau la o putere acum temeinică, atunci se aprinseră cele dintîi lupte dintre patricieni și plebei. Au existat și tribuni bătăioși, și consuli mai strașnici decît ar fi trebuit, iar la Roma și în For s-au văzut cele dintîi începuturi ale războaielor civile; apoi Caius Marius, ieșit din rîndurile cele mai de jos ale plebei și Lucius Sylla, cel mai fioros dintre nobili, biruiră cu armele libertatea și o înlocuiră cu tirania. Urmă Cneius Pompeius, mai viclean, dar nu mai bun decît ei, iar după aceea nu mai fură alte lupte decît pentru domnie. N-au încetat ele legiunile de cetățeni bătălia la Pharsalos[9] sau la Philippi[10], cu atît mai puțin erau să contenească singure războiul oștirile lui Otho și Vitellius: aceeași urgie dumnezeiască, aceeași turbare omenească, aceleași pricini nelegiuite îi mînau să se sfîșie unii pe alții. Căci dacă de fiecare dată o singură lovitură a hotărît oarecum soarta războiului, pricina a fost mișelia conducătorilor. Dar m-am lăsat dus prea departe de cugetările despre năravurile mai vechi și mai noi; mă întorc la șirul povestirii.

39 După plecarea lui Otho la Brixellum, cinstea comenzii o avea frate-său, Titianus, în fapt însă puterea era în mîinile prefectului Proculus; Celsus și Paulinus, de a căror minte înțeleaptă nimeni nu

[9] *Pharsalos* (azi Fersala): oraș în Tesalia, unde Cezar a dobîndit o victorie decisivă (48 î.e.n.) împotriva lui Pompei.

[10] *Philippi*: oraș în Macedonia, unde Antonius și Octavius au învins (42 î.e.n.) pe Brutus și Cassius.

se folosea, acopereau, cu nume deşert de generali, greşelile altora ; tribunii şi sutaşii erau îndoielnici, căci cei buni erau daţi deoparte şi cei răi porunceau, iar ostaşilor, vioi altminteri, le plăcea mai mult să tălmăcească poruncile şefilor decît să le îndeplinească. Luară hotărîrea să mişte tabăra înainte, la patru mile de Bedriacum, dar o făcură cu atîta nepricepere, încît, deşi era vreme de primăvară şi prin preajma lor curgeau o sumedenie de rîuri, sufereau de lipsa apei. Ajunşi acolo, stătură la îndoială dacă să pornească sau nu lupta, căci Otho le scria şi le da ghes să se grăbească, iar ostaşii stăruiau ca împăratul să stea faţă la bătălie : mulţi cereau să se cheme oştile aflătoare dincolo de Po. Nu se poate alege care ar fi fost hotărîrea cea mai bună ; sigur e însă că au luat-o pe cea mai rea.

40 Plecară, dar nu ca la o luptă, ci cum se pleacă în campanie, îndreptîndu-se spre confluenţa Padului cu rîul Arda, la o depărtare de şaisprezece mile de acolo. Celsus şi Paulinus erau împotrivă ca ostaşii osteniţi de drum şi împovăraţi de calabalîc să fie puşi să înfrunte duşmanul, care, cu mai puţine bagaje şi neavînd de făcut decît cel mult patru mile, n-avea să-şi întîrzie atacul, fie în timpul neorînduielii marşului, fie cînd se vor fi risipit ca să lucreze la întărituri ; Titianus însă şi Proculus, cînd erau biruiţi cu judecata, recurgeau la puterea lor de comandanţi. Pe de altă parte, un numid, cu calul în spume, sosise cu straşnică poruncă de la Otho, care, beştelind ticăiala generalilor, le punea în vedere să facă să se aleagă cumva lucrurile, căci zăbava îl îmbolnăvea şi nu suferea să aştepte.

41 Într-aceeaşi zi, pe cînd supraveghea lucrările de la pod, veniră la Caecina doi tribuni ai cohortelor, cerînd să vorbească cu dînsul ; se pregătea tocmai să asculte condiţiile lor şi să le răspundă cu ale sale, cînd nişte cercetaşi aduseră într-un su-

flet vestea că dușmanul sosește. Tribunii își întrerupseră cuvîntul și așa se face că nu s-a mai știut dacă încercau vreo capcană sau dacă umblau fie să trădeze, fie să aducă vreo propunere cinstită. Descotorosindu-se de tribuni, Caecina se întoarse în tabără, unde află semnalul de bătaie dat din porunca lui Fabius Valens și pe ostași sub arme. În vreme ce legiunile trăgeau la sorți rînduiala de marș, dădu iureș călărimea, dar, minune mare, era cît pe ce să fie aruncați în linia de apărare de o mînă de othonieni, dacă dîrzenia legiunii Italica nu i-ar fi oprit : cu săbiile goale, aceasta îi respinse și-i sili să se întoarcă și să ia lupta de la capăt. Legiunile lui Vitellius se așezară în linie de bătaie, fără nici o pripă, căci, cu toate că dușmanul era lîngă ei, un desiș de copaci nu lăsa să se vadă armele. De partea lui Otho, ofițerii erau înspăimîntați, ostașii porniți împotriva ofițerilor, căruțele și bucătăriile de cîmp veneau și ele de-a valma, iar drumul, mărginit de o parte și de alta de șanțuri povîrnite, era îngust și pentru o trupă care ar fi mărșăluit în bună rînduială. Unii se buluceau în jurul stindardelor, alții și le căutau ; repezindu-se, strigîndu-se unul pe altul, iscaseră pretutindeni o hărmălaie în care nu se mai deslușea nimic ; după cum era fiecare de cutezător sau de fricos, dădea buzna în primele rînduri sau se trăgea la fund în cele mai de la urmă.

42 O spaimă năprasnică îi lovise, cînd o calpă veselie le îngheță inimile : se găsiră cîțiva care băsniră că Vitellius fusese părăsit de oștire. Dacă zvonul acesta fusese răspîndit de cercetașii lui Vitellius sau dacă se iscase chiar în partea lui Otho, fie din viclenie, fie din întîmplare, nu e tocmai limpede. Înflăcărarea războinică pierindu-le însă, îl salutau chiar pe dușman și, întîmpinați cu vorbe vrăjmașe, cei mai mulți dintr-ai lor, care nu știau de ce salută, începură să se teamă de trădare.

Atunci căzu peste ei linia duşmană, care-i întrecea şi în rînduială, şi în putere, şi în număr; risipiţi, puţini şi osteniţi, othonienii se prinseră, totuşi, crîncen în luptă. Copacii şi viile care încurcau locul făceau ca bătălia să se desfăşoare în chipurile cele mai felurite: se loveau corp la corp şi de departe, în pîlcuri şi în coloane. La drumul mare, unde se încăieraseră, se opinteau cu trupurile şi cu scuturile şi, aruncînd suliţele cît colo, îşi sfărîmau coifurile şi platoşele cu sabia şi cu toporul. Ostaşii se cunoşteau între ei: priviţi de toţi ceilalţi, luptau să hotărască soarta întregului război.

43 Din întîmplare, două legiuni se ciocniră între Po şi drum, în cîmp deschis: a douăzeci şi una, poreclită Rapax [11], de mult vestită şi glorioasă, de partea lui Vitellius, iar de partea lui Otho legiunea întîi Adiutrix [12], nescoasă pînă atunci la luptă, dar plină de înfocare şi lacomă de fapte mari şi încă nefăcute. Cei dintr-a-ntîia culcă la pămînt primele rînduri ale celor dintr-a douăzeci şi una şi le iau acvila; învăpăiaţi de această durere, îi resping la rîndul lor pe cei dintr-a-ntîia şi, ucigîndu-le legatul, pe Orfidius Benignus, îi iau duşmanului multe stindarde şi steaguri. Într-alt loc, atacul legiunii a cincea îi dădu îndărăt pe cei dintr-a treisprezecea, iar a paisprezecea fu învăluită de năvala unor forţe mai numeroase. Generalii lui Otho o luaseră de mult la sănătoasa, pe cînd Caecina şi Vallens îi întăreau într-una pe ai lor cu trupe proaspete. Le mai sosi încă un ajutor, Varus Alfenus [13] cu batavii; aceştia puseseră pe fugă o ceată de gladia-

[11] *Rapax* (năprasnica): pe lîngă numărul lor de ordine, legiunile purtau adesea un supranume, referindu-se fie la locul de unde fuseseră recrutaţi ostaşii *(Macedonica etc.)* fie la anume isprăvi ale lor *(Triumphalis* etc.).

[12] *Adiutrix* (ajutătoare): numele acesta se dădea legiunilor suplimentare, recrutate în provincii, de către proconsuli.

[13] *Varus Alfenus*: ofiţer al lui Valens, reprimase o încercare de răscoală a batavilor din tabăra acestuia.

tori care, trecînd apa cu bărcile, fusese măcelărită chiar în mijlocul fluviului de cohortele de pe malul dimpotrivă; astfel biruitori, batavii se repeziră în flancul duşmanului.

44 Văzînd că centrul le-a fost nimicit, othonienii o luară la fugă, îndreptîndu-se cîrduri-cîrduri spre Bedriacum. Drumul era destul de lung, iar trecerea încurcată de mormane de leşuri, peste tot unde măcelul fusese mai grozav, căci în războaiele civile prinşii nu se convertesc în pradă. Pe căi întortocheate, Suetonius Paulinus şi Licinius Proculus ocoliră tabăra. Înnebunit de frică, Vedius Aquila, legatul legiunii a treisprezecea, se dădu pe seama mîniei ostaşilor. Era încă ziua mare cînd, păşind înlăuntrul parapetului, fu înconjurat din toate părţile de zbieretele zurbagiilor şi fugarilor; nu-i cruţară nici batjocura, nici loviturile; îl ocărau strigîndu-i „dezertorule", „trădătorule", nu că ar fi avut el vreo vină, dar aşa e năravul norodului, să arunce în spinarea altuia ruşinea pe care a păţit-o fiecare. Pe Titianus şi pe Celsus i-a ajutat noaptea, căci străjile fuseseră aşezate şi ostaşii adunaţi. Mai cu vorba bună, mai cu rugăminţile, mai cu puterea, Annius Gallus îi înduplecase să nu sporească nenorocirea unei bătălii pierdute măcelărindu-se unul pe altul; fie că războiul s-a sfîrşit, fie că vor voi să ia mai bine iarăşi armele în mîini, singura uşurare a celor învinşi e buna-înţelegere. Tuturor le era inima zdrobită, numai pretorienii murmurau că au fost biruiţi nu pe dreptate, ci prin trădare; că nici vitelienii n-au învins fără vărsare de sînge, călărimea le-a fost respinsă şi li s-a luat o acvilă; că pe lîngă Otho stă întreagă toată oastea de dincolo de Po, că legiunile din Moesia sosesc, că o bună parte din oştire a rămas la Bedriacum, că aceştia din urmă sigur că nu sînt învinşi şi că, dacă aşa o fi să fie, vor pieri mai cu cinste pe cîmpul de bătaie. Astfel cumpănind între aceste gînduri fio-

roase și spaima celei de pe urmă deznădejdi, parcă tot mai des îi îmboldea mînia decît frica.

45 Iar oastea lui Vitellius se opri la a cincea piatră de Bedriacum, generalii neîndrăznind să atace în aceeași zi și tabăra; totodată, nădăjduiau că se vor preda singuri. Plecați fără bagaje și numai spre a da o luptă, armele și biruința le ținură loc de întărituri. Pînă a doua zi, oastea lui Otho își limpezi gîndurile, căci cei care fuseseră cei mai înverșunați înclinau și ei la pocăință; se trimise deci o solie; gata să se învoiască la pace, nici generalii lui Vitellius nu stăteau la îndoială. Solii zăboviră ceva, pricină ce aduse anume descumpănire în rîndurile unor oameni care nu știau dacă au dobîndit ce ceruseră. Apoi solia se trimise înapoi și porțile taberei fură date deoparte. Atunci învingătorii și învinșii izbucniră în plîns, afurisind cu amară veselie pacostea războaielor civile; în aceleași corturi, frații sau prietenii își oblojeau unii altora rănile; nădejdea și răsplata erau îndoielnice, morții și jalea erau însă sigure și nici unul nu fusese cruțat de soartă pînă într-atîta încît să nu aibă pe nimeni de plîns. Căutară trupul legatului Orfidius și-l arseră cu cinstirile obișnuite; pe cîțiva îi îngropară prietenii, iar marea mulțime a celorlalți fu părăsită pe pămîntul gol.

46 Otho aștepta vești de pe cîmpul de bătaie, cîtuși de puțin tulburat și foarte sigur pe sine. Întîi cîteva zvonuri neplăcute, apoi cei care fugiseră din luptă îi vădiră că totul e pierdut. Înflăcărați, ostașii nu mai așteptau să le vorbească împăratul: îl îndemnau să se țină tare, căci îi mai rămîneau încă destule forțe proaspete, iar ei erau gata să îndure și să îndrăznească orice. Și nu erau lingușeli: ardeau să se bată, să învie bunul noroc al tagmei lor, ca împinși de un fel de nebunie. Cei care priveau mai de departe își întindeau brațele, cei mai apropiați ii îmbrățișau genunchii, iar

Plotius Firmus[14] era cel mai plin de rîvnă. Acest prefect pretorian o ținea una și-l ruga să nu lase de izbeliște cea mai credincioasă dintre oști, zicînd că e faptă mult mai inimoasă să înfrunți împrejurările potrivnice decît să fugi de ele, că cei statornici și viteji nu-și pierd nici în restriște nădejdea: în brațele deznădejdii se aruncă, de frică, doar slăbănogii și mișeii. Strigau toți, ori se văitau, după cum îi citeau pe față că aceste vorbe îl mișcă sau îl lasă neclintit. Și nu numai pretorienii, oastea lui personală, ci și avangarda trimisă din Moesia vestea că trupele ce se aflau pe drum sînt la fel de dîrze și că legiunile au intrat în Aquileea[15], astfel încît nimeni nu se mai îndoiește că era cît p-aci ca războiul să înceapă de la capăt, crîncen, sinistru și nesigur și pentru biruiți, și pentru biruitori.

47 Ci Otho își întoarse fața de la aceste sfaturi războinice. „Nu socot — zise el — că plătește atît de mult viața-mi încît să vă puneți mai departe în primejdie, o, neînfricații și vrednicii mei ostași. Cu cît sînt mai mari nădejdile ce mi le arătați, dacă aș voi să trăiesc, cu atît mai frumoasă îmi va fi moartea. Ne-am luat la întrecere amîndoi, eu și norocul. Și vă rog să nu socotiți cît: e mai anevoie să te stăpînești cînd îți dai seamă ce scurtă-ți va fi fericirea. Războiul civil l-a iscat Vitellius, el ne-a împins să luăm armele și să luptăm pentru domnie; că n-am luptat decît o dată, iată pilda ce-o dau eu: judece-l viitorul pe Otho după această faptă. Bucure-se Vitellius de frate-său, de soția lui și de copii: eu n-am nevoie nici de răzbunare, nici de mîngîieri deșarte. Vor fi ținut alții mai mult domnia; cu atîta tărie n-o va părăsi nimeni. Credeți că sînt în stare să văd cum iarăși se prăvălesc în tă-

[14] *Plotius Firmus*: din ostaș de rînd, fusese numit prefect pretorian îndată după proclamarea lui Otho ca împărat.

[15] *Aquileea*: port la Marea Adriatică.

rînă atîta flăcăime de romani, atîtea oştiri viteze răpite republicii ? Lăsaţi-mă să plec cu gîndul că aţi fost gata să muriţi pentru mine, dar supravieţuiţi-mi. Să nu mai zăbovim, nici eu mîntuirea voastră, nici voi hotărîrea mea. A lungi vorba despre moarte e treabă de om mişel. Iată, vă dau cea mai bună dovadă a cugetului meu neînduplecat: nu învinuiesc pe nimeni ; doar cel care ţine la viaţă se plînge de zei şi de oameni."

48 Astfel grăi ; chemînd apoi, plin de îndatorinţă, pe fiecare, potrivit vîrstei şi rangului său, îi îndeamnă să plece cît mai grabnic, ca nu cumva, rămînînd, să întărîte mînia biruitorului ; îi înduplecă pe tineri cu puterea, pe bătrîni cu rugăminţile, liniştit la chip, dîrz la vorbă şi curmînd lacrimile fără rost ale celor dragi. Porunceşte să li se dea celor care pleacă bărci şi trăsuri ; nimiceşte jalbele şi scrisorile prea pline de rîvnă faţă de dînsul şi prea jignitoare pentru Vitellius ; împarte bani, dar cu socoteală, nu ca un om aflat pe pragul morţii. Pe Salvius Cocceianus, feciorul fratelui lui, un băiat foarte tînăr, care nu-şi mai afla locul de cătrănit ce era, îl mîngîie cît poate, lăudîndu-i evlavia şi ţinîndu-l de rău pentru frica ce-o arăta : oare aşa negru la suflet să fie Vitellius încît să nu-i facă măcar atîta hatîr că i-a mîntuit toată casa ? Grăbindu-şi sfîrşitul, e vrednic de îndurarea biruitorului, căci nu la capătul nădejdii, ci într-o clipă cînd toată oştirea cerea să se bată, atunci a cruţat el republica de noi şi noi nenorociri. Destul nume şi-a făurit, destulă slavă le lasă urmaşilor. După Iulius, Claudius şi Servius, el cel dintîi a făcut ca domnia să treacă într-o nouă familie : să se îmbărbăteze dară Cocceianus şi să primească a trăi, numai să nu uite că Otho i-a fost unchi, dar nici să-şi aducă prea des aminte.

49 Îndepărtînd apoi pe toată lumea, stătu puţin să se odihnească. Gîndurile începuseră să-i zboare

spre cele de apoi, cînd o zarvă neașteptată îl aduse din nou pe pămînt: era vestea unei tulburări iscate de nesupunerea ostașilor; îi amenințau cu moartea pe cei care plecau și cel mai tare li se căşunase pe Verginius[16]; acesta se închisese în casă și ei îl asediau. Otho îi mustră cu asprime pe capii răzmeriței și, întorcîndu-se, își luă pe îndelete rămas bun de la cei care plecau, pînă cînd ultimul dintre dînșii se duse liniștit. Către amurg, își potoli setea sorbind pe nerăsuflate niște apă înghețată. Puse atunci să i se aducă două junghere, le încercă pe rînd pe amîndouă și își strecură unul sub căpătîi. Încredințîndu-se apoi că toți prietenii lui au plecat, petrecu o noapte liniștită și, cum zic unii, nu lipsită de somn. În zorii zilei, își apăsă jungherul în piept. La strigătul lui de moarte, pătrunseră înăuntru liberții, sclavii și Plotius Firmus, prefectul pretorian, care nu găsiră pe tot trupul decît o singură rană. Ceremonia funebră se făcu în grabă, după cum stăruitor o ceruse el însuși — ca nu cumva să i se taie capul spre a fi batjocorit. Trupul fu purtat de cohortele pretoriene, care îl lăudau și-l plîngeau, sărutîndu-i cu drag mîinile și rana. Cîțiva ostași își luară viața lîngă rug, nu pentru greșelile lor și nici fiindcă le-ar fi fost frică, ci sîrguindu-se să egaleze gloria domnului și din dragoste pentru el. Și, curînd, acest soi de moarte se întinse și la Bedriacum, la Placentia și în alte tabere. Lui Otho îi ridicară un mormînt modest și trainic. Astfel își sfîrși el viața, în vîrstă de treizeci și șapte de ani.

---

[16] *Verginius Rufus*: fost comandant al legiunilor din Germania; partizan al lui Otho.

ANALE

I, 16—49.
XI, 11—13 ; 25—38.
XIII, 12—18.
XIV, 1—13.
XV, 33—44 ; 48—70.

I, 16—49.

Răscoala legiunilor din Panonia şi din Germania. Dramatica tentativă de sinucidere a lui Germanicus [1].

16. Astfel stăteau lucrurile la Roma cînd se strecură în legiunile din Panonia duhul revoltei, fără nici un temei decît schimbarea domnului, care îi făcea să vadă înaintea ochilor drum slobod pentru tulburări şi nădejdea de dobîndă de pe urma unui război civil. În tabăra de vară se aflau laolaltă trei legiuni, comandate de Iunius Blaesus [2], care, aflînd sfîrşitul lui August şi înscăunarea lui Tiberiu, curmase, în semn de doliu sau de bucurie, obişnuitele exerciţii. Aşa începură ostaşii să-şi facă de cap, să lase să intre între înşii dihonia, să-şi plece urechea la îndemnurile oricărui netrebnic, în sfîrşit, să îndrăgească mai mult decît trebuie desfătarea şi trîndăvia şi să prindă lehamite de disciplină şi de muncă. Se afla acolo în tabără un oarecare Percennius, odinioară căpitan de galerie [3] la teatru, şi apoi soldat prost, bun de gură şi care, din intrigăriile histrionilor [4], se alesese foarte învăţat să înnoade şi să deznoade tot felul de matrapazlîcuri. În tăinuiri de noapte, el începu să zgîlţîie puţin cîte puţin aceste suflete neliniştite, care nu mai ştiau ce avea să se aleagă de oştire după moartea lui August sau, cînd ziua se îngîna cu noaptea şi

---

[1] *Germanicus Caesar* : nepot de frate (Nero Claudius Drusus) al împăratului Tiberiu.

[2] *Iunius Blaesus* : va fi mai tîrziu proconsul în Africa.

[3] *Galerie* : bande organizate, care provocau scandaluri în favoarea sau în dauna cîte unui actor.

[4] *Histrion* : nume dat mai mult în batjocură actorilor.

cei mai de ispravă ostaşi se retrăgeau, aduna toate pramatiile în jurul lui.

17 În sfîrşit, cînd unii erau gata, iar alţii se şi vedeau şefi de bandă, Percennius, ca un general care ar ţine o cuvîntare, îi întrebă de ce stau sluj, ca robii, în faţa cîtorva sutaşi [5] şi a tribunilor [6], şi mai puţini decît sutaşii. Cînd vor cuteza să-şi caute leac la suferinţele lor, dacă acum, cînd e domn nou şi încă nezdrăvan, nu aleargă nici la rugăminţi, nici la arme ? Ajungă-le de cînd făptuiesc păcatul laşităţii, de cînd, mai toţi cu trupurile ciuntite de răni, au îmbătrînit răbdînd cîte treizeci şi patruzeci de ani asprimile serviciului. Şi încă, nici eliberarea nu înseamnă sfîrşitul slujbei la oaste, căci tot în preajma stindardului îşi fac veacul, şi, cu nume schimbat [7], aceleaşi chinuri îndură. Iar dacă vreunul mai scapă cu viaţă din atîtea încercări, e tîrît undeva la capătul pămîntului, unde, cu nume de ogor, i se dau noroaiele bălţilor şi paragina munţilor. Da, slujba însăşi la oaste e anevoioasă, neplătită : zece aşi [8] pe zi, la atîta li se preţuieşte sufletul şi trupul, zece aşi din care trebuie să cheltuie pe haine, pe arme, pe corturi, să răscumpere sălbăticia sutaşilor şi scutirea de corvezi. Dar, pe Hercule, nuielele şi rănile, iernile aspre, verile istovitoare, războaiele cumplite sau păcile sterpe sînt fără de sfîrşit. Există un singur leac : să nu mai intre în oştire decît cu tocmeală anume : să

---

[5] *Sutaş : centurion,* comandant al unei centurii, subunitate de o sută de ostaşi.

[6] *Tribun* (militar) : ofiţer superior, comandant al unei cohorte, unitate de infanterie corespunzînd cu a zecea parte dintr-o legiune.

[7] *Cu nume schimbat :* după expirarea termenului stabilit al serviciului militar, ostaşul mai trebuia să aştepte sub drapel, ca *veteranus* sau *vexillarius* eliberarea şi recompensa la care avea dreptul. În acest răstimp, care se putea mult prelungi, era scutit de gărzi şi corvoade, dar nu şi de luptă.

[8] *As :* monedă de aramă, în greutate de 1 uncie (27,288 g.).

primească soldă cîte un dinar[9] pe zi, al șaisprezecelea an să aducă după sine sfîrșitul slujbei și să nu mai fie datori să rămînă măcar o clipă sub stindard, ci pe loc, în tabără, să-și primească răsplata, în bani numărați. Oare cei din cohortele pretoriene, care primesc cîte doi dinari pe zi, ei, care după șaisprezece ani sînt lăsați să se întoarcă la penații[10] lor, înfruntă mai multe primejdii ? Nu că ponegrește garnizoanele de la Roma, dar el, tăbărît printre neamurile cele sălbatice, zărește din cortul lui dușmanul.

18 Mulțimea fremăta și bombănea în tot chipul, arătîndu-și unii cu mustrare urmele de lovituri, alții părul alb, cei mai mulți hainele în zdrențe și pieile goale. Apoi crescîndu-le furia, începură să vorbească de unirea celor trei legiuni într-una singură. Dar îi dădu peste cap ambiția, căci fiecare dorea această cinste pentru legiunea lui ; o întoarseră deci altminteri și adunară laolaltă cele trei acvile și cele trei steaguri ale cohortelor ; strînseră totodată brazde și ridicară un tribunal, așa fel ca așezarea să se vadă de cît mai departe. În timp ce trebăluiesc de zor, sosește Blaesus, îi amenință și-i oprește pe fiecare în parte, strigînd într-una : „Muiați-vă mai bine mîinile în sîngele meu : va fi o mai puțin cumplită fărădelege să ucideți un general decît să vă trădați împăratul ; sau voi păzi, viu, credința legiunilor, sau le voi grăbi, cu răpunerea mea, căința".

19 Brazdele se adunau, totuși, una peste alta și ridicătura crescuse cam pînă pe la piept, cînd, biruiți în sfîrșit de atîta neclintită stăruință, părăsiră cele începute. Cu multă elocvență, Blaesus le spunea că nu cu zurba, nu cu tulburări se cuvin înfățișate cezarului dorințele ostașilor, că asemenea

---

[9] *Dinar* : monedă de argint, în greutate de 4 g. Un dinar echivala cu 16 ași (sau cu 4 sesterți).

[10] *La penații lor* : la căminele lor.

năstrușnicii n-au cerut nici cei vechi de la generalii de odinioară și nici ei înșiși de la divinul August, și că nu se cuvine să împovăreze și ei grijile acestui ceas de domnie nouă. Dacă, totuși, se încăpățînează să năzuie, în plină pace, la pretenții pe care nici în războaiele civile biruitorii nu le-au revendicat vreodată, de ce aceste gînduri de mînie, potrivnice rînduielilor ierarhice, potrivnice sfintelor legi ale disciplinei ? Să numească o delegație și s-o împuternicească, în fața lui, cu cererile lor. Sute de glasuri strigară ca feciorul lui Blaesus — care era tribun — să fie însărcinat cu această delegație și să ceară liberarea ostașilor după șaisprezece ani : cu privire la celelalte, vor da îndrumări după ce acest prim punct va fi cîștigat. Plecînd tînărul, lucrurile se mai liniștiră ceva ; dar ostașii erau fuduli: faptul că avocatul cauzei de obște era însuși feciorul generalului lor le arăta limpede că smulseseră cu sila ceea ce cu supunerea n-ar fi dobîndit.

20 Între-acestea, cîteva manipule[11], trimise, înainte de începerea răscoalei, la Nauportum[12], pentru drumuri, poduri și alte lucrări, aflînd că în tabără s-a iscat zurbaua, apucă steagurile și pradă satele vecine, ba chiar Nauportum, care era un fel de municipiu, umplîndu-i de batjocuri, de ocări și de lovituri pe sutașii care încercau să-i oprească, și dezlănțuindu-și mînia mai cu seamă împotriva lui Aufidianus Rufus, *praefectus castrorum*[13], pe care-l dădură jos din căruță și, punîndu-i în cîrcă o grămadă de bagaje, îl porniră în fruntea coloanei, întrebîndu-l într-una în bătaie de joc dacă-i place și dacă duce la atîta povară și la un drum așa de lung. Aceasta fiindcă Rufus, vreme îndelungată soldat prost, apoi sutaș și în sfîrșit *praefectus castrorum*,

---

[11] *Manipul* : companie de 200 de ostași.

[12] *Nauportum* : oraș în Panonia, azi Liubliana.

[13] *Praefectus castrorum* : ofițer de administrație, care avea și unele atribuții de stat-major, ca de pildă instalarea taberei.

încerca să învie vechea disciplină de fier, îmbătrînit cum era în trudă şi necazuri şi cu atît mai sălbăticit, cu cît le răbdase însuşi toate pe propria lui piele.

21 La sosirea acestora, răscoala răbufni din nou şi hoarde rătăcitoare începură să tîlhărească prin împrejurimi. Pe cîţiva, şi mai cu seamă pe cei încărcaţi cu pradă, Blaesus porunceşte să-i bată cu nuiele şi să-i închidă în puşcării, ca să-i înspăimînte şi pe ceilalţi ; căci în momentul acela generalul mai era încă ascultat de sutaşi şi de cei mai buni dintre osteni. Îi tîrăsc pe osîndiţi, aceştia se împotrivesc, îmbrăţişează genunchii celor care-i împresoară, îi strigă unul cîte unul pe nume, fie pe ei, fie centuria din care făceau parte fiecare, cohorta, legiunea, zbierînd că aceeaşi soartă îi ameninţă pe toţi. Totodată, adună toate blestemele pe capul generalului, se jură pe zei şi pe ceruri şi nu lasă deoparte nimic în stare să umfle la culme ura, mila, spaima şi mînia. Dau buzna toţi din toate părţile, sparg puşcăria, sfărîmă lanţurile şi, de rîndul acesta, iau cu sine şi pe dezertori, şi pe criminalii osîndiţi la pedeapsa cu moartea.

22 Atunci focul izbucneşte şi mai năprasnic ; capii răscoalei se înmulţesc. Un anume Vibulenus, soldat prost, ridicat pe umerii tovarăşilor săi în faţa tribunalului lui Blaesus, zise către mulţimea tulburată care-l asculta cu gurile căscate : „Voi aţi redat acestor nevinovaţi lumina şi aerul, dar fratelui meu cine-i va reda viaţa, mie cine-mi va reda pe fratele meu ? Pe fratele meu, trimis la voi de armata din Germania pentru foloasele noastre de obşte şi pe care azi-noapte a pus de l-au ucis gladiatorii lui [14], ţinuţi şi înarmaţi de el ca să-i măcelărească pe ostaşi. Răspunde, Blaesus, unde zvîrlişi cadavrul ?

[14] *Gladiatorii lui :* oamenii bogaţi întreţineau trupe de gladiatori pentru jocurile pe care le ofereau poporului ; aceşti gladiatori le serveau totodată ca un fel de gardă personală.

Tihna mormîntului nu li se răpește nici vrăjmașilor! Îngăduie-mă să-mi ostoiesc durerea cu sărutări și cu lacrimi și apoi poruncește să mă ucidă și pe mine, dar lasă-i pe oamenii aceștia ca măcar să-i îngroape pe cei uciși numai pentru crima de a fi gîndit la binele de obște al legiunilor."

23 Pîrjolul acestor cuvinte îl ințeța și mai tare plîngînd și bătîndu-se cu pumnii în piept și pe obraz. Apoi, dîndu-i deoparte pe cei care-l țineau pe umeri, se aruncă la pămînt și, rostogolindu-se la picioarele tuturor, stîrni asemenea indignare și revoltă, încît o parte din ostași pun în fiare pe gladiatorii aflați în slujba lui Blaesus, alții pe sclavii lui, iar alții se răspîndesc prin toate părțile să caute cadavrul. În scurtă vreme se dumiriră toți că nu se găsește nici un cadavru, că sclavii, deși puși la cazne, neagă asasinatul, că, în sfîrșit, Vibulenus nici n-a avut vreodată un frate; altminteri puțin ar fi lipsit să-l răpună pe general. Îi izgonesc totuși pe tribuni și pe *praefectus castrorum,* pradă bagajele fugarilor și ucid pe sutașul Lucilius, pe care, în glumele lor soldățești, îl porecliseră „Dă-mi alta", fiindcă, după ce-și rupea nuiaua pe spinarea cîte unui soldat, cerea cu glas răspicat alta și iar alta. Pe ceilalți sutași îi ocrotiră ascunzătorile; unul singur fu oprit, Iulius Clemens, care, pentru istețimea lui, era socotit cel mai vrednic să se facă purtătorul de cuvînt al ostașilor. Pînă și legiunile între ele, a opta și a cincisprezecea, erau cît p-aci să se încaiere — căci a opta cerea capul lui Sirpicus [15], iar cei dintr-a cincisprezecea îl apărau pe sutașul cu această poreclă — dacă ostașii dintr-a noua nu s-ar fi pus la mijloc, rugîndu-se și chiar amenințîndu-i pe cei care nu voiau să-i ia în seamă.

24 Nestrăbătut altminteri și ascunzînd pe cît se putea orice sămînță de mîhnire, aceste vești îl ho-

[15] *Sirpicus*: textual: parfumat cu *sirpe (laser* sau *silphium),* un fel de rășină aromatică secretată de o anume răchită.

tărîră, totuşi, pe Tiberiu [16] să-l trimită acolo pe feciorul lui, pe Drusus Caesar, împreună cu fruntaşii cetăţii şi cu două cohorte pretoriene, fără să-i dea nici o poruncă foarte precisă : aveau să-l povăţuiască împrejurările. Cohortele fură şi ele întărite, mai mult ca de obicei, cu ostaşi aleşi. Li se adăugară o bună parte de călărime pretoriană, alcătuiri puternice de germani, aflaţi pe atunci în garda imperială, precum şi prefectul pretorian Aelius Seianus [17], numit coleg al tatălui său, Strabo [18], şi aflat în mare cinste la Tiberiu, ca să-i fie îndreptător tînărului şi să vădească fiecăruia primejdiile şi răsplata ce-l aşteaptă. Apropiindu-se Drusus, legiunile îşi făcură cumva datoria şi-i ieşiră în întîmpinare, dar nu voioase, cum e de datină, şi nici strălucind de decoraţii, ci într-un hal fără de hal şi cu nişte chipuri pe care, deşi zugrăviseră jalea, se desluşea mai curînd răzvrătirea.

25 După ce pătrunse înăuntrul liniei de apărare, pun strajă tare la porţi şi poruncesc ca plutoane înarmate să-şi ia posturi fixe în anume puncte din tabără ; ceilalţi se strîng, într-un alai uriaş, în jurul tribunului. Sta Drusus în picioare, şi, ridicînd mîna, cerea să se facă tăcere. Cînd îşi întorceau ochii spre mulţime, ostaşii ridicau glas de ameninţare, cînd priveau, dimpotrivă, spre Cezar, îi cuprindea sfiala ; se auzea un murmur nedesluşit, nişte strigăte sălbatice şi, deodată, se făcea linişte deplină ; mînaţi de patimi potrivnice, îi cutremura frica şi răspîndeau groaza. În sfîrşit, zarva conteneşte şi Drusus citeşte scrisoarea tatălui său, în care se spunea că cea dintîi grijă a lui se îndreaptă către vitezele legiuni, împreună cu care îndurase

[16] *Tiberiu :* Tiberius Claudius Nero, ca împărat : *Tib. Caesar Augustus ;* al doilea împărat roman (n. 42 î.e.n., domneşte între 14—37).

[17] *Aelius Seianus :* favorit al lui Tiberius ; aflat în fruntea unei conspiraţii, este ucis în 31.

[18] *Seius Strabo :* prefect pretorian, unul din primii care depune jurămîntul de credinţă faţă de Tiberiu.

atît de multe războaie ; că, de îndată ce-și va odihni puțin sufletul de atîta jale, va aduce cererile lor în fața Senatului ; că pînă atunci le-a trimis pe fiul lui, ca fără zăbavă să le încuviințeze tot ce se poate acorda pe loc ; celelalte cată să le lase pe seama Senatului, căruia nu se cade să-i știrbim nici bunăvoința, nici severitatea.

26 Răspunsul adunării fu că l-au împuternicit pe Clemens, sutașul, să le înfățișeze el pe toate. Acesta începu să ceară liberarea după șaisprezece ani, răsplata la sfîrșitul slujbei, ca leafa să fie de un dinar pe zi și veteranii să nu mai fie ținuți sub drapel. La acestea, Drusus se ascunse îndărătul hotărîrii Senatului și a părintelui lui, dar fu întrerupt de strigăte : „La ce a mai venit, dacă nu poate nici să sporească leafa soldaților, nici să le ușureze caznele, dacă n-are voie să facă nici un bine ? Dar, pe Hercule ! să lovească și să ucidă sînt volnici toți. Odinioară, Tiberiu își făcuse un obicei de zădărnicea jalbele ostașilor în numele lui August ; la aceleași tertipuri aleargă acum și Drusus. N-o să vină la ei niciodată decît copii minori ? Cam ciudat lucru că împăratul trimite la Senat doar cele ce sînt spre folosul ostașilor. Să meargă dar să ceară părerea Senatului și atunci cînd li se poruncesc cazne și bătălii, sau nu cumva răsplata are stăpîn și osîndele n-au nici o socoteală ?"

27 Părăsesc în sfîrșit tribunalul, și, cum întîlneau pe cîte un pretorian sau pe cîte un prieten de-al Cezarului, îl amenințau cu pumnul, căutînd sămînță de ceartă și de încăierare, porniți mai cu seamă împotriva lui Cneius Lentulus [19], pe care, cum era în fruntea tuturor, și ca vîrstă, și ca glorie războinică, îl bănuiau că-l întărește pe Drusus și că se leapădă cel dintîi de asemenea fapte, adevărată rușine a armatei. Curînd după aceasta, pe cînd pleca îm-

[19] *Cneius Lentulus* : consul în anul 18 î.e.n., condusese (10 î.e.n.) o expediție împotriva geților ; făcea parte, acum, din suita lui Drusus.

preună cu Cezar și se îndrepta, conștient de primejdie, spre tabăra de iarnă, îl impresoară și-l întreabă cu obrăznicie încotro a luat-o, către împărat, sau către Senat, ca să vatăme și acolo folosul legiunilor? O dată cu vorbele, tabără pe el cu o ploaie de pietre. Un bolovan îl lovise, umplîndu-l de sînge și s-ar fi prăpădit cu siguranță, dacă n-ar fi dat fuga oamenii lui Drusus, care l-au luat sub ocrotirea lor.

28 Fărădelegea sta gata să țîșnească din noapte, dar soarta îi îmblînzi amenințarea, căci pe seninul cerului văzură dintr-o dată luna pălind. Necunoscîndu-i pricina, ostașii luară această întîmplare drept o prevestire a celor ce se petreceau sub ochii lor, asemuind întunecarea astrului cu propriile lor necazuri și gîndind că dorințele lor vor avea o fericită împlinire dacă zeița își va redobîndi strălucirea și limpezimea. Făcură dar să răsune, din goarne și trîmbițe, zeci de glasuri de aramă, plini de bucurie sau copleșiți de jale după cum sporea sau se întuneca lumina, iar cînd, în cele din urmă, pieri pe după niște nori ce se iscaseră, își închipuiră că a fost înmormîntată în beznă și, cu nestatornicia minților lovite de eresuri, începură a se căina că le e dat să-și ducă chinul în veci și că zeii și-au întors fața de la nelegiuirile lor. Înțelegînd priința acestei cotituri și socotind că e bine ca orice dar al întîmplării să fie întors în căile înțelepciunii, Cezarul poruncește să se cutreiere corturile; pune de-l cheamă pe Clemens sutașul, și pe alții cu trecere la norod, dacă și-o cîștigaseră cu mijloace cinstite. Aceștia se strecoară printre santinele prin posturi, pe la străjile porților, fac să licăre nădejdea și ațîță temerile: „Pînă cînd vom mai asedia pe feciorul împăratului nostru? Unde ne vor duce aceste frămîntări? Nu cumva avem de gînd să jurăm credință lui Percennius și Vibulenus? Percennius și Vibulenus o să-i pricopsească, nu-i așa,

pe ostași cu lefuri și pe veterani cu pămînturi? De-acum încolo, în locul unui Nero și Drusus, vor face ei legea poporului roman! Nu e mai bine ca noi, care am căzut ultimii în greșeală, să fim cei dintîi la pocăință? Zăbavnică e împlinirea unor cereri de obște, pe cînd milosîrdia se revarsă asupra fiecăruia de îndată ce s-a învrednicit de ea". Zdruncinînd astfel sufletele și înteţindu-i să se bănuiască unul pe altul, dezbina deșca de răcan și legiunile între ele. Atunci în inimi se întoarse iarăși, încetul cu încetul, dragostea de datorie: porțile sînt lăsate slobode, iar steagurile, strînse laolaltă la începutul răzmeriței, sînt duse fiecare la locurile lor.

29 În zorii zilei, Drusus convocă adunarea și, întocmai cum ar fi făcut un măiestrit cuvîntător, veșteji, doar cu noblețea care-i era înnăscută, trecutul și lăudă prezentul, zicînd că pe el nu-l poate nimeni învinge cu teroarea și cu amenințările: dacă-i va vedea supuși și cumințiți, dacă va auzi vorbe de rugare, îi va scrie părintelui său să se îndure și să asculte cam ce ar dori legiunile. La cererea ostașilor, același Blaesus fu a doua oară trimis la Tiberiu, împreună cu Lucius Aponius, cavaler roman din cohorta lui Drusus, și cu Iustus Catonius, sutașul centuriei întîi. Părerile erau apoi împărțite: unii socoteau că trebuie să aștepte întoarcerea solilor și, în vremea aceasta, să-i domolească pe ostași cu duhul blîndeții, alții că trebuie folosite mijloace mai tari; mulțimea — ziceau aceștia — nu cunoaște nici o cale de mijloc; dacă nu e făcută să tremure, devine de temut, și, cînd a intrat groaza într-însa, poți s-o înfrunți cît poftești: acum, cît mai stau încă sub apăsarea eresului, trebuie copleșiți și cu teama de general, executîndu-se capii răscoalei. Drusus avea o firească înclinare spre asprime: poruncește să fie aduși Vibulenus și Percennius și să-i taie. Cei mai mulți povestesc că tru-

purile lor au fost îngropate în cortul generalului, alții că au fost aruncate în priveliște, în afara parcanei [20].

30 Apoi începură să caute fruntea tulburătorilor; cîțiva care se răspîndiseră în afara taberei fură uciși de sutași și de ostașii din cohortele pretoriene; pe unii îi predară chiar manipulele, drept zălog de credință. O iarnă pretimpurie, cu ploi necontenite și grozave, sporea necazurile soldaților; împiedicați să iasă din corturi și să se adune laolaltă, abia își apărau steagurile, luate de vînt și de potop. Mai stăruia și spaima de urgia cerului: nu degeaba — ziceau — au pălit stelele și s-au dezlănțuit furtunile împotriva lor, nelegiuiții; alt leac al răutăților nu-i, decît să părăsească această piază rea de tabără pîngărită și să dezlege blestemul întorcîndu-se fiecare la iernaticele lor. Plecă întîi legiunea a opta, apoi a cincisprezecea; cei dintr-a noua o țineau una, strigînd să se aștepte scrisoarea lui Tiberiu, pînă cînd, rămași stingheri după plecarea celorlalți, preîntîmpinară singuri ceea ce oricum trebuia să se întîmple. Iar Drusus, văzînd că lucrurile se domoliseră destul, nu mai adăstă întoarcerea solilor și se înapoie la Roma.

31 Cam în aceleași zile și pentru aceleași pricini se tulburară și legiunile din Germania, cu atît mai aprig cu cît erau mai numeroase; mai trăgeau și bună nădejde că Germanicus Caesar nu va răbda să-i fie altul stăpîn și că se va da pe seama unor legiuni îndeajuns de puternice ca să le tragă după ele pe toate celelalte. Două armate erau pe malul Rinului: cea zisă superioară se afla sub ascultarea legatului Caius Silius [21]; pe cea inferioară o pri-

---

[20] *Parcană (vallum)*: un fel de parapet, alcătuit din pari ascuțiți la vîrf, care înconjura tabăra.

[21] *Caius Silius*: unul dintre generalii lui Germanicus, silit, după asasinarea acestuia, să se sinucidă; vezi XI, 35, n. 15.

veghea Aulus Caecina [22]. Comandamentul suprem îl avea Germanicus, care tocmai se îndeletnicea cu recensămîntul galilor. Legiunile de sub comanda lui Silius urmăreau cu inima îndoită soarta celorlalţi, căci ostaşii armatei inferioare se aruncară ca turbaţi în răscoală. Începutul îl făcuseră cei dintr-a douăzeci şi una şi cei dintr-a cincea, tîrînd după dînşii şi legiunea întîi şi a douăzecea. Într-adevăr, erau strînse laolaltă într-o tabără de vară la hotarele ubienilor [23], unde tîndăleau şi nu se prea omorau cu slujba. Astfel, cînd se află de sfîrşitul lui August, o gloată de mîrlani recrutaţi de curînd la Roma, deprinşi la dezmăţ şi nesuferind munca, le împuiară capetele celorlalţi necioplaţi că a sosit vremea să ceară pentru veterani o mai grabnică liberare, pentru tineri lefuri mai bogate, pentru toţi curmarea suferinţelor şi să-şi răzbune pe sălbăticia sutaşilor. Toate acestea nu le rostea unul singur, ca Percennius pe la legiunile din Panonia, şi nici la urechile spăimoase ale unor ostaşi care vedeau în jurul lor armate mai puternice, ci nenumărate guri şi glasuri ale răscoalei : „În mîinile lor — ziceau — se află republica romană, biruinţele lor îi sporesc pămîntul, după ei îşi iau numele generalii".

32 Nici generalul nu încercă să-i înfrunte, căci sminteala obştească îi clintise şi lui tăria. Deodată, ostaşii, cuprinşi de nebunie, trag săbiile şi tabără pe sutaşi, această veşnică ţintă a urii ostaşilor şi început al tuturor revărsărilor lor de mînie. Îi culcă la pămînt şi îi rup în bătăi, cîte şaizeci pe unul singur, ca să fie tot atîţia cît şi sutaşii ; în cele din urmă îi azvîrlă, zdrobiţi şi schilodiţi, ba pe unii chiar fără suflet în ei, înaintea parcanei sau în apele Rinului. Pe Septimius, care se refugiase pe tribunal şi se rostogolea la picioarele lui Caecina, îl cerură

[22] *Aulus Caecina Severus :* general al lui Germanicus.

[23] *Ubieni :* popor germanic, locuind pe ţărmul drept al Rinului, în jurul oraşului Köln de astăzi.

cu îndîrjire și nu se lăsară pînă cînd nu le fu dat pe mînă ca să-l omoare. Cassius Chaerea [24] care, prin uciderea lui Caius Caesar [25], a rămas apoi veșnic în amintire, flăcău pe atunci cu inimă vitează, își croi cu fierul în mînă drum printre potrivnicii înarmați. Din acest moment, nici un tribun, nici un *praefectus castrorum* nu-și mai păstrară autoritatea ; vigiliile, gărzile, sau alte sarcini dictate de împrejurări le împărțeau soldații între ei. Pentru oricine pricepe la sufletul ostașului, cel mai bun semn al unei mișcări uriașe și neînduplecate era acela că, nicidecum răzleți sau îmboldiți de unul și de altul, toți deodată se înflăcărau, toți deodată se potoleau, cu atîta unire și coeziune, de ai fi crezut că-i comandă cineva.

33 Într-acestea, i se vestește lui Germanicus, care, cum spuserăm, supraveghea recensămîntul în Galia, că August s-a petrecut din viață. Ținea de nevastă pe nepoata răposatului, pe Agrippina [26] și avea de la dînsa mai mulți copii ; el însuși era feciorul lui Drusus [27], fratele lui Tiberiu, și-i venea Augustei [28] nepot de fiu ; dar îl chinuia, totuși, ura tainică, pe care, pentru pricini cu atît mai înverșunate, cu cît erau nedrepte, o nutreau împotrivă-i unchiu-său și bunică-sa [29]. Într-adevăr, amintirea lui Drusus aflîndu-se în mare cinste la romani, exista credința că, dacă ar fi pus el mîna pe putere, ar fi întemeiat iarăși vechea libertate : de unde dragostea lor pentru Germanicus, în care-și puneau nădejdi asemănătoare. Iar tînărul avea o fire blîndă și era

---

[24] *Cassius Chaerea :* în complotul din 41, Chaerea, tribun în garda pretoriană, îl ucide pe Caligula.

[25] *Caius Caesar :* e vorba de viitorul împărat Caligula, care acum avea abia doi ani (vezi mai jos, cap. 40).

[26] *Agrippina* (zisă apoi „cea bătrînă") : fiica lui M. Vispanius Agrippa și a Iuliei („cea mare"), fiica lui August.

[27] *Nero Claudius Drusus :* cel de-al doilea fiu adoptiv al lui August.

[28] *Livia Iulia Augusta :* soția împăratului August.

[29] *Unchiu-său și bunică-sa :* împăratul Tiberiu și Livia.

deschis la inimă foarte cu toată lumea, spre deosebire de Tiberiu, arogant și ascuns la vorbă și la chip. La acestea se adăugau și neînțelegerile dintre femei, căci Livia o tot înțepa ca o maștihă pe Agrippina, care și ea era puțin mai aprigă decît ar fi trebuit; totuși castitatea ei și iubirea pe care i-o purta lui Germanicus întorceau în bine acest caracter atît de greu de stăpînit.

34 Dar Germanicus, cu cît se afla mai aproape de viitorul cel mai strălucit, cu atît silea mai stăruitor pentru Tiberiu: jură el însuși și pune să-i jure credință împăratului și cei din jurul lui și cetățile belgiene. Aflînd apoi de tulburarea legiunilor, pleacă în grabă și-i găsește în afara taberei, întîmpinîndu-l cu ochii la pămînt în chip de căință. Cînd păși înăuntrul incintei, începu să răsune un talmeș-balmeș de plîngeri. Unii, luîndu-i mîna ca și cum ar fi voit să i-o sărute, îi vîrau degetele în gură, ca să le pipăie gingiile știrbe, alții își arătau trupurile cocîrjite de bătrînețe. Văzîndu-i cum stăteau toți acolo buluciți de-a valma, poruncește să se despartă pe manipule: astfel îi vor auzi mai bine răspunsul, și să se pună steagurile în față ca să poată cel puțin deosebi cohortele. Într-un tîrziu, s-au supus. Atunci, începînd prin a-și aduce prinosul lui August, trecu la biruințele și la triumfurile lui Tiberiu, închinînd alese cuvinte mai cu seamă strălucitelor fapte de arme pe care le împlinise în Germania, chiar în fruntea acestor legiuni. Lăudă apoi voia de obște a întregii Italii și fidelitatea galilor: nicăieri nici o tulburare, nici o vrajbă. Aceste cuvinte fură ascultate în tăcere sau doar cu murmure abia auzite.

35 Cînd ajunse la răscoală și-i întrebă unde-i ostășescul simț al datoriei, unde e străvechea mîndrie a disciplinei, unde și-au azvîrlit tribunii și centurionii, își despuiară toți trupurile, arătîndu-și cu mustrare semnele rănilor și urmele lăsate de lo-

vituri; curînd apoi începură toţi într-un glas să se plîngă de mezatul scutirilor, de sărăcia lefurilor, de anevoinţa corvezilor, şi anume parapetele, şanţurile, căratul nutreţului, al materialelor, al lemnelor şi atîtea altele cîte se cer pentru nevoile slujbei sau pentru a împiedica trîndăvia ostaşilor din tabere. Cel mai puternic se înălţau glasurile veteranilor, care, numărîndu-şi cei treizeci şi mai bine de ani de slujbă, se rugau să-i mîntuie de osteneală, ca să nu-i găsească moartea tot la aceleaşi cazne, ci să poată pune capăt unei slujbe atît de istovitoare şi să aibă parte de o odihnă ferită de nevoi. Se găsiră şi unii care cerură banii lăsaţi prin testament de divinul August[30] şi, rostind cuvinte de fericit augur pentru Germanicus, se arătară gata să-l ajute dacă ar dori domnia. Atunci însă, de parcă s-ar fi spurcat cu o fărădelege, sări jos de pe tribunal. Văzîndu-l că vrea să plece, ostaşii îi înfăţişară armele şi-l ameninţară să se întoarcă; el strigă însă că mai bine moare decît să-şi calce credinţa şi, smulgîndu-şi sabia de la şold, o ridică şi era cît pe-aci să şi-o înfigă în piept, dacă cei de lîngă el nu l-ar fi apucat de braţ şi nu l-ar fi oprit cu sila. Erau unii care se strînseseră laolaltă la marginea adunării şi, lucru aproape de necrezut, cîţiva dintr-înşii făcură un pas înainte şi-l îndemnau să lovească; iar un ostaş cu numele de Calusidius îi puse înainte sabia lui, goală, zicînd că e mai ascuţită. Sălbatică le păru această faptă şi întrecînd orice măsură chiar celor mai porniţi; astfel se născu o clipă de răgaz, în care Cezar fu luat pe sus de prieteni şi dus în cortul lui.

36 Acolo chibzuiră ce-i de făcut. Într-adevăr, se vestea că se pregăteşte o solie care să-i smomească şi pe cei din armata superioară la cauza răscoalei, că s-a hotărît prădarea oraşului ubienilor şi că-şi

[30] *Banii lăsaţi... de... August*: aceşti bani nu le-au fost distribuiţi ostaşilor decît în anul următor.

vor repezi labele mînjite de acest jaf și asupra Galiei, prăpădind-o. Îngrijorarea era cu atît mai mare, cu cît dușmanul cunoștea frămîntările romanilor, și ar fi dat năvală pe țărm, dacă ei l-ar fi părăsit; să-i înarmeze pe auxiliari și pe aliați împotriva legiunilor răznite însemna să iște războiul civil. Primejdioasă era asprimea, rușinoasă dărnicia: nefăcîndu-i ostașului nici un hatîr, sau făcîndu-i-le pe toate, în aceeași cumpănă sta republica. Întorcînd așadar pe-o parte și pe alta toate argumentele, hotărîră să plăsmuiască o scrisoare ca din partea împăratului: „Ostașii vor fi liberați după douăzeci de ani de slujbă, după șaisprezece vor deveni veterani și vor rămînea sub drapel slobozi de orice datorie alta decît să respingă dușmanul; darurile pe care le-au cerut le vor fi plătite și îndoite".

37 Pricepu ostașul că scrisorile erau măsluite pentru a se cîștiga timp și ceru să se împlinească toate pe loc. Tribunii grăbiră liberările, însă daniile se amînau spre a fi împărțite fiecăruia în tabăra de iarnă. Cei însă dintr-a cincea legiune și dintr-a douăzeci și una nu voiau să plece pînă cînd nu li se plătește, acolo, în tabăra de vară, în bani chită, din punga lui Cezar însuși și a prietenilor lui. Legatul Caecina duse îndărăt în cetatea ubienilor legiunea întîi și a douăzecea; rușinos alai, în care se căra, printre steaguri și acvile, un tezaur răpit de la general! Germanicus plecă la armata superioară, unde primi fără nici o zăbavă jurămînt de credință de la legiunea a doua, a treisprezecea și a șaisprezecea. Cei dintr-a paisprezecea păreau că șovăie: li se dădură, deși nu le ceruse nimeni, bani și învoiri.

38 Și printre chauci[31] încercară o răzmeriță niște vexilari din legiunile răsculate, aflați în garnizoană acolo, dar fură stăviliți pentru o vreme, punîndu-se pe loc la cazne doi ostași. Așa a fost

[31] *Chauci*: popor germanic, trăind pe litoral, între Ems și Elba.

porunca lui Manlius Ennius, *praefectus castrorum*, dată mai mult spre bună învățătură de minte decît pe bună dreptate. Apoi însă, umflîndu-se iar învolburarea, Ennius fuge, e descoperit și, văzînd că ascunzătoarea nu-i mai e de nici o pază, își ia sprijin de la cutezanță: „nu pîngăresc ei doar pe un prefect, ci pe Germanicus, generalul, și pe Tiberiu împăratul". Băgînd astfel groaza în toți cei care i se împotriveau, apucă steagul, îl întoarce spre țărm și, strigînd în gura mare că oricine va părăsi rîndurile va fi ținut drept dezertor, îi mînă îndărăt la iernatice, înfierbîntați, dar fără să fi îndrăznit nimic.

39 Într-acestea, trimișii Senatului ajung la Germanicus, care se întorsese la altarul ubienilor. Două legiuni, prima și a douăzecea, iernau acolo, împreună cu veteranii de curînd liberați. Înspăimîntați cum erau, și conștienți de nebunia lor, intră frica în ei că solii au venit din porunca Senatului ca să zădărnicească ce storseseră ei prin răscoală. Și, cum e năravul norodului să găsească, chiar pe-o părere, un țap ispășitor, îl învinuiesc pe Munatius Plancus[32], fost consul și căpetenie a delegației, de a fi autorul senatus-consultului[33], li se năzare să ceară, în miez de noapte, steagul aflat în casa lui Germanicus, dau buzna la porți, sparg canaturile și, smulgîndu-l pe Cezar din așternut, îl amenință cu moartea și-l silesc să dea steagul. Luînd-o apoi creanga pe drumuri, se întîlnesc cu membrii delegației, care, auzind de răzmiriță, se îndreptau spre Cezar. Îi umplu de ocări și le gătesc pieirea, mai cu seamă lui Plancus, care, oprit de vrednicia rangului său, nu fugise; în fața primejdiei nu găsi alt liman decît tabăra legiunii întîii. Acolo îmbrățișă steagurile și acvila, punîndu-se sub sfînta lor ocro-

[32] *Munatius Plancus* : fiul oratorului cu același nume, căruia îi e adresată o odă a lui Horațiu (*Ode*, I, 7).

[33] *Senatus-consult* : decret (hotărîre) a Senatului.

tire, dar dacă purtătorul de acvilă, Calpurnius, n-ar fi îndepărtat cea de pe urmă silnicie, un sol al poporului roman aflat într-o tabără romană ar fi pîngărit — rară fărădelege chiar între duşmani — altarele zeilor cu sîngele lui. Făcîndu-se în sfîrşit lumină şi desluşindu-se generalul, oştenii şi faptele, Germanicus păşi în incintă, chemă la dînsul pe Plancus şi-l sui pe tribunal. Atunci, osîndind turbarea cu care-i lovise soarta şi care răbufnise iarăşi, din mînia zeilor, nu dintr-a lor, lămureşte de ce a venit delegaţia; deplînge în calde cuvinte pîngărirea soliei şi pătimirile atît de grele şi de nemeritate ale lui Plancus însuşi, precum şi necinstea pe care şi-a cîştigat-o legiunea, apoi, lăsînd adunarea mai mult uimită decît liniştită, îi trimite îndărăt pe delegaţi, cu o escortă de cavalerie auxiliară.

40 În mijlocul acestor temeri, toţi îl ţineau de rău pe Germanicus că nu se îndreaptă spre armata superioară, unde ar găsi ascultare şi ajutorare împotriva răsculaţilor: „destule şi prea destule greşeli s-au făcut cu concediile, cu daniile şi cu hotărîrile lipsite de tărie. Oare dacă propria lui mîntuire nu plăteşte la el nimic, de ce să-şi ţină un copil mic şi o soţie însărcinată printre nişte ieşiţi din minţi, nişte pîngăritori ai tuturor legilor omeneşti? Să-i înapoieze măcar bunicului lor şi republicii." Stătu îndelung în cumpănă Germanicus, dar pînă la urmă, cum soţia lui se împotrivea, mărturisindu-se vlăstar al divinului August şi neînstare să-şi plece capul în faţa primejdiei, îi îmbrăţişă cu şiroaie de lacrimi pîntecele şi copilul ce-l avea cu dînsa şi o înduplecă să plece. Porni jalnicul alai de femei, o soţie de general pribeagă şi strîngîndu-şi pruncul la sîn, înconjurată de soţiile prietenilor, plînse şi lăsîndu-se duse împreună cu ea, iar durerea celor care rămîneau nu era nici ea mai măruntă.

41 Toate acestea n-aveau de loc înfățișarea înfloritoare a unui cezar aflat în mijlocul taberei sale, ci semănau mai degrabă cu un oraș cucerit; gemetele și bocetele îi făcură pînă și pe soldați să-și ciulească urechile și să-și întoarcă privirile într-acolo. Ieșiră din corturi: „Ce-i cu aceste văicăreli? De ce atîta jale? Sînt doamne de neam mare și nu-i nici un ostaș care să le ocrotească, nici un soldat, nimic din cele cuvenite unei soții de general sau alaiului ei obișnuit; și se duc la treveri[34], să se încredințeze unor străini!" De aici gînduri de rușine și de milă, pentru tatăl ei, Agrippa, pentru memoria bunicului ei, August, pentru socru-său, Drusus, pentru ea însăși, cu fericitul ei pîntece și cu neprihănita-i curăție, în sfîrșit pentru copilul acesta născut în tabără, crescut de-a valma cu legiunile și pe care, cu o vorbă ostășească, îl numeau Caligula[35], fiindcă spre a-i cîștiga dragostea mulțimii i se punea adesea acest soi de încălțări. Dar nimic nu le frîngea mai mult inima ca pizma pe treveri: se roagă și stăruie să se întoarcă, să rămînă acolo, și, în vreme ce cîțiva roiesc în jurul Agrippinei, cei mai mulți se întorc lîngă Germanicus. Plin încă de durere și de mînie, acesta începu a grăi astfel către cei din jurul lui:

42 „Nu, soția și fiul meu nu-mi sînt mai dragi decît tatăl și republica; dar pe el îl apără propria lui maiestate, întocmai cum apără celelalte armate imperiul roman. Pe soția și pe copiii mei, pe care i-aș aduce bucuros jertfă gloriei voastre, îi smulg astăzi și-i îndepărtez de nebunia voastră, pentru ca orice fărădelege sînteți în stare să făptuiți să n-o ispășească decît sîngele meu și să nu vă mai încărcați sufletul și cu uciderea strănepotului lui August sau cu răpunerea nurorii lui Tiberiu. Ră-

[34] *Treveri*: popor germanic, locuind, pe malurile Moselei, un teritoriu al cărui centru este, astăzi, Trèves.

[35] *Caligula*: diminutiv de la *caliga*, încălțăminte ostășească.

mas-a, oare, în aceste zile, ceva de care v-aţi sfiit, ceva ce n-aţi cutezat? Cum să numesc această adunătură? Să vă zic ostaşi, vouă, care aţi prins pe fiul împăratului vostru în împresurarea parapetului şi a armelor? Sau cetăţeni, cînd aţi călcat în picioare autoritatea Senatului? Aţi sfărîmat drepturile acordate pînă şi duşmanului, sfinţenia soliei, dreptul ginţilor. Divinul Iulius a alinat o răscoală militară cu un singur cuvînt, chemîndu-i *quiriţi*[36] pe nişte oameni care-şi călcau jurămîntul; divinul August a băgat fiorii în legiunile de la Actium[37] numai cu chipul şi înfăţişarea sa; pe noi, care, chiar dacă nu sîntem deopotrivă cu ei, de la ei purcedem, ne-ar prinde mirarea, ne-ar îneca mînia dacă ne-ar înfrunta soldaţii Spaniei sau ai Siriei. Iar legiunea întîi şi a douăzecea, ea care şi-a primit steagurile de la Tiberiu, şi tu, de-atîtea ori tovarăşa lui de bătălie, tu, copleşită de răsplăţi, asemenea strălucită răsplată îi întoarceţi generalului vostru? Aceasta e dar vestea pe care o voi duce părintelui meu, deprins să audă numai bine din celelalte provincii, că tinerii lui ostaşi, că veteranii lui nu se mai satură nici cu învoiri, nici cu danii; că aici şi numai aici sutaşii sînt ucişi, tribunii izgoniţi, solii popriţi, tabăra şi fluviile pline de sînge, şi că eu însumi abia îmi trag sufletul de azi pe mîine în mijlocul unei gloate înduşmănite.

43 De ce, în cea dintîi zi cînd v-am adunat, mi-aţi smuls din mîini fierul acela pe care eram gata să mi-l înfig în piept, o, necuminţii mei prieteni? Mai

---

[36] *Quiriţi*: cetăţeni romani.

[37] *Legiunile de la Actium*: după hotărîtoarea victorie navală obţinută în 31 î.e.n. la Actium (promontoriu în Grecia, pe coasta sudică a golfului Ambracia, azi Arta) împotriva trupelor lui Antoniu, trupele lui Octavian (viitorul împărat August), trimise înapoi la Brindisi (port la Adriatica), s-au răsculat, cerînd bani şi concedii. Aflat la Samos (în Grecia), Octavian a plecat într-adevăr în Italia, dar a avut nevoie de aproape o lună spre a restabili ordinea şi a se putea întoarce în Asia şi, apoi, în Egipt, în urmărirea lui Antoniu şi a Cleopatrei.

bine, mai cu dragoste a lucrat acela care mi-a înfățișat sabia lui. Aș fi murit încaltea fără să fi știut rușinea de care s-a acoperit armata mea; v-ați fi ales un general care ar fi răbdat să lase moartea mea nepedepsită, dar l-ar fi răzbunat pe Varus[38] și cele trei legiuni ale sale. Căci să nu dea zeii să ajungă pe seama belgilor, oricît îi vedeți că ne înghesuie cu destoinicia lor, cinstea aceasta și slava de a fi sprijinit numele de roman și de a fi pus în frîu popoarele Germaniei. O, suflet al divinului August, ce te-ai suit la ceruri, și tu, neștearsă icoană a părintelui meu, Drusus, spălați, împreună cu acești ostași, în care pătrunde iarăși simțul cuviinței și al gloriei, spălați această pată și întoarceți vrajba dintre frați spre pieirea dușmanului! Și voi, pe care vă văd acum cu alte chipuri, cu alte inimi, dacă vreți să-i înapoiați Senatului solii, împăratului supunerea, și mie pe soția și pe fiul meu, fugiți de molimă, despărțiți-vă de stricătorii norodului: acesta va fi un temei de căință, un zălog pentru credința voastră."

44 Smeriți de aceste cuvinte și mărturisind că pe dreptate au fost astfel proboziți, se roagă să-i pedepsească pe vinovați, să ierte celor greșiți și să-i mîne împotriva dușmanului: să-și întoarne soția și să le înapoieze legiunilor pe ucenicul lor, ca să nu ajungă ostatic la gali. El se dezvinovățește că pe Agrippina n-o poate aduce îndărăt, căci stă să nască și iarna se apropie: „băiatul va veni, celelalte rămîn pe seama lor să le împlinească". Schimbați cu desăvîrșire, cutreieră peste tot, pun în fiare pe capii răscoalei și-i tîrăsc înaintea lui Caius Caetronius,

---

[38] *L-ar fi răzbunat pe Varus...*: Publius Quintilius Varus fusese comandantul celor trei legiuni nimicite (anul 9) în marea răscoală din Germania; după acest dezastru, se sinucisese. Dacă el ar fi fost omorît, pare că vrea să spună Germanicus, germanii ar fi îndrăznit să se răscoale iarăși (căci devotamentul belgilor era iluzoriu) și astfel noul general ar fi avut, poate, învingîndu-i, prilejul să răzbune etc.

legat[39] al legiunii întîi, care făcu fiecăruia și milă și dreptate în chipul următor: legiunile stăteau ca la adunare, cu săbiile trase; învinuitul era suit pe o movilă, și tribunul îl arăta mulțimii; dacă strigau toți că e vinovat, era aruncat jos și ucis. Și se bucurau ostașii de aceste omoruri ca și cum s-ar fi izbăvit pe sine; nici Cezar nu-i oprea, căci neexistînd nici o poruncă dată de el, sălbăticia acestui măcel și dușmănia pe care o cășuna cădeau tot pe capetele lor. Veteranii, care urmară și ei această pildă, fură curînd trimiși în Raetia[40], ca să apere chipurile provincia amenințată de suebi, de fapt ca să-i scoată din această tabără însîngerată pînă acum și de cruzimea leacului, și de neuitata fărădelege. Trecură apoi la cercetare sutașii. Chemat de general, își arăta fiecare numele, centuria, țara din care era, anii de slujbă, vitejiile făptuite în lupte și, care avea, recompensele ostășești. Dacă tribunii și legiunile întăreau că e vrednic și nevinovat, își păstra rangul; cînd îi întîmpinau toți lăcomia sau cruzimea, era scos din oștire.

45 Astfel potolindu-se lucrurile aci, mai rămînea o greutate la fel de mare, și anume îndărătnicia legiunii a cincea și a douăzeci și una, care iernau la șaizeci de mile de acolo (într-un loc numit Tabăra-Veche); într-adevăr, ei porniseră răscoala, cu mîinile lor se înfăptuiseră toate fărădelegile cele mai cumplite; nu erau nici înspăimîntați de osînda tovarășilor lor de arme, nici întorși la căință, își păstrau mînia întreagă. Împăratul se gătește dar să treacă Rinul cu armata, cu flota și cu aliații, hotărît să-i certe cu război dacă-i vor înfrunta autoritatea.

46 Iar cînd la Roma, unde nu se cunoștea încă nici cum au ieșit lucrurile în Illyria, se auzi că legiunile germanice se mișcă, cetatea cuprinsă de neliniște aruncă vina pe Tiberiu, pentru că, în

[39] *Legat:* aici, comandant.
[40] *Raetia:* o parte din Elveția și Tirolul de astăzi.

vreme ce el, cu prefăcutele lui tărăgăneli, își bate joc de Senat și de plebe, lipsite de putere și de armată, ostașii se răscoală și nici nu pot fi ținuți în frîu de autoritatea încă necoaptă a doi copilandri ; el însuși ar fi trebuit să plece și să pună împărăteasca lui maiestate în fața unora care s-ar pleca dacă ar vedea un domn trecut prin atîtea încercări și la fel de atotputernic în strășnicie și în generozitate. Oare August, vlăguit de ani, a putut să se călătorească de atîtea ori în Germania, și Tiberiu, aflat în puterea vîrstei, zace în Senat și răstălmăcește cuvintele senatorilor ? Destul cu grija pentru înrobirea Romei, acum trebuie turnat puțin balsam pe sufletele ostașilor, ca să se învoiască să îndure pacea.

47 Tiberiu rămase rece la această vorbărie, neclintit în hotărîrea lui de a nu părăsi capitala și de a nu-și da pe seama întîmplării ființa lui și republica. Fiindcă multe și potrivnice gînduri îl hărțuiau : armata era mai puternică în Germania, cea din Panonia era mai apropiată ; una se sprijinea pe toate puterile Galiei, ceastălaltă amenința Italia: pe care din ele s-o pună înainte, fără a aprinde focul jignirii în cei lăsați la urmă ? Poate însă merge deodată la amîndouă prin fiii lui, păstrînd neatinsă împărăteasca maiestate, care de departe mai mult smerește. Totodată, li se va ierta flăcăilor dacă unele pricini le vor trimite la părintele lor, iar dacă i se vor împotrivi lui Germanicus sau lui Drusus, poate să-i potolească el, sau să-i zdrobească ; ce scăpare ar mai rămînea însă după ce l-ar înfrunta pe însuși împăratul ? Pe de altă parte, își alese, ca și cum ar fi fost să plece din clipă în clipă, alaiul și puse de se echipară vase ; apoi, ba sub cuvînt că e iarnă, ba sub cuvînt că are treburi fel de fel, îi amăgi întîi pe cei mai isteți, apoi norodul, și cel mai îndelung pe cei din provincii.

48 Iar Germanicus, deși își strînsese toată armata și era gata să-i pedepsească pe răsculați după fapta lor, chibzui, totuși, că e mai bine să le dea un răgaz în care să se împărtășească și ei la o pildă încă proaspătă; îi scrie deci lui Caecina să vină cu mînă tare și, dacă nu i-o vor lua ei înainte cu pedepsirea vinovaților, să-i taie otova pe toți. În taină, Caecina citește purtătorilor de acvile, stegarilor, și celor din tabără care erau curați la sufletul lor scrisoarea și-i îndeamnă să-i mîntuie pe toți de mîrșăvie și pe ei înșiși de moarte: căci în vreme de pace se caută la ce face și la cît prețuiește fiecare; cînd izbucnește războiul, vinovații pier de-a valma cu nevinovații. Aceștia, după ce iscodesc pe cei care li se păreau mai potriviți și văd că cea mai mare parte a legiunilor e gata la datorie, hotărăsc, împreună cu legatul, un ceas în care să tabere cu sabia pe cei mai păcătoșiți și mai tulburători. Atunci, la semnalul știut, dau năvală în corturi și ucid fără să-i lase măcar să se dumirească; afară de cei vorbiți, nimeni n-avea habar nici de ce a început măcelul, nici cînd are să se sfîrșească.

49 A fost o priveliște încă nemaivăzută, nici chiar în războaiele civile. Nu în focul bătăliei, nici din două tabere așezate față-n față, ci din aceleași așternuturi sar deodată care-ncotro și se omoară cu armele niște oameni, pe care ziua i-a văzut mîncînd laolaltă, care laolaltă s-au cufundat în tihna nopții. Răcnete, izbituri și sînge, pe acestea le văd și le aud cu toții, pricina le rămîne însă învăluită în taină; peste toate e domn întîmplarea. Pieriră și cîțiva din cei buni, cînd cei mai înrăiți, pricepînd împotriva cui se dezlănțuise urgia, puseră și ei mîna pe arme. Nici un legat, nici un tribun nu se apropie și nu încercă să-i stăpînească: i se dădu mulțimii frîu slobod, să-și răzbune pe săturate. Cînd, după scurtă vreme, păși în tabără Germanicus, i se umplură ochii de lacrimi și, zicînd

că un asemenea leac e mai curînd un adevărat prăpăd, porunci să se ardă morții.

Atunci aceste suflete încă însălbăticite fură cuprinse de dorința de a zbura împotriva dușmanului, ca o ispașă a nebuniei lor, căci, ziceau ei, doar primind în piepturile lor pîngărite rănile gloriei vor putea alina manii tovarășilor lor de arme. Cezar se alătură înflăcărării ostașilor; făcînd un pod, trecu apa cu douăsprezece mii de legionari, douăzeci și șase de cohorte de aliați și opt pîlcuri de călărime, care, în această răscoală, rămăseseră cuminți și fără de prihană.

XI, 11—13.

Claudiu[1] şi Mesalina[2].

11 În vremea aceloraşi consuli se văzură jocurile seculare[3], la opt sute de ani de la întemeierea Romei[4] şi la şaizeci şi patru de ani de cînd le dăduse August[5]. Las deoparte motivele celor doi domnitori[6], căci am vorbit pe larg de ele în cărţile unde am istorisit vremea împăratului Domiţian. Într-adevăr, şi acesta a dat jocuri seculare, iar eu am luat îndeaproape parte la ele, învestit cum eram pe atunci cu dregătoria de cvindecemvir[7] şi de pretor; lucru pe care nu-l pomenesc ca să mă laud, ci pentru că dintotdeauna grija acestor jocuri au purtat-o cvindecemvirii, iar ceremoniile le oficiau mai cu seamă

---

[1] *Claudiu :* Tiberiu Claudius Drusus, ca împărat : *Tib. Claudius Caesar Augustus Germanicus ;* al patrulea împărat roman (n. 10 î.e.n., domneşte între 41—54 e.n.).

[2] *Valeria Messalina :* soţia împăratului Claudiu.

[3] *Jocurile seculare* : la început un cult privat, ereditar în familia Valeria, „jocurile seculare", o succesiune de sacrificii religioase în cinstea zeilor — şi pretext pentru grandioase spectacole — au devenit, probabil în vremea războaielor punice, un cult public.

[4] *Opt sute de ani de la întemeierea Romei :* adică în 47.

[5] *August :* în 17 î.e.n., împăratul Octavian August reinstituie oficierea acestor „jocuri", prilej cu care Horaţiu alcătuieşte celebra sa odă *Carmen saeculare*

[6] *Celor doi domnitori :* August şi Claudiu, care nu erau de acord cu numărul anilor ce alcătuiesc un secol ; profitînd de controversa dintre învăţaţi, cei doi împăraţi (şi după ei şi alţii) întîrziau sau anticipau „secolul" din motive politice, spre a celebra „jocurile", pretext de a-şi spori popularitatea.

[7] *Cvindecemvir :* fiecare dintre cei cincisprezece membri ai colegiului însărcinat cu paza cărţilor sibiline. (Vezi mai jos XV, 44).

magistraţii [8]. Pe cînd, sub oblăduirea lui Claudiu, tinerii de neam, printre care şi Britanicus, feciorul împăratului, şi Lucius Domitius, ajuns apoi, prin adopţiune, împărat, cu numele de Nero, executa în circ jocurile troiene [9], priinţa norodului, mai vie pentru Domitius, fu luată drept o prevestire. Mai umbla vorba că lîngă leagănul lui se iviseră doi zmei, în chip de străjeri, dar acestea erau basme, plăsmuite după minunile din străine izvoade, căci el însuşi, care nu căuta de loc să se defaime pe sine, povestea adesea că în tot iatacul nu se văzuse decît un şarpe mare şi lat.

12 De fapt, această aplecare a poporului pentru el supravieţuia din amintirea lui Germanicus, al cărui singur urmaş bărbătesc era ; pe de altă parte, duioşia oamenilor pentru maică-sa, Agrippina, era sporită şi de cruzimile Mesalinei, mereu mai îndîrjită şi mai împătimită, şi căreia o dragoste nouă şi vecină cu nebunia nu-i mai da acum răgaz să-i tot clădească la pîre şi pîrîşi. Într-adevăr, i se aprinseseră în aşa hal călcîiele după Caius Silius [10], cel mai chipeş dintre tinerii romani, încît îi stricase casa Iuniei Silana [11], femeie de neam, şi-şi stăpînea singură ibovnicul. Silius îşi da prea bine seama de mişelie şi de primejdie ; era sigur însă că orice împotrivire i-ar fi adus pieirea, şi mai trăgea şi ceva nădejde să-l îmbrobodească pe Claudiu ; pe de altă parte, îmbelşugatele foloase pe care le culegea îl

---

[8] *Mai cu seamă magistraţii* : pentru a prezida jocurile, se alegeau de obicei acei cvindecemviri care, în momentul celebrării, deţineau o magistratură mai însemnată.

[9] *Jocurile troiene :* jocuri tradiţionale pe care, potrivit legendei, Ascanius, fiul lui Aeneas, le adusese la Alba, de unde ajunseseră apoi la Roma ; constau dintr-o foarte spectaculoasă luptă călare între două grupe de copii.

[10] *Caius Silius :* fiul lui C. Silius, locotenent şi prieten al lui Germanicus ; (vezi mai sus I, 31 şi nota 21) ; el însuşi consul designat.

[11] *Iunia Silana :* se pare că era fiica lui Marcus Silanus (consul în 42) şi sora Claudiei Silana, prima soţie a lui Caligula ; vezi mai jos XIV, 12.

făceau să se mîngîie închizînd ochii asupra zilei de mîine și bucurîndu-se de prezent. Iar ea venea toată ziua-bună ziua la el acasă, nicidecum pe furiș, ci cu tot alaiul împărătesc, se ținea scai după urmele lui, îl copleșea cu daruri și cinstiri; pînă la urmă, ca și cum s-ar fi și întors lucrurile, începură să fie văzute în casa ibovnicului sclavii, liberții și mobila împăratului.

13 Iar Claudius, care habar n-avea de ce se petrece la el acasă, își îndeplinea dregătoria de cenzor [12] și, cu aspre edicte, tuna și fulgera împotriva neînfrînării din teatre, unde poporul aruncase unele săgeți împotriva lui Publius Pomponius [13], fost consul (făcea el și versuri dramatice), și împotriva cîtorva doamne din lumea mare [14]. Îngrădi de asemenea cruzimea creditorilor, împiedicîndu-i, printr-o lege, să mai împrumute băieților de familie bani plătibili la moartea părinților. Întoarse apoi apele izvoarelor din munții Simbruini [15] și le aduse la Roma. Adăugă de asemenea noi semne la alfabet și le răspîndi folosința, știut fiind că nici scrierea grecească nu s-a născocit dintr-o dată și de tot.

---

[12] *Cenzor:* magistrat însărcinat cu recensămîntul persoanelor și al averilor și cu supravegherea moravurilor publice.

[13] *Publius Pompeius Secundus:* autor de tragedii; din operele lui nu ni s-a păstrat nimic.

[14] *Doamne din lumea mare:* în teatre, publicul rostea cu glas tare glume adesea foarte îndrăznețe, îndreptate nu numai împotriva actorilor, ci și împotriva unor personaje de vază prezente la spectacol.

[15] *Munții Simbruini:* în acești munți, situați la marginea de răsărit a Campaniei romane, se aflau trei lacuri (Curtius, Ceruleus și Anio Novus), imense rezervoare naturale, din care Claudiu aduse la Roma apa necesară pentru faimosul său „apeduct".

XI, 25—38.

Desfrîul împărătesei. Moartea ei.

25 [...] Acum luă sfîrşit şi necunoaşterea lucrurilor ce se petreceau în casa lui; curînd apoi fu silit să ia act de destrăbălările nevesti-sii şi să le pedepsească, pentru ca în cele din urmă să se înflăcăreze la o incestuoasă căsătorie.

26 Sastisită de adulteruri, care, fiind prea lesnicioase, nu-i mai ziceau nimic, Mesalina începuse deja să alerge după dezmierdări noi şi necunoscute, cînd Silius, fie că soarta îi luase minţile, fie că se hotărîse să rişte totul ca să scape de primejdiile care-l ameninţau, începu şi el a o zori să isprăvească în sfîrşit cu prefăcătoria, căci, zicea el, n-au ajuns pînă acolo încît să fie nevoiţi să aştepte bătrîneţile împăratului; să lase pe seama oamenilor cumsecade planurile cele cuminţi; un scandal public n-are altă ieşire decît cutezanţa. Tovarăşii lor, iată-i, aceleaşi temeri îi frămîntă. Cît despre el, necăsătorit, fără copii, e gata să se însoare şi să-l adopte pe Britanicus. Mesalina îşi va păstra neatinsă puterea, cîştigînd pe deasupra şi siguranţa, dacă i-o vor lua înainte lui Claudiu, iute la mînie, dar lipsit de orice bănuială. Aceste cuvinte fură primite cu răceală de Mesalina, nu că şi-ar fi iubit bărbatul, dar temîndu-se ca nu cumva Silius, ajuns pe culmile măreţiei, să prindă scîrbă de femeia curvă şi să ajungă a preţui la cît face o nelegiuire pe care în ceasuri de cumpănă o încuviinţa. Ideea de căsătorie îi aţîţă însă patimile, tocmai pentru nemăsurata ei

infamie, izvor al celei din urmă desfătări pentru cei care le-au sleit pe toate celelalte. Nu mai așteptă decît plecarea lui Claudiu la Ostia, pentru un sacrificiu, și făcu nuntă, cu toată pompa sfintelor rînduieli.

27 Poate părea un basm, știu bine, că într-un oraș care știe tot, care spune tot, inconștiența unui muritor de rînd, și cu atît mai vîrtos a unui consul designat, a putut merge pînă într-acolo încît s-a unit cu soția domnitorului, într-o zi dinainte hotărîtă, în fața martorilor și ca pentru o căsătorie menită să perpetueze familia; că mireasa a ascultat cuvintele preoților, că nu s-a cutremurat ascultîndu-le, că a adus jertfe zeilor, că s-a așternut masă cu oaspeți, că au fost pupături și firitiseli și că, în cele din urmă, noaptea s-a săvîrșit în mijlocul zburdălniciilor nupțiale. N-am plăsmuit însă nimic de dragul fantasticului: nu fac decît să povestesc cele auzite din bătrîni sau citite la ei.

28 Așadar, un fior de groază străbătu palatul domnesc; mai cu seamă cei care erau la putere și se temeau să nu se întoarcă lucrurile nu mai bombăneau doar în convorbiri de taină, ci pe față. Atîta vreme, ziceau ei, cît în iatacul domnului și-a jucat mendrele un histrion [1], a fost desigur o grea ocară, dar ruina era încă departe; acum un tînăr de neam, frumos la chip, iscusit la minte și la un pas de consulat, țintește mai sus; într-adevăr, nu mai era o taină pentru nimeni ce avea să urmeze după o asemenea nuntă. Li se făcea desigur frică gîndindu-se că împăratul era tîmp și rob muierii și că Mesalina pusese multe omoruri la cale; dar pe de altă parte, chiar slăbiciunea împăratului le dădea credința că, dacă grozăvia fărădelegii îi va face mai tari ca dînsa, vor izbuti să o osîndească înainte de a fi judecată; toată șiretenia era să știe însă dacă el îi

[1] *Un histrion*: e vorba de actorul Mnester, unul dintre amanții de pînă atunci ai Mesalinei; vezi mai jos cap. 36.

va asculta apărarea și să facă astfel încît chiar mărturisirile ei să bată toba la urechea surdului.

29 La început, Callistus[2], de care am mai vorbit cînd cu uciderea lui Gaius Cezar, Narcissus[3], ziditorul pieirii lui Appius, și Palas[4], aflat pe atunci în cea mai strălucită vază, chibzuiră dacă nu e bine ca, prin tainice amenințări, s-o smulgă pe Mesalina din dragostea ei cu Silius, trecînd sub tăcere toate celelalte. Mai apoi însă, de teamă să nu se vîre singuri în belea, renunțară, Palas din lașitate, iar Callistus învățase încă de pe vremea trecutei domnii că e mai cuminte să-ți păstrezi trecerea prin manevre abile decît prin hotărîri violente. Narcissus stărui, cu o singură modificare, și anume să nu scape nici o vorbă care să-i trezească Mesalinei vreo bănuială cu privire la denunț sau la acuzator. Pîndește dar vreme cu prilej și, cum cezarul zăbovea îndelung la Ostia, vorbește cu două țiitoare de-ale lui care-i intraseră sub piele și, mai cu daruri, mai cu făgăduieli, mai arătîndu-le cît le va crește puterea după ce împăratul își va alunga soția, le hotărăște să ia pe seama lor denunțul.

30 Așadar Calpurnia (astfel o chema pe una din tălanițe), de îndată ce fu primită la ascultarea de taină, se aruncă la picioarele cezarului strigînd că Mesalina s-a măritat cu Silius; printre strigăte, o îndemna pe cealaltă, care sta în picioare și atîta aștepta, să spună și ea dacă nu-i adevărat. Dînd Cleopatra din cap că da, Calpurnia se roagă să fie chemat Narcissus. Acesta cere iertare pentru trecut,

---

[2] *Callistus*: libert al lui Caligula și complice al ucigașilor lui, ajunge mai tîrziu să aibă o putere aproape egală cu cea a împăratului și o considerabilă avere; acum era *procurator a libellis* — căpetenia departamentului care primea și lua în considerație plîngerile.

[3] *Narcissus*: libert al lui Claudiu și de asemenea înalt funcționar; a fost unul din principalele instrumente ale Mesalinei în uciderea soțului mamei ei, Appius Silanus, care refuzase să-i împărtășească patimile criminale.

[4] *Palas*: libert al Antoniei, mama împăratului Claudiu, era *procurator a rationibus*, căpetenia departamentului care administra bunurile imperiale.

cînd nu i-a dezvăluit nimic despre alde Vettius și Plautius[5], și spune că nici acum n-a venit să fie pîrîșul unui adulter sau să-l îndemne să-și ceară înapoi casa, sclavii și toate podoabele măreției lui : bucure-se Silius de toate acestea, dar să-i dea înapoi soția și să rupă actul de căsătorie. „Ai aflat — zice — că ai fost repudiat[6]? Într-adevăr, căsătoria lui Silius au văzut-o și Senatul, și poporul, și oștirea ; dacă nu te grăbești, Roma e în mîinile mirelui."

31 Cheamă atunci pe prietenii lui cei mai apropiați, întîi pe Turranius, *praefectus rei frumentariae*[7], apoi pe Lusius Geta, comandantul pretorienilor, și le cere lămuriri. Mărturisind aceștia cum stau lucrurile, se iscă zarvă mare și strigă toți pe întrecute să se ducă în tabără, să se încredințeze de cohortele pretoriene, să se îngrijească întîi de siguranța lui, și apoi de răzbunare. Se pare că împăratul fu apucat de o asemenea groază, încît întreba într-una dacă mai e stăpîn pe putere, dacă Silius mai e doar un simplu cetățean. Iar Mesalina, mai dezlănțuită și mai dezmățată ca oricînd, dădea la ea acasă un fel de sărbătoare a culesului viilor, căci era miezul toamnei. Teascurile scrîșneau, mustul gîlgîia în tocitoare ; înveșmîntate în piei de animale, femeile țopăiau ca bacantele[8] cînd își oficiază sacrificiile sau cînd le cuprinde nebunia ; ea însăși, cu pletele în vînt, legăna încoace și încolo un tirs[9], iar lîngă dînsa Silius, încununat cu iederă și

[5] *Vettius Valens* (medic celebru), *Aulus Plautius* (cuceritorul unei părți din Britania) : bărbați cu care Mesalina întreținuse relații adulterine.

[6] *Repudiere :* procedură sumară și unilaterală prin care soțul îi notifica soției că se desparte de ea.

[7] *Praefectus rei frumentariae :* înalt funcționar însărcinat cu aprovizionarea populației cu grîu.

[8] *Bacante :* preotesele zeului Bacchus.

[9] *Tirs :* toiag simbolic — împodobit cu viță de vie și cu un con de pin.

încălțat cu coturni, își clătina capul în sunetele unui cor zgomotos și nerușinat[10]. Zic unii că, în sminteala petrecerii, Vettius Valens s-ar fi cocoțat într-un copac foarte înalt și că, întrebat ce vede, ar fi răspuns: „o furtună grozavă ce vine de la Ostia", sau că se arăta într-adevăr așa, sau că a aruncat la întîmplare o vorbă de proroc.

32 La început a fost doar un zvon, apoi din toate părțile începură să curgă vestitori care aduceau știrea că împăratul știe tot și că sosește, gata de răzbunare. Atunci Mesalina se retrage în grădinile lui Lucullus[11], iar Silius, ca să-și ascundă teama, se duce să-și caute de treabă în For. Pe cînd ceilalți se risipeau care încotro, se ivesc sutașii și-i pun în fiare, pe care unde-l găsesc, pe stradă sau prin ascunzători. Estimp Mesalina, deși tulburată de încercarea prin care trecea, ia pe loc o hotărîre îndrăzneață, care și altădată o mîntuise, anume să meargă să-și întîmpine soțul și să se înfățișeze privirilor lui; trimite așadar vorbă lui Britanicus și Octaviei să se ducă să se arunce în brațele părintelui lor și o roagă pe Vibidia, cea mai vîrstnică dintre fecioarele vestale, să ceară audiență la *pontifex maximus*[12] și să-i cerșească îndurarea. Pînă atunci, străbate, însoțită doar de trei inși — așa de iute se făcuse pustiu în jurul ei — tot orașul de jos, și apoi, urcîndu-se într-o cotigă dintr-acelea de cărat gunoiul de prin grădini, apucă drumul Ostiei, fără a stîrni nici o lacrimă, căci în sufletele tuturor pluteau deasupra negrele ei fărădelegi.

---

[10] *Iederă... coturni... cor zgomotos și nerușinat*: toate aceste amănunte sînt specifice ceremoniilor bahice.

[11] *Grădinile lui Lucullus*: pe o parte din locul ocupat odinioară de aceste luxuriante plantații se mai întind și astăzi, la Roma, grădinile vilei Medici.

[12] *Pontifex maximus*: marele preot, capul religiei.

33 Îngrijorarea nu era cîtuşi de puţin mai mică de partea cezarului, care nu se prea încredea în Geta, comandantul pretorienilor, deopotrivă de uşuratic şi la bine, şi la rău. Aşadar Narcissus, luînd asupra lui şi temerile celorlalţi, declară că pentru cezar altă nădejde de scăpare nu e decît să încredinţeze, doar pentru acea singură zi, comandamentul oştirii unuia dintre liberţi şi se arătă gata să-l preia el. Şi, ca nu cumva, pe drumul de întoarcere la Roma, Lucius Vitellius [13] şi Largus Caecina [14] să-l facă să se căiască şi să-şi schimbe gîndurile, cere şi dobîndeşte un loc în aceeaşi trăsură cu ei.

34 De-atunci şi pînă astăzi s-a povestit adesea că, între vorbele contradictorii ale domnitorului, care ba veştejea destrăbălările nevestei-sii, ba îşi întorcea gîndul înapoi, la căsnicia lui şi la pruncia copiilor, Vitellius nu rostea decît aceste cuvinte: „Ce fărădelege! Ce ticăloşie!" Zadarnic îl îmboldea Narcissus să dezlege cimilitura şi să spună curat ce gîndeşte, că nu-i putu birui îndărătnicia de a răspunde tot vorbe în doi peri, ce se puteau tălmăci după cum pofteai. Largus Caecina urma şi el pilda lui Vitellius. Şi Mesalina începea a se zări, strigînd într-una către domnitor s-o asculte pe maica lui Britanicus şi a Octaviei; dar acuzatorul îi acoperea glasul amintind de Silius şi de nuntă, iar spre a-i înturna cezarului ochii de la dînsa, îi puse în faţă un memoriu, în care se arătau toate preacurviile ei. Curînd după aceea, la intrarea în oraş, era cît pe ce să i se înfăţişeze copiii pe care-i aveau împreună, dacă Narcissus n-ar fi poruncit să fie îndepărtaţi. Nu putu s-o alunge pe Vibidia, care cerea, fierbînd de mînie, să nu se dea morţii o soţie înainte

[13] *Lucius Vitellius*: tatăl viitorului împărat Vitellius; fusese a treia oară consul în anul precedent.

[14] *Caius Caecina Largus*: consul împreună cu Claudiu în 42.

de a-i asculta părerea. Narcissus îi răspunse că o va asculta domnitorul și că va avea toată libertatea de a se spăla de învinuire; pînă atunci să se retragă vestala și să-și caute de sfintele ei îndeletniciri.

35 Ciudată era, în tot acest vălmășag, tăcerea lui Claudiu; Vitellius părea că n-are habar de nimic: toate erau la porunca libertului. Pune dar de se deschide casa ibovnicului și-l bagă înăuntru pe împărat. Încă din vestibul îi arată statuia lui Silius-tatăl [15], care ar fi trebuit nimicită, potrivit unui senatus-consult, apoi toate bogățiile moștenite din tată în fiu de neamul lui Nero și Drusus, înjosite să ajungă prețul mișeliei. Claudiu ia foc, pufnește și amenință; acela îl ia și-l duce în tabără. Aici, ostașii se și strînseseră la adunare; le ține, cum îl învățase Narcissus, o cuvîntare scurtă, căci, deși dreaptă, rușinea îi stăvilea mînia. Un strigăt neîntrerupt porni atunci din rîndurile cohortelor, care cereau numele vinovaților și osîndirea lor. Adus în fața tribunalului, Silius nu încercă nici o apărare, nici o amînare, ci se rugă doar să i se grăbească moartea. La fel de neclintiți fură și alți cavaleri romani de rangul întîi [... *]. Titius Proculus, pe care Silius îl însărcinase s-o păzească pe Mesalina, Vettius Valens, deși mărturisise și făgăduia să facă și alte destăinuiri, Pompeius Urbicus și Saufeius Trogus [16], doi complici, fură toți mînați la locul de osîndă, după porunca împăratului. Decrius Calpurnianus, *praefectus vigilum* [17], Sulpicius Rufus, *ludi procurator* [18], precum și senatorul Iuncus Vergilianus [19] primiră aceeași pedeapsă.

---

[15] *Silius-tatăl*: vezi mai sus, I, 31, n. 21.

* Text corupt.

[16] *Pompeius Urbicus, Saufeius Trogus*: ambele personaje necunoscute.

[17] *Praefectus vigilum*: căpitanul gărzilor de noapte, alcătuite din liberți și avînd în special misiunea de a stinge incendiile.

[18] *Ludi procurator*: intendent al spectacolelor sau director al școlii imperiale de gladiatori.

[19] *Iuncus Vergilianus*: personaj necunoscut.

36 Singur Mnester aduse ceva zăbavă. Sfîşiindu-şi veşmintele, striga într-una către împărat să privească la urmele de bici, să-şi amintească de vorbele cu care el însuşi îl dăduse rob poruncilor Mesalinei ; pe alţii darurile şi dorul de mărire i-au mînat în greşeală, pe el l-a silit nevoia, şi nimeni n-ar fi pierit înaintea lui dacă Silius ar fi pus mîna pe putere. Mişcat de aceste cuvinte, cezarul înclina spre îndurare, dar liberţii îl încredinţară că, după ce au pierit atîţia bărbaţi de soi, nu mai are rost să stea la gînduri pentru un histrion ; fapta e cumplită, dacă a făcut-o de voie sau de nevoie nu-i pasă nimănui. Nu fu primită nici apărarea lui Traulus Montanus, cavaler roman. Era un băiat aşezat, dar tare bine făcut ; fără să fi alergat după ea, Mesalina îl chemase şi-l dase afară în aceeaşi noapte : de poftă sau de scîrbă, la fel de iute îi veneau hachiţele. Lui Suilius Caesoninus[20] şi lui Plautius Lateranus[21] li se cruţă viaţa, celui de al doilea datorită strălucitelor virtuţi ale unchiului lui ; pe Caesoninus îl ocrotiră propriile sale vicii, căci în această scîrbavnică adunătură el făcuse pe femeia.

37 Într-acestea, Mesalina, în grădinile lui Lucullus, încercă să-şi lungească viaţa şi dichisea o jalbă, nu fără urme de nădejde, ba chiar cu cîte o toană de mînie : într-atîta era de trufaşă chiar în ceasul acesta rău ! Şi dacă Narcissus nu i-ar fi grăbit pieirea, năpasta s-ar fi întors asupra acuzatorului. Într-adevăr, Claudiu, întors în palat şi îmblînzit de un ospăţ prelungit, abia simţi că începe să fiarbă vinul în el, că şi porunci să i se vestească „bietei femei" (acestea au fost, după cum se zice, cuvintele pe care le-a folosit) să se înfăţişeze a doua zi ca

---

[20] *Suilius Caesoninus* : fiul delatorului Suilius ; Caesonina, sora vitregă a tatălui său, fusese soţia împăratului Caligula.

[21] *Plautius Lateranus* : nepotul lui Aulus Plautius (vezi mai sus, n. 5).

să-și apere cauza. Auzind aceste vorbe, pricepură că mînia se stinge, că dragostea se întoarce și că, zăbovind, aveau a se teme de noaptea ce sta să cadă și de amintirile alcovului; ca o furtună, Narcissus iese din casă și spune sutașilor și tribunului de gardă să execute omorul: poruncă împărătească. Evodus, unul dintre liberți, e pus să-i supravegheze și să-i mîne din urmă; luînd-o la fugă, intră cel dintîi în grădină și o găsește tolănită pe jos, cu maică-sa, Lepida[22], șezînd lîngă dînsa. Certată cu fiică-sa pe vremurile ei de înflorire, fusese răpusă de milă acum, cînd o vedea la ananghie, și îi dădea povață să nu-și mai aștepte călăul: „și-a trăit traiul, acum nu-i mai rămînea decît să moară cu cinste". Dar în sufletul stricat al acestei dezmierdate nu mai rămăsese nimic nobil; încă vărsa rîuri de lacrimi, încă nu-și contenise gemetele zadarnice, cînd porțile fură izbite în lături de sosirea ostașilor: fără să scoată un cuvînt, tribunul încremeni lîngă dînsa, în vreme ce libertul rostea tot felul de înjurături murdare și vrednice de un sclav.

38 Atunci își văzu pentru întîia oară Mesalina ursita cu ochii. Apucă un jungher, dar pe cînd și-l îndrepta zadarnic și cu mîna tremurîndă ba spre gît, ba spre piept, tribunul o străpunse dintr-o lovitură. Trupul se lăsă maică-sii, iar lui Claudius, care tot la masă se afla, i se vesti că Mesalina a murit, fără însă a i se arăta deslușit dacă a murit de mîna ei sau de a altuia. Mai mult nu cercetă nici el; ceru încă un pahar și cinsti masa pînă la sfîrșit, ca de obicei. Nici în zilele următoare nu arată vreo urmă de ură, de bucurie, de mînie, de mîhnire, într-un cuvînt nici o urmă de simțămînt omenesc, nici cînd vedea cum le zburdă inima acuzatorilor și cum jelesc copiii. Îi ajută și Senatul să o uite, prin

[22] *Domitia Lepida*: mama Mesalinei; era fiica lui Lucius Domitius Ahenobarbus și a Antoniei cea tînără, nepoata de soră a lui August.

hotărîrea ce o dădu ca numele şi chipul ei să fie scoase din toate locurile publice şi private. Narcissus fu cinstit cu dregătoria de cvestor, costelivă răsplată pentru trufia unuia care se afla mai presus de Palas şi de Callistus.

Se făcuse într-adevăr dreptate, dar cîte nenorociri aveau să se tragă de aici! *

* Text corupt.

XIII, 12—18.

Asfințitul Agrippinei. Otrăvirea lui Britanicus.

12 Într-acestea, puterea Agrippinei[1] începu să se clatine, de cînd Nero căzuse la dragoste cu o libertă, pe nume Acteea[2], și începuse a se spovedi lui Marcus Otho[3] și lui Claudius Senecio, doi tineri chipeși, dintre care Otho era coborîtor dintr-o familie consulară, iar Senecio, fiul unui libert împărătesc[4]. Această dragoste, întîi necunoscută maică-sii, care apoi i se împotrivi zadarnic, se furișă adînc în inima lui, la adăpostul desfătărilor și al tainelor împărtășite, și nici prietenii mai vîrstnici ai domnitorului nu i se puneau de-a curmezișul, căci muierușca nu supăra pe nimeni și-i făcea toate poftele, pe cînd pentru nevastă-sa, Octavia, deși era femeie de viță și cinstită cum nu se mai află, Nero n-avea decît silă, sau că așa a fost să fie, sau că cele neîngăduite sînt întotdeauna mai dulci, și stăruia temerea ca nu cumva, stricîndu-i-se cheful acesta, dorințele-i spurcate să facă proașcă printre doamnele din lumea bună.

13 Dar Agrippina se tînguie că a ajuns rivala unei liberte și soacra unei slugi și, cu alte asemenea

---

[1] *Agrippina* (cea tînără) : fiica Agrippinei celei bătrîne și a lui Germanicus ; după moartea Mesalinei, se căsătorise de-al treilea cu Claudius, îl făcuse să-l înfieze pe fiul ei, Nero, și-l otrăvise spre a-l așeza pe acesta pe tron.

[2] *Acteea :* sclavă greacă, cumpărată din Asia și eliberată de Claudiu.

[3] *Marcus Salvius Otho :* viitorul împărat.

[4] *Impărătesc :* e vorba de împăratul Claudiu ; despre Senecio vezi mai jos XV, 50 și urm.

cicăleli muierești, în loc să aștepte ca fiu-său să vină singur la căință sau să se sature, îl întețește cu atît mai aprig, cu cît îi erau mai ocarnice dojenile, pînă cînd, robit de puterea dragostei, leapădă orice ascultare față de maică-sa și se dă cu totul pe seama lui Seneca[5], sub cuvînt că e îndrăgostit de această libertă. Annaeus Serenus[6], unul dintre prietenii filosofului, ținea mai de mult sub obroc patima născîndă a tînărului domn, împrumutîndu-și și numele, astfel încît daniile ascunse pe care i le făcea Nero muieruștii treceau în ochii lumii ca ale lui. Atunci Agrippina își schimbă tactica și pornește atacul cu duhul blîndeții, tăinuind chiar în ungherele iatacului ei plăcerile cerute de anii cei tineri și de culmea măririi. Mărturisea, chiar, că a fost de o asprime cam nelalocul ei și începu să-și desferece belșugul visteriilor, care nu erau mai sărace ca ale împăratului; pe cît își strunise odinioară prea strașnic feciorul, pe atîta se înjosea, dimpotrivă, mai peste măsură acum. Această schimbare nu-l amăgi pe Nero, iar prietenii lui cei mai apropiați vedeau primejdia și-l implorau să se păzească de capcanele unei femei mereu neîndurate și care, acum, mai era și fățarnică. Se întîmplă că, în aceste zile, cezarul, cercetînd gătelile cu care se împodobiseră soțiile și mamele împăraților, alese un veșmînt și cîteva nestemate și le trimise maicăsii în dar, fără să se scumpească și făgăduind chiar și altele mai frumoase, rîvnite pînă atunci de multe femei. Dar Agrippina strigă că aceste podoabe nu-i sporesc cămările, ci o înțarcă de toate celelalte, și că fiul ei îi face parte dintr-o avere care ar trebui să-i aparțină întreagă.

---

[5] *Lucius Annaeus Seneca*: celebru filosof stoic, preceptor al lui Nero (3—65 e.n.); vezi mai jos XV, 60—70.

[6] *Annaeus Serenus*: deținea funcția de *prefectus vigilum* și era în foarte strînse legături cu Seneca filosoful, care îi dedică mai multe din tratatele sale.

14 N-au lipsit nici cei care să ducă mai departe aceste vorbe, umflîndu-le. Iar Nero, furios pe cei pe care se sprijinea această trufie femeiască, îl scoate pe Palas[7] din dregătoria unde-l așezase Claudiu și care-i dădea oarecum pe mînă hățurile domniei; se povestește că, văzîndu-l plecînd însoțit de un numeros alai, Nero ar fi spus, nu fără haz, că Palas se duce să dea în primire[8]. E sigur că Palas pusese condiția să n-aibă a răspunde de nimic pentru trecut și să nu trebuiască să dea republicii nici o socoteală. Atunci Agrippina, scoasă din fire, se porni pe cele mai grozave amenințări și, necruțînd nici urechile domnitorului, striga sus și tare că Britanicus nu mai e un copil, că el e adevăratul vlăstar al lui Claudiu, vrednic să domnească în părintescul imperiu, pe care un pripășit, un copil luat de suflet îl stăpînește doar ca să-și batjocorească mama. Că ea n-are nimic împotrivă să dea pe față toate nenorocirile acestei case blestemate, începînd cu căsnicia ei și cu otrăvirile: atîta doar i-au hărăzit zeii, că-i trăiește feciorul cel vitreg. Va merge cu el în tabără, și atunci vor auzi, pe de o parte pe fiica lui Germanicus[9], și pe de alta pe schilodul de Burrus[10] și pe Seneca, surghiunitul[11], cerînd, unul cu ciotul lui de braț, celălalt cu vocea lui de dascăl, cîrmuirea lumii întregi. Spunînd acestea, ridica brațele în

---

[7] *Palas*: vezi mai sus, XI, 29 și n. 4.

[8] *Să dea în primire (ut ejuraret)*: în vremea republicii, magistrații, la ieșirea lor din funcție, depuneau în Forum un jurămînt solemn prin care declarau că au respectat cu sfințenie legile statului; de bună seamă că Palas, care în timpul cît a guvernat finanțele imperiului a dobîndit, pe căile cele mai necinstite, o scandaloasă avere, n-ar fi putut depune un asemenea jurămînt. Vezi și fraza următoare.

[9] *Pe fiica lui Germanicus*: adică pe ea însăși.

[10] *Sextus Afranius Burrus*: prefect al pretoriului, exercită, împreună cu Seneca, o puternică influență asupra lui Nero; din propoziția următoare rezultă că ar fi fost ciung.

[11] *Surghiunitul*: acuzat de către Mesalina de adulter cu Iulia, fiica lui Germanicus, filosoful fusese exilat de Claudiu și petrecuse opt ani în Corsica.

sus, aduna ocări peste ocări, îl invoca pe Claudiu cel trecut în rîndul zeilor, invoca manii infernali ai Silanilor [12] şi atîtea şi atîtea zadarnice nelegiuiri.

15 Tulburat de toate acestea, şi cum se apropia şi ziua în care Britanicus avea să împlinească paisprezece ani, în mintea lui Nero se perindau rînd pe rînd furiile maică-sii şi firea tînărului, ce se dezvăluise de curînd, printr-o întîmplare neînsemnată, ce-i drept, dar care-i cîştigase o largă bunăvoinţă. În zilele saturnalelor [13], pe cînd se jucau cu alţii de seama lor, traseră, în glumă, la sorţi domnia, şi sorţul îi căzu lui Nero. Le dădu aşadar tuturor cîte o poruncă, pe care o puteau împlini fără să roşească; lui Britanicus însă îi porunci să se scoale, să vină în mijloc şi să zică un cîntec, chitind să stîrnească rîsul pe seama unui copil nedeprins nici cu întrunirile cele mai aşezate, darămite cu cele de beţivi. Fără să-şi piardă cumpătul, acela începu o cîntare, al cărei înţeles era că fusese prăbuşit din scaunul părintesc şi din fruntea bucatelor. De aici se iscă o înduioşare cu atît mai nestăvilită, cu cît noaptea era în toi şi cheful fără perdea. Nero pricepu că s-a făcut nesuferit şi ura-i spori; întărîtat de ameninţările Agrippinei, neputînd să-i scornească nici o vină şi necutezînd să dea porunci făţişe pentru uciderea unui frate, lucrează în taină şi pune de se pregăteşte otrava, luîndu-şi unealtă pe Iulius Polio, tribunul unei cohorte pretoriene, care avea sub pază pe numita Locusta [14], osîndită pentru otrăviri şi ajunsă de pomină pentru multe alte fărădelegi. Cum avuseseră încă de mult grijă

[12] *Ai Silanilor* : Marcus şi Lucius Silanus, două victime ale Agrippinei.

[13] *Saturnale* : serbări care aveau loc în fiecare an în decembrie şi ţineau cîte şapte zile. Prăznuind, după cum se zicea, libertatea ce domnea între oameni în vremea cînd Saturn, izgonit din Olimp de Jupiter, venise să locuiască în Latium, aceste serbări erau un prilej de nelimitată veselie, care degenera adeseori în desfrîu.

[14] *Locusta* : cea care pregătise şi otrava cu care Agrippina îl răpusese pe Claudiu.

ca acei din jurul lui Britanicus să fie tot mişei fără nici un dumnezeu, o primă doză de otravă i-o dădură chiar dascălii lui, dar aceasta trecu printr-însul şi se slobozi prin pîntec, fie că nu era îndeajuns de puternică, fie că o îndoiseră ei, ca să nu lucreze prea dintr-o dată. Ci Nero, pe care zăbava în săvîrşirea fărădelegii îl scotea din răbdări, îl copleşeşte pe tribun cu ameninţări, porunceşte să se pună la cazne otrăvitoarea, căci, spunea el, tot cătînd la ce zice lumea şi gîndindu-se la apărarea lor, îi prelungesc lui nesiguranţa. Îi făgăduiră atunci că Britanicus va pieri tot atît de fulgerător ca şi cum l-ar zdrobi fierul, şi o licoare năprasnică, făcută din buruieni de mult încercate, se fierse chiar lîngă iatacul împărătesc.

16 Datina era ca feciorii de domn să prînzească în faţa familiei, stînd la o masă a lor, mai simplă, împreună cu ceilalţi nobili de o seamă cu ei. Acolo mînca Britanicus şi, fiindcă un slujitor devotat îi lua credinţa la toate bucatele şi băuturile, s-a închipuit următoarea viclenie, care nici să nu calce obiceiul, şi nici să nu dezvăluie nelegiuirea printr-o îndoită moarte : i se înfăţişează lui Britanicus o băutură deocamdată nevătămătoare, dar foc de fierbinte, în care degustătorul îşi muiase buzele ; fiind prea caldă, el o dă deoparte ; atunci, o dată cu apa rece, i se toarnă înăuntru şi otrava, care îi pătrunse atît de repede toate mădularele, încît îi luă dintr-o dată şi graiul, şi sufletul. De jur-împrejur se iscă panică, cei mai puţin cuminţi se risipesc care încotro, dar cei mai ageri la judecată rămîn lipiţi locului, cu ochii ţintă la Nero. Acesta, tolănit cum era şi făcîndu-se că habar n-are de nimic, zise că e o întîmplare ca oricare alta, pricinuită de epilepsia care-l chinuia pe Britanicus încă din fragedа copilărie şi că încetul cu încetul va începe iar să vadă şi îşi va veni în simţiri. Cît despre Agrippina, deşi se silea să şi-o stăpînească, i se citea pe faţă o asemenea

spaimă, o asemenea turbare a minții, încît apăru limpede că era la fel de neștiutoare ca și Octavia, sora lui Britanicus; înțelegea prea bine că cel din urmă sprijin îi fusese răpit și că de aici pînă la paricid nu mai e decît un pas. Cu toată vîrsta ei crudă, Octavia învățase și ea să-și ascundă durerea, și mila, și simțămintele toate. Astfel, după cîteva clipe de tăcere, ospățul se înveseli din nou.

17 Aceeași noapte întruni laolaltă și omorul lui Britanicus, și rugul lui funerar. Ceremonia, dinainte pregătită, fu foarte neînsemnată. Îl îngropară totuși în Cîmpul lui Marte[15], pe un asemenea potop de ploaie, încît norodul crezu într-un semn al mîniei dumnezeiești, dezlănțuită împotriva unei fărădelegi, pe care însă mulți o iertau, gîndind la străvechile uri dintre frați și la neputința de a se împărți în două domnia. Aproape toți cronicarii vremii arată că, în zilele de dinainte de sfîrșit, Nero batjocorise de nenumărate ori copilăria lui Britanicus, astfel încît, așa grabnică precum a fost — în sfîntul ceas al mesei, fără să i se dea măcar răgazul să-și îmbrățișeze surorile, și sub ochii dușmanului său — nu mai poate fi privită ca pretimpurie și sălbatică această vărsare de sînge, ultimă rămășiță din vinele lui Claudius, pe care mîrșăvia o spurcase înaintea otrăvii. Printr-un edict, cezarul arătă temeiul pentru care s-au grăbit funeraliile, zicînd că așa era lăsat din strămoși, ca privirile norodului să nu adaste prea îndelung asupra înmormîntărilor celor nevîrstnici, și ceremonia să nu fie zăbovită cu elogiile funebre. Cît despre el, lipsit de sprijinul unui frate, nu mai are nădejde decît în Republică, și cu atît mai mult trebuie să-și arate Senatul și poporul toată bunăvoința față de un domnitor care a rămas singur dintr-o familie născută pentru cele mai de sus trepte ale puterii.

[15] *În Cîmpul lui Marte*: în mausoleul lui August.

18 Cu acest prilej, copleşi cu daruri pe cei mai puternici dintre prietenii lui. S-au ridicat chiar unele glasuri de protest împotriva viteţilor care propovăduiesc cinstea şi cumpătarea şi care în clipe ca acestea şi-au împărţit, ca pe o pradă, tot felul de case şi conace. Alţii gîndeau că au făcut-o fără voia lor, siliţi de domnitorul care, conştient de nelegiuirea săvîrşită, trăgea nădejde că-şi va dobîndi iertarea, dacă va prinde în lanţurile daniilor pe toţi cei mai de vază. Mînia mamei sale n-o domoli însă nici o dărnicie: o strîngea în braţe pe Octavia, ţinea într-una sfaturi de taină cu prietenii; hrăpăreaţă din fire, aduna mai mulţi bani din toate părţile, ca şi cum ar fi vrut să-şi făurească dintr-înşii o unealtă; primea, plină de îndatorire, pe tribuni şi pe sutaşi, cinstea peste poate numele şi virtuţile oamenilor de viţă veche, atîţia cîţi mai rămăseseră, căutînd parcă o căpetenie şi un partid. Ceea ce aflînd, Nero dă poruncă să i se ia straja militară, pe care o avusese ca soţie şi pe care o păstra şi acum, ca mamă de împărat, precum şi garda de germani, pe care, tot spre a-i creşte cinstirea, i-o adăugase nu de mult chiar el. Şi, ca să spargă gaşca de curteni care roiau în jurul ei, desparte casele şi o mută pe maică-sa în cea unde locuise Antonia[16]; el însuşi nu se ducea acolo decît înconjurat de o gloată de sutaşi şi, după o scurtă sărutare, pleca numaidecît.

---

[16] *Antonia*: mama lui Germanicus.

XIV, 1—13.

Nero şi Popeea. Uciderea Agrippinei.

1 În vremea consulilor Gaius Vipstanus şi Caius Fonteius [1], Nero nu mai amînă nelegiuirea la care de mult cugeta, căci lunga stăpînire îi nutrise cutezanţa, şi inima i se înflăcăra din zi în zi mai aprig pentru Popeea [2], care, ştiind că n-are nici o nădejde ca domnitorul s-o izgonească pe Octavia şi să se însoare cu dînsa atîta vreme cît mai trăieşte Agrippina, îl gîlcevea într-una, ba chiar îşi bătea şi joc de el, numindu-l *pupillus* [3], îngenuncheat de poruncile altora, nevrednic nu numai de domnie, dar şi de libertate. Într-adevăr, zicea ea, de ce să mai amîne nunta? I-e silă, nu-i aşa, de chipul ei, de triumfurile strămoşilor ei, sau nu cumva de rodnicia [4] şi de sufletul ei credincios? Da, le e teamă ca nu cumva o nevastă, măcar, să dea pe faţă ocările aduse senatorilor şi mînia norodului împotriva trufiei şi lăcomiei unei mame! Dacă Agrippina nu poate răbda ca noră decît pe o duşmancă, s-o lase pe ea să se întoarcă la bărbatu-său, Otho: se va duce la capătul pămîntului, unde va afla de jignirile aduse împăratului, dar cel puţin nu le va mai vedea cu ochii

---

[1] *In vremea consulilor... Vipstanus şi... Fonteius*: în anul 59.

[2] *Poppaea Sabina*: vezi mai sus, *Istorii*, I, 22, n. 3.

[3] *Pupillus*: copil nevîrstnic, aflat sub epitropie.

[4] *Triumfurile...*: de fapt unul singur, decernat, pentru o victorie asupra tracilor, lui Poppaeus Sabinus, străbunicul ei dinspre mamă. *Rodnicia...*: Poppaea avea un fiu de la cavalerul Rufius Crispinus; Octavia era stearpă.

ei și nu va mai fi amestecată în primejdiile ce-l pasc. Aceste cuvinte și altele asemenea, pe care lacrimile și meșteșugurile de ibovnică le făceau și mai pătrunzătoare, nu le stăvilea nimeni, căci toți erau dornici să vadă frîngîndu-se puterea mamei, și nimeni nu-și închipuia că ura unui fiu va fi atît de neîndurată încît să meargă pînă la omor.

2 Povestește Cluvius [5] că, arzînd de dorul de a-și păstra puterea, Agrippina a ajuns pînă acolo încît ziua în amiaza mare, cînd Nero clocotea, îmbuibat de vin și de bucate, i s-a înfățișat de cîteva ori acestui om, amețit de băutură, împodobită și gata de incest. Cei dimprejurul lor băgaseră și pînă atunci de seamă cîteva sărutări dezmierdate și mîngîierile ce vesteau nelegiuirea, cînd Seneca, cerînd ajutor femeiesc împotriva unor farmece de femeie, o trimise înăuntru pe Acteea, liberta, care, temătoare și pentru ea, și pentru cinstea lui Nero, să-i arate că știrea incestului s-a răspîndit pretutindeni, că maică-sa se fălește cu el și că oștirea nu va răbda comanda unui domnitor pîngărit. Fabius Rusticus [6] notează că cel cuprins de această poftă a fost Nero, și nu Agrippina, și că îndemînarea aceleiași liberte a zădărnicit-o. Dar spusele lui Cluvius le întăresc și ceilalți istorici, și părerea generală tot spre ele înclină: o asemenea grozăvie în cugetul Agrippinei s-a zămislit și, oricum, pare mai cu ființă de adevăr ca această nemaipomenită stricăciune s-o fi scornit ea, care încă de copilă s-a spurcat cu Lepidus [7], numai de dragul puterii, pe care aceeași patimă a supus-o toanelor lui Palas și care,

[5] *Cluvius Rufus*: istoric latin, a scris despre domnia lui Nero și cele ale urmașilor săi, pînă la moartea lui Vitellius; opera lui nu s-a păstrat.

[6] *Fabius Rusticus*: istoric contemporan cu Tacitus; scrierile lui, pierdute, aveau, după cîte se pare, o înaltă valoare literară.

[7] *Marcus Lepidus*: de bună seamă fiul lui M. Aemilius Lepidus (consul în anul 6); soțul Drusillei (fiica lui Germanicus): se pare că a întreținut relații incestuoase cu amîndouă surorile soției sale: Agrippina și Livilla.

trecută prin ciur și prin sită în căsnicia cu unchiu-său [8], era deprinsă cu orișice mișelie.

3 Nero începu așadar să se ferească de întîlnirile cu dînsa între patru ochi și, cînd pleca la grădinile ei, sau la moșiile de la Tusculum sau Antium [9], o lăuda că bine face că-și mai ia puțină odihnă. Pînă la urmă i se păru că, orișiunde s-ar fi aflat, tot în spinare îi stă și hotărî s-o piardă, mai șovăind doar între otravă, sabie sau altă năprasnă. Întîi îi fu pe plac otrava. Dar dacă i-o dădea la masa domnească, era cu neputință să mai pună fapta pe seama întîmplării, căci Britanicus pierise la fel; să-i cumpere slugile era anevoie lucru, căci femeia aceasta, frecată cu nelegiuirile, stătea cu ochii în patru la orice capcană; pe de altă parte, luînd antidoturi, își călise ea însăși trupul împotriva otrăvii. Fierul și sîngele unde să le ascundă? Nu găsea nimeni nici un mijloc, și Nero se temea ca nu cumva cel ales pentru o asemenea ticăloșie să nu pună prea puțin suflet în îndeplinirea poruncilor. O propunere iscusită făcu libertul Anicetus, comandantul flotei de la Misenum [10], care-l crescuse de mic pe Nero și care o ura pe Agrippina cu împărtășită ură. Îi arătă deci că se poate alcătui un vas cu o parte care, desfăcîndu-se cu meșteșug chiar în largul mării, să-l scufunde pe neștiute. Nimic mai năbădăios ca marea; și, dacă va fi înghițită de un naufragiu, cine va fi atît de nedrept încît să pună pe seama nelegiuirii vina vîntului și a valurilor? Iar domnul îi va închina răposatei un templu, altare și alte semne de evlavie.

4 Tertipul acesta avu darul să placă, mai ales că și împrejurările îi erau prielnice, împăratul prăznu-

[8] *Unchiu-său*: împăratul Claudiu, care era fratele tatălui ei, Germanicus

[9] *Tusculum*: vechi oraș în Latium, azi Frascatti. *Antium*: veche așezare în Latium, orașul de naștere a lui Nero, care îl înfrumuseță cu numeroase lucrări edilitare.

[10] *Misenum*: oraș și promontoriu în Campania.

ind tocmai la Baiae[11] sărbătorile Minervei[12]. O ademenește pe maică-sa acolo, zicînd într-una cui voia să-l asculte că trebuie să rabzi clipele de mînie ale părinților și să-ți stăpînești inima, astfel încît să iște zvonul unei împăcări, pe care Agrippina îl va primi cu fireasca ușurință pe care o au femeile de a crede tot ce-i de bine. Sosind ea, îi iese în întîmpinare de-a lungul țărmului (căci venea de la Antium), îi ia mîna, o îmbrățișează și o însoțește pînă la Bauli; așa se cheamă un conac așezat între capul Misenum și lacul Baiae și scăldat de un mic golf. Printre celelalte, se legăna o navă mai împodobită decît toate, ca o nouă dovadă de cinstire adusă mamei, căci de obicei călătorea în triremă[13] și cu vîslașii flotei[14]. Și acum era poftită la ospăț, adăogindu-se astfel și întunericul nopții la tăinuirea fărădelegii. Se crede îndeobște că a fost la mijloc un vînzător și că Agrippina, înștiințată despre urzeală, dar îndoindu-se dacă știrea e adevărată, a făcut drumul pînă la Baiae în litieră. Acolo, măgulirile îi risipiră teama: fu primită cu toată îndatorința și așezată chiar la un loc mai de cinste decît împăratul. Cu tot felul de taclale, în care Nero, după o tinerească nestînjeneală, se încrunta dintr-o dată, de parcă ar fi vrut să o facă părtașă la cine știe ce planuri serioase, ospățul se prelungi, iar la plecare o petrecu, sărutînd-o apăsat pe ochi și pe piept, fie ca o culme a prefăcătoriei, fie că gîndul de a o vedea pentru cea din urmă oară pe maică-sa, care se ducea la moarte, îi muie inima, cît era ea de crudă.

---

[11] *Baiae*: oraș la răsărit de Neapolis, situat într-un golfuleț, într-un ținut bogat în ape termale și minerale și împodobit cu numeroase vile luxoase.

[12] *Sărbătorile Minervei*: țineau cinci zile, începînd din 19 martie, data la care se socotea a fi născută zeița.

[13] *Triremă*: corabie cu trei rînduri (caturi) de vîsle.

[14] *Cu vîslașii flotei*: și nu cu sclavii care făceau, de obicei, slujba de vîslași.

5 Däduseră zeii, parcă anume spre a scoate în vileag fărădelegea, o noapte care sclipea de stele, plină de pacea unei mări netulburate. Abia se îndepărtase de țărm corabia. Dintre oamenii ei, doar doi o însoțeau pe Agrippina : Crepereius Gallus sta în picioare nu departe de cîrmă, iar Acerronia [15], sprijinită de picioarele patului pe care pirotea Agrippina, amintea cu bucurie căința feciorului și trecerea pe care și-o recîștigase mama, cînd, la un semnal, bagdadia încăperii se prăbușește sub o greutate uriașă de plumb, zdrobindu-l pe Crepereius și lăsîndu-l mort pe loc. Pe Agrippina și pe Acerronia le apărară pereții patului, mai înalți decît ele și destul de zdraveni ca să nu-i frîngă povara. Și corabia nu se mai desfăcea, căci se iscase panica și numeroși marinari străini de urzeală îi încurcau și pe ceilalți. Atunci vîslașii chitiră să se aplece toți pe o parte și să scufunde astfel vasul, dar fură prea zăbavnici în împlinirea acestui plan născut la repezeală și cîțiva stînd în cumpănire înlesniră naufragiaților o cădere mai lină în mare. Iar Acerronia, care făcu neghiobia să se dea drept Agrippina, strigînd și cerînd ajutor pentru mama împăratului, fu ucisă cu prăjinile, cu vîslele și cu toate sculele care le cădeau în mînă pe corabie. Agrippina nu scotea nici o vorbă, și astfel trecu nebăgată în seamă (se alese, totuși, cu o rană la umăr) ; înot și apoi cu ajutorul bărcilor de pescari întîlnite în cale, ajunse la lacul Lucrinum [16], de unde o duseră la conacul ei.

6 Gîndind ea, acolo, că pentru aceasta fusese poftită cu scrisori viclene și primită cu atîta cinste, că nava s-a năruit lîngă țărm, nebătută de vînturi, neizbită de stînci, și anume de la vîrf, ca izbită

---

[15] *Acerronia* : fiica, sau poate sora lui Cn. Acerronius Proculus, consul în 44.

[16] *Lucrinum* : lac în Campania, vestit pentru stridiile sale ; pe locul acesta se ridică, de cînd cu erupția vulcanică din 1538, muntele numit Monte-Nuovo.

de o mașinărie de uscat, cugetînd de asemenea la uciderea Acerroniei și privind totodată la propria ei rană, pricepu că singurul mijloc de a se mîntui de capcană e să n-o priceapă. Îl trimise dar pe libertul Agerinus să-i vestească fiului ei că, din mila zeilor și cu bunul noroc al împăratului, a scăpat dintr-o grea nenorocire și că îl roagă ca, măcar că e înspăimîntat de primejdia prin care a trecut maică-sa, să-și mai amăgească dorul de a o vedea ; deocamdată are nevoie de odihnă. În vremea aceasta, cu prefăcută siguranță de sine, își caută rana și-și oblojește trupul. Poruncește să se cerceteze testamentul Acerroniei și să se pună peceți pe avere : aici, numai, nu se mai prefăcea.

Într-acestea Nero, care aștepta să i se raporteze împlinirea fărădelegii, primește știrea că Agrippina a scăpat cu o rană ușoară și că n-a pățit decît atîta necaz cît să nu se mai îndoiască de făptaș. Înnebunit de groază, declară atunci că răzbunarea ei nu va întîrzia nici o clipă, fie că va înarma sclavii, fie că va ațîța oștirea, fie că va da fuga la Senat și la popor, aruncîndu-le în față naufragiul și rana și uciderea prietenilor ei : lui ce ajutor îi rămîne ? Doar încă Burrus și Seneca [...*], pe care, sculîndu-i din somn îi chemase numaidecît ; nu e sigur dacă știau dinainte ceva. Deci tăcură îndelung amîndoi, socotind că e zadarnic să încerce a-i schimba gîndul, sau că lucrurile au ajuns pe un asemenea povîrniș, încît, dacă n-o vor lua înainte, ponosluind-o pe Agrippina, Nero e pierdut. Pînă la urmă Seneca arătă mai multă hotărîre : îl privi drept în ochi pe Burrus și-l iscodi dacă nu e bine să se poruncească ostașilor să făptuiască ei omorul. El răspunse că pretorienii, legați de toată casa cezarilor și plini de amintirea lui Germanicus, nu vor cuteza nici o silnicie împotriva odraslei lui : să-și împlinească Anicetus pînă la capăt făgăduința.

---

* Text corupt.

Acela, fără nici o șovăială, cere să-și desăvîrșească nelegiuirea. La aceste cuvinte, Nero strigă cu glas mare că astăzi abia i s-a dat împărăția și că această împărătească danie, libertul i-a făcut-o : să dea zor, să plece, să-și ia oamenii cei mai de credință. Și cînd auzi că a sosit un trimis cu veste de la Agrippina, puse îndată la cale o năpastă, o lovitură de teatru : în vreme ce Agerinus își rostea solia, îi aruncă o sabie între picioare ; apoi poruncește să-l pună în lanțuri, ca și cum ar fi fost prins asupra faptului, astfel încît să poată apoi băsni că mama a uneltit uciderea fiului ei și că, de rușine că nelegiuirea a fost descoperită, și-a luat singură viața.

8 Într-acestea, se obștește că Agrippina e în primejdie ; de îndată ce află zvonul aleargă fiecare la țărm, punînd totul pe seama întîmplării. Unii se urcă pe diguri, unii în bărcile cele mai apropiate, alții intră în valuri, atîta cît le îngăduie înălțimea trupului, cîțiva fac semne cu mîinile ridicate ; tot olatul mării vuiește de gemete, de îndemnuri, de larma miilor de întrebări, a miilor de răspunsuri fără noimă ; un puhoi de oameni dă năvală cu facle le aprinse ; află în sfîrșit că Agrippina e teafără, sănătoasă și se grăbesc să meargă s-o firitisească, cînd, deodată, priveliștea unei trupe înarmate ce mărșăluiește înfricoșat îi risipește care încotro. Anicetus încercuiește casa cu un cordon de ostași, sparge porțile, înșfacă pe sclavii care-i ies în cale și ajunge la ușa iatacului ; aici nu află mai pe nimeni, căci această cotropire îi înnebunise de groază pe toți. Înăuntru în iatac nu era decît o luminiță pîlpîitoare și o singură slujnică. Din ce în ce mai neliniștită, Agrippina se frămînta de ce nu vine nimeni de la fiul ei, nici măcar Agerinus : dacă ar fi bune, altfel ar arăta lucrurile, nu ca acum : pustiu, zarvă din senin și toate semnele celei de pe urmă nenorociri. Văzînd că slujnica pleacă, îi spune : „Și tu, și tu mă părăsești", se întoarce și-l zărește

pe Anicetus, însoțit de trierarhul[17] Herculeius și de Obaritus, sutaș în flotă: Dacă a venit s-o vadă — zice — să ducă veste că s-a întremat, dacă a venit să făptuiască vreo nelegiuire, e încredințată că fiul ei nu știe nimic; n-a poruncit el un paricid. Ucigașii înconjoară patul, și trierarhul, cel dintîi, o pălește în cap cu un ciomag. Sutașul tocmai trăgea sabia ca s-o omoare, cînd ea, arătîndu-și burta, strigă: „În pîntec să izbești"[18], și-și dădu sufletul străpunsă de lovituri.

9 Acestea sînt faptele asupra cărora se înțeleg toți istoricii. A stat, oare, Nero, și a privit îndelung trupul neînsuflețit al mamei sale și i-a lăudat frumusețea? Unii așa povestesc, alții zic că nu-i adevărat. Fu arsă în aceeași noapte, pe un pat de sufragerie[19] și fără nici o pompă; atîta vreme cît Nero a ținut frînele puterii, n-a avut nici un gorgan, nici un gărduleț la mormînt. Mai apoi, din grija slujitorilor, i s-a ridicat o mică movilă aproape de drumul spre Misenum și de conacul dictatorului Cezar, o casă mai înaltă decît celelalte, de unde privirea cuprinde toate golfurile de la poalele ei. Cînd se aprinse rugul, un libert, anume Mnester, se străpunse cu un junghier, nu știu dacă de mila stăpînă-sii sau de frică să nu fie osîndit la moarte. Încă de mulți ani înainte, Agrippina credea în acest sfîrșit al ei, dar nici că-i păsa. Într-adevăr, cercetînd o dată ursita lui Nero, chaldeii[20] îi răspunseră că-i e dat să domnească și să-și ucidă mama. „Să mă ucidă — zisese ea — dar să domnească."

---

[17] *Trierarh*: căpitanul unei trireme.

[18] *„În pîntec să izbești"*: înțelesul acestor cuvinte apare limpede dintr-un vers (368), al tragediei *Octavia*, de Seneca: „Aici, aici străpunge cu sabia, unde s-a zămislit un asemenea monstru".

[19] *Un pat de sufragerie*: un pat simplu, dintr-acelea pe care stăteau tolăniți mesenii, la ospețe.

[20] *Chaldeii*: locuitorii Chaldeei, în sud-vestul Babiloniei, se îndeletniceau la Roma cu astrologia.

10 Ci abia după ce se făptui nelegiuirea își dădu seama cezarul de grozăvia ei. Ba încremenit în muțenie, ba răsărind din somn speriat și cu mintea rătăcită, aștepta, în ceasurile ce mai rămîneau din noapte, ivirea zorilor, de parcă ar fi fost să-i aducă sfîrșitul. Dar lingușirile sutașilor și ale tribunilor, îndemnați de Burrus, îi aprinseră iar nădejdea : îi strîngeau mîna și-l fericeau că a scăpat de o negîndită primejdie și de fărădelegile mamei sale. Prietenii lui încep apoi să meargă pe la temple și, luînd pildă de la dînșii, municipiile cele mai apropiate din Campania își dovedesc și ele voioșia cu jertfe și cu delegații ; el însuși se prefăcea dimpotrivă și părea că e covîrșit de durere, că-i e ciudă că a rămas în viață și că jelește moartea maică-sii. Dar înfățișarea locurilor nu se schimbă ca obrazul oamenilor, și marea aceea, țărmul acela i se ridicau cumplite înaintea ochilor — ba erau și unii care credeau că se aud sunete de trîmbiță de pe colinele de-alături și gemete care ies din mormîntul Agrippinei. Se retrase deci cezarul la Neapolis și trimise Senatului o scrisoare, al cărui cuprins era că fusese prins cu fierul în mînă un ucigaș, Agerinus, libert și om de încredere al Agrippinei, și că ea și-a ispășit singură păcatul de a fi pus la cale nelegiuirea.

11 La această învinuire adăuga și altele, mai vechi, că Agrippina năzuia la împărțirea puterii, că nădăjduia că toate cohortele pretoriene vor jura credință unei femei și că senatorii și poporul vor încuviința și ei această rușine. Că, înțelegînd deșertăciunea tuturor acestor nădejdi, se pornise împotriva ostașilor, împotriva Senatului și împotriva plebei, îl împiedicase să facă daruri ostașilor și norodului și urzise primejdii împotriva bărbaților de seamă. Cîtă caznă n-a avut el într-una ca s-o oprească să dea năvală în Senat și să răspundă

ea națiunilor străine [21]! Printr-un atac pieziș îndreptat apoi împotriva vremurilor lui Claudiu, aruncă toate ticăloșiile domniei aceluia în spinarea maică-sii, arătînd că pieirea ei e o fericire obștească. Ba vorbea și de naufragiu, și unde s-ar fi putut găsi un asemenea netot care să mai creadă că fusese întîmplător? Sau care să-și închipuie că o femeie, abia scăpată din valuri, a trimis un singur om cu o armă, să sfarme cohortele și flotele împărătești? Pînă la urmă, hula nu se mai revărsă asupra lui Nero, a cărui neomenie era mai presus de orice împotrivire, ci împotriva lui Seneca, fiindcă el alcătuise prolepsa [22] în această cuvîntare.

12 De minune au fost însă opintelile maimărimilor, cînd s-au întrecut care pe care, hotărînd ca toate icoanele zeilor să fie cinstite cu prinoase, ca sărbătorile Minervei, vremea cînd s-a descoperit uneltirea, să fie an de an prăznuite cu jocuri, ca în Senat să se așeze o statuie de aur a Minervei și, lîngă dînsa, chipul împăratului, ca aniversara nașterii Agrippinei să fie trecută printre zilele nefaste [23]. Paetus Thrasea [24], care pînă atunci lăsa de obicei să treacă lingușirile tăcînd sau cu o scurtă încuviințare, ieși în ziua aceea din Senat, ceea ce-l primejdui pe el, dar nu le dădu celorlalți nici un imbold spre libertate. Se petrecură și cîteva minuni, numeroase, dar fără nici o urmare: o femeie născu un șarpe, alta fu ucisă de fulger în timp ce se împreuna cu soțul ei; apoi soarele se întunecă dintr-o dată, și cele paisprezece mahalale ale Romei fură

---

[21] *Să răspundă națiunilor străine :* în 54, numai stăruințele lui Seneca o împiedicaseră să intervină în tratativele ce le ducea Senatul cu o delegație venită din Armenia.

[22] *Prolepsă :* figură de retorică prin care se preîntîmpină obiecțiile posibile ale adversarului.

[23] *Zile nefaste :* acele zile din an în care, potrivit credinței romanilor, zeii nu erau favorabili întrunirilor publice, judecăților, pornirii războaielor etc., etc.

[24] *Publius Paetus Thrasea :* fost consul, senator; implicat într-un proces, e silit să se sinucidă, în 66.

lovite de trăsnet. Dar toate aceste întîmplări dovedeau atît de puțin vreo grijă a zeilor, încît după aceea Nero își prelungi încă vreme de mulți ani stăpînirea și fărădelegile. Altminteri, ca să îngroașe ura împotriva mamei sale și ca să arate că, după înlăturarea ei, îndurarea lui a crescut, îngădui ca nobilele doamne Iunia[25] și Calpurnia[26], precum și foștii pretori Valerius Capito și Licinius Gabolus[27], toți surghiuniți odinioară de Agrippina, să se întoarcă la căminele lor părintești. Dădu voie ca și cenușa Loliei Paulina[28] să fie adusă în patrie și să i se clădească un mormînt; îi iertă de pedeapsă și pe Iturius[29] și pe Calvisius, pe care el însuși îl relegase nu demult. Căci Silana murise de moarte bună la Tarent, unde se întorsese dintr-un îndepărtat surghiun, pe vremea cînd Agrippina, care fusese pricina prăbușirii ei, se clătina sau își mai îmblînzise înverșunarea.

13 Totuși, Nero zăbovea prin orășelele Campaniei, întrebîndu-se cu neliniște în ce fel își va face intrarea la Roma și dacă va mai găsi aceeași ascultare a Senatului și dragoste a plebei. Toți nemernicii, însă, cu care nici o curte domnească n-a fost vreodată mai blagoslovită, îl încredințau că, dimpotrivă, numele Agrippinei stîrnește ură și că moartea ei a aprins însuflețirea norodului pentru împărat; să purceadă fără frică și să vadă cu ochii

---

[25] *Iunia Calvina*: sora lui Silanus, surghiunită după sinuciderea acestuia (49).

[26] *Calpurnia*: fusese exilată tot în 49, numai pentru că împăratul îi lăudase, întîmplător, frumusețea.

[27] *Valerius Capito, Licinus Gabolus*: asupra ambelor personaje informațiile lipsesc.

[28] *Lolia Paulina*: femeie celebră prin luxul și averea ei; rivalizează în 48 cu Agrippina la mîna lui Claudiu; silită să se sinucidă un an mai tîrziu.

[29] *Iturius, Calvisius, Silana*: la îndemnul Iuniei Silana (vezi mai sus XI, 12, n. 11) Iturius și Calvisius fuseseră acuzatorii Agrippinei în procesul ce i l-a intentat Nero după uciderea lui Britanicus; Agrippina triumfase atunci asupra acuzatorilor ei care avură de suferit crude represalii.

lui cîtă evlavie au toţi pentru dînsul. Totodată, cer învoirea să păşească ei în fruntea alaiului. Iar rîvna pe care o află acolo întrecea cu mult făgăduielile lor : triburile[30] îi ies în întîmpinare, Senatul, îmbrăcat de sărbătoare, şiruri-şiruri de femei şi de copii rînduiţi după sex şi după vîrstă şi, pretutindeni pe tot drumul lui, tribune, clădite în amfiteatru, de parcă ar fi stat să privească la un triumf. Ţanţoş atunci, biruitorul slugărniciei generale urcă în Capitoliu, se închină la zei şi se lasă în voia tuturor patimilor, care, abia ţinute în frîu de respectul faţă de maică-sa, oricum va fi fost ea, îşi întîrziaseră izbucnirea.

[30] *Triburile :* aici, reprezentanţii fiecărui *trib* (populaţia fiecărui district al Romei).

XV, 33—44.

Arde Roma.

33 În vremea consulilor Caius Laecanius și Marcus Licinius[1], Nero era din zi în zi mai chinuit de dorința de a se arăta pe scena unui teatru public. Pînă atunci cîntase doar în palat și în grădini, pe la Iuvenalii[2], sărbători pe care nu le ținea în mare cinste, fiindcă adunau puțină lume și erau prea mărunte pentru o voce atît de puternică[3]. Neîndrăznind, totuși, să înceapă cu Roma, alese Neapolis-ul, ca fiind un oraș grecesc[4]: acolo avea să-și facă debutul, pentru ca, trecînd apoi în țara aheilor[5] și cîștigîndu-și strălucitele cununi[6] de străveche slavă, să se înapoieze cu crescută vază și să smulgă ropotele de aplauze ale romanilor. Așadar un buluc de băștinași, locuitorii coloniilor și municipiilor învecinate, ademeniți de zvonul acestui eveniment, alaiul cezarului, alcătuit din curteni și din tot felul de slujbași, ba chiar și cîteva manipule de ostași umplură pînă-n vîrf teatrul din Neapolis.

---

[1] *In vremea consulilor... Laecanius și Licinius :* în anul 64.

[2] *Iuvenalii :* sărbătorile tinerimii ; adaose de Caligula după saturnale.

[3] *O voce atît de puternică :* expresia e ironică : vocea lui Nero era, în realitate, firavă și lipsită de sonoritate.

[4] *Un oraș grecesc :* Neapolis era o colonie romană din Cumae, întemeiată cîndva de grecii veniți din Chalcis (Eubeea) ; poate că și aici e o ironie a lui Tacitus și fraza trebuie înțeleasă : „unde domnea spiritul grecesc — evident superior nepricepuților de la Roma."

[5] *Țara aheilor :* Grecia.

[6] *Strălucitele cununi :* cununile decernate învingătorilor în cele 4 mari jocuri grecești.

34 Acolo se întîmplă o piază-rea, după socotinţa celor mai mulţi, iar după a lui mai curînd un semn bun, o dovadă a priinţei zeilor: după ieşirea poporului, teatrul, gol, se nărui fără a vătăma pe nimeni. Alcătui deci cîntări de mulţumire zeilor, slăvind fericitul sfîrşit al acestei nenorociri, şi, cu gîndul să treacă Marea Adriatică, se opri, în drum, la Beneventum [7], unde Vatinius [8] dădea un măreţ spectacol de gladiatori. Vatinius era una dintre cele mai scîrnave mutre ale acestei curţi domneşti: crescut într-o dugheană de ciubotar [9], pocit la trup şi făcînd nişte cabazlîcuri de măscărici, fusese luat întîi ca să fie caraghiosul lor, dar apoi, tot bîrfind verzi şi uscate pe socoteala oamenilor de bine, se săltase într-atîta, încît îi depăşea chiar şi pe ticăloşi cu trecerea lui, cu averea şi cu puterea de a face rău.

35 Luînd parte la aceste jocuri, Nero nu-şi încetă nici în toiul petrecerilor fărădelegile. Astfel, în aceste zile fu silit să moară Torquatus Silanus [10], pentru că era un mădular al strălucitei stirpe Iunia şi, pe deasupra, se fălea cu un străbunic ca August. Pîrîşilor li se porunci să-l scoată vinovat că-şi risipeşte averea cu danii şi că singura lui nădejde e într-o răzmeriţă, ba chiar că ţine liberţi pe care-i numeşte *ab epistulis* [11], *a libellis* [12] şi *a rationibus* [13], dregătorii ale puterii supreme la care însuşi năzuieşte. Apoi liberţii lui cei mai de credinţă fură puşi în lanţuri şi ridicaţi. Iar Torquatus, în pragul

---

[7] *Beneventum:* patria lui Orbilius, profesorul lui Horaţiu; există şi astăzi cu acelaşi nume.

[8] *Vatinius:* vezi *Istorii*, I, 37, n. 24.

[9] *Ciubotar:* Iuvenal (V, 46) îl numeşte *„Beneventanus sutor"* (cîrpaci de Benevent).

[10] *Decimus Iunius Torquatus Silanus:* consul în 53, fratele lui Lucius şi Marcus Silanus (vezi mai sus XIII, 14, n. 12).

[11] *Procurator ab epistulis:* căpetenia departamentului care avea în competenţă dispoziţiile imperiale.

[12] *Procurator a libellis:* vezi mai sus XI, 29, n. 2.

[13] *Procurator a rationibus:* vezi mai sus XI, 29, n. 4.

osîndei, își taie vinele brațelor. Nero nu se lăsă așteptat și rosti, după obiceiul lui, o cuvîntare, precum că oricît ar fi fost acela de vinovat și oricît i-ar fi fost de întemeiată îndoiala că se va putea apăra, ar fi trăit, totuși, dacă s-ar fi încrezut în îndurarea judecătorului.

36 Nu mult după aceea, uitînd deocamdată (nu se știe de ce) de Grecia, se înapoie la Roma, frămîntînd în taină gîndul provinciilor orientale, și mai cu seamă al Egiptului. Declară apoi, printr-un edict, că lipsa lui nu va fi îndelungată și că siguranța și bunăstarea republicii vor rămînea neatinse, și, înainte de a pleca, urcă în Capitoliu. Se închină acolo la zei, dar, cînd păși în templul Vestei, îl apucă dintr-o dată un tremurici din toate mădularele, sau că l-a speriat chipul zeiței, sau că amintirea ticăloșiilor sale nu-l lăsa niciodată slobod de teamă. De atunci își părăsi planurile, zicînd într-una că la el nimic nu atîrnă mai greu decît dragostea de țară: a văzut fețele abătute ale cetățenilor, îi aude plîngînd într-ascuns că purcede la un drum așa de lung, pe ei, care suferă și cînd lipsește doar cîteva zile, deprinși cum sînt să înfrunte mai dîrz toanele sorții atunci cînd îl văd înaintea ochilor. Așadar, precum în legăturile de familie predomnește aplecarea către cel care ți-e mai aproape, tot astfel poporul roman are drepturi depline asupra lui, și, dacă ei îl opresc, el e dator să se supună. Aceste cuvinte și altele asemenea fură pe placul plebei, ahotnică[14] de distracții și care — grija ei cea mai mare — se temea să nu ducă lipsă de grîu dacă pleacă împăratul. Senatul și căpeteniile nu mai știau ce să creadă, dacă e mai fioros de departe, sau de aproape; pînă la urmă, ca întotdeauna în marile spaime, se temeau să nu se întîmple ceva mai rău.

---

[14] *Ahotnic*: doritor, lacom.

37 Nero, pentru a întări credința că nimic nu-i e așa de drag ca Roma, dădea ospețe în locurile publice și se purta de parcă întreg orașul ar fi fost palatul lui. Nici una n-a rămas de poveste prin luxul ei ca deocheata petrecere pusă la cale de Tigellinus [15] și pe care o voi pomeni ca pe o pildă, ca să nu fiu nevoit să vorbesc încă o dată și încă o dată despre aceleași deșănțări. Se fabrică, deci, pe eleșteul lui Agrippa [16] un planșeu plutitor, care, cu ajutorul altor nave, se plimba pe apă, împreună cu ospățul ce-l găzduia pe punte. Navele erau dichisite cu aur și cu fildeș, iar vîslașii se alcătuiau din puști [17], rînduiți după vîrsta și după meșteșugul stricăciunii lor. Strînseseră acolo păsări și dobitoace din țările cele mai felurite, pînă la peștii din Ocean. Pe iezăturile eleșteului se ridicau lupanare ticsite cu doamne de neam, iar pe malul din față se vedeau tălanițe în pielea goală. La început fură doar cîteva schime și dansuri obscene, apoi însă, pe măsură ce întunericul creștea, toată pădurea de alături, toate casele dimprejur răsunau de cînturi și sclipeau de lumini. Nero, spurcat cu toate cele îngăduite și neîngăduite, nu mai era străin de nici o stricăciune; doar o singură blestemăție n-o făptuise încă: după cîteva zile, alegîndu-și, din această ciurdă de procleți, pe un oarecare Pythagoras, se mărită cu el, cu toată pompa unei nunți. Horbota de mireasă împodobi capul împăratului, se trimiseră auspiciii [18] și zestrea, patul nupțial și faclele se dădură în priveliște, toate cîte pînă și muierea le închide în bezna nopții.

---

[15] *Ofonius Tigellinus*: vezi mai sus, *Istorii*, I, 24, n. 5.

[16] *Eleșteul lui Agrippa*: una dintre realizările lui M. Vipsanius Agrippa (general al lui August și ginerele lui), care adusese numeroase transformări și înfrumusețări Romei, în special în Cîmpul lui Marte.

[17] *Puști*: copii care, în destrăbălările clasei dominante de la Roma, făceau funcția de pederaști pasivi.

[18] *Auspicii*: martorii religioși ai ceremoniei nupțiale.

38 Pe urmă s-a petrecut catastrofa; dacă la mijloc a fost întîmplarea sau lucrătura domnitorului nu știu (căci izvoarele dau ambele versiuni), oricum însă, din toate pîrjolurile cîte au dat peste acest oraș, nici unul n-a fost atît de cumplit și de năprasnic. Izbucnit întîi și-ntîi în părțile circului, și anume în locurile învecinate cu muntele Palatin și cu muntele Caelius, unde prăvăliile erau pline de mărfuri care i-au hrănit flacăra, focul, aprig din primele lui clipe și mînat și de vînt, cuprinse curînd toată întinderea circului. Căci nici case împrejmuite, nici temple îngrădite cu ziduri, într-un cuvînt, nimic nu-i făcea zăbavă. Hoinărind cu turbare, pustii întîi cîmpia, se ridică apoi spre locurile mai înalte, coborî iarăși spre părțile de jos, repeziciunea cu care se întindea dezastrul luînd-o înaintea oricărui mijloc de apărare, și ajutat și de ulițele strîmte, întortocheate și fără nici o socoteală, cum erau în Roma de odinioară. Și, pe deasupra, strigătele de groază ale femeilor, ale bătrînilor împovărați de ani și ale copiilor cruzi de zile, oamenii care căutau să se salveze pe ei sau pe ceilalți, trăgînd după sine pe cei nevolnici sau așteptîndu-i, unii abia mișcîndu-se, alții gonind ca loviți de streche, totul era o piedică. O clipă de priveai înapoi, văpaia te cuprindea din lături sau din față și, dacă răzbeai puțin mai încolo, vedeai că flăcările au înghițit și locul acela, dădeai peste aceeași nenorocire în colțurile pe care le credeai cele mai ferite. Pînă la urmă, nemaiștiind de ce să fugă și încotro să se îndrepte, oamenii umpleau drumurile și se culcau în cîmp; unii, care-și prăpădiseră tot avutul, pînă și pîinea zilnică, alții de mila celor dragi pe care nu-i putuseră scăpa muriră cu zile. Și nimeni nu îndrăznea să stăvilească focul, căci se auzeau numeroase glasuri amenințătoare care opreau stingerea, iar alții, strigînd că așa li s-a poruncit, arun-

cau fățiș torțe aprinse, fie ca să prade mai în voie, fie că aveau într-adevăr îndreptare s-o facă.

39 În vremea aceasta, Nero, care se afla la Antium, nu se întoarse la Roma decît atunci cînd pîrjolul se apropie de casa pe care și-o clădise ca să unească Palatiul cu grădinile lui Mecena. Totuși, focul nu a putut fi împiedicat să mistuie și Palatiul, și casa, și împrejurimile toate. Dar ca o mîngîiere pentru norodul pribeag și rămas de izbeliște, deschise Cîmpul lui Marte și monumentele lui Agrippa, ba chiar și înseși grădinile lui [19], și puse de se ridicară barăci care să adăpostească gloatele de nevoiași; aduse alimente de la Ostia și din municipiile învecinate și scăzu prețul grîului pînă la trei sesterți. Dar toate acestea, deși menite să fie pe placul mulțimii, nimeriră alături de țintă, căci se lățise zvonul că, în clipele cînd Roma ardea în flăcări, el se suise pe scena lui din palat [20] și cîntase pieirea Troiei [21], căutînd, în străvechile catastrofe, icoana restriștei de-acum.

40 Abia în ziua a șasea pîrjolul fu stăvilit la poalele Esquiliilor [22], doborîndu-se pe o uriașă întindere clădirile, astfel încît neostoita lui lăcomie să nu mai întîlnească în cale decît cîmpul gol și, ca să zic așa, pustiul văzduhului. Abia ce se mai domolise spaima, abia mai prinsese ceva inimă norodul, și focul răbufni din nou, într-un cartier mai puțin înghesuit, astfel încît jertfele omenești nu mai fură așa de numeroase, dar templele zeilor și porticele de petrecere lăsară în urma lor un gol și mai nemărginit. Acest pîrjol fu luat la ochi mai mult decît celălalt, căci izbucnise de la niște case

[19] *Grădinile lui*: grădinile lui Nero se aflau pe colina Vaticană, pe celălalt mal al Tibrului.

[20] *Pe scena lui din palat*: după unii autori, pe terasa palatului său (așa-zisul turn al lui Mecena).

[21] *Pieirea Troiei*: poem alcătuit de Nero.

[22] *Esquilii*: cartier în Roma, situat în partea de est a orașului, la poalele colinei Esquilina.

ale lui Tigellinus, din cartierul Aemilian [23], și umbla bănuiala că Nero năzuie la slava de a clădi un oraș nou, pe care să-l boteze cu numele lui. Roma se împarte în paisprezece cartiere: patru scăpară nevătămate, trei arseră pînă în temelii, iar în celelalte șapte abia se mai vedea pe ici, pe colo cîte o urmă de casă, surpată și pe jumătate scrumită.

41 Cîte au fost casele, insulele [24] și templele nimicite nu e lesne de numărat; dar cele mai vechi lăcașuri sfinte, cel pe care Servius Tullius îl ridicase Lunei [25], altarul cel mare și sanctuarul închinat de arcadianul Evandru lui Hercules Praesens [26], templul menit de Romulus lui Jupiter Stator [27], palatul lui Numa și Capiștea Vestei [28], cu penații poporului roman [29], fură prefăcute în cenușă; afară de acestea, comorile cucerite în atîtea și atîtea biruințe, splendorile artei grecești, în sfîrșit operele marilor scriitori, în exemplare străvechi și necorupte [30], astfel încît, cu toată frumusețea orașului ce începea să renască, bătrînii nu puteau uita aceste pierderi nenumărate și de neînlocuit. Sînt unii care au băgat de seamă că focul a izbucnit în a paispre-

[23] *Cartierul Aemilian:* suburbie a Romei, aflată dincolo de poarta Flaminia, între Capitoliu și Quirinal; Tigellinus avea aici numeroase case de raport.

[24] *Insule:* se numeau astfel grupurile de case (de obicei închiriate) lipite între ele și înconjurate cu loc viran.

[25] *Templul Lunei:* se afla pe Aventin.

[26] *Sanctuarul... lui Hercules Praesens:* ridicat, după legendă, de Evandru (căpetenie a arcadienilor, întemeietor al unei colonii în Latium) după moartea lui Cacus, fiul lui Vulcan, biruit de Hercule.

[27] *Templul... lui Jupiter Stator:* ridicat, după legendă, de Romulus, după biruința asupra lui Tatius și a sabinilor.

[28] *Palatul lui Numa* (Numa Pompilius, cel de-al doilea rege legendar al Romei) și *Capiștea Vestei* (zeița focului și a căminului): cele două clădiri erau lipite una de alta.

[29] *Penații poporului roman:* se numeau astfel diversele talismane (statui și alte simboluri de metal și argilă) socotite a fi protectoare ale Romei și conservate în templul Vestei.

[30] *Necorupte:* de greșelile ulterioare ale copiștilor.

zecea zi înainte de calendele lui august[31], adică în aceeași zi în care senonezii au luat și au pîrjolit Roma[32]. Alții au mers cu cercetările atît de departe, încît au socotit că între primul și al doilea incendiu este un număr egal de ani, de luni și de zile[33].

42 Altminteri, Nero se folosi de prilejul năruirii patriei și-și ridică un palat unde nestematele și aurul, lux care devenise obișnuit și la îndemîna oricui, nu mai erau nici o minune pe lîngă parcurile, eleșteele, tainițele artificiale, crîngurile alternînd cu esplanadele și cu perspectivele, gîndite și înfăptuite de Severus și de Celer[34], a căror îndrăzneață închipuire punea la încercare mijloacele artei în cele tăgăduite de natură și care dădeau iama în haznalele domnitorului. Se legaseră, într-adevăr, să-i sape un canal navigabil de la lacul Avernus[35] și pînă la gurile Tibrului, de-a lungul unor dealuri sterpe sau prin zidul de munți. Și, ca să-l alimenteze, nu întîlnea nici un fir de apă pînă la mlaștinile Pomptine[36], celelalte locuri fiind toate povîrnite sau uscate; chiar dacă ar fi izbutit să răzbească, ar fi fost muncă peste puterile omenești, pentru o prea puțină pricină. Totuși Nero, care poftea cele mai năstrușnice lucruri, se strădui să străpungă crestele de lîngă Avernus, și pînă în ziua de azi mai dăinuie urmele nădejdilor lui deșarte.

---

[31] *A paisprezecea zi...* : adică la 17 iulie.

[32] *Senonezii... au pîrjolit Roma* : e vorba de invazia galilor senonezi, din anul 390 (sau 387) î.e.n. ; vezi mai sus Tit Liviu, V, 47-49.

[33] *Un număr egal de ani...* : 418 ani + 418 luni + 418 zile dau, aproximativ, 454 de ani, cîți s-au scurs între incendiul din 390 î.e.n. și acesta din anul 64 e.n.

[34] *Severus și Celer* : desigur doi iscusiți arhitecți.

[35] *Lacul Avernus* : se afla în Campania, aproape de orașul Cumae.

[36] *Mlaștinile Pomptine* : o întinsă cîmpie joasă, în sud-vestul vechiului Latium, străbătută de numeroase ape.

43 Pe de altă parte, în oraş, locul rămas gol pentru locuinţe n-a mai fost clădit, ca după pîrjolul galilor, de-a valma şi la întîmplare, ci cartierele fură aliniate, străzile lărgite, înălţimea caselor stăvilită, se deschiseră curţi şi se ridicară portice care să ocolească faţada insulelor. Aceste portice Nero făgădui să le clădească cu cheltuiala lui şi să le dea proprietarilor terenurile de construcţie gata curăţate. Adăugă şi premii pe măsura rangului şi averii fiecăruia, şi puse soroc în care să-şi dea gata casele şi insulele ca să le poată dobîndi. Dărîmăturile hotărî să se arunce în mlaştinile de la Ostia; vasele care urcau Tibrul cu grîne coborau încărcate cu moloz. O parte anume din fiecare casă fu încheiată fără lemn, cu bolovani de Gabii şi de Alba, căci aceste pietre sînt rezistente la foc. Zidurile comune fură interzise, fiecare casă trebuind să-şi aibă împrejmuirea ei. Orîndui ca apa pe care unii cetăţeni îşi îngăduiau s-o întoarcă din drum să curgă mai îmbelşugat şi în mai multe locuri, la îndemîna tuturor, şi-i puse străjeri. În sfîrşit, hotărî ca tot omul să ţină la vedere tot ce trebuie pentru stingerea focului. Aceste rînduieli, primite pentru folosul lor, aduseră şi un spor de frumuseţe noului oraş. Erau, totuşi, unii care socoteau vechea închipuire a oraşului mai prielnică şi mai sănătoasă, căci străzile înguste şi casele înalte erau mai puţin năpădite de dogoarea soarelui, pe cînd acum în pieţele acestea deschise, neocrotite de nici un petic de umbră, arşiţa era şi mai înăbuşitoare.

44 Acestea fură măsurile îngăduite de prevederea omenească. Încercară apoi să-şi cîştige îndurarea zeilor: cercetară cărţile sibiline[37], potrivit cărora se îndreptară rugăciuni către Vulcan[38], Ce-

[37] *Cărţile sibiline:* oracolele Sybillei, strînse într-o lucrare revăzută din ordinul lui August şi conservate în templul lui Apollo; paza şi consultarea lor era încredinţată colegiului de cvindecemviri.

[38] *Vulcan:* zeul focului.

res[39] şi Proserpina[40]; matroanele se închinară Iunonei[41], întîi în Capitoliu, apoi la ţărmul mării celei mai apropiate, din care, scoţînd apă, stropiră templul şi statuia zeiţei, iar nevestele săvîrşiră sellisterne[42] şi priveghiuri. Dar nici strădaniile omeneşti, nici dărnicia domnitorului şi nici slujbele de înduplecare a zeilor nu puteau astupa gura lumii, încredinţată că focul fusese pus după poruncă. [...]

---

[39] *Ceres*: zeiţa grînelor şi a secerişului; invocată ca zeiţă a pămîntului pe care se ridica noul oraş.

[40] *Proserpina*: zeiţa Infernului, fiica lui Ceres.

[41] *Iuno, Iunona*: zeiţa căsniciei şi a dragostei curate.

[42] *Sellisterne*: ospeţe rituale în timpul cărora statuia zeiţei respective era aşezată pe un scaun.

XV, 48—70.

Conspirația lui Piso. Seneca în fața morții.

48 Veniră apoi la consulat Silius Nerva și Atticus Vestinus [1], în vremea unei conspirații care abia se înfiripă, și se și întinse. În rîndurile ei intraseră care mai de care senatori, cavaleri, ostași, ba chiar și femei, atît din ură pentru Nero, cît și din aplecare pentru Caius Piso. Pogorîtor din ginta Calpurnia și încuscrit, prin nobilul său părinte, cu numeroase familii ilustre, acesta se bucura de o strălucită trecere la norod, datorită virtuților sale, sau a ceea ce era luat drept virtute. Într-adevăr, elocvența și-o închinase ocrotirii cetățenilor, avea mînă largă față de prieteni, și chiar cu necunoscuții se arăta săritor și plin de îndatorință; la acestea se adăugau și darurile norocului: o statură falnică și un chipeș obraz. Altminteri, departe de deprinderile aspre, departe de a-și drămui desfătările, își îngăduia un trai ușor, pe picior mare și cu destule prisosuri, ceea ce era făcut să placă multora care, îndulciți la vicii, nu vor ca puterea supremă să fie țeapănă și din cale afară de severă.

49 Uneltirea nu porni de la vreo năzuință de-a lui, totuși mi-ar fi greu să arăt cine i-a făcut începutul, în mintea cui s-a iscat un gînd așa de larg împărtășit. Cei mai hotărîți au fost Subrius Flavius, tribunul unei cohorte pretoriene, și sutașul Sulpicius Asper: a dovedit-o dîrzenia cu care au murit.

[1] *La consulat Silius Nerva și Atticus Vestinus*: în anul 65.

Annaeus Lucanus [2] şi Plautius Lateranus [3] puseră tot focul lor de ură; pe Lucan îl însufleţea un temei personal: ca să-i înăbuşe vîlva, Nero îl oprise să-şi mai arate versurile, potrivindu-se, în deşertăciunea lui, cu dînsul; pe Lateranus, consul designat, nu-l aduse în tovărăşie nici un gînd de răzbunare, ci doar dragostea de ţară. Iar Flavius Scaevinus şi Afranius Quintianus, amîndoi cu rangul de senatori, se înhămară printre cei dintîi la o atît de însemnată ispravă, cu tot numele lor cel rău: căci Scaevinus avea o inimă vlăguită de dezmăţ şi-şi ducea zilele dospind în lîncezeală, iar Quintianus, ajuns de pomină pentru destrăbălările trupului său, fusese batjocorit de Nero în nişte stihuri de ocară şi umbla să-şi răzbune jignirea.

50 Tot vorbind aşadar între dînşii şi cu prietenii de nelegiuirile domnitorului, precum şi că, apropiindu-se sfîrşitul domniei, trebuie ales cineva care să mîntuie ţara ajunsă la rîpă, îşi sporiră rîndurile cu Claudius Senecio [4], Cervarius Proculus [5], Vulcacius Araricus, Iulius Augurinus, Munatius Gratus, Antonius Natalis, Marcius Festus, toţi cavaleri romani. Dintre dînşii, Senecio, care se număra printre obişnuiţii din cea mai nemijlocită apropiere a lui Nero, mai păstra şi acum chip prietenesc, ceea ce îl punea în şi mai mare primejdie; Natalis era părtaşul tuturor tainelor lui Piso; ceilalţi îşi căutau nădejdea într-o răsturnare a lucrurilor. Pe lîngă Subrius şi Sulpicius, de care pomenii mai sus, se mai adăugară şi alte braţe de ostaşi, Gavius Silvanus şi Statius Proxumus, tribuni de cohorte pretoriene, precum şi sutaşii Maximus Scaurus şi Venetus Paulus. Puterea cea mare părea să fie însă la

---

[2] *Marcus Annaeus Lucanus*: poet, autorul poemului *Pharsalia*.

[3] *Plautius Lateranus*: vezi mai sus, XI, 36, n. 21.

[4] *Claudius Senecio*: vezi mai sus, XIII, 12 şi n. 4.

[5] *Cervarius Proculus*: ca şi celelalte personaje, cunoscut numai din această povestire.

prefectul Faenius Rufus [6], lăudat pentru viaţa şi numele lui bun şi pe care, prin cruzimile şi neruşinarea lui, Tigellinus îl rămăsese în inima domnitorului, încărcîndu-l cu ponoase, şi-l făcuse de cîteva ori să ştie ce-i frica, înfăţişîndu-l ca pe un ibovnic al Agrippinei, mînat de dorul s-o răzbune. Cînd văzură aşadar uneltitorii că pînă şi un prefect al pretoriului s-a dat de partea lor, mărturisindu-şi însuşi, în repetate rînduri, credinţa, prinseră la inimă şi începură să chibzuiască despre ceasul şi locul omorului. Se spunea că lui Subrius Flavius îi trăsnise încă mai demult în minte să-l atace pe Nero cînd cînta pe scenă sau cînd ardea palatul şi el alerga bezmetic de colo pînă colo, în beznă şi fără nici o strajă. Aici prilejul singurătăţii, dincolo tocmai marea de oameni, cel mai frumos martor al unei asemenea isprăvi, îi înflăcăraseră inima; îl opri însă frica de pedeapsă, veşnica vrăjmaşă a marilor încercări.

51 În vremea aceasta, pe cînd conjuraţii dau zi după zi, amînîndu-şi şi nădejdile şi teama, o anume Epicharis, care nu se ştie cum le-a dat de rost (căci pînă atunci nici habar n-avea de vreo îndeletnicire cinstită), îi îmbărbăta într-una şi-i probozea; pînă la urmă, sastisită de încetineala lor şi aflîndu-se în Campania, încearcă să le clatine căpeteniilor flotei de la Misenum credinţa şi să-i prindă în lanţul uneltirii — şi iată cum începu: era în flota aceea unul Volusius Proculus, căpitan de corabie, care fusese părtaş la uciderea Agrippinei şi care socotea că, faţă de însemnătatea fărădelegii, nu fusese înaintat cum i s-ar fi cuvenit. Acesta, fie că se cunoştea mai demult cu femeia, fie că se împrieteniseră de curînd, îi destăinuie îndatoririle pe care i le făcuse lui Nero şi nerecunoştinţa cu care fusese răsplătit, se plînge apoi şi-şi arată hotărîrea de a se

[6] *Faenius Rufus*: prefect pretorian; împreună cu Tigellinus cade în disgraţie după retragerea lui Seneca.

răzbuna dacă s-ar ivi o împrejurare prielnică, pînă cînd îi dă nădejde aceleia că-l poate cîştiga, trăgînd şi pe alţii după dînsul. Ajutorul flotei nu era de lepădat, şi nici puţine prilejurile, căci Nero avea deosebită plăcere să se plimbe pe mare, la Puteoli[7] şi la Misenum. Aşadar Epicharis nu-i taie vorba, ci înşiră pe rînd toate nelegiuirile domnitorului, zicînd că nici Senatul, nici poporul nu mai poate nimic, dar că s-a pus la cale ca nimicirea republicii să fie pedepsită : el să fie gata să-i dea o mînă de ajutor, să-şi atragă de partea lui pe ostaşii cei mai viteji şi să ştie că-l aşteaptă o vrednică răsplată. Ascunse, totuşi, sub tăcere numele conjuraţilor, şi astfel dezvăluirile lui Proculus rămaseră zadarnice, deşi repetă cuvînt cu cuvînt lui Nero tot ce auzise. Într-adevăr, aducînd-o şi punînd-o faţă în faţă cu pîrîşul, Epicharis respinse cu uşurinţă nişte învinuiri pe care nici un martor nu le sprijinea. Fu, totuşi, oprită, căci bănuia Nero că fum fără foc nu iese.

52 Iar conjuraţii, tulburaţi de teama trădării, hotărîră să grăbească omorul şi să-l făptuiască la Baiae, la conacul lui Piso, unde cezarul, fermecat de frumuseţile locurilor, venea adesea, ţinîndu-se de băi şi de ospeţe, fără străjeri şi slobod de orice stînjeneală a rangului său. Dar Piso se împotrivi, aducînd ca pretext că ar fi o mîrşăvie ca, prin omorul unui domnitor, oricum va fi fiind el, să spurce cu sînge preasfînta masă şi zeii ospitalieri[8]; mai curînd la Roma — zicea — în palatul acela urît de toţi şi clădit din pleanul[9] luat de la cetăţeni, sau într-un loc public trebuie împlinită o faptă gîndită spre binele republicii. Pe faţă aşa vorbea, însă teama lui ascunsă era ca nu cumva Lucius Si-

---

[7] *Puteoli* : port în Campania, azi Puzzoli.

[8] *Zeii ospitalieri* : zeii despre care se credea că patronează ospeţele

[9] *Plean* : pradă de război.

lanus[10], căruia străvechiul lui neam și învățătura primită de la Caius Cassius[11], dascălul lui, îi deschidea calea tuturor măririlor, să apuce puterea pe care ar fi fost gata să i-o dea cei străini de uneltire și cei care ar fi prins milă de Nero, mort de năprasnă. Mulți credeau că Piso se ferea și de firea aprigă a consulului Vestinus, în stare să învie vechea libertate, sau să aleagă el un alt împărat și să-i dea puterea, ca pe o danie din parte-i. Căci Vestinus nu era părtaș al conspirației, deși Nero, sub cuvîntul acestei acuzații, și-a săturat toată vechea lui ură împotriva bietului nevinovat.

53 În cele din urmă hotărîră să-și îndeplinească planul la jocurile de circ, în ziua închinată Cererei[12], căci cezarul, care ieșea rar, stînd mai mult închis în casă sau în grădinile lui, era nelipsit de la plăcerile circului; în veselia spectacolului, se ajungea mai lesne pînă la dînsul. Își rînduiseră astfel atacul, încît Lateranus, ca și cum i-ar fi cerut un ajutor pentru casa lui, să cadă, rugător, la genunchii domnitorului, să-l trîntească jos pînă a nu băga de seamă și să-l grămădească sub el, căci era inimos și foarte voinic Lateranus; atunci, doborît și imobilizat, tribunii, sutașii și toți ceilalți, fiecare după îndrăzneala lui, să dea năvală și să-l ucidă. Cea dintîi lovitură o cerea pentru el Scaevinus, care scosese pe furiș un jungher din templul închinat, în orașul Ferentinum[13] zeiței Salus, sau, cum spuneau alții, Fortunei, și-l purta cu sine ca pe o sculă menită unei isprăvi mărețe. În vremea aceasta, Piso avea să aștepte la templul Cererei,

[10] *Lucius Silanus :* fiul lui M. Iunius Silanus, consul în 46, ucis de Agrippina în 55, în vreme ce era proconsul în Africa.

[11] *Caius Cassius Longinus :* celebru prin studiile lui de jurisprudență.

[12] *Ziua închinată Cererei :* zeiței Ceres ; 19 aprilie.

[13] *Ferentinum :* oraș (azi ruinele de la Ferento) în Etruria ; aci se afla templul închinat divinității etrusce Nortia, pe care unii o identificau cu Salus (zeița sănătății și a salvării), iar alții cu Fortuna (zeița norocului și a izbîndei).

unde prefectul Faenius împreună cu ceilalți aveau să treacă să-l ia și să-l ducă la tabără, însoțiți de Antonia, fiica cezarului Claudiu, care să-i cîștige priința trupelor; așa povestește Plinius[14]. Oricare ar fi adevărul cu privire la această versiune, n-am vrut s-o tăinuiesc, deși pare greu de crezut ca Antonia să-și fi împrumutat numele și să se fi pus în primejdie luîndu-se după o nălucă[15], sau ca Piso, cunoscut că-și iubea nevasta[16], să-și fi dat cuvîntul pentru o altă căsătorie, afară doar dacă pofta de a stăpîni nu e mai aprigă decît toate celelalte simțăminte.

54 Printre atîția conjurați, deosebiți ca rang, ca vîrstă și ca sex, bogați și săraci, e de minune cît de multă vreme au rămas ascunse toate. Pînă la urmă, vînzarea porni din casa lui Scaevinus. În ajunul zilei de atac, acesta, după o lungă convorbire cu Antonius Natalis, se întoarse acasă, își pecetlui testamentul și, scoțînd din teacă jungherul de care vorbii mai sus, se plînse că vremea l-a tocit și porunci să-l tragă pe cute și să-i facă un vîrf ca de ac. Dă și această treabă pe seama libertului Milichus. Totodată, întinse o masă și mai îmbelșugată ca de obicei; sclavilor care-i erau mai dragi le dărui libertatea, și celorlalți bani. El însuși se arătă mohorît și plin de gînduri grele, deși căuta să pară vesel, prin fel de fel de vorbe fără nici o noimă. Apoi îl pune pe același Milichus să pregătească fețe pentru răni și toate cele de trebuință pentru a opri sîngele, fie că libertul știa de conspirație și-și păstrase pînă atunci credința, fie că, precum povestesc cei mai mulți, nu știa nimic și abia atunci i s-au trezit bănuielile. Într-adevăr, cînd sufletul

[14] *Caius Plinius Secundus* (zis cel Bătrîn): celebru naturalist și istoric, mort în catastrofa erupției Vezuviului (79).

[15] *Nălucă*: speranța himerică de a ajunge la tron măritîndu-se cu Piso.

[16] *Își iubea nevasta*: vezi mai jos, sfîrșitul cap. 59.

acesta de rob începu să socotească prețul vînzării, nu mai zări în fața ochilor decît comori și putere și-și uită dintr-o dată și de datorie, și de viața patronului, și de libertatea ce-o dobîndise de la dînsul. Ba luase sfat și de la nevastă-sa, sfat muieresc și cu atît mai mișelnic, căci mersese pînă-ntr-acolo încît băgă groaza într-însul, zicînd că mulți liberți și sclavi au fost de față și au văzut totul; tăcerea unuia singur nu va folosi la nimic, dar răsplata va fi numai pentru acela care va da cel dintîi lucrurile pe față.

55 Așadar, cum se crăpă de ziuă, Milichus merge ață la grădinile lui Servilius[17]. Oprit la intrare, îi dă zor într-una că aduce vești mari și grozave, pînă cînd paznicii porții îl duc la Epaphroditus[18], libertul lui Nero, și acesta la Nero, căruia îi vădește o primejdie fulgerătoare, niște uneltitori cumpliți și toate celelalte pe care le auzise sau pe care le ghicea. Îi arată chiar și arma gătită să-l ucidă și cere să fie chemat pîrîtul. Ridicat de ostași, acesta își închipuie o apărare, zicînd că fierul cu care-l învinuiesc e un sfînt odor de familie, pe care-l ține în iatacul lui, și că libertul l-a furat de acolo; că filele testamentului și le-a pecetluit de mai multe ori, fără să ia în seamă ziua; bani și libertate le-a mai dăruit și altă dată sclavilor lui, și dacă acum s-a arătat mai mărinimos, e pentru că averea i s-a împuținat și pentru că se teme ca datornicii să nu-i atace testamentul; altminteri, ospețele i-au fost întotdeauna îmbelșugate și traiul înlesnit, nu tocmai pe placul unor judecători prea aspri; leacuri pentru răni nici gînd n-a avut să poruncească, dar, fiindcă a priceput că e cu neputință să-l înfunde cu niște fapte pe care le cunosc și alții, pîrîșul îi pune în

---

[17] *Grădinile lui Servilius*: se aflau între Palatin și poarta Ostiensis, aproape de Tibru.

[18] *Epaphroditus*: era *procurator a libellis*; el îi va ajuta lui Nero să se sinucidă; vezi mai jos Suetoniu, *Nero*, 47-49.

spate încă o vină, pe care el s-o denunțe, și la care singur el să fie și martor. Pune dîrzenie în aceste vorbe, ba chiar îl face afurisit și nemernic, cu atîta siguranță în glas și în priviri, încît pîra ar fi căzut, dacă Milichus n-ar fi fost dăscălit de nevastă-sa că Antonius Natalis a avut o lungă convorbire de taină cu Scaevinus și că amîndoi sînt prieteni apropiați de-ai lui Piso.

56 Îl aduc deci pe Natalis și-i cercetează pe fiecare în parte ce fel de sfat au ținut și despre ce anume. Atunci se iscă bănuiala, căci răspunsurile nu se loveau ; sînt puși în fiare. Înfățișarea caznelor, amenințarea lor îi birui ; totuși, Natalis, care cunoștea mai bine toată uneltirea și care era totodată și un acuzator mai abil, dezvălui el cel dintîi numele lui Piso, adăugînd apoi pe Annaeus Seneca, fie pentru că el îi făcuse legătura cu Piso, fie ca să-și cîștige îndurarea lui Nero, care, pornit împotriva lui Seneca, căuta orice meșteșug ca să-l prăpădească. Atunci, aflînd de mărturisirile lui Natalis, Scaevinus, la fel de nevolnic, sau gîndindu-se că de-acum toate sînt scoase în vileag și că nu mai e de nici un folos să tacă, îi dădu și pe ceilalți. Dintre aceștia, Lucanus, Quintianus și Senecio tăgăduiră îndelung ; pe urmă, amăgiți că vor scăpa de pedeapsă și ca să facă să li se ierte zăbava, numiră Lucanus pe maică-sa, Acilia, Quintianus pe Glitius Gallus și Senecio pe Annius Pollio, cei mai buni prieteni ai lor.

57 Între-acestea, Nero își aminti de Epicharis, întemnițată după pîra lui Volusius Proculus, și, socotind că un trup de femeie nu-i făcut să rabde durerea, porunci s-o pună la chinuri și s-o rupă în bucăți. Dar nici bicele, nici focul, nici mînia călăilor, cu atît mai înverșunată cu cît nu sufereau să-i înfrunte o muiere, n-o putură îndupleca să mărturisească. Astfel îndură ea cea dintîi zi de cazne. A doua zi, pe cînd o cărau la aceleași schin-

giuiri, în lectică (pentru că picioarele, zdrobite, n-o mai puteau duce), își desfăcu fîșia cu care era legată peste piept, alcătui un fel de juvăț, îl priponi zdravăn de bolta lecticii și, vîrîndu-și gîtul în laț, se lăsă în el cu toată greutatea trupului, pînă își curmă și puținul răsuflet pe care-l mai avea : pildă cu atît mai strălucită, cu cît o dădea o fostă roabă, o femeie care, într-o atît de aspră încercare, se punea pavăză pentru niște străini, pentru niște oameni pe care aproape că nu-i cunoștea, în vreme ce alții, născuți liberi, bărbați, cavaleri romani și senatori, își trădaseră, fără să fi îndurat nici o cazna, ființele cele mai dragi și cele mai apropiate. Căci nici chiar Lucanus, nici Senecio și nici Quintianus nu mai prididеau să-și vîndă tovarășii, sporind încă și încă spaima lui Nero, în ciuda străjilor nenumărate cu care se înconjurase.

58 Mai mult decît atît, înțesă zidurile, umplu pînă și marea și fluviul cu manipule, de parcă Roma însăși ar fi fost băgată la popreală. Prin piețe, prin case, ba chiar și prin sate și prin municipiile învecinate forfoteau pedestrași și călăreți, amestecați cu germani, care, ca străini, se bucurau de încrederea domnitorului. De acolo tîrau după dînșii șiruri nesfîrșite de oameni în lanțuri, pe care-i îngrămădeau la porțile grădinilor [19] și, cînd fură aduși la judecată, un zîmbet, o vorbă aruncată, o întîlnire întîmplătoare cu conjurații, sau dacă te aflaseși cu ei laolaltă la un ospăț, la un spectacol, totul era socotit ca o crimă ; pe lîngă întrebările cu care-i hărțuiau Nero și Tigellinus, îi strîngea tare și Faenius Rufus, pe care încă nu-l numise nimeni și care, ca să se creadă că nu știe nimic, era fără milă cu tovarășii lui. Iar Subrius Flavus, care era de față, întrebîndu-l printr-un semn dacă să nu tragă sabia și să săvîrșească omorul chiar acolo în

[19] *Porțile grădinilor* : grădinile lui Servilius, unde se afla împăratul.

plină cercetare, el dădu din cap că nu, tăindu-i avîntul cu care acela își pusese mîna pe plăsele.

59 După dezvăluirea conspirației, în vreme ce era ascultat Milichus, și Scaevinus încă mai șovăia, au fost cîțiva care îl îndemnară pe Piso să meargă în tabără[20], sau să se urce pe *rostra*[21] și să vadă în ce ape se scaldă oștenii și norodul. Dacă, ziceau ei, încercarea aceasta va izbuti să-i strîngă laolaltă pe conjurați, li se vor alătura și cei străini de uneltire, și iureșul acesta va stîrni oleacă de vîlvă, lucru prețios într-o răzmeriță. Pentru o asemenea împrejurare, Nero nu era pregătit. Chiar și cei mai viteji vor fi zăpăciți de o întîmplare atît de neașteptată, darămite ăst măscărici, cu Tigellinus al lui, și cu țiitoarele lor cu tot, vor îndrăzni ei, nu-i așa, să le stea împotrivă cu armele ? În focul încercării izbutesc adesea gînduri pe care cei mai puțin cutezători le-au socotit nesăbuite. Zadarnic nădăjduiește el tăcere și credință de la sufletele și trupurile atîtor tovarăși : caznele și răsplata sînt mai tari ca orice. Vor veni să-l lege și pe el și să-l dea unei morți nevrednice. Cîtă laudă ar fi, dimpotrivă, să piară îmbrățișînd cauza republicii, chemîndu-i pe cetățeni să mîntuie libertatea ! Chiar dacă ostașii nu l-ar asculta, chiar dacă norodul l-ar lăsa singur, și încă, răpindu-i-se viața, o asemenea moarte ar încuviința-o toți moșii și strămoșii lui. Dar toate acestea îl lăsară rece ; ieși cîteva clipe în oraș, apoi se închise în casă și-și întări sufletul pentru cele de apoi. Nu trecu mult, și sosi o ceată de ostași pe care Nero o alcătuise din recruți și din oameni intrați de curînd în slujbă : de ostașii vechi se temea să nu încline de partea uneltitorilor. Piso își dădu sufletul tăindu-și vinele brațelor. Făcu un testament plin de josnice lingușiri față de Nero, din iubire pentru nevastă-sa, o femeie decăzută, pe

---

[20] *În tabără* : în tabăra pretorienilor.

[21] *Rostra (tribuna rostrata)* : vezi mai sus, *Istorii*, I, 39, n. 26.

care numai de frumoasă ce era o scosese din casa unui prieten de-al lui. O chema Satria Galla, iar pe bărbatul ei dintîi, Domitius Silus; el cu nepăsarea lui, ea cu purtările-i neruşinate i-au stricat pe veci numele lui Piso.

60 Cel dintîi pieri apoi Plautius Lateranus, consul designat; răpunerea lui, Nero o adăugă la celelalte, şi anume atît de grabnic, încît nu-i îngădui nici să-şi îmbrăţişeze copiii, nu-i îngădui nici scurtul acela răgaz de a-şi alege singur moartea. Luat pe sus, dus la locul menit numai execuţiei sclavilor, pieri ucis de mîna tribunului Statius, dîrz şi tăcut, fără măcar să-l învinuiască pe tribun că e însuşi părtaş la uneltire.

Urmă moartea lui Annaeus Seneca, plăcută domnitorului mai presus de toate, nu că ar fi existat vreo dovadă că a făcut parte din uneltire, dar fiindcă Nero voia să biruie cu fierul acolo unde otrava dăduse greş[22]. Singur Natalis îl dăduse în vileag şi spusese doar atîta, că Seneca fiind bolnav, el fusese trimis să-l vadă şi să-l întrebe de ce nu vrea să-l primească pe Piso. Ar fi mai bine — zisese — să întreţină legături mai strînse amîndoi, prin întîlniri prieteneşti. Asemenea vizite reciproce — răspunsese Seneca — şi prea desele convorbiri n-ar fi spre folosul nici unuia din ei; altminteri însă, mîntuirea lui de bunăstarea lui Piso atîrnă. Gavius Silvanus, tribunul unei cohorte pretoriene, fu însărcinat să-i comunice acestea lui Seneca şi să-l cerceteze dacă recunoaşte cuvintele lui Natalis şi propriile lui răspunsuri. Din întîmplare sau anume, Seneca se înapoiase tocmai în ziua aceea din Campania şi trăsese la un conac al lui de la a patra piatră militară[23]. Aici veni, la căderea serii, tribunul şi împresură casa cu ostaşi;

---

[22] *Otrava dăduse greş*: după unii, Nero încercase cu un an în urmă să-l otrăvească pe Seneca.

[23] *La a patra piatră militară*: adică la vreo 6 km. de Roma.

Seneca stătea la masă cu soția lui, Pompeia Paulina, și cu doi prieteni, cînd Silvanus se înfățișă cu porunca domnească.

61 Dădu răspuns că Natalis fusese trimis la dînsul ca să-l întrebe în numele lui Piso de ce îl oprește să-l vadă, iar el se îndreptase că sănătatea îi e cam șubredă și că simte nevoia de liniște. N-avusese nici o pricină să pună viața unui ins oarecare mai presus de propria lui mîntuire, și nici nu-i stă în fire să umble cu lingușeli. Nimeni n-o știa mai bine ca Nero, care l-a cunoscut pe Seneca mai adesea ca pe un om liber, decît ca pe un suflet de rob. Cînd, de față cu Popeea și cu Tigellinus, sfetnicul de taină al tuturor cruzimilor împăratului, tribunul îi raportă aceste cuvinte, Nero întrebă dacă nu cumva Seneca se pregătește să-și curme singur zilele. Tribunul îl încredință că n-a băgat de seamă nici un semn de frică și că nici vorba, nici chipul lui nu erau ale unui om abătut. I se dă atunci poruncă să se întoarcă și să-i vestească osînda de moarte. Povestește Fabius Rusticus[24] că tribunul nu s-a înapoiat pe același drum pe care venise, ci a ocolit pe la prefectul Faenius și, după ce i-a înfățișat poruncile cezarului, l-a întrebat dacă să le dea ascultare : acesta l-a îndemnat să le împlinească fără întîrziere, căci un val de blestemată mișelie îi înecase pe toți. Într-adevăr, Silvanus, părtaș el însuși la conspirație, sporea acum nelegiuirile pe care împreună cu ceilalți jurase să le răzbune. Se feri, totuși, să se arate și să vorbească și trimise înăuntru pe unul din sutașii lui, să-i vestească lui Seneca încercarea cea de pe urmă.

62 Fără nici o spaimă, cere să i se aducă testamentul[25] ; cum sutașul se împotrivea, se întoarce

---

[24] *Fabius Rusticus :* vezi mai sus, XIV, 2, n. 6.

[25] *Testamentul :* alcătuit mai demult, Seneca îl cerea, desigur, spre a-i completa unele dispozițiuni. Sutașul îi refuză însă cererea, deoarece avea urma să-i fie confiscată.

către prieteni și le spune că, de vreme ce e împiedicat să le răsplătească binefacerile, le lasă moștenire icoana vieții sale, singurul și totodată cel mai scump bun care-i mai rămîne; aducîndu-și aminte de ea și de cinstea-i fără de prihană, vor culege roadele statornicei lor prietenii. Prietenii plîngeau; el îi îmbărbătă, cînd cu vorbe blînde, cînd cu un fel de dojană, întrebîndu-i unde sînt povețele înțelepciunii, unde cugetul pregătit de atîția ani împotriva loviturilor soartei. Cine nu cunoaște cruzimea lui Nero? După ce și-a ucis mama și fratele, nu i-a mai rămas decît să-l răpună și pe omul care l-a crescut și i-a dat învățătură.

63 După ce rosti aceste cuvinte și altele asemenea, îndreptate oarecum către toți deopotrivă, își îmbrățișă soția și, puțin înduioșat în ceasul acesta înfricoșat, o roagă și o imploră să-și potolească durerea, să nu se lase doborîtă pe veci, ci să-și aline dorul de bărbatul ei cu nobila mîngîiere pe care o dă contemplarea unei vieți închinate virtuții. Dar Paulina îi întîmpină că și ea e hotărîtă să moară și cere cu stăruință un braț care s-o răpună. Atunci, Seneca nu voi să stea în calea gloriei ei; o iubea și nu-i venea să lase pradă jignirilor tot ce avea mai scump pe lume. „Ți-am arătat — zise — mijloacele cu care să-ți îndulcești amarul vieții; tu însă preferi gloria morții: nu-ți voi purta pică pentru o asemenea pildă. Dar chiar dacă vom înfrunta amîndoi cu aceeași bărbăție acest năprasnic deznodămînt, sfîrșitul tău va fi mai plin de strălucire." După aceste cuvinte, își deschiseră vinele brațelor cu același jungher. Seneca, din al cărui trup bătrîn și vlăguit de schimnicie sîngele întîrzia să se scurgă, își taie și vinele de la genunchi și glezne; sleit apoi de dureri grozave, temîndu-se ca nu cumva chinurile lui să-i frîngă Paulinei sufletul și ca el însuși să nu se lase furat de slăbiciune la vederea caznelor ei, o sfătui să

treacă într-o odaie alăturată. Își chemă apoi secretarii și, cu o elocință care nu l-a părăsit nici în cele din urmă clipe, le dictă un discurs destul de lung, pe care mă scutesc de a-l mai transcrie cu vorbele mele, deoarece se află în mîinile tuturor, așa cum a fost rostit.

64 Nero n-avea nici o ură anume împotriva Paulinei și, ca să nu se facă mai nesuferit, porunci s-o oprească de a muri. Îmboldiți de ostași, sclavii și liberții îi leagă brațele și-i stăvilesc sîngele, nu se știe dacă fără sau cu știința ei. Într-adevăr, cum e obiceiul norodului, gata întotdeauna să creadă tot ce-i mai rău, n-au lipsit unii care au gîndit că, atîta vreme cît se temea că Nero va rămînea neîndurat, năzuise la slava de a muri împreună cu bărbatul ei, dar că pe urmă, mijindu-i o mai blîndă nădejde, se lăsase biruită de farmecele vieții. Puțini au fost însă anii pe care i-a mai trăit; bărbatului ei îi păstră o amintire vrednică de toată lauda, iar obrazul și mădularele îi erau atît de palide, încît se vădea îndestul că duhul vieții ieșise dintr-însa. Estimp, Seneca, văzînd că sîngele se scurge anevoie și că moartea întîrzie, îl roagă pe Statius Annaeus, care-și dovedise vechea lui prietenie, precum și priceperea în ale medicinii, să scoată otrava[26] pregătită mai demult, aceeași cu care se răpun, la Atena, osîndiții de o judecată publică; otrava i se aduse, dar o înghiți zadarnic, căci mădularele i se răciseră și trupul îi rămînea ferecat la puterea veninului. Intră după aceea într-o baie caldă și stropi cu apă pe sclavii dimprejur, zicînd că închină această libație lui Jupiter Liberator. În cele din urmă, se băgă într-un feredeu, ai cărui aburi îl înăbușiră. A fost ars fără nici o pompă. Așa lăsase el însuși în scris, încă din vremea cînd, de

[26] *Otrava* : e vorba de cucută ; aceasta nu acționează însă decît asupra unor organisme care nu sînt slăbite de vîrstă și de regim, cum era cel al lui Seneca.

pe culmile bogăției și ale puterii, se și gîndea la ceasul cel de pe urmă.

65 Umbla zvonul că, nu fără știrea lui Seneca, Subrius Flavus ținuse sfat de taină cu sutașii și hotărîse ca, după ce Piso îl va ucide pe Nero, să fie și el omorît, iar spre a vădi bunele lor intenții domnia să se dea lui Seneca, pe care strălucitele lui virtuți îl desemnau pentru cele mai de sus trepte ale puterii. Se răspîndise și o vorbă de-a lui Flavus, că nu-i mai mare necinste să izgonești pe un lăutar decît să-i dai urmaș pe un actor; aceasta fiindcă amîndoi cîntau, Nero cu ghitara, iar Piso în veșmînt de tragedian.

66 Oricum, complicitatea ostașilor nu mai putu nici ea rămînea ascunsă: în focul cercetărilor, pîrîții îl dădură pe Faenius Rufus, fiindcă nu suferea să-l vadă tovarăș cu ei și anchetator. Deci, pe cînd prefectul îl strîngea cu întrebările și-l amenința pe Scaevinus, acesta zîmbi a rîde și-i întoarse că el știe mai multe decît toți, îndemnîndu-l totodată să-și arate cum trebuie recunoștința față de un domnitor atît de bun. La acestea, Faenius nu răspunse, dar nici nu tăcu, ci începu să se bîlbîie și spaima i se citea pe față; apoi, cum toți ceilalți, și mai cu seamă Cervarius Proculus, cavaler roman, se întreceau care mai de care să-l înfunde, împăratul porunci ostașului Cassius, pe care îl ținea lîngă dînsul pentru că era voinic ca un uriaș, să pună mîna pe el și să-l bage în fiare.

67 Curînd căzu, după pîrile acelorași[27], tribunul Subrius Flavus. Acesta încercă întîi o apărare, cam trasă de păr, că altele erau apucăturile lui și că nu era să se înhăiteze el, ostaș, cu niște civili și cu niște molîi, la o ispravă atît de cutezătoare; strîns pe urmă cu ușa, inima îl îndemnă să facă o glorioasă mărturisire: „Te uram — zise — dar

[27] *Acelorași*: care îl denunțaseră pe Faenius Rufus.

n-ai avut nici un ostaş mai credincios ca mine atîta vreme cît ai fost vrednic de dragoste. Am început să te urăsc după ce ţi-ai răpus mama şi soţia şi ai ajuns un ucigaş, un vizitiu, un măscărici şi un incendiator." Am pus aici chiar cuvintele lui, fiindcă n-au fost publicate ca ale lui Seneca şi fiindcă nu se cuvenea ca sufletul acesta ostăşesc, verde şi dintr-o bucată, să rămînă mai puţin cunoscut. E sigur că nimic, în această conspiraţie, n-a rănit mai amarnic urechile lui Nero, gata să făptuiască orice fărădelege, dar nedeprins să i se vorbească de cele pe care le făptuise. Cu împlinirea osîndei lui Flavus fu însărcinat tribunul Veianius Niger. Acesta puse să i se sape groapa, într-un cîmp învecinat, pe care văzînd-o Flavus, i se păru prea puţin adîncă şi nu destul de largă: „Nici asta — zise el către ostaşii care-l înconjurau — nu se face după rînduială". Punîndu-i-se în vedere să-şi ţină ţeapăn grumazul, răspunse: „Măcar de-ai lovi tu atît de ţeapăn". Într-adevăr, tremurînd din toate încheieturile, Niger trebui să dea de două ori şi abia îi reteză capul, ca apoi să-şi facă o fală din sălbăticia lui şi să-i spună lui Nero că l-a ucis o dată şi jumătate.

68 Încă o pildă de dîrzenie dădu sutaşul Sulpicius Asper: cercetîndu-l Nero de ce a uneltit împotriva capului său, răspunse că împotriva atîtor nelegiuiri alt leac nu era. Şi îşi primi osînda. Nici ceilalţi sutaşi pedepsiţi nu s-au lăsat zdrobiţi de suferinţă, numai Faenius Rufus a fost lipsit de inimă şi şi-a umplut pînă şi testamentul cu tînguielile lui.

Nero aştepta să fie tîrît în învinuire şi consulul Vestinus, pe care-l credea aprig şi înduşmănit, dar conjuraţii nu-l amestecaseră în sfaturile lor, cîţiva din pricina unor vrăjmăşii mai vechi, iar cei mai mulţi fiindcă îl socoteau pripit şi rău tovarăş. De altminteri, ura lui Nero împotriva lui Vestinus

ieşise dintr-o strînsă prietenie: unul avea silă de mişelia domnitorului, pe care-o cunoscuse pînă-n străfundurile ei, iar celălalt se temea de semeţia prietenului său, care-l batjocorise adesea cu glumele lui usturătoare, iar glumele, cînd purced prea de-a dreptul de la adevăr, lasă în urmă amintiri nu tocmai plăcute. La acestea se adăuga şi o pricină proaspătă: Vestinus se căsătorise cu Statilia Mesalina [28], deşi ştia foarte bine că printre ibovnicii ei se numără şi cezarul.

69 Aşadar, cum nu se ivea nici o învinuire şi nici un pîrîş, Nero, neputînd face pe judecătorul, o întoarse altminteri şi se folosi de silnicia puterii. Trimise pe tribunul Gerellanus cu o cohortă de ostaşi, şi-i porunci să zădărnicească dinainte orice încercare a consulului, cucerind locuinţa aceea asemănătoare cu o cetăţuie şi supunînd pe toţi tinerii aceia aleşi pe sprînceană. Avea, într-adevăr, Vestinus o casă care domina tot Forul, şi sclavi frumoşi, toţi de aceeaşi vîrstă. În ziua cu pricina îşi împlinise toate datoriile de consul şi dădea un ospăţ, fără să se teamă de nimic, sau tocmai ca să-şi ascundă teama, cînd intrară înăuntru ostaşii şi-i spuseră că e chemat de tribun. El se ridică numaidecît şi, cît ai bate din palme, treaba fu gata: îl închid într-o odaie, acolo se află un medic, i se taie vinele şi, încă plin de viaţă, e dus în baie şi băgat în apă caldă, fără să scoată un singur cuvînt de căinare. În vremea aceasta, mesenii fură împresuraţi de ostaşi, care nu-i lăsară să plece pînă la căderea nopţii, cînd Nero, închipuindu-şi spaima unor oameni care ştiau că la sfîrşitul ospăţului îi aşteaptă moartea, rîse şi zise că au plătit destul de scump o masă la un consul.

70 Apoi cezarul porunceşte să fie ucis Annaeus Lucanus. În vreme ce sîngele gîlgîia, poetul, sim-

---

[28] *Statilia Mesalina*: nepoata lui Statilius Taurus; era o femeie bogată, frumoasă şi inteligentă.

ţind că picioarele şi mîinile încep să i se răcească şi că viaţa i se scurge printre degete, dar păstrîndu-şi încă neştirbită toată înflăcărarea minţii, îşi aminti de nişte stihuri alcătuite de el, unde spunea povestea unui ostaş rănit care se stinge de aceeaşi moarte; recită stihurile cu pricina şi acestea fură cele din urmă cuvinte ale sale. Pieri apoi Senecio şi Quintianus, şi Scaevinus, iar sfîrşitul lor nu fu după chipul vieţii destrăbălate pe care o duseseră. Urmară unul după altul toţi ceilalţi conjuraţi, fără a face sau spune nimic vrednic de pomenire.

SUETONIU

GAIUS SUETONIUS TRANQUILLUS

(cca. 70/75—140)

Prima parte a vieții este marcată de prietenia cu Plinius cel Tînăr, om avut și influent care-l ajută în cele două insuccese ale debutului său în viața publică: încercarea de a apărea în for ca avocat (97) și renunțarea la cariera militară (101). Relațiile dintre ei au fost și de natură literară. Într-o scrisoare din anul 105—6 (V, 10) Plinius îl îndeamnă să publice o operă îndelung migălită, De viris illustribus *probabil,* (Despre bărbații vestiți). *Mai tîrziu îl însoțește pe Plinius în guvernarea Bitiniei (112—113) și acesta obține pentru el de la Traian* ius trium liberorum[1]. *După moartea lui Plinius (113) a fost sub protecția lui C. Septicius Clarus, de origine cavaler, care ajunge în 119 prefect al Pretoriului, cea mai înaltă dintre demnitățile ordinului. Grație lui, și Suetonius ajunge secretar* ab epistulis, *după ce străbătuse și celelalte două trepte din cariera ecvestră. E momentul culminant al vieții sale cînd publică și opera principală ajunsă pînă la noi:* Despre viața celor 12 cezari (De vita duodecim caesarum). *În 122, în urma unor intrigi de curte, este îndepărtat de către Hadrian, împreună cu protectorul său, din funcția ocupată, și-și petrece restul vieții studiind și lucrînd la vasta sa operă.*

Numeroasele lucrări de erudiție, din care ne-au rămas doar titlurile și neînsemnate fragmente, au influențat opera istoricului. Reținem cîteva: Despre semnele folosite în cărți, *o carte de critică filologică, metodă folosită în cercetarea documentelor autografe ale cezarilor. Patru lucrări referitoare*

---

[1] Este vorba de anumite privilegii și scutiri acordate celor care aveau trei copii. Sub imperiu acestea devin o simplă gratificație, oferită de împărat și celor fără copii.

la realități romane: Despre jocurile publice, anul roman, îmbrăcămintea, obiceiurile și moravurile. Prata, *o istorie naturală în 3 părți. O carte din partea I se ocupa de „cusururile fizice"* (De vitiis corporalibus). *Și biografiile dau o mare extindere capitolului de jocuri* (ludi), *de asemenea descriu îmbrăcămintea, modul de viață și defectele corporale ale împăraților.*

Din prima operă, De viris illustribus, *biografii de oameni celebri, ne-a rămas un capitol intitulat „Despre gramatici și retori" precum și unele biografii de scriitori latini (Terențiu, Horațiu, Lucan, Pliniu cel Bătrîn).*

Valoarea istorică constă în primul rînd în bogăția și uneori unicitatea informațiilor. Suetonius a cercetat tot ce a putut avea la îndemînă și desigur a verificat materialul, după criterii care ne scapă însă. El afirmă cîteodată certitudinea relatărilor, alteori înfățișează mai multe variante, lăsînd cititorului alegerea. Folosite în mod comparativ cu Tacitus și Dio Cassius, care au descris aceeași perioadă, biografiile sale constituie o sursă importantă pentru istoricii moderni. În ceea ce privește figurile cezarilor, atenția și simpatia lui Suetonius se îndreaptă spre primii doi, Divus Iulius (Cezar) și îndeosebi Augustus, idealul său monarhic. Astfel, deși îi dezvăluie unele trăsături negative privind moralitatea, el le pune în gura altora, le atribuie tinereții sau le califică drept calomnii. Un criteriu de apreciere îl constituie și poziția împăraților față de cavaleri. Se poate observa, în orice caz, o anumită coincidență între comportarea și favoarea cezarilor pe lîngă ordinul ecvestru și gradul de virtuți sau vicii care-i situează într-o anumită lumină. Așa este, de pildă, figura întru totul odioasă a lui Caligula, care a lovit în cavaleri prin lăcomie și cruzime și se gîndea să-i extermine ca și pe senatori. Această atitudine (determinată de poziția sa de clasă) nu diformează prea mult figurile cezarilor care, în general, corespund tradiției influențate și de orientarea opoziționistă senatorială. Valoarea documentară a biografiilor este de asemenea însemnată prin faptul că ele conțin informații prețioase cu privire la moravurile și la modul de viață al romanilor. Printre acestea un loc important este acordat culturii

și literaturii, considerate astfel un element component al istoriei.

Valoarea artistică a operei lui Suetonius rezultă nu atît dintr-un proces de transformare a materialului cît mai ales din natura faptelor și metoda filologică de triere și expunere. Compoziția de ansamblu se caracterizează prin lipsa de unitate. Prezentarea pe compartimente își subordonează mici serii cronologice sau alternează cu ele. Și liniile mari ale unei biografii sînt marcate de cîteva puncte succesive : la început genealogia și nașterea, apoi cucerirea puterii, iar la sfîrșit moartea. Pe de altă parte, împărțirea per species *se împletește și cu punctul de vedere moral, clasificarea virtuți-vicii, în așa fel încît nu avem o normă constantă de compoziție ; un fapt de aceeași natură poate fi întîlnit în locuri diferite, legătura între părți și în interiorul lor se face fără tranziție. Dar prezentarea pe rubrici are avantajul primplanului. Fapte de naturi și semnificații diferite sînt aduse pe aceeași linie de actualitate pentru a putea fi privite în toate detaliile. Expunerea cîștigă astfel în relief și varietate. Metoda de compoziție a lui Suetonius vădește desigur cultul naiv al eruditului pentru document, zelul de a da importanță egală tuturor mărturiilor, dar este și rezultatul unei orientări conștiente spre evidențierea detaliului : „voi cerceta una cîte una părțile (vieții lui Augustus ; n.n.) nu cronologic* (per tempora), *ci pe rubrici* (per species) ca să poată fi expuse și cunoscute cu mai multă claritate" *(subl. n.)* (August, 9*)*.

Din orientarea metodei de compoziție rezultă și specificul narației. Materialul faptic constituie exemple care ilustrează diversele rubrici. De aceea se preferă episodul scurt, instantaneul, faptul individual și pregnant : anecdota este forma caracteristică de povestire la Suetonius. Ea se distinge prin capacitatea de a impresiona, prin potențialul emotiv variat conținut în calitatea faptelor. Astfel, unele amuză prin extravaganță sau stupiditate : Domițian, închis într-o încăpere, prinde muște. Claudius ascuns după o perdea, la moartea lui Caligula, tremurînd de frică, e descoperit de un soldat și proclamat cezar. Veleitățile și manifestările artistice ale lui Nero sînt comice prin puerilitatea și infatuarea personajului. Al-

tele frapează prin caracterul patologic, monstruos al manifestărilor, acte de demență, tragi-comică uneori: Claudius în timpul conversației uită cine este și unde se află. Caligula invită luna plină să vie în brațele sale, cheamă la masă și distrează pe un tată care privește supliciul copilului, ordonă sfîșierea unui senator și privește cu satisfacție grămada de membre și măruntaie după ce au fost tîrîte pe ulițl. În general, critica tiraniei este făcută prin expunerea unor astfel de fapte.

Suetonius nu folosește discursurile, elocința e izgonită din istoria sa. În schimb abundă vorbele de spirit, picante sau incisive, prinzînd o situație sau o trăsătură de caracter: Cuvintele lui Cezar înainte de trecerea Rubiconului „Zarul a fost aruncat", sau cele adresate lui Brutus în momentul uciderii: „Și tu, fiule!". Tiberius către un deținut care se ruga să-l execute mai repede: „Încă nu m-am împăcat cu tine". Afirmația lui Caligula: „De ce n-are poporul roman un singur gît!". Ticul verbal al lui Claudius: „Spune fără să mă atingi!". Exclamația lui Nero înaintea morții: „Ce mare artist piere!" etc.

Un procedeu cu totul caracteristic lui Suetonius este portretul fizic, folosit incidental de Sallustius și, în mai mare măsură, sub forma mimicii, de Tacitus. În ceea ce privește structura, autorul notează aspectele generale: statura și ținuta, impresia globală de frumusețe, putere sau slăbiciune, starea sănătății. Apoi zăbovește asupra detaliilor fiecărei părți: părul, capul, ochii, expresia feței, trunchiul, membrele. Ca și în cazul operei în ansamblu, metoda de compoziție a scriitorului nu e constantă. Amănuntele capătă uneori independență față de întreg, construcția este divergentă. Calități și cusururi se împletesc sau se alternează pe același chip, întocmai ca viciile și virtuțile înfățișate în rubricile biografiei. Claudius avea un chip impunător și frumos în stare de repaos, dar neplăcut în mișcare. Domițian, chipeș în tinerețe, se urîțește cu vîrsta. Trăsăturile corporale sînt puse uneori în legătură cu caracterul, în acord sau în contrast cu acesta. Plasat de obicei pe la sfîrșitul biografiei, chipul împăratului se imprimă în memoria cititorului, așa cum maeștrii timpului

au căutat să-l prindă în bronz şi în marmură — cu un spor de amănunte şi dezvăluire, naturalistă chiar, la Suetonius, pentru care particularul este esenţa fenomenului.

Stilul nu se distinge prin calităţi artistice. Cercetarea obiectivă a eruditului şi zugrăvirea la rece a faptelor îşi găseşte expresia în idealul lingvistic al autorului, apropiat, se pare, de cel al lui Augustus, pe care îl elogiază. O orientare clasicizantă spre corectitudine şi claritate evitînd arhaismele sau vorbirea retorică a epocii. Vocabularul are un caracter concret, adeseori de precizie tehnică, desemnînd diferitele aspecte ale realităţilor înfăţişate: în capul rubricilor, prima frază conţine, ca un fel de titluri, termenii care definesc categoria ce urmează a fi înfăţişată. Fraza, în general corectă, abuzează uneori de participii şi devine monotonă prin repetarea unor tipuri de construcţie.

Privit în ansamblu, savantul filolog şi artistul fără ostentaţie a creat o operă plină de relief şi culoare, sursă importantă pentru cercetător şi lectură plină de atracţia ineditului pentru cititorii tuturor timpurilor.

DESPRE VIAȚA CELOR DOISPREZECE CEZARI

Cezar, 30—32 ; 45—64.
August, 76—86 ; 88 ; 99—100.
Nero, 40—49.
Titus, 7—11.

CEZAR

30—32.

Începutul războiului civil. Cezar trece Rubiconul. [1]

30 Dar cum Senatul nu intervenea și cum adversarii lui se împotriveau la orice înțelegere în legătură cu treburile statului, Cezar trecu în Galia Citerioară, și, după ce își ținu sfatul, se opri la Ravena, hotărît să se răzbune pe calea armelor dacă Senatul ar fi ajuns la o încheiere prea gravă privind pe tribunii plebei, care făceau opoziție în favoarea lui. Aceasta i-a slujit și de pretext pentru începerea războiului civil; cauzele însă se socotesc a fi fost altele. Cneius Pompeius spunea într-una că, nefiind în stare nici să desăvîrșească monumentele pe care le începuse, nici să împlinească singur cu ale sale mijloace nădejdile pe care și le pusese poporul în întoarcerea lui, a vrut să tulbure și să învălmășească totul. Alții zic că s-a temut ca nu cumva să fie silit să dea socoteală de toate cîte, în vremea primului său consulat, le făcuse, în ciuda auspiciilor, a legilor și a opoziției magistraților; căci Marcus Cato vestise de mai multe ori, și anume sub prestare de jurămînt, că, de îndată ce își va fi scos Cezar de sub arme oștirea, el îl va trage în judecată, și toată lumea vorbea că dacă se va întoarce fără nici o dregătorie, va fi nevoit, precum odinioară Milo, să-și facă apărarea în fața unor ju-

[1] *Rubicon*: astăzi Fiumicello sau Pisatello; se varsă în Marea Adriatică.

decători înconjurați de oameni înarmați[2]. Ceea ce dă mai mult temei acestei păreri sînt spusele lui Asinius Pollio[3], cum că, în bătălia de la Pharsalus, văzîndu-și potrivnicii tăiați și zdrobiți, Cezar ar fi rostit întocmai aceste cuvinte: „Ei înșiși au voit-o; după atît de mari isprăvi, eu, Caius Cezar, aș fi fost condamnat dacă n-aș fi cerut ajutorul ostașilor". Alții socot că obișnuința de a porunci l-a amețit și că, așezînd în cumpănă puterile lui și pe ale potrivnicilor lui, s-a folosit de prilej ca să pună mîna pe conducere, pe care o rîvnea încă din cea dintîi tinerețe. Așa credea, pare-se, și Cicero, care, în cea de a treia carte a lucrării lui *Despre datorii*[4], scrie că Cezar avea mereu pe buze aceste versuri ale lui Euripide, pe care le traduce însuși astfel: „Dacă e, într-adevăr, să calci legea, calc-o spre a stăpîni; altminteri păzește-o cu sfințenie".

31 Cum află, așadar, că opoziția tribunilor nu fusese luată în seamă și că tribunii înșiși părăsiseră Roma, trimise de îndată înainte cîteva cohorte, în taină, ca să nu iște vreo bănuială, luă parte, cu șiretenie anume, la un spectacol public, cercetă planul unei școli de gladiatori pe care urma s-o clădească și pofti, după obicei, numeroși oaspeți la masă. Mai tîrziu, după scăpătat, înjugînd la o căruță doi catîri de la o brutărie apropiată, purcese într-ascuns la drum, însoțit de un neînsemnat alai; stingîndu-se apoi luminile, pierdu drumul și rătăci o bună bucată de vreme; în sfîrșit, în zori, găsi o călăuză și ieși la țintă, pe jos, pe niște cărări foarte înguste. Ajungîndu-și din

[2] *Milo... oameni înarmați*: de fapt Cicero, care își rostise (52 î.e.n.) pledoaria pentru Titus Annius Papianus Milo, — învinuit de uciderea lui Clodius — în vreme ce la Roma se luaseră măsuri excepționale pentru liniștirea tulburărilor iscate de acest eveniment.

[3] *Asinius Pollio* (76—45 î.e.n.): a scris tragedii, epigrame, discursuri, o istorie a războaielor civile; a inaugurat obiceiul declamărilor și lecturilor publice.

[4] *Despre datorii*: una dintre lucrările filosofice ale celebrului orator.

urmă cohortele la malul rîului Rubicon, care era hotarul provinciei sale, se opri puţin în loc, şi, cugetînd cît e de grav lucrul pe care îl pune la cale, se întoarse către cei de lîngă dînsul şi zise: „Şi acum încă mai putem da îndărăt, dar, dacă vom trece puntea, totul va rămînea pe seama armelor".

32 Cum sta şi şovăia, i se arătă următorul semn: se ivi deodată un bărbat foarte înalt şi minunat la chip, care şedea acolo aproape şi cînta din fluier; ciobanii dădură fuga să-l asculte şi, împreună cu ei, o mulţime de ostaşi din posturile vecine, printre care şi cîţiva gornişti; atunci el îi smulse unuia goarna, porni întins peste rîu şi, sunînd cu nemaipomenită putere marşul, trecu pe malul celălalt. Şi Cezar zise: „Să mergem acolo unde ne cheamă semnele zeilor şi strîmbătatea duşmanilor noştri. Zarul a fost aruncat." [5]

---

[5] In original: *Alia iacta est.*

45—64.

Portretul lui Cezar. Talentele şi cusururile acestuia în raport cu moravurile epocii.

45 Era, zice-se, înalt de stat, avea faţa albă, mîinile şi picioarele armonios proporţionate, obrazul puţin plinuţ, ochii negri şi vioi şi era sănătos din fire, afară de ultimele zile cînd i se întîmpla adesea să-şi piardă deodată răsuflarea şi chiar să răsară speriat din somn.

A fost, de asemenea, zguduit de două ori în plin lucru de atacuri de epilepsie. Puţin prea meticulos în propria-i dichiseală, nu se mărginea să se tundă şi să se radă cu deosebită grijă, ci se şi epila, încît unii îl şi mustrau pentru asta ; ponosul cheliei îl răbda anevoie, ca unul ce îndurase adesea bobîrnacele pizmaşilor. Avea, aşadar, obicei de-şi aducea pe frunte părul cel rar din creştet şi, din toate cinstirile pe care i le decernase Senatul şi poporul, pe nici una n-o primise cu mai multă bucurie ca pe dreptul de a purta în permanenţă o cunună de lauri. Se zice că şi portul îi era ales : laticlava [1] o purta cu nişte ciucuri care ajungeau pînă la mîini şi nu se încingea niciodată decît peste ea, şi anume cu o centură foarte largă ; de unde ar fi ieşit şi vorba cu care îi îndemna mereu Sylla pe optimaţi [2] : „să se păzească de tinerelul acesta nestrîns în chingi".

---

[1] *Laticlavă :* fîşie lată de purpură, care împodobea tunica purtată de senatorii romani.

[2] *Optimaţi :* unul dintre cele două grupuri politice principale ; spre deosebire de „populari", care reprezentau interesele plebei de la oraşe şi sate, *optimaţii* reprezentau interesele aristocraţiei.

46 A locuit întîi în Subura [3], într-o casă modestă, iar apoi, după ce a devenit *pontifex maximus,* pe Via Sacra [4], într-un palat al statului. Mulţi îl arată foarte dornic de fast şi strălucire : un conac al lui din Aricia [5], nou-nouţ şi abia sfîrşit cu mari cheltuieli, a pus, cică, de l-a dărîmat din temelie, fiindcă nu era întocmai pe gustul lui, şi asta într-un moment cînd era sărac şi plin de datorii ; în expediţii căra, pare-se, cu dînsul dale şi bucăţi de mozaic.

47 Se zice că Britania a atacat-o în nădejdea de a găsi mărgăritare şi că, pentru a le cunoaşte greutatea, le cîntărea el însuşi cîteodată în palmă ; că a adunat mereu şi cu patimă nestemate, vase preţioase, statui, tablouri de meşteri vechi ; că-şi cumpăra sclavi deosebit de frumoşi şi de stilaţi, cu preţuri atît de uriaşe încît îi era lui însuşi ruşine de ele şi interzicea să fie trecute în socoteli.

48 Că în provincii dădea într-una ospeţe, la cîte două mese deosebite : la una luau loc ofiţerii şi grecii, la cealaltă romanii cu maimărimile provinciei. În casa lui, făcea să domnească o disciplină atît de riguroasă şi de straşnică, încît puse în fiare pe un sclav bucătar care a servit oaspeţilor alt soi de pîine decît lui însuşi, iar pe un libert lui foarte drag, care a necinstit pe soţia unui cavaler roman, îl condamnă la moarte, deşi nu exista nici o reclamaţie.

49 Faima curăţiei nu i-a ştirbit-o decît împreunarea cu Nicomedes [6], destul însă ca să nu se mai

---

[3] *Subura* : cartier în Roma ; pe lîngă prăvăliile de zarzavaturi se aflau aici şi numeroase bordeluri, care dăduseră cartierului o faimă din cele mai proaste.

[4] *Via Sacra* : stradă principală în centrul Romei.

[5] *Aricia* : vechi oraş în Latium, situat la poalele muntelui Albanus.

[6] *Nicomedes al IV-lea* : regele Bitiniei.

reabiliteze niciodată și să-l umple de hula tuturor. Las deoparte binecunoscutele versuri ale lui Calvus Licinus [7]:

„...tot ce Bitinia
Și hăndrălăul lui Cezar au stăpînit vreodată".

Trec peste cuvîntările lui Dolabella [8] și a lui Curio [9] bătrînul, în care Dolabella îl numea „tălanița reginei, salteaua lecticii regale" iar Curio „haznaua lui Nicomedes" și „tractirul Bitiniei". Nu mai vorbesc de edictele lui Bibulus [10] în care numele colegului său stătea astfel scris pe ziduri: „Regina Bitiniei, după ce a iubit un rege, vrea acum să fie rege".

Tot în vremea aceasta, cum spune Marcus Brutus [11], un oarecare Octavius, cam smintit și slobod la gură, după ce-l numi, într-o adunare foarte numeroasă, pe Pompei „rege", îl salută pe Cezar cu titlul de „regină". Iar Memmius [12] îl mustră chiar că, împreună cu alți puști, a slujit de paharnic acelui Nicomedes, la un ospăț mare unde luau parte cîțiva negustori romani, cărora le dă și numele. Iar Cicero nu se mărginește ca în cutare scrisori să scrie că, petrecut de străjeri în iatacul regelui, s-a

---

[7] *Licinus Calvus*: autor de epigrame și de poezii erotice.

[8] *Cornelius Dolabella*: fost consul; la ieșirea lui (77 î.e.n.) din funcția de proconsul al Macedoniei, Cezar îl acuzase de delapidare.

[9] *Curio bătrînul*: Caius Scribonius Curio, consul în 77 î.e.n.; se bucură de prețuirea lui Cicero ca orator.

[10] *Marcus Bibulus*: consul, împreună cu Cezar (59 î.e.n.); împotrivindu-se la unele din propunerile colegului său, fusese izgonit din Forum cu armele, și împiedicat să-și mai exercite magistratura.

[11] *Marcus Iunius Brutus*: admirator și rudă a lui Cato cel Tînăr, se considera urmaș al semilegendarului Brutus, care a izgonit din Roma pe Tarquini (vezi mai sus, *Tit Liviu*, I, 57—60). Se afla în fruntea conspirației care urmărea să restabilească dominația aristocrației senatoriale și îl ucide pe Cezar în 44 î.e.n.

[12] *C. Memmius*: după ieșirea lui Cezar din funcția de consul, Memmius, pe atunci pretor, depusese un raport în care semnala ilegalitățile pe care le comisese acesta.

culcat pe un pat de aur, îmbrăcat cu purpură, şi că un coborîtor din Venus [13] şi-a spurcat în Bitinia floarea tinereţii, ci chiar într-o zi în Senat, pe cînd Cezar pleda pentru Nysa, fiica lui Nicomedes, şi amintea binefacerile regelui faţă de el, i-a spus: „Treci, te rog, peste astea, căci se ştie doar că v-aţi dăruit unul altuia pe deplin". În sfîrşit, în triumful galic, cîţiva ostaşi de-ai lui, printre celelalte cîntecéle pe care le cîntau însoţind carul, rostiră şi aceste stihuri, devenite populare :

„Cezar pe gali i-a supus, Nicomede pe Cezar.
Iată, azi Cezar triumfă, cel care-i supuse pe gali,
Şi nu Nicomede triumfă — cel care pe Cezar supuse."

50 Toţi zic că era ahotnic de plăcerile trupului, şi foarte mărinimos, şi că a sedus numeroase femei de neam mare, printre care pe Postumia lui Servus Sulpicius [14], pe Lollia lui Aulus Gabinius [15], pe Tertulla lui Marcus Crassus [16], şi chiar pe Mucia lui Cneius Pompeius [17]. Oricum, Pompeius a fost mustrat şi de Curio tatăl şi fiul şi de mulţi pentru că, de pofta puterii, s-a căsătorit cu fiica aceluiaşi Cezar pe care îl numea, oftînd, Egist [18], şi din pricina căruia fusese silit să-şi repudieze soţia, mamă a trei copii. Dar cel mai mult a îndrăgit-o pe Servilia, mama lui Marcus Brutus, căreia, în vremea primului său consulat, i-a cumpărat un mărgăritar de şase milioane de sesterţi şi, în vremea războaielor civile, pe lîngă numeroase alte danii i-a adjudecat la licitaţie pe preţuri de nimica proprietăţi

[13] *Coborîtor din Venus :* după cum afirmă Cezar însuşi, familia Iulia se socotea coborîtoare din zeiţa Venus.

[14] *Servus Sulpicius :* consul în 51 î.e.n.

[15] *Aulus Gabinius :* fost guvernator al Siriei.

[16] *Marcus Licinius Crassus :* triumvir, cu Pompei şi Cezar.

[17] *Cneius Pompeius :* vezi mai sus, Sallustiu, *Catilina,* XVI nota.

[18] *Egist :* regele legendar al Argosului ; îl ucide pe Agamemnon şi o seduce pe Clitemnestra.

uriașe [19]; minunîndu-se mulți de așa chilipir, Cicero zise cu mult haz: „Aflați că tîrgul e și mai ieftin, există o treime rabat"; se bănuia, într-adevăr, că Servilia i-o mijlocea lui Cezar și pe fiică-sa Tertia [20].

51 Se pare că n-a cruțat nici căminele celor din provincii, după cum reiese din acest distih, cîntat de ostași tot în triumful galic:

„Romani, păziți-vă soațele:-aducem pe chelul curvar.
Aurul tot, de-aci-mprumutat, la gale-ntre pulpi îl vîrîși".

52 A avut și regine ca țiitoare, printre care pe Eunoe — soția lui Bogud — regina Mauretaniei, căreia, după cum scrie Naso [21], îi făcu, ca și soțului ei, daruri foarte numeroase și îmbelșugate; cel mai mult a iubit-o însă pe Cleopatra [22], căreia nu numai că i-a oferit adeseori ospețe ce se prelungeau pînă în zori, dar, pe o corabie cu cabine, ar fi străbătut împreună cu dînsa tot Egiptul pînă în Etiopia, dacă oștile lui nu s-ar fi împotrivit să-l însoțească; aducînd-o, în sfîrșit, la Roma, a trimis-o îndărăt copleșită de minunate cinstiri și răsplăți și i-a îngăduit să-i dea numele lui feciorului [23] ce i se născuse. Despre acest fecior zic unii greci că ar fi semănat cu Cezar la chip și la umblet. M. Antonius a afirmat [24] chiar în Senat că l-ar fi recunoscut oficial, după cum bine știu C. Matius, C. Oppius [25]

---

[19] *Proprietăți uriașe:* din averea confiscată a cetățenilor „proscriși".

[20] *Tertia:* joc de cuvinte: *tertia pars* — o treime.

[21] *M. Actorius Naso:* istoric contemporan cu Suetonius.

[22] *Cleopatra:* regină a Egiptului; la sosirea lui Cezar în Egipt, Cleopatra fusese izgonită de pe tron de fratele ei; spre a-și redobîndi puterea, îl face pe Cezar să se îndrăgostească de dînsa.

[23] *Feciorului:* Cesarion; a pierit ucis de August.

[24] *A afirmat:* spre a-l submina astfel pe Octavian (viitorul împărat August) pe care Cezar îl înfiase.

[25] *C. Matius:* traducător al *Iliadei*. *C. Oppius:* istoric, i s-au atribuit unele lucrări ale lui Cezar (vezi mai jos, cap. 56.)

şi ceilalţi prieteni ai lui Cezar ; Gaius Oppius, socotind că e bine să-l adăpostească de această vină şi să-l apere, a scos o carte în care arăta că băiatul pe care i-l pune Cleopatra în seamă lui Cezar nu-i al lui. Helvius Cinna, tribunul plebei, a declarat mai multora că a avut în mîinile lui o lege scrisă gata, pe care Cezar poruncise s-o treacă în lipsa lui, şi prin care i se îngăduie ca, în vederea dobîndirii de urmaşi, să-şi aleagă oricîte soţii pofteşte. Iar ca să nu-i rămînă nimănui vreo îndoială că a avut o faimă cum nu se poate mai deocheată, şi de curvar, şi de sodomit, [menţionez că] Curio bătrînul l-a numit cîndva într-o cuvîntare „bărbatul tuturor muierilor şi muierea tuturor bărbaţilor".

53 Vin bea foarte puţin, nici duşmanii lui n-au zis altfel. A lui Marcus Cato e vorba : „Din toţi care au pornit să răstoarne republica, singur Cezar nu era beţiv". Cît despre mîncare, Gaius Oppius îl arată atît de nepăsător, încît servindu-i odată gazda ulei rînced în loc de cel bun, şi pe cînd toţi ceilalţi se strîmbau, el singur, se pare, s-a arătat că-i place foarte mult, ca să nu pară cumva că învinuieşte gazda de neglijenţă sau de mojicie.

Nelăcomia nu şi-a manifestat-o nici în comandamente, nici în magistraturi.

54 Într-adevăr, după cum mărturisesc unii în scrierile lor, pe cînd era consul în Spania, nu numai că a primit, de la aliaţii noştri, bani pe care-i milogise ca să-şi plătească datoriile lui, dar a şi prădat ca pe locuri duşmane cutare oraşe din Lusitania [26], deşi acestea nu se împotriveau să plătească cele poruncite, ci îl primeau cu porţile deschise. În Galia a jefuit locurile sfinţite şi templele zeilor cele pline de prinoase ; oraşele le-a dărîmat mai adesea pentru pradă decît ca represalii ; aşa se face

[26] *Lusitania* : provincie romană în peninsula Iberică, cuprinzînd teritoriul pe care se află astăzi Portugalia şi provinciile spaniole Estramadura şi León.

că s-a umplut de aur și că a trebuit să-l vîndă în toată Italia și în provincii cu trei mii de sesterți livra. În timpul primului consulat a furat din Capitoliu trei mii de livre de aur și le-a înlocuit cu o cantitate egală de bronz aurit. Alianțele și domniile le-a vîndut pe bani, astfel încît numai de la Ptolemeu[27] a stors aproape șase mii de talanți, în numele lui și al lui Pompei. Mai apoi, doar cu fățișe tîlhării și nelegiuiri a putut face față greutăților războaielor civile și ale triumfurilor.

55 Cît privește elocvența și arta militară, a egalat, ba chiar a întrecut gloria celor mai iluștri înaintași. După rechizitoriul împotriva lui Dolabella, a trecut fără tăgadă în rîndul celor dintîi maeștri ai baroului. Oricum, Cicero, enumerînd, în *Brutus*[28], pe oratori, zice „că el nu vede cine să-l depășească pe Cezar" și adaogă că are „o elocvență elegantă și strălucitoare, ba chiar măreață, nelipsită de o firească noblețe"; iar lui Cornelius Nepos[29] i-a scris despre el astfel: „Cum? Ce orator pui tu mai presus de el, dintre profesioniști? Cine altul are judecăți mai ample sau mai pătrunzătoare? Cine se exprimă în cuvinte mai alese sau mai elegante?" Cel puțin în tinerețe, a urmat, pare-se, genul de elocvență a lui Strabo Cezar[30], din a cărui cuvîntare intitulată *Pentru sarzi* a reprodus chiar, cuvînt cu cuvînt, cîteva pasaje, în *Divinația*[31] lui.

---

[27] *Ptolemeu al XI-lea Auletes:* refugiat în Siria e sprijinit de Aulus Gabinius și repus pe tronul Egiptului, de unde fusese izgonit de populație.

[28] *Brutus* sau *De oratore:* celebră lucrare a lui Cicero, dedicată lui Marcus Iunius Brutus; sub forma unui dialog, autorul face o largă expunere despre istoria elocvenței romane.

[29] *Cornelius Nepos* (?99—24 î.e.n.): istoric și geograf; opera lui e în cea mai mare parte pierdută.

[30] *Caesar Strabo:* orator (?120—87 î.e.n.); Cicero spune despre el că avea un stil lipsit de vigoare, dar plin de eleganță.

[31] *Divinația: divinatio* se numeau dezbaterile preliminare în urma cărora se dădea decizia de numire a acuzatorului; e vorba aici de discursul în urma căruia Cezar fusese admis de tribunal ca acuzator al lui Dolabella.

Vorbea, zice-se, cu un glas pătrunzător, cu o gestică și o mimică înflăcărată, însă nelipsită de grație. A lăsat cîteva cuvîntări, dar unele din ele i se atribuie în mod greșit lui. Cuvîntarea *Pentru Quintus Metellus*[32], August socotește nu fără temei că a fost mai curînd culeasă de scribii care urmăreau rău cuvintele oratorului, decît editată de el însuși; într-adevăr, în unele exemplare găsesc nu titlul *Cuvîntare pentru Metellus,* ci *Cuvîntare alcătuită pentru folosința lui Metellus,* și, totuși, cuvîntarea este a lui Cezar care a rostit-o personal spre a-l apăra pe Metellus și pe el însuși de acuzațiile acelorași detractori[33]. Cuvîntările *Către ostași, în Spania* August socotește de asemenea îndoielnic că ar fi ale lui, și, totuși, amîndouă i se atribuie: una ar fi fost rostită înainte de prima, cealaltă înainte de a doua bătălie[34], în care Asinius Pollio arată că, din pricina unui atac neprevăzut al inamicului, Cezar n-a mai avut răgaz nici să le vorbească ostașilor.

56 A mai lăsat și comentarii despre luptele lui în războaiele împotriva galilor și în războaiele civile, împotriva lui Pompei. Căci autorul războaielor din Alexandria, Africa și Spania este nesigur: unii socotesc că ar fi Oppius, alții Hirtius[35], care ar fi completat chiar ultima carte a războiului împotriva galilor, neterminată de Cezar. Iată ce scrie Cicero, în același *Brutus,* despre comentariile lui Cezar: „A scris comentarii vrednice într-adevăr de toată lauda: sînt goale-goluțe, drepte și pline de

[32] *Pentru Quintus Metellus:* e vorba de Q. Caecilius Metellus, fost proconsul în Numidia, care era învinuit de complicitate cu Catilina.

[33] *Acuzațiile acelorași detractori:* pentru poziția lui Cezar în judecarea lui Catilina și a tovarășilor săi, vezi mai sus, Sullustiu, *Catilina,* 48 și urm.

[34] *Prima... a doua bătălie:* de lîngă Ilerda (49 î.e.n.) și de la Munda (45 î.e.n.), duse împotriva armatelor lui Pompei și, respectiv, ale fiilor lui.

[35] *Aulus Hirtius* (90—43 î.e.n.): general, partizan al lui Cezar, consul după moartea acestuia.

farmec, dezbrăcate de orice dichis oratoric, ca un trup de haine; intenția lui însă de a pregăti altora material de inspirație pentru a scrie istorie i-a fericit poate pe unii neghiobi, care s-or apuca să le gătească pe toate și să le spilcuiască, celor zdraveni la minte le-a luat însă curajul să mai scrie". Aceleași comentarii, Hirtius le laudă astfel: „Atît e de mare prețuirea unanimă de care se bucură ele, încît Cezar, în loc să-i ajute pe istorici, pare să le fi răpit, dimpotrivă, toate mijloacele. Iar încîntarea noastră pentru această lucrare este mai mare decît a celorlalți, căci ei îi prețuiesc desăvîrșirea și cizelarea, pe cînd noi știm cît de lesne și de repede a fost scrisă". Asinius Pollio le socotește scrise neîngrijit și nu tocmai pe potriva adevărului, căci de cele mai multe ori Cezar s-a încrezut prea lesne în cele făptuite de alții, iar pe cele săvîrșite de el le-a înfățișat inexact, fie anume, fie pur și simplu pentru că nu le mai ținea minte; după el, autorul avusese de gînd să-și revadă și să-și îndrepte lucrarea. Cezar a mai lăsat și două cărți *Despre analogie*, alte două *Împotriva lui Cato* și, afară de acestea, un poem intitulat *Călătoria*. Dintre aceste lucrări, pe cea dintîi a scris-o pe cînd se înapoia din Galia Citerioară și trecea Alpii ca să-și întîlnească armata; pe cea de-a doua în epoca bătăliei de la Munda; pe cea din urmă în cele 23 de zile cît a călătorit de la Roma în Spania Ulterioară. S-au păstrat și scrisorile lui către Senat, pe care el cel dintîi, pare-se, le-a împărțit în pagini, în chip de memoriu, pe cînd înainte consulii și generalii își trimiteau întotdeauna rapoartele scrise pe toată foaia. S-au păstrat de asemenea scrisorile lui către Cicero, precum și cele adresate rudelor și prietenilor în legătură cu treburi de-ale casei; dacă, în ele, avea de comunicat ceva tainic, scria cu cifru, încurca adică literele astfel încît nu se mai putea recunoaște nici un cuvînt: dacă cineva vrea să le

cerceteze și să le descifreze, trebuie să înlocuiască fiecare literă cu a treia care-i urmează în alfabet, adică D pentru A, și așa mai departe. Se mai vorbește și de unele lucrări din frageda tinerețe, ca *Lauda lui Hercules,* tragedia *Oedip,* și o *Culegere de cuvinte de seamă*; August însă, într-o scrisoare foarte scurtă și limpede către Pompeius Macer[36], însărcinat cu gospodărirea bibliotecilor, a interzis publicarea tuturor acestor încercări.

57 Era un ostaș și un călăreț desăvîrșit, de o nemaipomenită rezistență. În marșuri mergea în fruntea trupelor, cîteodată călare, mai adesea pe jos, cu capul gol, fie soare, fie ploaie ; a străbătut distanțe foarte lungi cu o iuțeală de necrezut, fără nici un bagaj, într-o trăsură de închiriat, făcînd cîte o sută de mii de pași pe zi ; dacă-l împiedica vreo apă, o trecea înot sau sprijinit pe niște burdufe umflate, astfel încît adesea o lua înaintea curierilor.

58 Cînd își desfășura expedițiile, prudența și îndrăzneala lui se întreceau una pe alta ; nu-și ducea niciodată oștirea pe drumuri primejdioase fără să fi controlat cu luare aminte așezarea locurilor, și nici în Britania n-a dus-o pînă n-a cercetat el însuși porturile, navigația și căile de acces pe insulă. Dimpotrivă, în Germania, vestindu-i-se că una dintre taberele lui fusese încercuită, s-a deghizat în gal și printre posturile inamice a răzbit pînă la ai săi. S-a strecurat de la Brundisium la Dyrrachium prin flota inamică și, cum trupele care poruncise să-l urmeze întîrziau, deși trimisese — zadarnic — de mai multe ori după ele, s-a suit în cele din urmă singur, noaptea, cu capul îmbrobodit, într-o bărcuță mititică, și nu s-a lăsat recunoscut și nici n-a îngăduit cîrmaciului să se lase învins de furtună, pînă cînd era gata să fie înghițit de valuri.

[36] *Pompeius Macer :* va fi pretor în vremea lui Tiberiu, cînd, determinat de versurile populare care îi satirizau abuzurile, împăratul îi dă dispoziție să aplice fără șovăială legea de les-maiestate.

59 Nici un scrupul religios nu l-a făcut vreodată să renunțe sau să zăbovească executarea unui proiect. Deşi victima a fugit cînd erau s-o jertfească, el nu şi-a amînat expediția împotriva lui Scipio şi Iuba [37]. Ba chiar, împiedicîndu-se şi căzînd cînd cobora de pe vas, zise, întorcînd în bine prevestirea: „Africă, te-am apucat". Dar, spre a eluda profețiile potrivit cărora, în acea provincie, succesul şi izbînda atîrnau în mod fatal de numele Scipionilor, ținu pe lîngă el în tabără pe unul, foarte dispreţuit, din familia Cornelia, căruia, din pricina neruşinării purtării sale, i se dăduse porecla Salvito [38].

60 Lupta n-o pornea întotdeauna la un ceas anume, ci la un prilej favorabil şi adesea îndată după un marş, cîteodată pe vremea cea mai cumplită, cînd credeai cel mai puţin că se va mişca din loc; abia în vremea din urmă s-a făcut mai greoi la atac, gîndind că pe cît de numeroase îi fusese biruințele, pe atît mai puțin trebuia să ispitească norocul şi că nu-i va aduce atîta folos victoria, cîtă pagubă înfrîngerea. Niciodată n-a pus pe fugă un duşman fără să-l izgonească şi din tabără: în felul acesta nu-i da nici o clipă de răgaz ca să-şi revină în fire. Cînd bătălia rămînea nehotărîtă, alunga caii, şi cel dintîi pe al lui, pentru ca, înlăturînd mijlocul de fugă, să aşeze mai hotărît datoria de a rezista.

61 Avea un cal nemaivăzut, cu picioare ca de om, şi cu copitele despicate ca nişte degete; calul acesta se născuse la el în casă şi, cum haruspiciile îl arătaseră ca pe o prevestire că stăpînul lui va dobîndi domnia lumii întregi, l-a hrănit cu multă

---

[37] *Iuba:* regele Numidiei, aliat al lui Pompei; a pierit în lupta de la Thapsus (47 î.e.n.), în care armata lui Cezar a zdrobit rezistența potrivnicului său.

[38] *Salvito:* personaj necunoscut.

îngrijire şi l-a încălecat cel dintîi, nerăbdînd calul nici un alt călăreţ; mai tîrziu i-a ridicat chiar o statuie în faţa templului lui Venus Genetrix[39].

62 Adesea a refăcut singur frontul care se spărgea, punîndu-se în calea fugarilor, oprindu-i unul cîte unul şi apucîndu-i de grumaz ca să-i întoarcă spre inamic, şi asta adesea în mijlocul unei asemenea panici încît un purtător de pajură a întors coada ascuţită a steagului către cel care-l oprea, iar un altul şi l-a părăsit în mîinile lui încleştate.

63 Nu mică îi era vitejia şi au fost şi dovezi mai pilduitoare: după bătălia de la Pharsalus[40] şi în timp ce, trimiţîndu-şi oştile înainte în Asia, trecea pe un mic vas de călători prin strîmtoarea Helespontului, îi ieşi înainte Lucius Cassius, care era din partidul potrivnic, cu zece nave de război; el nu dădu îndărăt, ci, îndreptîndu-se numaidecît spre dînsul, îl îndemnă el cel dintîi să se predea; cerînd îndurare, Lucius Cassius fu primit pe bord.

64 La Alexandria, în timpul atacului unui pod, fu silit de un atac neaşteptat al inamicului să sară într-o barcă; cum în ea se repezeau alţii, se aruncă în apă şi răzbi pînă la barca cea mai apropiată înotînd drum de două sute de paşi cu mîna stîngă în aer, ca să nu ude nişte documente pe care le avea, şi cu mantaua de general în dinţi, ca să n-o lase pradă duşmanului.

---

[39] *Templul lui Venus Genetrix:* situat în Forum, fusese ridicat de Cezar în urma biruinţei lui de la Pharsala, în cinstea zeiţei care zămislise *(Genetrix)* pe Aeneas, strămoşul legendar al poporului roman şi din care coborau, după cum pretindeau membrii acesteia, înşişi strămoşii familiei Iulia.

[40] *Bătălia de la Pharsalus:* în care Cezar a zdrobit armatele lui Pompei (48 î.e.n.).

AUGUST

76—86.

Viaţa intimă a lui August. Portretul împăratului. Însuşirile literare.

76 La mîncare (căci nu vreau să trec nici peste aceste amănunte) era foarte cumpătat şi avea gusturi aproape vulgare. Cel mai mult îi plăcea pîinea neagră, peştii mici, brînza de vaci presată cu mîna şi smochinele verzi care ies de două ori pe an; mînca şi înainte de cină, oricînd şi oriunde, după pofta stomacului. Spune chiar el într-una din scrisorile lui: „În trăsură, am luat o gustare: pîine şi curmale". Sau iarăşi: „Pe cînd mă întorceam acasă de la galerie în lectică, am mîncat o uncie[1] de pîine şi cîteva boabe de strugure coarnă". Şi încă: „Nici iudeii, dragul meu Tiberius, nu păzesc cu atîta străşnicie postul de sabat cum l-am păzit astăzi eu, care abia la baie şi după primul ceas al nopţii am luat două îmbucături de pîine înainte de masaj". Din pricina acestei capricioase pofte, mînca adesea singur, înainte sau după ospăţ, pe cînd la masă nu se atingea de nimic.

77 La vin era, de asemenea, foarte cumpătat din fire. După cum povesteşte Cornelius Nepos, în tabără la Mutina[2] nu obişnuia să bea mai mult de trei înghiţituri la o masă. Mai tîrziu, chiar cînd pierduse cu desăvîrşire măsura, tot nu bea mai mult de cîte un şiştar[3], sau, dacă-l depăşea, vărsa.

---

[1] *O uncie*: 27,288 g.

[2] *Mutina*: localitate în Italia în care oştile Senatului şi legiunile comandate de Octavian au înfrînt oştile lui Antonius (43 î.e.n.)

[3] *Un şiştar (sextarius)*: 0,547 l.

Cel mai mult îi plăcea vinul de Raetia[4] dar, de obicei, ziua nu bea. Ca să-şi domolească setea, lua o bucăţică de pîine muiată în apă rece, sau o felie de castravete, sau o inimă de lăptucă tînără, sau un fruct zemos, proaspăt ori conservat.

78 După prînzul de amiază, se odihnea puţin, aşa îmbrăcat şi încălţat cum era, cu mîna pe ochi. După cină se retrăgea într-o mică lectică de veghe : rămînea într-însa pînă tîrziu în faptul nopţii, cînd sfîrşea sau aducea aproape de sfîrşit treburile rămase de peste zi. Trecînd apoi în pat, dormea cel mult şapte ceasuri, şi nici acelea neîntrerupte, căci în acest răstimp se trezea de cîte trei sau patru ori. Dacă, după cum se întîmplă, nu-şi mai putea afla somnul întrerupt, chema la el cititori sau povestitori şi adormind astfel la loc, îşi prelungea adesea somnul pînă după zorii zilei. Niciodată n-a vegheat pe întuneric fără să aibă pe cineva pe lîngă dînsul. Nu-i plăcea să se scoale devreme şi dacă, pentru vreo obligaţie sau pentru vreun sacrificiu, era nevoit să se scoale prea de dimineaţă, atunci, ca să scape de acest necaz, se culca în vecinătate, la vreunul dintre casnicii lui, în odăile de sus. Adesea, totuşi, mai simţea încă nevoie de somn şi dormea adînc în timp ce era purtat prin oraş şi, dintr-o pricină sau alta, litiera se oprea şi purtătorii o puneau jos.

79 A avut un chip minunat de frumos, care şi-a păstrat farmecul toată viaţa ; dispreţuia, totuşi, orice cochetărie şi era atît de nepăsător cu îngrijirea capului, încît îl dădea în mare grabă pe mîna mai multor bărbieri deodată ; barba ba şi-o tundea, ba şi-o rădea, şi în vremea aceasta citea ceva sau chiar scria. Înfăţişarea lui, fie că vorbea, fie că tăcea, era atît de senină şi de maiestuoasă, încît una din căpeteniile galilor a mărturisit faţă de ai

---

[4] *Raetia :* regiune în nordul Lombardiei, vestită pentru vinurile ei.

săi că, la trecerea Alpilor, prefăcîndu-se că vrea să-i vorbească şi strecurîndu-se lîngă el cu gînd să-l arunce într-o prăpastie, l-a văzut şi a rămas locului, lipsit de orice putere. Ochii îi erau vioi şi limpezi ; îi plăcea chiar să se creadă că erau înzestraţi cu un fel de putere divină şi se bucura cînd, aţintindu-şi-i cu oarecare asprime asupra cuiva, acesta îşi pleca faţa, ca orbit de soare ; la bătrîneţe însă ochiul stîng îi slăbi ; dinţii îi erau rari, mărunţi şi neregulaţi ; părul puţin inelat şi bălăior ; sprîncenele împreunate ; urechi nici prea mari, nici prea mici ; nasul boltit la rădăcină şi adus la vîrf ; faţa smeadă ; era mic de stat (totuşi Iulius Marathus, libertul şi arhivistul lui, spune că avea cinci picioare şi nouă degete [5] înălţime) ; cusurul acesta rămînea însă ascuns datorită armonioasei proporţii a trupului şi nu se băga de seamă decît cînd stătea în picioare lîngă unul mai înalt.

80 Trupul îi era, zice-se, acoperit cu pete răspîndite pe piept şi pe pîntece, nişte semne din naştere care, după formă, aşezare şi număr, închipuiau Ursa cerească ; totodată însă, din pricina mîncărimii şi a obiceiului ce avea să se frece tare cu strigilul [6], i se făcuse pe trup nişte calozităţi care, din loc în loc, arătau ca o pecingine. Şoldul, pulpa şi piciorul stîng îi erau cam slabe, încît cîteodată chiar şchiopăta ; le întărea însă cu ajutorul curelelor şi al scîndurelelor. De asemenea, arătătorul mîinii drepte şi-l simţea cîteodată aşa slab, de parcă ar fi fost înţepenit de ger, şi abia putea să scrie, înconjurîndu-l cu un inel de os. A suferit şi cu băşica şi nu se uşura decît după ce lepăda pietre odată cu udul.

81 Numeroase boli grele şi primejdioase l-au încercat toată viaţa ; una mai cu seamă cînd cu supu-

---

[5] *Cinci picioare şi nouă degete* : cca 1,70 m.

[6] *Strigil* : un fel de răzuitoare din os sau din metal, cu care se frecau romanii la băile de aburi.

nerea cantabrilor[7]: adus la deznădejde de vărsăturile de fiere — suferea de ficat — s-a văzut nevoit să intre în primejdia leacurilor contrarii, căci cataplasmele calde nefolosindu-i, Antonius Musa[8] îi prescrise altele reci. Unele boli îl încercau în fiecare an la aceeaşi dată; era mai întotdeauna bolnav de ziua lui, la începutul primăverii suferea de inflamaţie de stomac, iar vîntul de miazăzi îi dădea guturai şi durere de cap. Aşa se face că, din pricina sănătăţii şubrede, nu răbda nici frigul, nici arşiţa.

82 Iarna purta, sub o tunică groasă, patru tunici, cămaşă, pieptar de lînă, *feminalia* şi *tibialia*[9], iar vara dormea cu uşile iatacului deschise şi în *peristilium*[10], lîngă havuz, sau chiar punînd pe un sclav să-i facă vînt. Soarele îl supăra şi iarna: nu umbla sub cerul liber fără *petasus*[11], nici măcar acasă. Călătorea în lectică şi mai întotdeauna noaptea, încet şi cu numeroase popasuri, astfel încît făcea cîte două zile pînă la Praeneste sau Tibur[12]; şi dacă putea ajunge undeva pe mare, mai bucuros călătorea pe apă. Numai cu mare necaz îşi îngrijea el o sănătate atît de firavă, şi mai ales prin raritatea băilor; îşi făcea adesea masaje şi transpira lîngă foc, apoi se stropea cu apă călduţă sau încălzită mult la soare. Şi de cîte ori trebuia, pentru nervi, să se ducă la mare sau la băile termale de la

[7] *Cantabri*: viteaz popor spaniol, împotriva căruia August porneşte personal o campanie de cotropire în 26 î.e.n.; supuşi în 25 î.e.n. de legaţii lui, ei se răscoală apoi din nou şi, după lupte îndîrjite, sînt supuşi definitiv în 19 î.e.n.

[8] *Antonius Musa*: medic roman, îl salvează, în 23 î.e.n., pe August prin hidroterapie rece.

[9] *Feminalia, tibialia*: fîşii (obiele) cu care se înfăşurau pulpele, respectiv picioarele de la gleznă pînă la genunchi.

[10] *Peristilium*: curte interioară, înconjurată de portice acoperite.

[11] *Petasus*: pălărie cu boruri mari, purtată mai ales în călătorii.

[12] *Praeneste, Tibur*: oraşe în Latium, în imediata apropiere a Romei.

Albula[13], se mulţumea să se aşeze pe un scăunel de lemn, pe care el însuşi îl numea cu o vorbă spaniolească *dureta,* şi să-şi cufunde pe rînd mîinile şi picioarele în apă.

83 Exerciţiile militare, călăria şi scrima le-a părăsit numaidecît după războaiele civile şi a trecut întîi la jocul cu mingea şi cu balonul; mai tîrziu nu mai făcea decît plimbări, în lectică sau pe jos, la capătul cărora alerga şi sărea, învăluit într-o blană sau într-o pătură subţire. Pentru a se destinde, fie pescuia cu undiţa, fie juca în zaruri, în pietricele sau în nuci cu copii mici, plăcuţi la chip şi la grai, pe care punea să-i caute pretutindeni, şi mai ales printre mauri şi sirieni. Căci nu putea suferi piticii, schilozii şi pe ceilalţi asemenea, socotindu-i ca pe nişte pozne ale firii şi pieze-rele.

84 Elocvenţa şi studiile liberale[14] le-a cultivat din frageda lui tinereţe, şi cu pasiune, şi cu sîrguinţă. În timpul războiului de la Mutina, cu tot noianul de treburi, citea, zice-se, scria şi declama în fiecare zi. Mai tîrziu n-a vorbit niciodată, nici în Senat, nici în faţa norodului sau a ostaşilor, fără să-şi fi gîndit şi pregătit dinainte cuvîntarea, deşi nu-i lipsea darul improvizaţiei. Ca să înlăture primejdia uitării şi ca să nu-şi piardă vremea învăţînd pe dinafară, s-a deprins ca toate cuvîntările să şi le citească. Pînă şi convorbirile particulare, chiar cu Livia[15], cînd erau mai însemnate, le avea întotdeauna scrise dinainte şi le purta după note, ca nu cumva, nepregătit, să spună mai mult sau mai puţin decît trebuia. Avea o voce dulce, cu un timbru propriu; studia fără întrerupere arta oratoriei cu

[13] *Albula :* localitate cu izvoare de apă sulfuroasă; azi Bagni.

[14] *Studii liberale :* în această expresie, romanii cuprindeau studiul literaturii, al gramaticii, al filosofiei şi al altor discipline, care, spre deosebire de meşteşugurile manuale, erau socotite vrednice de un om liber.

[15] *Livia Drusilla :* soţia împăratului; a jucat adesea un important rol politic.

un profesor de declamaţie ; totuşi, în cîteva rînduri, fiind bolnav de gît, a vorbit norodului prin mijlocirea unui crainic.

85 A scris în diferite genuri numeroase lucrări în proză, dintre care, în cercul prietenilor, care-i ţineau loc de public, a citit cîteva, ca : *Răspunsurile lui Brutus cu privire la Cato* ; după ce făcu lectura unei bune părţi din această lucrare, bătrîn fiind, osteni şi i-o trecu lui Tiberiu să o sfîrşească el ; de asemenea a mai scris : *Îndemnuri la filosofie* şi nişte amintiri, *Despre viaţa lui,* pe care o povesteşte în treisprezece cărţi, oprindu-se la războiul cu cantabrii. S-a apropiat, în treacăt, şi de poezie. Ni se păstrează de la el o carte, scrisă în versuri hexametre, al cărei titlu şi subiect este *Sicilia* şi o altă lucrare, la fel de scurtă, de *Epigrame,* pe care le alcătuia de obicei în vremea băii. Începuse de asemenea, cu mare avînt, o tragedie, însă, neajutîndu-l condeiul, o nimici, iar prietenilor care-l întrebau ce s-a făcut cu *Aiax*[16] le răspunse că „*Aiax*-ul lui s-a aruncat într-un burete".

86 Folosea un stil elegant şi simplu, ferindu-se de găunoşenia spilcuită a formulelor retorice, precum şi, cum însuşi spunea, de „duhoarea cuvintelor înmormîntate" ; grija lui cea mai de seamă a fost să exprime cît mai limpede înţelesul celor gîndite. Ca să atingă cît mai bine această ţintă şi ca să nu-l stînjenească sau să-l zăbovească cumva pe ascultător ori pe cititor, nu se sfia să pună prepoziţii înaintea numelor de oraşe şi nici să repete adesea conjuncţiile, a căror înlăturare aduce, o dată cu sporul de farmec, umbrirea înţelesului. Pe preţioşi[17] şi pe arhaizanţi îi dispreţuia în egală măsură, ca pe unii ce sînt loviţi de cele două extreme ale aceluiaşi rău, şi rîdea adesea de ei, mai

[16] *Aiax* : erou mitologic, participant la războiul troian ; s-a sinucis aruncîndu-se în vîrful unei săbii.

[17] În original : κακόζηλος — prost gust, cu un stil căutat.

cu seamă de prietenul său Mecena [18], căruia nu putea să-i ierte, cum însuși spunea, „zulufeii parfumați" și de care făcea haz imitîndu-l în bătaie de joc. Dar nu-l cruța nici pe Tiberiu, care umbla cîteodată după expresii învechite sau întortocheate. Pe Marcus Antonius [19] în special îl mustră pentru sminteala lui de a scrie așa ca oamenii să se minuneze și nu să înțeleagă; mai apoi, rîzînd de prostul lui gust și de nehotărîrea de a-și alege stilul potrivit, adăogă: „Și tu te întrebi dacă să-l imiți pe Annius Cimber [20] sau pe Veranius Flaccus [21], folosind cuvintele scoase de Sallustius Crispus din *Originile* [22] Catonilor, sau dacă nu cumva e mai bine să răsădești în limba noastră vorbăria găunoasă a oratorilor asiatici?" Iar într-o scrisoare în care o laudă pe nepoată-sa Agrippina [23] pentru mintea ei ascuțită, îi spune: „Trebuie însă să te silești să scrii și să vorbești cît mai limpede".

---

[18] *Mecena*: cavaler roman (69—9 î.e.n.), unul dintre cei mai apropiați sfetnici ai lui August; protector al scriitorilor și al artiștilor.

[19] *Marcus Antonius*: membru, împreună cu Octavian și Lepidus, în cel de-al doilea triumvirat (43 î.e.n.)

[20] *Annius Cimber*: retor, satirizat și de Vergiliu pentru stilul său afectat și arhaizant.

[21] *M. Veranius* (sau *Verrius*) *Flaccus*: gramatic; studiază limba latină veche.

[22] *Originile*: e vorba de una dintre cele mai vechi opere analistice romane, datorită lui Marcus Porcius Cato cel Bătrîn (234—149 î.e.n.); aluzia se referă la stilul arhaizant al lui Sallustiu.

[23] *Agrippina* (zisă apoi *cea Bătrînă*): vezi mai sus, Tacit, *Anale*, I, 33, n. 26.

88.

Ortografia împăratului.

88 Ortografia, adică meşteşugul de a scrie după regulile statornicite de gramatici, nu o respecta cu străşnicie, fiind, pare-se, mai curînd de părerea celor care preconizează scrierea fonetică. I se întîmpla adesea să sară sau să pună o literă, ba chiar o silabă întreagă, una în locul alteia; sînt greşeli pe care toată lumea le face, şi nici n-aş pomeni de ele, dacă nu mi s-ar părea ciudat să aud pe alţii povestind că ar fi înlocuit, ca pe un prost şi fără carte, pe un legat consular, fiindcă a băgat de seamă că scrisese „ixi" în loc de „ipsi"...

99—100.

Sfîrşitul lui August; funeraliile lui.

99 În cea de pe urmă zi a vieţii lui, întrebînd mereu dacă a început să se zvonească ceva despre el în oraş, ceru o oglindă, puse să i se orînduiască părul şi să i se dreagă obrajii căzuţi şi, poftindu-şi prietenii, îi întrebă „dacă socotesc că a jucat bine pînă la capăt comedia vieţii", adăogînd şi formula tradiţională:

εἰ δέτι
Ἔχοι καλῶς, τῷ παιγνιῷ δότε κρότον
Καὶ πάντες ἡμᾶς χαρᾶς προπέμψατε[1].

Apoi îi pofti pe toţi să iasă şi, în vreme ce îi întreba pe cei veniţi de la Roma despre fiica lui Drusus[2], care era bolnavă, îşi dădu deodată sfîrşitul în braţele Liviei, zicînd: „Livia, să-ţi aduci aminte toată viaţa de căsnicia noastră; rămîi cu bine". A avut o moarte uşoară şi aşa cum mereu şi-a dorit-o. Într-adevăr, mai întotdeauna cînd auzea de cîte unul că a murit repede şi fără chinuri, se ruga ca el şi ai lui să aibă parte tot de o asemenea εὐθανασία[3] (chiar acesta era termenul pe care obişnuia să-l folosească). N-a arătat decît un singur semn de tulburare a minţii înainte de a-şi da duhul, şi anume, cuprins de o bruscă slăbiciune, s-a plîns

---

[1] *„Dacă piesa v-a plăcut, aplaudaţi şi arătaţi-vă cu toţii bucuria"* (greceşte în original).

[2] *Fiica lui Drusus*: Livilla; Drusus e fiul viitorului împărat Tiberiu.

[3] Textual: moarte frumoasă.

că patruzeci de tineri îl răpesc. Şi încă, aceasta a fost mai curînd prevestire decît delir, căci tocmai patruzeci au fost ostaşii pretorieni care l-au scos în piaţa publică.

100 A murit în acelaşi iatac ca şi taică-său, Octavius, în vremea consulatului celor doi Sextus[4] — Pompeius şi Appuleius — a 14-a zi înainte de calendele lui septembrie, la al nouălea ceas al zilei, în vîrstă de şaptezeci şi şase de ani fără 35 de zile. Decurionii municipiilor şi coloniilor i-au dus trupul de la Nola[5] şi pînă la Bovillae[6], noaptea, din pricina anotimpului[7], iar ziua era aşezat în templul fiecărui oraş sau în cel mai însemnat altar. La Bovillae l-au luat în primire cavalerii, care l-au dus pînă la Roma şi l-au depus în vestibulul casei lui. Senatorii s-au întrecut în zel unii pe alţii pentru a-i face cît mai strălucite funeraliile şi pentru a-i cinsti memoria; astfel, unii au propus, printre altele, ca alaiul să treacă pe sub arcul de triumf, cu Victoria curială[8] în frunte, şi însoţit de imnul funerar cîntat de băieţii şi fetele celor mai de seamă cetăţeni; alţii, ca în ziua înmormîntării inelele de aur[9] să fie lepădate şi să se pună inele de fier; alţii iarăşi, ca osemintele să fie adunate de preoţii celor dintîi colegii. Ba a fost şi unul care a propus ca numele lui August să se transfere lunii septembrie, căci în cea dintîi s-a născut, dar în cea de-a doua a murit; altul, ca întreg răstimpul dintre naşterea şi moartea lui să fie numit „Secolul lui August" şi să fie astfel trecut şi în *faste*[10]. S-a pus însă în aceste onoruri măsura cuvenită; fu lăudat în două cuvîntări fu-

---

[4] *In vremea consulatului celor doi Sextus*: în anul 14.

[5] *Nola*: important oraş în Campania de Sud.

[6] *Bovillae*: oraş în Latium, la 11 mile de Roma.

[7] *Din pricina anotimpului*: călduros, desigur, în mijlocul lunii august.

[8] *Victoria curială*: statuia zeiţei Victoria aflată în Senat.

[9] *Inelele de aur*: pe care le purtau senatorii şi cavalerii. *Inele de fier*: simbol al umilinţei, al tristeţii pricinuită de moartea împăratului.

[10] *Faste*: listele oficiale, anuale, cu numele demnitarilor romani.

nebre — una a lui Tiberiu în fața templului divinului Iulius [11], cea de-a doua a lui Drusus, fiul lui Tiberiu, pe vechea tribună [12] — apoi senatorii îl duseră pe umeri pînă în Cîmpul lui Marte, unde fu incinerat. S-a găsit și un fost pretor care a jurat că după incinerare i-a văzut năluca suindu-se la ceruri. Cenușa i-au cules-o căpeteniile ordinului cavalerilor, în tunici, descinși și desculți, și au înmormîntat-o în Mausoleu. Această clădire o ridicase August în al șaselea consulat al lui, între via Flaminia și malul Tibrului, și deschisese, încă de pe atunci, accesul publicului în boschetele și aleile ce-o înconjurau.

---

[11] *Templul divinului Iulius* : e vorba de templul pe care l-a ridicat August în cinstea lui Caius Iulius Caesar.

[12] *Vechea tribună* : e vorba de tribuna rostrata, aflată în for.

NERO

40—49.

Sfîrşitul lui Nero.

40 După ce a răbdat aproape patrusprezece ani [1] un asemenea împărat, pămîntul l-a lepădat în cele din urmă şi începutul îl făcură galii [2], în frunte cu Iulius Vindex, care conducea pe atunci provincia, în calitate de propretor. Astrologii îi prezisese încă de mult lui Nero că va fi odată răsturnat; atunci rostise el celebrele cuvinte: τὸ τέχνιον ἡμᾶς διαθρέψει [3] ca astfel să i se ierte mai lesne aplecarea lui către arta citaredică [4], artă care ca împărat îi plăcea, dar ca ins oarecare i-ar fi fost chiar de folos. Totuşi, cîţiva îi făgăduise că, după ce va fi răsturnat, va dobîndi stăpînirea Orientului — şi anume, după unii, regatul Ierusalimului — iar alţii că-şi va redobîndi întreaga glorie de odinioară. Încrezător în această nădejde, socoti, atunci cînd Britania [5] şi Armenia [6] fură pierdute şi apoi iarăşi cucerite, că a sfîrşit cu toate relele ce-i erau sortite. Astfel,

---

[1] *Patrusprezece ani*: adică între anii 54—68.

[2] *Galii*: în urma creşterii, în întreg imperiul, a mişcării antiromane, popoarele din Gallia Lugdunensis se răscoală (68), sub conducerea guvernatorului Gaius Iulius Vindex. Nero trimite acolo armatele din Germania de Sus, răscoala e înfrîntă şi Vindex se sinucide.

[3] *„Întreg pămîntul hrăneşte arta"*; (în limba greacă în original).

[4] *Citared*: cîntăreţ care se acompania şi cu chitara.

[5] *Britania*: năvălind, în 51, asupra centrelor provinciale romane, răsculaţii britani au măcelărit aproape 70.000 de romani; răscoala a fost înăbuşită în sînge abia în 61.

[6] *Armenia*: în tradiţionala rivalitate între poporul scitic al parţilor şi romani, problema armenească a jucat un rol însemnat: parţii nu puteau admite în Armenia o influenţă romană care reprezenta un pericol pentru stăpînirea lor în Mesopotamia şi în satrapiile apusene, iar romanilor nu le convenea stăpînirea parţilor, căci aceasta le împiedica legătura cu

iscodindu-l pe Appolo din Delfi[7] și auzind că are a se păzi de vîrsta de șaptezeci și trei de ani, nu se gîndi la vîrsta lui Galba[8], ci înțelese că va trăi el însuși cel puțin atît și prinse o asemenea încredére nu numai în lungimea vieții, ci și într-un noroc statornic și neobișnuit, încît pierzînd, odată, într-un naufragiu, o seamă de lucruri de mare preț, nu se sfii să le spună alor săi că „peștii i le vor aduce îndărăt". Vestea despre răscoala galilor o află la Napoli, chiar în ziua în care o ucisese pe maică-sa[9], și o primi cu atîta liniște și sînge rece, încît se născu bănuiala că chiar se bucura, ca de un prilej de a prăda, potrivit legii războiului, niște provincii atît de bogate; plecă numaidecît la gimnaziu[10] și urmări cu pasionată atenție luptele atleților. Ba chiar, tulburat la masă de o scrisoare deosebit de îngrijorătoare, mînia lui nu depăși amenințările cu moartea împotriva răsculaților. Iar apoi, vreme de opt zile, nu s-a ostenit nici să răspundă la vreo scrisoare, nici să poruncească ceva sau să dea măcar vreo indicație, și a lăsat să se aștearnă tăcerea asupra întregii afaceri.

41 Scos din fire pînă la urmă de proclamațiile insultătoare și mereu mai dese ale lui Vindex, îndemnă printr-o scrisoare Senatul să-l răzbune pe el și republica, și se scuză că nu poate veni personal,

---

litoralul răsăritean al Mării Negre și prezenta o amenințare permanentă pentru Siria și Capadocia. În vremea aceasta, după ce „candidatul" (conducătorul roman al provinciei) fusese nevoit, în 55, să se retragă, după ce, în 61—62, o campanie militară romană se soldase cu un insucces, romanii au ajuns la o soluție de compromis, recunoscînd în Armenia un rege part, care trebui să primească însă insignele demnității regale la Roma, din mîinile împăratului roman (66).

[7] *Delfi* : loc în Grecia, unde se afla un templu închinat lui Apollo; o preoteasă a zeului făcea aici diverse „prorociri" absurde și cel mai adesea neinteligibile.

[8] *Galba* : viitorul împărat (care avea să-l succeadă lui Nero) era pe atunci în vîrstă de tocmai 73 de ani.

[9] *O ucisese pe maică-sa* : pe Agrippina (zisă *cea Tînără*, fiica lui Germanicus și soția lui Claudiu); vezi mai sus, Tacit, *Anale*, XIV, 1—13.

[10] *Gimnaziu* : incintă unde se făceau exerciții atletice.

fiindcă-l doare gîtul. Nimic nu l-a supărat însă atîta ca învinuirea de prost cîntăreț și ca numele de Ahenobarbus, ce i se dădea în loc de Nero; despre numele lui de familie, declară că, de vreme ce i se aruncă în batjocură, îl va purta din nou, înlăturîndu-l pe cel de adopțiune [11]; cît despre celelalte ocări, îi ajungea un singur argument spre a le dovedi mincinoase, și anume că era învinuit de nepricepere tocmai în arta pentru care cu atîta rîvnă muncise s-o aducă pînă la apogeu, și întreba mereu pe fiecare „dacă a cunoscut vreodată un artist mai măreț decît el". Dar veștile rele venind una după alta, se înapoie înspăimîntat la Roma; în drum abia i se liniști puțin sufletul, datorită unei neînsemnate prevestiri: văzînd, pe un monument, un basorelief în care un ostaș gal era doborît și tîrît de păr de un cavaler roman, văzînd deci acest chip, sări în sus de bucurie și aduse laude cerului. Nici în aceste împrejurări nu luă cuvîntul, nici în fața Senatului, nici în fața norodului, ci, chemînd acasă la el cîteva căpetenii, ținu cu dînșii un sfat grăbit și petrecu restul zilei arătîndu-le niște orgi hidraulice noi și cu desăvîrșire necunoscute, amănunțindu-le fiecare piesă, explicîndu-le mecanismul și complicațiile fiecăreia, și asigurîndu-i că „în curînd, cu voia lui Vindex, le va înfățișa pe toate în teatru".

42 Mai apoi însă, cînd află că și Galba și provinciile spaniole trecuse de partea cealaltă, leșină și rămase vreme îndelungată fără grai, ca mort, apoi, după ce își veni în fire, își sfîșie hainele și se bătu cu pumnii în cap, zicînd că „s-a isprăvit cu dînsul"; mîngîindu-l doica lui și amintindu-i că și alți domnitori au pățit asemenea necazuri, el răspunse că

[11] *Numele de familie... de adopțiune:* numele „de familie" era Lucius Domitius Ahenobarbus (textual: barbă-roșie); după înfierea de către Claudius, se numi Nero Claudius Drusus Germanicus Caesar, iar ca împărat, Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus.

„suferința lui nu se potrivește cu a altora, că e nemaiauzită și nemaipomenită, de vreme ce puterea supremă îi scapă cît încă trăiește". Cu toate acestea, însă, nu-și părăsi și nici nu-și potoli năravurile de lux și de trîndăvie; ba chiar primind o veste bună dintr-o provincie, cîntă, la un ospăț foarte îmbelșugat, însoțindu-le și cu mimica potrivită, cîntecéle hazlii îndreptate împotriva capilor răscoalei, cîntecéle care se răspîndiră în public; ducîndu-se apoi în taină la teatru, trimise vorbă unui actor foarte prețuit că „abuzează de îndeletnicirile împăratului".

43 Se crede că, încă de la începutul răscoalei, cugetase o mulțime de măsuri nelegiuite, dar pe măsura firii sale: să ucidă și să înlocuiască pe căpeteniile provinciilor și ale armatei, pe care-i socotea drept niște conspiratori însuflețiți de aceleași sentimente; să măcelărească pe toți surghiuniții, orișiunde s-ar fi aflat, și pe toți galii de la Roma, pe cei dintîi ca să-i împiedice să se alăture răsculaților, iar pe cei de-al doilea ca pe complicii și sprijinitorii compatrioților lor; să îngăduie soldaților să prade Galia; să-i otrăvească la ospețe pe toți senatorii; să dea foc Romei și să sloboadă fiarele sălbatice în norod, spre a zădărnici încercările de salvare. Le-a părăsit însă pe toate, dar nu din căință, ci fiindcă pierduse nădejdea de a le putea duce la capăt și, socotind că trebuie făcută o expediție, îi scoase pe consuli înainte de soroc din rangul lor, punîndu-se singur în locul amîndurora, sub cuvînt că este sortit ca galii să nu poată fi biruiți decît de un singur consul. Luînd dar fasciile și ieșind sprijinit pe umerii prietenilor lui din triclinium [12] după un ospăț, le zise că „de îndată ce va pune piciorul în provincie, se va înfățișa fără arme privirii soldaților și va vărsa numai cîteva lacrimi;

[12] *Triclinium*: sala de mîncare în casele romane.

atunci răsculații vor fi cuprinși de căință și, a doua zi, el însuși, cel mai bucuros în mijlocul bucuriei obștești, va cînta plin de bucurie un imn de biruință, pe care trebuie încă de pe acum să-l alcătuiască".

44 În pregătirea expediției, cea dintîi grijă a lui a fost să aleagă care, ca să-i ducă orgile de teatru, și să tundă băiețește pe ibovnicele pe care voia să le ia cu dînsul, înarmîndu-le totodată cu securi și cu scuturi, în chip de amazoane. Convocă apoi triburile urbane să presteze jurămîntul militar, însă neprezentîndu-se nici un cetățean apt de serviciu, ceru de la fiecare stăpîn cîte un număr de sclavi și nu primi, din familia fiecăruia, decît pe cei mai buni, nescutindu-i nici pe vechili și pe secretari. Porunci chiar ca toți cetățenii, din toate ordinele, să depună o parte din averea lor, și, pe lîngă aceasta, ca toți locatarii caselor particulare și a celor de raport [13] să verse la fisc chiria pe un an ; cu neînduplecată exigență, pretindea numai bani noi, argint trecut prin foc și aur încercat la creuzet, astfel încît cei mai mulți refuzau fățiș orice dare, strigînd cu toții să ceară mai bine delatorilor să dea îndărăt răsplățile primite.

45 Dușmănia pe care și-o atrăsese asupră-și speculînd pînă și scumpetea grîului crescu încă atunci cînd, din întîmplare, în plină foamete, se vesti că din Alexandria sosește un vas cu nisip pentru luptătorii curții. Astfel stîrnindu-se împotrivă-i ura tuturor, n-a existat batjocură pe care să n-o fi suferit. Agățară un moț [14] la capul uneia din statuile lui, cu aceste rînduri în grecește : „Lupta [15] abia acum

---

[13] *Case particulare și... de raport (privatae aedes și insulae)* : se numeau *insulae* casele sau grupurile izolate de case, în care prăvăliile și apartamentele erau închiriate mai multor locatari, spre deosebire de *aedes privatae* sau *domi*, în care locuia cîte o singură familie.

[14] *Un moț* : ca să semene cu o femeie, sau, mai curînd, cu una din statuile lui Apollo citared.

[15] *Lupta* : aluzie la întrecerile de cînt la care participase Nero în Grecia, de unde se întorsese la Roma (68) ca un adevărat triumfător.

începe, păzește-te!" De gîtul alteia legară un sac pe care scria: „Eu ce puteam face? tu însă ești vrednic de traista de milog[16]". Pe coloane scriseră: „Și pe cocoși[17] i-a trezit din morți cu cîntările lui".

În sfîrșit, noaptea se auzeau adesea oameni care, făcîndu-se că se ceartă cu sclavii, cereau în gura mare un „Vindex[18]".

46 Pe lîngă acestea, era înspăimîntat de semne foarte limpezi ce i se arătau în vis, în auspicii[19] și în felurite prevestiri, nu numai vechi, dar și noi. De unde pînă atunci nu visase niciodată, începu, după uciderea maică-sii, să i se năzară în somn că cineva îi smulge cîrma unei corăbii pe care o conduce, că nevastă-sa Octavia[20] îl tîrăște cu ea într-o beznă neagră, că e umplut tot de o mulțime de furnici cu aripi, că statuile popoarelor ridicate lîngă teatrul lui Pompei îl înconjură și-i taie drumul; în sfîrșit, că armăsarul lui asturian[21], care îi era foarte drag, s-a prefăcut în maimuță, rămînîndu-i neschimbat doar capul, și că necheza cumplit. Din fundul Mausoleului[22], ale cărui porți se deschisese singure, răsuna o voce care-l chema pe nume. La calen-

---

[16] *Traista de milog (culeum)*: înțelesul acestei expresii e mai puțin limpede; ea a fost interpretată astfel: „eu, ca om simplu, nu pot face mai mult (să te osîndesc, bunăoară, la moarte), dar te osîndesc, ca matricid, la exil, unde vei trăi din cerșit".

[17] *Pe cocoși* (în limba latină *gallos)*: aluzie la răsculați cu același nume.

[18] *Vindex*: (în limba latină „apărător", dar și „răzbunător"); aluzie la numele conducătorului răsculaților din Galia.

[19] *Auspicii*: prevestire făcută după zborul, cîntecul sau măruntaiele păsărilor.

[20] *Octavia*: fiica împăratului Claudius, prima soție a lui Nero, repudiată (53), exilată și apoi ucisă, la vîrsta de douăzeci de ani, din ordinul lui.

[21] *Asturian*: din Asturia, regiune în Spania vestită pentru caii ei.

[22] *Mausoleu*: vezi mai sus, *August*, sfîrșitul cap. 100.

dele[23] lui ianuarie, zeii lari[24], împodobiți cu flori, se prăbușiră chiar în timpul pregătirilor sacrificiului; oficiind auspiciul, Sporus[25] îi dărui un inel, pe a cărui piatră era săpată răpirea Proserpinei[26]; cînd să se rostească rugăciunile solemne și pe cînd cetățenii din felurite ordine se și adunase în mare număr, nu se găseau cheile Capitoliului. Atunci cînd, în Senat, se citi, din cuvîntarea lui împotriva lui Vindex, că li se vor da nelegiuiților pedepsele cuvenite și că, în scurtă vreme, li se va afla un sfîrșit vrednic de ei, toți strigară: „Tu îl vei afla, Augustus[27]!" Și chiar s-a băgat de seamă că ultima lui cîntare în public a fost legenda lui Oedip[28] surghiunit, și că se isprăvea cu acest vers:

Θανεὶν μ' ἄνωγε συγγαμος, μήτηρ, πατήρ[29]

47 Vestindu-i-se, în vremea aceasta, că și alte oștiri[30] se răsculase, luă scrisoarea — care i se înmînase pe cînd se afla la un ospăț — și o rupse în bucăți, răsturnă masa, dădu de pămînt cu două cupe pe care le numea „homerice", fiindcă în cizelura lor erau înfățișate cîteva versuri din Homer, și din care îi plăcea foarte mult să bea, apoi, luînd de la Locusta[31] niște otravă pe care o închise într-o cu-

[23] *Calende*: numele primei zile a lunii, în calendarul roman.

[24] *Lari*: nume dat de romani divinităților socotite a fi protectoarele casei și ale familiei.

[25] *Sporus*: tînăr curtean pe care Nero îl castrase și cu care întreținea relații depravate.

[26] *Proserpina*: zeița Infernului, în mitologia romană.

[27] *Augustus*: vezi mai sus, cap. 41, n. 11.

[28] *Oedip*: rege legendar al Tebei, fiul lui Laios și al Iocastei; aflat în surghiun, se însoară cu mama lui, pe care n-o cunoștea, și își scoate singur ochii, înnebunit de deznădejde.

[29] *„Soția mea, mama și tata, toți îmi poruncesc să mor".*

[30] *Alte oștiri*: e vorba de cohortele pretoriene; (în limba greacă în original).

[31] *Locusta*: otrăvitoare, condamnată pentru acest delict și eliberată după uciderea lui Britannicus (vezi mai sus, Tacit, *Anale*, XIII, 15).

tiuță de aur, trecu în grădinile lui Servilius; de aci trimise pe cei mai credincioși din liberții lui la Ostia, ca să pregătească o flotă, și întrebă pe tribunii și pe centurionii pretorieni dacă aveau să-l însoțească în fuga lui. Unii însă se codeau, alții ziceau *nu* de-a dreptul, iar unul strigă chiar:

„E, oare, atît de greu să mori?"[32]

Fel de fel de gînduri începură atunci să-i umble prin cap: ba că să se ducă să se roage de parți sau de Galba, ba că să se înfățișeze îmbrăcat în negru norodului și, de sus de pe tribună, să cerșească plin de cea mai mare umilință iertarea celor trecute și, dacă tot nu le-o înduioșa inimile, să roage să i se dea măcar prefectura Egiptului. Mai tîrziu s-a găsit în scrinul lui și o cuvîntare pregătită pentru această țintă; a părăsit-o însă, zice-se, de frică să nu fie sfîșiat înainte de a ajunge în for. Își amînă deci pe a doua zi hotărîrea, dar, trezindu-se la miezul nopții și aflînd că straja fugise, sări din pat și trimise după prieteni; cum nu-i venea însă nici un răspuns de la nimeni, plecă el însuși, însoțit numai de cîțiva, să ceară găzduire la unul și la altul. Găsind închise toate porțile și nimeni nerăspunzîndu-i, se întoarse în iatac, de unde și străjerii fugise, furînd pînă și așternuturile și luînd cu ei și cutiuța cu otravă; trimise atunci după gladiatorul Spiculus[33], sau după oricine ar vrea să-l omoare cu mîna lui, și, negăsindu-se nici unul, zise: „N-am, așadar, nici un prieten și nici un dușman?" și începu să alerge, ca și cum ar fi vrut să se arunce în Tibru.

48 Părăsi însă curînd această pornire și dori un adăpost mai ascuns unde să mai prindă inimă; Phaon, libertul său, poftindu-l atunci în căsuța lui

[32] *„...să mori"* : versul e din Vergiliu, *Eneida,* XII, v. 646.

[33] *Spiculus* : ca și altor favoriți, Nero îi dăruise uriașe averi confiscate de la cei uciși din porunca sa; după moartea împăratului, Spiculus fu aruncat sub statuile lui Nero care erau tîrîte prin oraș și strivit sub ele.

periferică, așezată între via Salaria și via Nomentana, cam pe la a patra milă, împăratul, așa cum se afla, desculț și numai în tunică, trase pe el o mântăluță decolorată, își acoperi capul, își puse o basma pe obraz și porni călare, cu numai patru tovarăși, printre care se afla și Sporus. Înspăimîntat dintr-o dată de un cutremur de pămînt și de un fulger care izbucni chiar în fața lui, auzi din tabăra de alături strigătele ostașilor care-l blestemau pe el și-i făceau urări lui Galba ; unul din trecătorii pe care-i întîlnea zise chiar : „Ăștia îl urmăresc pe Nero", iar altul căuta să afle „ce mai e nou la Roma cu Nero". Și speriindu-i-se calul de duhoarea unui stîrv ce zăcea în drum, își descoperi obrazul și fu recunoscut și salutat de un pretorian eliberat. Cînd ajunseră la un drumeag lăturalnic, dădură drumul la cai și, printre tufari și mărăcini, pe o cărare mărginită de trestii, răzbiră anevoie, așternîndu-și hainele sub picioare, la zidul dindărăt al casei. Aici, Phaon îl îndemnă să se ascundă o clipă într-o grămadă de nisip, dar el se împotrivi, zicînd că nu vrea să se îngroape de viu și, făcînd un scurt popas pînă să i se pregătească intrarea tainică în casă, scoase, cu căușul palmei, dintr-o băltoacă de sub picioare nițică apă ca să-și stingă setea și zise : „Iată răcoritoarele lui Nero". Apoi, cu mântăluța sfîșiată, se strecură prin lăstăriș și, în patru labe, ajunse, prin tunelul îngust ce-l săpaseră, în odăița cea mai apropiată ; aci se culcă pe un pat așternut cu o saltea proastă și cu o manta veche drept pătură ; încercîndu-l iarăși foamea și setea, respinse pîinea neagră ce i se oferea, dar bău destul de multă apă călduță.

49 Apoi, cum toți stăruiau să fugă cît mai neîntîrziat de jignirile care-l așteptau, porunci să se sape în fața lui o groapă pe măsura corpului lui, să se așeze de jur-împrejurul ei cîteva bucăți de mar-

mură — dacă s-or găsi — apoi să se aducă apă și lemne, ca să-i îngrijească cît de curînd cadavrul; la fiecare din aceste pregătiri, plîngea și zicea într-una: „Ce artist piere cu mine!" În mijlocul acestor zăbave, un curier îi aduce lui Phaon o scrisorică: smulgîndu-i-o din mîini, Nero citi că Senatul l-a declarat inamic public și că e căutat, ca să fie pedepsit după obiceiul strămoșesc; întrebînd ce fel era această pedeapsă și aflînd că osînditul, în pielea goală, era înțepenit cu grumazul într-o furcă și bătut pînă la moarte cu nuiele[34], fu cuprins de groază și, punînd mîna pe două pumnale ce le adusese cu sine, le încercă pe rînd tăișul, dar apoi le puse la loc, sub cuvînt că „ora fatală încă n-a sosit". Ba îl îndemna pe Sporus să înceapă jălania și bocetele, ba se ruga să-i dea cineva o pildă de curaj, curmîndu-și zilele; din cînd în cînd, se ocăra singur pentru lașitatea lui cu aceste cuvinte: „purtarea mea e mîrșavă, înjositoare — οὐ πρέπει Νέρωνι, οὐ πρέπει — νήφειν δεῖ ἐν τοῖς τοιούτοις — ἄγε ἔγειρε σεατόν"[35].

Se apropiau acum călăreții, care aveau poruncă să-l aducă viu. Auzindu-i, spuse tremurînd:

Ἵππων μ' ὠκυπόδων ἀμφί κτύπος οὔατα βάλλει[36]

și își înfipse fierul în beregată, cu ajutorul lui Epaphroditus, secretarul lui *a libellis*. Mai era încă pe jumătate viu cînd, dînd buzna înăuntru un centurion, îi puse, ca și cum ar fi voit să-l ajute, mantaua pe rană; Nero îi spuse doar atît: „E prea tîrziu" și „Iată cît prețuiește credința". Cu aceste vorbe își dădu sfîrșitul, cu ochii ficși și ieșiți din cap, de

[34] *Cu nuiele:* vezi mai sus, *Tit Liviu*, I, 26.

[35] *„E nevrednic de Nero, da, nevrednic. Trebuie puțin sînge rece în asemenea clipe, haide, vino-ți în fire!"* (în limba greacă în original).

[36] *„Galopul cailor cu iuți copite îmi izbește urechile"* (Homer, *Iliada*, X, v. 535).

se uimiră și se îngroziră toți cei de față. Cea dintîi și cea mai de seamă făgăduință pe care o ceruse tovarășilor săi fusese să nu lase pe nimeni să pună mîna pe capul lui, ci să-l ardă întreg, oricum o fi. Icelus — libertul lui Galba, pus în fiare la începutul răscoalei și de curînd slobozit — le dădu această îngăduință.

TITUS

7—11.

Viciile pe care le părăseşte şi virtuţile lui excepţionale.

7 Pe lîngă cruzime, mai dădea prepus şi desfrîul lui, din pricina orgiilor pe care, împreună cu cei mai risipitori prieteni, le lungea pînă la miezul nopţii ; şi nu mai puţin destrăbălarea, din pricina mulţimii de puşti şi de eunuci pe care-i ţinea şi din pricina dragostei lui nesăbuite pentru regina Berenice [1], căreia îi făgăduise chiar să o ia în căsătorie ; mai dădea prepus şi lăcomia lui, fiindcă toată lumea ştia că avea obicei să facă negustorie şi să-şi cîştige dobîndă de pe urma judecăţilor lui taică-său ; în sfîrşit, toţi îl socoteau şi îl numeau făţiş al doilea Nero. Dar aceste ponosuri se întoarseră în bine şi se schimbară în admiraţia cea mai desăvîrşită atunci cînd se vădi că nu avea nici un viciu, ci, dimpotrivă, cele mai alese virtuţi. Începu să dea ospeţe, nu atît de scumpe pe cît de pline de voioşie. Şi-a ales prieteni care s-au bucurat de trecere şi de slujbe înalte chiar şi la urmaşii lui, ca unii ce erau de trebuinţă atît domnitorului, cît şi statului.

Pe Berenice, cu voia cu nevoia amîndurora, o trimise departe de Roma. Cîţiva din „băieţii" lui cei mai dragi, deşi erau atît de buni dansatori, încît deveniră mai tîrziu adevăraţi maeştri ai scenei, îşi

[1] *Berenice* : principesă iudee, fiica lui Irod Agrippa ; la sfîrşitul marii expediţii conduse de Vespasian şi de fiul său, Titus, care a dus la înăbuşirea răscoalei din Iudeea şi la dărîmarea templului din Ierusalim (66—70), Titus o adusese pe Berenice la Roma.

văzură oprite îmbelșugatele danii, ba împăratul se feri chiar cu desăvîrșire să-i mai privească în vreun spectacol public. N-a răpit niciodată nimic nici unui cetățean, nimeni altul n-a rîvnit mai puțin ca el la bunul altuia ; respingea chiar contribuțiile de mult admise și statornicite. Și, totuși, nici unul din înaintașii lui n-a fost mai generos ca el, căci clădind un amfiteatru — la care se adaogă niște terme [2] ridicate în grabă — desfășură un spectacol somptuos și plin de măreție ; mai dădu și o bătălie navală, în vechea naumahie [3], unde, într-o singură zi, se văzură și gladiatori, și cinci mii de fiare sălbatice de tot soiul.

8 Plin de firească bunăvoință, de unde pînă la el toți împărații, potrivit obiceiului așezat de Tiberiu, nu luau în seamă privilegiile conferite de înaintașii lor, decît dacă le acordau ei înșiși acelorași și în aceeași formă, el cel dintîi le întări pe toate printr-un singur decret, și fără să mai aștepte să i se facă cereri. Cît despre celelalte nevoi ale oamenilor, ținea cu tărie ca nimeni să nu iasă de la dînsul fără să tragă nădejde ; ba chiar, atrăgîndu-i luarea-aminte cîțiva din casnicii lui că făgăduiește mai mult decît poate împlini, răspunse că „nimeni nu trebuie să plece mîhnit după o convorbire cu împăratul" ; și odată, la cină, amintindu-și că nu făcuse nimănui nici un bine toată ziua, zise aceste vorbe, vrednice de pomenire și de laudă : „Prieteni, mi-am pierdut ziua" [4]. Norodului mai cu seamă i-a arătat întotdeauna atîta bunăvoință, încît, vestind odată un spectacol de gladiatori, arătă că „îl dă pe placul publicului, și nu pe al lui", și întocmai așa și făcu.

---

[2] *Terme :* băi publice.

[3] *Vechea naumahie :* depresiune artificială în apropierea Tibrului (creată în vremea lui August), unde se dădeau bătălii navale.

[4] In original : *„Amici, diem perdidi"*.

Într-adevăr, nu numai că nu se împotrivi la nimic din cele cerute, ba chiar îndemna el oamenii să ceară ce poftesc. Mai mult, cum nu-şi ascundea aplecarea către gladiatorii traci, a avut adesea cu publicul, care-l învinuia că-i ocroteşte, schimburi de vorbe şi gesturi glumeţe ; acestea nu i-au ştirbit însă nici măreţia, nici dreptatea. Ca să nu lase deoparte nimic din ce ar fi putut să-i crească popularitatea, a îngăduit de cîteva ori plebei să intre în termele lui cînd îşi făcea baia. În vremea domniei lui s-au petrecut cîteva nenorociri, datorite întîmplării, ca erupţia Vezuviului[5] în Campania, un foc[6] de trei zile şi trei nopţi la Roma, precum şi o ciumă mai grozavă ca oricînd. Tuturor acestor cumplite catastrofe le-a făcut faţă nu numai cu solicitudinea unui împărat, dar cu duioşia fără seamăn a unui părinte, fie aducînd mîngîieri poporului prin edicte, fie ajutîndu-i pe cît îi îngăduiau puterile. A însărcinat, prin tragere la sorţi, pe cîţiva foşti consuli să reconstruiască Campania ; averile celor pieriţi fără moştenitori la catastrofa Vezuviului le-a atribuit reclădirii oraşelor distruse. Cînd cu pîrjolul Romei, declarînd că statul n-a suferit nici o pagubă, a dăruit monumentelor şi templelor toate obiectele de artă din vilele lui de la ţară şi a încredinţat mai multor cavaleri conducerea lucrărilor, ca să fie toate cît mai repede gata. Ca să tămăduiască boala şi să stăvilească molima, n-a lăsat deoparte nici un mijloc dumnezeiesc sau omenesc şi n-a cruţat nici un fel de sacrificiu sau de leac. Printre relele vremii se numărau, dintr-o îndelungată îngăduinţă, şi delatorii şi aţîţătorii la delaţiune. După ce i-a bătut de nenumărate ori în for cu nuiele şi cu beţe,

[5] *Erupţia Vezuviului :* e vorba de catastrofa care, în 79, a distrus oraşele Pompei şi Herculanum.

[6] *Un foc :* incendiul s-a întîmplat în anul 80.

după ce i-a pus să defileze în arena amfiteatrului, a poruncit ca unii să fie scoşi în piaţă şi vînduţi ca sclavi, iar alţii să fie căraţi în insulele cele mai sălbatice. Şi, ca să le taie pe veci pofta tuturor acelora care ar mai cuteza unele asemenea, interzise chiar, printre altele, ca acelaşi proces să se judece de mai multe ori pe baza unor legi diferite, şi ca statutul social[7] al unui defunct oarecare să mai poată fi cercetat după un număr de ani anume.

9 Dregătoria de *pontifex maximus* declară că nu o primeşte decît ca să-şi păstreze mîinile curate, şi s-a ţinut de cuvînt, căci nimeni, de atunci, n-a fost condamnat la moarte, nici din porunca, nici cu ştiinţa lui, deşi nu i-au lipsit întotdeauna pricinile de răzbunare ; se jura însă că „mai bine moare decît să ucidă". Doi patricieni fiind dovediţi că rîvnesc domnia, nu făcu altceva decît îi sfătui să părăsească acest gînd, zicîndu-le că „domnia o dăruie soarta" şi făgăduindu-le să le împlinească ce-ar mai dori. Şi, cum mama unuia dintr-înşii era plecată departe, trimise de îndată la dînsa un curier de-al lui, ca să-i vestească înfricoşatei femei că feciorul ei este teafăr ; cît despre cei doi, nu numai îi primi la o masă prietenească, ci şi, a doua zi, aşezîndu-i lîngă dînsul la un spectacol de gladiatori, şi înfăţişîndu-i-se armele luptătorilor, li le întinse ca să le cerceteze. Se zice chiar că, aflîndu-le horoscoapele, le-a spus că „îi paşte pe amîndoi o primejdie, dar mai tîrziu, şi de la altul", ceea ce s-a şi întîmplat. Iar pe fratele lui[8], care nu înceta să uneltească împotrivă-i, care îndemna aproape făţiş oştirea la răscoală şi se pregătea să fugă, a avut

---

[7] *Statutul social* : dacă defunctul fusese liber, libert sau sclav, fapt de mare însemnătate în chestiunile de succesiune ; termenul fixat pare să fi fost de 5 ani.

[8] *Fratele lui* : e vorba de Domiţian, viitorul împărat.

tăria să nu-l ucidă, să nu-l alunge şi nici să-i micşoreze cinstea de care se bucura, ci, dimpotrivă, n-a contenit să-l numească, la fel ca în cea dintîi zi a domniei, asociatul şi urmaşul lui, rugîndu-l cîteodată cu lacrimile în ochi, cînd erau singuri, „să se îndure, în sfîrşit, să-i împărtăşească dragostea".

10 Estimp, fu răpit de moarte, spre nenorocul omenirii, mai mult decît al lui însuşi. La încheierea unui spectacol, la al cărui sfîrşit vărsase belşug de lacrimi în faţa norodului, plecă spre ţinutul sabinilor plin de mîhnire, fiindcă victima fugise cînd erau s-o înjunghie şi fiindcă tunase din senin. Apucat apoi de friguri încă la cel dintîi popas, pe cînd îşi urma drumul în lectică, dete deoparte perdeluţele şi, ridicînd ochii la cer, se tîngui, zice-se, cu amărăciune, că „i se ia viaţa fără să fie vinovat cu nimic, căci n-are a se căi de nici o faptă, afară de una singură". Care să fi fost această faptă, n-a destăinuit-o atunci, şi nimeni n-ar putea s-o ghicească prea lesne. Unii socotesc că şi-ar fi amintit de legătura ce-a avut-o cu soţia lui frate-său; Domitia [9] însă se jura pe toţi zeii că n-a fost nimic între ei, iar dacă ar fi fost, totuşi, ceva, în loc să se lepede, s-ar fi lăudat, cum făcea întotdeauna cu toate destrăbălările ei.

11 A murit în aceeaşi vilă de la ţară ca şi taică-său [10], la idele lui septembrie, doi ani, două luni şi douăzeci de zile după ce i-a urmat la domnie, în al patruzeci şi unulea an de viaţă [11]. Cînd ştirea se

---

[9] *Domitia Longina:* căsătorită cu Domiţian care o răpise de la primul ei soţ, Aelius Lamia.

[10] *Taică-său:* împăratul Vespasian.

[11] *Al patruzeci şi unulea an de viaţă:* în 81.

răspîndi, se jeleau toți de obște, de parcă ar fi plîns pe unul din neamul lor, iar senatorii, înainte chiar de a fi convocați de vreun edict, alergară la curie și, deschizînd ușile care erau încă închise, aduseră răposatului mai multă cinstire și laudă, decît îi arătaseră cît a trăit Titus și a fost de față.

CUPRINSUL

Redactor responsabil : Vulpescu Romulus.
Tehnoredactor : Bucur Aurel.

Dat la cules 02.08.1962. Bun de tipar 15.10.1962. Apărut 1962. Tiraj 15180. Broşate 13090 legate 2090. Hîrtie semivelină mată de 65 g/m². Ft. 540×840/16. Coli editoriale 24,85. Coli de tipar 32. A. nr. 0624. C.Z. pentru bibliotecile mari 871. C.Z. pentru bibliotecile mici 871=R.

Tiparul executat sub comanda nr. 20.835 la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii", Piaţa Scînteii nr. 1, Bucureşti — R.P.R.

În colecția
CLASICII LITERATURII UNIVERSALE
vor apărea:

BALZAC

Opere, vol. VIII

Cuprins: *Pierette*, *Pescuitorii în apă tulbure*, *Debutul unui tînăr orgolios* și *Pierre Grassou*.

BALZAC

Opere, vol. IX

Cuprins: *Muza departamentului* și *Țăranii*.

SHAKESPEARE

Opere, vol. X

Cuprins: *Coriolan*, *Timon din Atena*, *Pericles* și *Regele Lear*.

LOPE DE VEGA

Comedii

Cuprins: *Fata cu ulciorul*, *Cîinele grădinarului*, *Deșteaptă pentru sine, proastă pentru alții*, *Capriciile Belisei* și *Vicleniile Belisei*.